

BILJANA ŠLJIVIĆ-ŠIMŠIĆ

DEKLINACIJA
U PAŠTROVSKIM
ISPRAVAMA 16-18. VEKA

Biljana Šljivić-Šimšić

DEKLINACIJA U PAŠTROVSKIM
ISPRAVAMA 16–18. VEKA

Izdavači

Udruženje Paštrovića i prijatelja Paštrovića u Beogradu
„Drobni pijesak“
Društvo za kulturni razvoj „Bauo“
Petrovac na Moru

Za izdavače

Prof. dr Pavle R. Anđus
Mila Medin

Biblioteka

Kulturno nasljeđe Paštrovića

Urednik biblioteke

Dušan Medin

Glavna i odgovorna urednica

Milena Davidović

Recenzenti

Prof. dr Živojin Stanojčić
Prof. dr Jelica Stojanović
Prof. dr Miodrag Jovanović

BILJANA ŠLJIVIĆ-ŠIMŠIĆ

DEKLINACIJA U PAŠTROVSKIM
ISPRAVAMA 16–18. VEKA

Priredili

Milena Davidović
Mila Medigović-Stefanović
Dušan Medin

Beograd – Petrovac na Moru
2019.

SADRŽAJ

<i>Reč autorke</i>	9
<i>Predgovor priređivača</i>	11

*

<i>Disertacija</i>	17

Uvod

Mesto paštrovskog govora među zetsko-lovčenskim govorima. Oblast Paštrovića; uređenje i stanovništvo. Paštrovske isprave, njihov značaj; pisari; problemi školstva u periodu 16–18. veka. Izdanje paštrovskih isprava po kojima je rađen ovaj rad, kvaliteti i nedostaci21

Glava prva

1. Grafika	37
2. Glasovni sistem i ortografija	41
2.1. Vokali	41
2.2. Konsonanti	47
3. Ortografija i fonološki procesi u kontaktu dweju fonema ili u određenim položajima	56

Glava druga

4. Deklinacija (opšte karakteristike)	71

Glava treća

5. Nominalna deklinacija	72
6. Deklinacija imenica tipa -a	79
6.2. Imenice m. r. tipa -a	81

6.3. Imenice s. r. tipa -a	108
7. Deklinacija imenica tipa -e	112
7.2. Imenice m. r. tipa -e	113
7.3. Imenice ž. r. tipa -e	113
8. Deklinacija imenica tipa -i.	124
9. Nominalni zavisni padeži u množini	131
9.1. Distribucija sufiksa	132
9.3. Lokativ množine	134
9.4. Dativ množine	135
9.5. Instrumental množine.	138
9.6. Genitiv množine	146
9.6.1. Tabela s procentima br. 1.	146
9.6.2. Tabela s procentima br. 2.	148
9.7. Kompletna lista svih primera.	149
9.8. Poreklo genitivnog sufiksa -ьх i njegov razvoj	170
9.9. Kvantitet paštrovskog odnosno zetsko-lovcenskog -ьх	179
9.10. Napomene o sufiksu -ø.	179

Glava četvrta

10. Pridevsko-zamenička deklinacija	181
10.1. Sistem sufiksa jednine	181
10.2. Sistem sufiksa množine.	182
10.3. Tipične paradigme.	183
10.4. Oblici sa /ě/ sufiksima i izuzeci	185
10.5. Lokativ i genitiv množine.	186
10.6. Dativ i instrumental množine	187
10.7. Izuzeci od standardnog sistema u jednini	188
10.9. Alternacija /o/~e/.	190
10.11. Dativ jd. ž. r. neodređenog vida.	191
10.12. Pridevski vid i manifestacije u vezi s njim	192
10.13. Pridevi <i>velji</i> i <i>mali</i> ; <i>rečeni</i> , -o, -a i sl.	194
11. Komparativ i superlativ	195
12. Zamenice koje idu po pridevsko-zameničkoj deklinaciji	198
12.1. moj, tvoj, svoj, koji, čiji i naš, vaš, njegov, -o, -a i sistem prisvojne zamenice trećeg lica.	198
12.2. Pokazne zamenice	200

12.3. Zamenice <i>vas, sve, sva</i> i s njom složene (svaki, vaskolik i sl.)	204
13. Partikule karakteristične za pridevsko-zameničku deklinaciju (<i>i, zi, r/re</i>)	205
14. Zamenice <i>ko/što</i> i sa njima složene zamenice	208
15. Lične zamenice	211
15.1. Lične zamenice prvog i drugog lica jednine i <i>sebe, se</i>	211
15.2. Lične zamenice prvog i drugog lica množine	212
15.3. Lične zamenice trećeg lica (jednine i množine)	214

Glava peta

16. Brojevi (<i>prosti</i>)	219
16.1. Brojevi 2–4	219
16.2. Brojevi od 5 naviše.	222
17. Zbirni brojevi.	223
18. Brojne imenice.	224
19. Brojni izrazi <i>samodrug</i> i i sl.	224
<i>Skraćenice</i>	225
<i>Bibliografija</i>	227
<i>Grafije 16. veka</i>	229
<i>Prilozi</i>	231

*

<i>Dodatak</i>	279
<i>Recenzije</i>	285
<i>Pogovor izdavača</i>	297
<i>O Biljani Šljivić-Šimšić</i>	305

REČ AUTORKE

Vrlo mi je drago da je moj blizak rođak, dr Pavle Anđus, pokazao interesovanje za moj rad na Paštrovićima i da je uz podršku Udruženja Paštrovića i prijatelja Paštrovića u Beogradu „Drobni pijesak“, uredničku pomoć Dušana Medina i kolega uspeo da objavi sadržaj moje disertacije sa Harvarda.

Inicijalno sam se zainteresovala za ovu temu jer sam godinama pre i posle Drugog svetskog rata letovala sa porodicom na Svetom Stefanu i u Budvi zahvaljujući dedi dr Anđusa, Krstu Anđusu, koji nas je sve vodio tamo dok smo bili deca. Tokom tih sretnih godina dobro sam upoznala i zavolela Paštroviće i njihov dijalekat. Kad sam stigla tokom studija do doktorata, trebalo je da odaberem temu istraživanja iz oblasti lingvistike Južnih Slovena i, sasvim prirodno, ja sam se okrenula dijalektu Paštrovića i bogatstvu originalnih dokumenata čuvanih u manastiru Praskvici kod Svetog Stefana.

Trebalo mi je nekoliko godina istraživanja i pisanja, kako u ondašnjoj Jugoslaviji tako i u Sjedinjenim Američkim Državama, dok sam kompletirala rad koji je ovde publikovan. Proteklo je još 53 godine do trenutka kada je ovo delo postalo dostupno javnosti! Nadam se da će ova monografija dati makar mali doprinos akademskom poznavanju vrlo starog dijalekta Paštrovića.

Vilmet, Illinois,
oktobra 2018.

Prof. dr Biljana Šljivić-Šimšić

PREDGOVOR PRIREĐIVAČA

Pre nešto više od polovine stoleća, početkom 1966. na Harvardu (SAD) je, pred komisijom koju su činili dr Roman Jakobson (predsednik), dr Horace Lunt (član) i dr Albert Lord (član), odbranjena doktorska disertacija *Deklinacija u paštrovskim ispravama 16–18. veka* Biljane Šljivić-Šimšić. Ovaj naučni poduhvat profesorke Šljivić-Šimšić decenijama je bio znan tek pojedincima s našeg prostora, dok brojni naučni i kulturni radnici, posebno istraživači bogate tradicije Paštrovića, nisu imali priliku da se s njim susretnu.

Uvaženi profesor dr Živojin Stanojčić, naš istaknuti lingvista i srbista, inače autorkin davnašnji prijatelj i kolega, tokom naučnog skupa *Paštrovići – govorni i pisani jezik* (Beograd, 5. april 2011), koji je organizovalo Udruženje Paštrovića i prijatelja Paštrovića u Beogradu „Drobni pijesak“, ukazao nam je na postojanje ove disertacije i predložio njeno objavljivanje. Stoga smo s velikom tugom početkom avgusta ove godine primili vest da nas je profesor Stanojčić zauvek napustio.

Značajan doprinos u realizaciji ove ideje pružio je profesor dr Pavle R. Anđus, predsednik Udruženja „Drobni pijesak“, uz podršku tadašnjeg sekretara, Dušana Medina. Nesebičnom autorkinom voljom i pomoću njene ćerke Ljubice Hankok (Violet Hancock), kao i razumevanjem Univerziteta Harvard, disertacija je radi publikovanja ustupljena Udruženju „Drobni pijesak“ u fotokopiranoj verziji (391 numerisana strana skraćenog A4 formata + prilozi).

U uvodnim redovima disertacije autorka je oblikovala metodologiju istraživačkog rada, precizno postavila cilj proučavanja i kritički obrazložila korišćene izvore i naučnu literaturu. Osnovna građa na kojoj je sprovedeno istraživanje deklinacije u paštrovskim ispravama od 16. do 18. veka jesu, u

manjoj meri, rukopisi pohranjeni u manastiru Praskvici, a većinom do tada objavljena izdanja ovih dokumenata: 1. Ivan Božić, Branko Pavićević i Ilija Sindik (ur.), *Paštrovske isprave XVI–XVIII vijeka*, Cetinje 1959; 2. Aleksandar Solovjev, „Paštrovske isprave 16–18. veka“, *Spomenik SAN*, LXXXIV, Beograd 1936; 3. Aleksandar Solovjev, „Knjiga grbaljskih privilegija“, *Spomenik SAN*, LXXXVII, Beograd 1939. i 4. Jovan Vukmanović, *Paštrovići: antropogeografsko-etnološka istraživanja*, Cetinje 1960. Uz izdanja paštrovskih isprava, autorki su na raspolaganju bili i originali ovih dokumenata iz privatnih kolekcija u Paštrovićima, kao i kopije isprava koje je načinila metodom providnog papira tokom svog boravka u Beogradu 1957. i 1958. godine.

Autorka je u disertaciji uradila kratak pregled dotadašnjih naučnih istraživanja govora paštrovskih isprava i u isto vreme posegnula za osobenim izborom literature relevantne za proučavanje. Odredivši predmetom svog istraživanja i uporedno proučavanje paštrovskog i njemu susednog crmničkog govora, autorka je nastojala da na dijahronijskom planu predstavi razvoj jednog zetsko-južnosandžačkog govora, a postignuti naučni rezultati, naposljetku, doprineli su i jasnijoj slici o stanju jezika ovog kraja. Odnoseći se kritički prema, u prvom redu, cetinjskom izdanju paštrovskih isprava iz 1959, autorka je najpre istakla dobre strane ovog poduhvata (savremeni način objavljivanja sa nekolikim faksimilima, autentičnost sadržaja isprava i naučno sprovedena rekonstrukcija izostavljenih delova teksta u originalima, objašnjenja lokalnih reči i registri), a zatim ukazala na njegove nedostatke i propuste (neadekvatna podela isprava, nepažljivo beleženje određenih grafema i izostavljanje akcenata u izdanjima, mehanički i nepouzdan popis pisara, neprecizna numeracija isprava u registrima).

Latinično pismo kojim je disertacija napisana zadržano je i u ovom izdanju. U uvodu disertacije autorka je ostavila belešku o tehničkim poteškoćama sa kojima se susrela prilikom izrade teze. Sastavljen na pisačkoj mašini, glavni latinični tekst doktorske disertacije ponegde smenjuju rukom beleženi ćirilični primeri preuzeti iz paštrovskih isprava. Rukopisne intervencije autorka je objasnila nastojanjem da se postigne autentičnost i izbegnu eventualna propuštanja mnogih poluglasnika i brojeva dokumenata koja bi se mogla dogoditi prilikom upisivanja znakova kojih na mašini nema. Priređivači monografije su ovaj problem razrešili prekucavanjem osnovnog teksta fontom *Minion Pro*, dok su rukopisni primeri paštrovskog govora od 16. do 18. veka u tekst monografije uneti fontom *Staroslovenski Unicode (6.1)*.

Ostajući dosledna naučnim načelima, autorka je uz konkretne primere beležila i broj paštrovskih isprava odakle su primeri preuzimani, a izuzetno, gde je hronološki podatak bio od posebnog značaja, bila je navedena i godina nastanka isprave. Napomene na kraju (*endnotes*) disertacije prenete su na odgovarajuća mesta unutar glavnog teksta monografije i date prema savremenim pravilima citiranja Matice srpske. U završnom delu monografije dati su bibliografija (abecedni popis izvora i literature), spisak tehničkih skraćenica i prilozi, dok je sadržaj prenet na početak, u skladu sa današnjim izdavačkim standardima. Uz tabelarno-hronološki pregled pisara koji su radili na paštrovskim ispravama od 16. do 18. veka, u priložima se nalaze i snimci paštrovskih isprava i tabele sa duktusima pisara. Naknadno je dopisana autorkina biografija koju potpisuje njena ćerka Ljubica, a uneti su i posebni dodaci.

Vremenska distanca između dva izdanja disertacije pretpostavila je i nužnost podvrgavanja teksta načelima savremene ortografske norme. Imajući u vidu nezanemarljivu hronološko-geografsku razdaljinu i, pre svega, udaljenost kulturnih konteksta nastajanja „američkog“ i „srpskog“ izdanja, pred priređivačima monografije bio je veliki, odgovoran i delikatan posao. Stanje u srpskoj, odnosno jugoslovenskoj lingvistici polovinom prošlog veka, raspoloživost izvora na kojima je istraživanje sprovedeno, onovremena naučna terminologija, kao i ondašnje tehničke mogućnosti pripremanja i izrade doktorske teze na američkom kontinentu i univerzitetu – okolnosti su u kojima je nastajala ova disertacija. Na njih je tokom priređivanja ovog izdanja trebalo obratiti posebnu pažnju.

Na samom početku rada, kada se javila ideja o objavljivanju disertacije, posredstvom akademika profesora dr Radomira V. Ivanovića, zatraženo je stručno mišljenje istaknutog lingviste – profesora dr Branislava Ostojića, akademika CANU. Uz komentare, akademik Ostojić je ponudio rešenja određenih problemskih mesta u disertaciji. Dragocene su bile i stručne opservacije lingvista profesora dr Živojina Stanojčića, profesorke dr Jelice Stojanović i profesora dr Miodraga Jovanovića, kao i samog akademika Ivanovića, koji je od početka zdušno podržavao objavljivanje ove doktorske disertacije. Krajnji ishod neizmerne volje i uloženog truda izdavača, priređivača, recenzenata i ostalih stručnih saradnika koji su predanim radom doprineli objavljivanju ove monografije jeste izdanje koje verno predstavlja domete i rezultate naučne misli o paštrovskom govoru u datom trenutku, tj. sredinom prošlog veka.

Treba reći da administrativni nazivi za kojim autorka poseže u disertaciji i naučna terminologija primenjena u istraživanju predstavljaju jedno od problemskih područja sa kojim su se susreli priređivači tokom pripremanja rukopisa za objavljivanje. Nije neophodno naročito naglašavati koje su se sve promene odvile u prethodnih pedeset godina na našim prostorima i u oblasti naučnih disciplina da bi se razumelo da je terminologija za kojom poseže profesorka danas neodgovarajuća. Dinamika društveno-političkih odnosa i administrativno-teritorijalne promene uslovile su nužne izmene na planu jezika. Uočivši problemska mesta u doktorskoj tezi profesorke Šljivić-Šimšić, akademik Ostojić je u pismu upućeno akademiku Ivanoviću istakao da uvodni deo, koji obiluje pomenutim odstupanjima, ali i druge segmente disertacije, treba preraditi i prilagoditi današnjim prilikama. S punim uvažavanjem naučne misli akademika Ostojića i sa neizmernom zahvalnošću za iskazanu volju i uloženi trud da prouči i poboljša disertaciju profesorke Šljivić-Šimšić, priređivači i izdavači su se, ipak, opredelili za autentično monografsko izdanje doktorske teze. Drugim rečima, u monografiji su zadržani nepromenjeni administrativni nazivi, uprkos tome što danas nisu u službenoj upotrebi. Potvrdu za ispravnost ovakvog stava priređivači nalaze u činjenici da problematizovane administrativne odrednice jesu realna „slika“ ondašnjih društveno-političkih prilika u kojima je postojao jedan jezički entitet – srpskohrvatski jezik, kojim se autorka služila. Uporedo sa tim, u izradi doktorske teze primenjen je naučni aparat koji pretpostavlja terminologiju koja je, sa stanovišta savremene srpske dijalektologije i lingvistike, prevaziđena. Dosledno se pridržavajući načela, priređivači su u monografiji zadržali starija terminološka rešenja, jer je u vreme autorkinih istraživanja deklinacionih tipova u paštrovskim ispravama od 16. do 18. veka naučna misao o paštrovskom govoru bila na tačno određenom stupnju razvoja. Ne narušavajući osnovnu nit autorkinog stila i jezika, a ipak starajući se da tekst disertacije bude adekvatno pripremljen za štampu, neknjiževni, kolokvijalni izrazi, primećeni na tek ponekim mestima, zamenjeni su odgovarajućim književnim oblicima. Iako disertaciju odlikuju i izvesna ograničenja na koja je ukazao akademik Ostojić, predlažući da se izdanje monografije dopuni neophodnim novim istraživanjima i poređenjima, te da se određene deonice teksta preoblikuju, originalni tekst disertacije ipak nije obogaćen novijim naučnim rezultatima, jer bi u tom slučaju zapravo bilo reći o novoj monografiji, što nije bila namera priređivača i izdavača, niti su objektivne okolnosti dozvoljavale autorki da to samostalno učini.

Uparedno istraživanje jezika paštrovskih isprava od 16. do 18. veka sa savremenim paštrovskim govorom nije obuhvaćeno disertacijom Biljane Šljivić-Šimšić. Razlog tome leži, kako i sama autorka ističe, u činjenici da u trenutku njenog istraživanja detaljan opis savremenog govora Paštrovića još uvek nije postojao. Studiozno komparativno proučavanje autorka nije bila u prilici da sprovede, pošto je u to vreme već živela i radila u Sjedinjenim Američkim Državama, retko dolazeći u Paštroviće, dok joj ondašnji kratki izveštaji terenskih istraživanja nisu bili od velike pomoći.

Njeni naučni rezultati svakako bi bili celovitiji i pouzdaniji da je bila u mogućnosti da izvrši poređenja i sa drugim govorima iz bliže ili dalje okoline Paštrovića, što je na odgovarajućim mestima u disertaciji i sama istakla. Znatno potpuniji opis i analiza savremenog govora Paštrovića nastaje tek nakon više decenija od njenog rada, monografijom lingviste profesora dr Miodraga Jovanovića *Govor Paštrovića* (Podgorica 2005), koja je proistekla iz njegove doktorske teze, odbranjene 1999. godine na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Značajno je ukazati na to da su u međuvremenu objavljene još dve knjige paštrovskih isprava (Budva 1990. i Petrovac na Moru 1999), kao i da je više autora pristupilo istraživanju i objavljivanju ovih dokumenata (naročito dr Miroslav Lukečić, profesor dr Božidar Šekularac, profesorka dr Jelica Stojanović, Ljiljana Zenović-Krapović i drugi), čime je data oblast postala znatno proučenija u odnosu na ranije.

Izvesno je da razmak od preko pola veka između trenutka nastajanja disertacije i njenog objavljivanja na našem tlu problematizuje poziciju monografije Biljane Šljivić-Šimšić u svetlu savremenih naučnih istraživanja paštrovskih isprava. Uz manje nedostatke i ograničenja, uzrokovane uglavnom tehničkim uslovima i tada raspoloživim znanjem o paštrovskom govoru, ova monografija ipak pruža jasnu i preciznu sliku deklinacionog sistema paštrovskih isprava što govori o autorkinom studioznom poznavanju građe i iscrpnom i autoritativnom istraživačkom pristupu predmetu proučavanja. Priređivači veruju da će ovim izdanjem biti donekle nadomeštena višedecenijska uskraćenost naše naučne javnosti o temama iz domena lingvistike Paštrovića i Crne Gore.

Priređivači smatraju i da će monografija *Deklinacija u paštrovskim ispravama 16–18. veka* profesorke dr Biljane Šljivić-Šimšić doprineti saznanjima o Paštrovićima, njihovom pisanom i govornom jeziku, odnosno da će podstaći nove pravce proučavanja paštrovskih isprava i savremenog govora

ove zajednice, te da, kao takva, predstavlja koristan, značajan i jedinstven prilog istorijskoj dijalektologiji našeg jezika.

*

Početak oktobra ove godine, neposredno pred objavljivanje monografije, stigla je do nas tužna vest da je profesorka Biljana Šljivić-Šimšić preminula u Vilmetu, Illinois (SAD).

Beograd – Petrovac na Moru,
oktobra 2019.

*Milena Davidović
Mila Medigović-Stefanović
Dušan Medin*

DISERTACIJA

DEKLINACIJA U PASTROVSKIM ISPRAVAMA 16-18. VEKA

A thesis presented

by

BIJANA ŠLJIVIĆ-ŠIMŠIĆ

to

The Department of Slavic Languages and
Literatures

in partial fulfillment of the requirements

for the degree of

Doctor of Philosophy

in the subject of

Slavic Languages and Literatures

Harvard University

Cambridge, Massachusetts

December 1965

Copyright reserved by the author

*Naslovna strana doktorske disertacije prof. dr. Biljane Šljivić-Šimšić
Deklinacija u paštrovskim ispravama 16–18. veka
(Harvard Univerzitet, 1965)*

UVOD

Paštrovski govorni tip po svojim karakterističnim osobinama pripada arhaičnijim novoštokavskim jekavskim govorima koji čine zetsko-lovcensku¹ dijalekatsku grupu srpskohrvatskog jezika. Teritorija zetsko-lovcenskog dijalekta obuhvata više od polovine današnje NR Crne Gore i to njen južni dio. Granica ovoga dijalekta ide duž obale Jadranskog mora na liniji od Ulcinja do Perasta. Od Perasta ona skreće na sever, a zatim na istok, obuhvatajući teritorije Cuca, Bjelopavlića i Rovaca. Penjući se blago na severoistok, ona dalje prolazi južno od Kolašina, pa opet skreće oštro ka severu i severno od Bijelog Polja ulazi na teritoriju NR Srbije. Odatle ide na istok, do Novog Pazara sa okolinom. Spuštajući se zatim na jug, duž reke Ibra, granica zetsko-lovcenskog dijalekta poklapa se sa granicom AO Kosmeta i državnom granicom Albanije, kojom dolazi do Ulcinja, gde izlazi na Jadransko more.

Paštrovski govor, prema podeli koju daje Branko Miletić u svojoj monografiji *Crmnčki govor* (SZDB, knj. IX, 1940), a koja je parcijalno preuzeta iz Bošković-Maleckog, *L'examen des dialectes du Vieux Montenegro en tenant compte des parlers voisins* (Extrait du Bulletin de l'Académie Polonaise des sciences et des lettres, Cracovie 1932), spada zajedno sa crmnčkim govorom u c e t i n j s k i podtip zetsko-lovcenskog dijalekta koji, opet po Miletić-Boškoviću, obuhvata govore „stare Crne Gore i Primorja od Boke do Bara“ (Miletić 1940: 217). Teritorija Paštrovića proteže se duž same crnogorske

¹ Ranije je ovaj dijalekat bio poznat u nauci kao zetsko-sjenički. Novi termin, zetsko-lovcenski dijalekat, uveo je u srpskohrvatsku dijalektologiju Pavle Ivić u svojoj knjizi *Die Serbokroatische Dialekte, B. I*, The Hague 1958, zbog toga što su najnovija ispitivanja pokazala da se, suprotno ranijem mišljenju, u Sjenici govori istočnohercegovačkim dijalektom. V. o tome op. cit., str. 202.

obale na sektoru od Budve do Bara sa selima u brdima duž obale i naseljima na obali – Svetim Stefanom, Bečićima, Pržnom i Petrovcem na Moru. Većina stanovništva u Paštrovićima je danas pravoslavne vere i tako je bilo oduvek.

Iscrpnji opis savremenog paštrovskog govora još ne postoji u srpskohrvatskoj dijalektologiji, mada se na njega čeka već godinama i mada su ispitivanja na tome terenu vršena u nekoliko mahova. Nešto malo materijala o njemu može se naći u kratkim izveštajima ispitivača o radu na terenu i to što je objavljeno odnosi se mahom na najtipičnije glasovne osobine ovoga govora². Treba napomenuti da su svi ovi izveštaji tako kratki da više podsećaju na poslovne notice kojima je bilo potrebno opravdati materijalna sredstva utrošena na rad i boravak na terenu nego na stvarne naučne rezultate samog istraživanja. Zbog ovakve situacije bilo je vrlo malo mogućnosti za neposredno poređenje moga materijala sa današnjim stanjem na paštrovskom terenu. Sva poređenja vršila sam posrednim putem, oslanjajući se, pre svega, na Miletićev iscrpan opis crmničkog govora, koji se nalazi u neposrednom susedstvu paštrovske teritorije, a zatim na raspoloživi materijal o pojedinačnim zetsko-lovcenskim govorima, bilo o dijalektu u celini.³

Jezički materijal obuhvaćen u ovom radu osvetliće prvi put, koliko je meni poznato, jedan zetsko-lovcenski govor iz njegove istorijske perspektive i time će, nadam se, doprineti jasnijoj slici o stanju u savremenom paštrovskom i susednim govorima zetsko-lovcenske dijalekatske grupe.

*
* * *

Isprave iz kojih je vađen materijal za ovaj rad pripadaju dugom vremenskom periodu od skoro dva i po veka, tačnije periodu od sedamdesetih

² R. Aleksić, Izveštaj o govorima Paštrovića, GZS VI (1939), 17–20; isti, Izveštaj o paštrovskom, mainskom i spičanskom govoru, GZS VII (1940), 36–37.

³ Bošković R, M. Malecki, L'examen des dialectes du Vieux Monténégro en tenant compte des parlers voisins, *Extrait du Bulletin de l'Académie Polonaise des sciences et des lettres*, Cracovie 1932; P. Ivić, *Die Serbokroatischen Dialekte*, S-Gravenhage 1958; Isti, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika: uvod u štokavsko narečje*, Novi Sad 1956; M. Rešetar, *Der štokavische Dialekt*, Wien 1907; R. Bošković, O govoru Ozrinića, GZS II (1935), 27–36; L. Vujović, Mrkovički dijalekat, GZS II (1935), 39–40; R. Aleksić, Izveštaj o ispitivanju spičanskog govora, GZS VIII (1941), 15–22; M. Stevanović, Istočno-crnogorski dijalekat, *Južnoslovenski filolog* 13 (1933/34), 1–128 (s kartom). Izveštaj Mitra Pešikana o govorima stare Crne Gore koji je je štampan u XV knjizi Srpskog dijalektološkog zbornika ostao je uskraćen autorki disertacije. (nap. pr.)

godina 16. veka do kraja 18. veka. One su pisane na samom paštrovskom terenu – većinom od pripadnika veoma homogene paštrovske jezičke skupine, njihovim govornim jezikom. One, stoga, predstavljaju jedinstven fenomen za istraživača-lingvistu i mogu se u izvesnom smislu, po svome značaju za istoriju srpskohrvatske dijalektologije, uporediti sa izuzetno interesantnim novgorodskim brezovim poveljama i njihovim značajem za istoriju ruske dijalektologije. Paštrovske isprave predstavljaju takođe vrlo dragocen materijal za stručnjake različitih specijalnosti, u prvom redu za istoričare i istoričare srpskog prava, kako je to podvukao još Aleksandar Solovjev, kada je, pre trideset godina, objavio četrdesetak paštrovskih isprava od 16. do 18. veka,⁴ koje se smatraju prvom značajnijom zbirkom dokumenata sa ovoga terena, mada su paštrovske isprave bivale sporadično i nesistematski objavljivane i znatno ranije.⁵ Solovjev, kao istoričar, naročito podvlači značaj Paštrovske opštine za istoriju srpskog prava od 15. do 18. veka, jer je paštrovski sud bio „jedini na Balkanu koji je do početka 19. veka čuvao neprekidnu tradiciju starog srpskog prava“ (Solovjev 1936: 4).

Kakva je bila ta Paštrovska opština – *komunitad paštrovska*, kako je dokumenti često nazivaju, u kojoj su nastale isprave iz kojih je crpljen materijal za ovaj rad?

Paštrovska opština, koju su činila dvanaest plemena,⁶ živela je od dvadesetih godina 15. veka (sa nekolikim prekidima u 15. veku) pa sve do kraja 18. veka kao samostalna opština pod mletačkom vrhovnom vlašću. Da bi, naime, izbegli tursku navalu, Paštrovići su se ugovorom od 4. aprila 1423. godine svojevolsjno potčinili Mlečanima dobivši za to od njih najveće povlastice. Tokom skoro četiri veka, sve do dolaska Francuza, koji su 1807. godine ukinuli paštrovsku autonomiju, opštinom Paštrovića upravljao je zbor u kome su zasedali svi punoletni domaćini. Upravni organ zbora, *bankada*, u kome je bila oličena paštrovska vojna i sudska vlast, sastojao se od kneza, kojeg u 16. veku smenjuju četiri sudije, dve vojvode i dvanaestorice

⁴ V. A. Solovjev, „Paštrovske isprave 16–18. veka“, *Spomenik SAN LXXXIV*, Beograd 1936.

⁵ Sa objavljivanjem je počeo *Srpski magazin* u Novom Sadu 1890. god., ali je kasnije utvrđeno da je u pitanju bio polufalsifikat (vidi: PI, str. VI (u uvodu), gde se pominje i rad Valtazara Bogišića i Jova Sudića).

⁶ Prema ispravi br. 211 od 1742. tadašnja plemena zvala su se: Mitrovići, Reževići, Davidovići, Ljubiše, Bečići, Davkovići (ili sa /b/ m. /v/), Kalodurđevići (danas Kaladurđevići), Junkovići (kasnije i danas Sudići), Nikandrovići (kasnije Baroč, pleme je izumrlo u 19. veku), pleme Butak (kasnije i danas Midžor), Tomići (danas Armenko) i Čude (danas Srzentići). Sva današnja imena data su prema Vukmanoviću (1960).

vlastele – predstavnika dvanaest paštrovskih plemena. Upravo tom periodu, u kome su Paštrovici živeli kao samostalna opština i imali do izvesne mere ujednačen i neometan razvitak, pripadaju naše isprave, od kojih je najstarija pisana 1557. godine (objavljena u nešto kasnijoj kopiji), a najmlađa na samom kraju 18. veka (1799).

No, ne samo da su naše isprave terenski kompaktne i hronološki kontinuirane nego je i većina pisara koji su ih pisali pripadala starim paštrovskim bratstvima, doseljenim pre 15. veka na ovu teritoriju. Sam jezički materijal isprava, svojom ujednačenošću i stabilnošću, ukazuje na činjenicu da je nastao u kompaktnoj jezičkoj skupini. Čak i kada ne bismo imali nikakvih podataka o stanovništvu, moglo bi se na osnovu jezičkog materijala paštrovskih isprava utvrditi da je paštrovska teritorija morala biti etnički vrlo homogena. Prema podacima iz opširne knjige Jovana Vukmanovića – *Paštrovici* (Cetinje 1960) vidi se da je glavna masa Paštrovica doseljenih pre 15. veka naseljena iz uglavnom dve matične oblasti – iz predela „Stare Srbije“ i s Crnogorskih brda. Nekoliko porodica doseljeno je iz Bregalničke oblasti, a manji broj iz raznih drugih krajeva. Ilustrovaćemo primerima:

Ljubiše, od kojih je nekolicina pisala naše isprave, doseljenici su iz Hercegovine, a Medini (katolici) čak iz Španije. Kasniji sloj doseljenika (15–18. veka) znatno je tanji od prvog, ali uglavnom iz istih pravaca: Spiča (Šoljage), Makedonije (Rafailovići), Klimentata (Perazići) i iz nepoznatih srpskih krajeva (Markićevići). Pri tome, pomenuli smo samo ona imena koja se javljaju u našim ispravama. Interesantno je da u Vukmanovićevoj knjizi nema podataka o poreklu nekoliko porodica kojima pripadaju izvesni naši pisari, kao što su Nikandrović, Bjeljak (Bljeljak), Ćuda, Nikošić, Zanović ili Režević. Može se, zato, sa prilično verovatnoće misliti da i sve te porodice pripadaju najstarijem sloju doseljenika, kao i one naseljene pre 15. veka. Imena koja Vukmanović uopšte ne pominje, čak ni među izumrlim bratstvima, jesu: Stepković (pop Nikola, s početka 17. veka), Despotović (pop Vuko, iz polovine 17. veka), Dmitrović (Đordžije daskal, iz polovine 18. veka) i B(e)rdar (Đuro, s kraja 18. veka). Može se misliti da su ova imena pripadala porodicama ili vrlo davno izumrlim ili koje su samo privremeno bivale naseljene u Paštrovicima.

Pored pomenutih bratstava i porodica kojima se poreklo ne zna, te je sva verovatnoća da su oni vrlo stari (Vukmanović, npr., kaže za pleme Režević da je sastavljeno od najraznovrsnijih bratstava i verovatno nazvano po jednoj od najstarijih paštrovskih porodica; Vukmanović 1960: 103), navešću ovde listu doseljenika po slojevima naseljavanja, uzimajući iz Vukmanovićeve tabele

(Vukmanović 1960: 141) samo ona imena koja se pojavljuju u potpisima pisara i svedoka u mom materijalu:

Bratstva doseljena pre 15. veka:

1. Iz „Stare Srbije“:	Andusi Jovanovići Mitrovići Suđići
2. Iz Crnogorskih brda:	Kažanegra Kuljača Radović (u ispravama nosi ime Naletić–Nobile)
3. Iz Bregalničke oblasti:	Davidović (kojima pripadaju i Petrice) Gregovići
4. Iz istočne Srbije:	Armenko (Žintilice)
5. Iz Dukadžina:	Midžori (kojima pripadaju Niklićevići)
6. Iz Hercegovine:	Ljubiše
7. Iz Španije:	Medini
8. Iz nepoznatih srpskih krajeva:	Vojnić Divanović

Ostale porodice, doseljene posle 15. veka, već su spomenute, te ih neću ovde ponovo navoditi.

Dakle, na ovakvoj, etnički veoma homogenoj teritoriji, u vremenu njenog samostalnog života i razvoja, tokom dugog perioda od preko dva veka nastajale su paštrovske isprave o kojima će biti reči u ovome radu. Nije zato nimalo čudno što je i jezički materijal iz ovih isprava u tolikoj meri homogen da se mogu navoditi čitave kategorije oblika, za koje postoje stotine primera, a da se pri tome sasvim ukratko osvrne na svega desetak izuzetaka od kojih često jedan deo otpada na pisarske greške.

Zbirka PI⁷ sastoji se od 303 isprave, od kojih su 36 napisane u 16. (32 srpske i 4 italijanske), 102 u 17. (76 srpskih i 26 italijanskih) i 165 u 18. veku

⁷ U radu ćemo skraćenicom PI obeležavati Zbirku paštrovskih isprava 16–18. veka. Prim. prir.

(130 srpskih i 35 italijanskih). Moj materijal je, dakle, crpen iz ukupno 238 srpskih isprava, pisanih uglavnom ćirilicom zapadnog tipa, od kojih su daleko najbrojnije isprave 18. veka.

Mada nepotpuna⁸, ova zbirka je vrlo dragocena, jer je to prva zbirka većeg obima sa ovoga terena. Pored toga, ona je izdata na savremen način, pregledno, sa mnogo obzira prema originalima, zatim, sa tri registra (o kojima v. dalje, str. 47), objašnjenjima lokalnih reči i sa nekoliko faksimila. Zbirci je takođe dodat i registar italijanskih reči, koji se odnosi na italijanske dokumente.

Velika vrednost ove zbirke leži u činjenici da je većina dokumenata objavljena na osnovu pouzdanih originala, datiranih i pisanih rukom pisara čija su imena navedena u potpisima. Ukoliko ima kopija (svega desetina), one potiču iz istog vremena iz koga i original ili su svega nekoliko godina mlađe, ali uvek sa istog terena. Paštrovske isprave odlikuju se najraznovrsnijim sadržajem. Ima ih takvih koje se odnose na poslove administracije i organizacije vlasti u Paštrovićima. To su isprave o biranju i postavljanju sudija, određivanju poslanika za Mletke, razrezivanju taksa za potrebe opštine. Druge se isprave tiču pravnih i privatno-pravnih sporova (sudski pozivi, izjave svedoka, kupoprodajni ugovori, ugovori o zameni imanja, sporovi privatnih lica, pojedinaca ili dveju familija, sporovi oko nezakonite prodaje, deobe ili zamene zemlje, oko zaostavštine i sl.). Tu su, najzad, i testamenti, „note od prćije“, priznanice i „raboši“ (žalbe protiv siledžija Turaka), molbe za pomoć u raznim nedaćama i dr. Naročito su zanimljive i sa lingvističkog stanovišta korisne razne žalbe protiv neuviđavnih i osionih suseda, kršenja starih zakona i raznih drugih sudskih odluka, jer je u njima snažnije došao do izražaja živi narodni govor, oslobođen stega koje mu je nametala suvo-parna i monotona pravna terminologija onoga vremena.

*
* *
*

Izdavači dele sve isprave na dve velike grupe (str. IX):

1. Isprave koje su nastale pred sudijama i zborom paštrovskim ili po njihovom naređenju;

⁸ U ovu zbirku nisu ušle isprave koje je izdvojio (ali nije i objavio u potpunosti) A. Solovjev, kao i mnogi drugi dokumenti za koje se veruje da postoje po privatnim porodičnim zbirkama o kojima nema zvaničnih podataka. O tome koji su sve dokumenti ušli u zbirku *Paštrovske isprave 16–18. veka* (Cetinje 1959) vidi u uvodu ove zbirke, str. VII–IX.

2. Isprave sastavljene od odabраних судија или уопште на молбу или захтев приватних лица.

Ove druge su većinom kasnije iznošene pred zbor da bi bile i zvanično overene i potvrđene.

Sa gledišta jezičkog materijala ova podela je besmislena, te se na nju više nećemo vraćati. Pri razmatranju pravopisa, grafike i paleografskih crta čini se da je najbolja osnovna podela na isprave sastavljene od svetovnih i duhovnih lica, pri čemu, eventualno, treba razdvojiti svetovnjake na kancelare – zvanične pisare, profesionalce, da tako kažemo, i nekancelare, one koji su pisali onako kako su najbolje umeli i samo u prilikama kada su za to bili zamoljeni od prijatelja ili rođaka. Naravno, pri ovoj podeli mora se uzeti u obzir i vreme, što bi dalo novu podelu unutar svake od pomenutih osnovnih kategorija. Zbog kompaktnosti samog jezičkog materijala nije bilo potrebno, bar u većini slučajeva, deliti kancelare na svetovna i duhovna lica, nego je u poslednjoj fazi rada, kao osnov klasifikacije materijala, uziman hronološki kriterijum. Drugim rečima, razlike na dijahronom planu daleko su bitnije od onih (ukoliko ih uopšte ima u morfološkom pogledu) na sinhronom planu, među pisarima svetovnjacima i popovima. Ukoliko u radu ima reči o izuzetnim arhaičnim ili vrlo novim oblicima, svuda je navedeno da li je pisar svetovno lice, kancelar ili sveštenik.

Zvanične tekstove mahom je pisao kancelar zbora (*kanzalier*), po pravilu svetovno lice. Ostale isprave pisala su privatna lica, svetovna ili duhovna, zamoljena za to od stranaka kojima je dokumenat bio potreban.

Kancelari su bili birani i postavljeni od zbora i verovatno da je glavno merilo pri njihovom izboru bila obrazovanost, ili, bolje reći, veština u pisanju i sastavljanju isprava po obrascima njihovog vremena. Podatke o izboru kancelara i njegovim dužnostima nalazimo u *Knjizi privilegija Grbaljske župe* koju je izdao Aleksandar Solovjev (1938: 11). Ova knjiga predstavlja zbirku povlastica 1647–1767. godine koje su Mlečani darovali i kasnije potvrđivali Grbljanima. Grbalj je u to vreme, takođe, bio samostalna opština pod mletačkom vlašću, a teritorijalno neposredan sused Paštovića. Prvi od pomenutih dokumenata je *dukale* dužda Frančeska Molina u kojem se, tačka po tačka, navode povlastice darovane Grblju i svaki put se podvlači da su to iste povlastice koje uživaju i Paštovići. U četvrtoj tački (Solovjev 1938: 13) Grbljanima se odobrava „odabrane kanceliera“, čija će dužnost biti: „... да помага свѣама налицатъ стварн ѡсѣкене, такокер ѡне меѣх собѣ брацкн погокене, н поради да бѣду смакнѣте хмѣстнѣ коѣ БЕЗ НАВКА ПЪПАНКА (sic! BŠ) ѡжаю велнкѣ догоднт се.“

Iz daljeg teksta vidi se da je kancelar bio neka vrsta čuvara pečata, jer pred njim „како се промлене Пресвѣтла господа ретѣри и провидѣри, илаже на исти начин како чине Паштровићи, поћи свѣе нове на заклетѣ од вѣре и приимти печатъ пѣпанки за потврѣвати она писма која би била зчинѣна.“

Mislim da se na osnovu ovoga može pretpostaviti da su i paštrovski kancelari birani i postavljeni iz istih razloga, kao ljudi koji nisu bili „bez nauka puplika“, nego, razume se, u relacijama svoga doba i svojih savremenika, koji su bili među najobrazovanijim ljudima u svojoj opštini, spremni za svoj poziv. Neki od njih su znali i italijanski, što se vidi iz nekoliko italijanskih dokumenata za koje se ne kaže da su prevodi. Naročito su pedantni i dosledni kancelari 16. i 17. veka (sa malim izuzecima), dok sa porastom broja pismenih ljudi u 18. veku raste i broj nekancelara čiji rukopisi i urednost nadmašuju većinu kancelara toga vremena. Ovo se naročito opaža u drugoj polovini 18. veka.

Po velikom broju kancelara – oko dvadeset pet – i drugih nezvaničnih pisara, svetovnjaka i duhovnih lica, a od poslednjih decenija 17. i naročito u 18. veku i po broju pismenih svedoka koji su pri dnu dokumenata stavljali svojeručne potpise „za veće vjere“, može se sa dosta sigurnosti reći da pismenost u Paštrovici od 16 do 18. veka nije više bila ograničena samo na duhovni stalež, već je bila dostupna i svetovnim licima, a u izvesnom smislu i sistematski negovana bar do kraja 17. veka. U prilog ovome govori i činjenica da su Paštrovici vrlo dobro poznavali diplomatske forme za sastavljanje raznih vrsta isprava kojima su se morali negde podučavati.

I pored najbolje volje nije mi, nažalost, pošlo za rukom da utvrdim išta novo o školovanju Paštrovića u vreme kada su naše isprave nastajale na paštrovskom terenu. Možda se još neobjavljeni podaci nalaze po crnogorskim državnim i privatnim, porodičnim, arhivama, a možda još nisu ni pronađeni. Na osnovu onoga što znamo o školstvu tih vremena uopšte, a posebno u Boki i na Cetinju, možemo pretpostaviti da su i Paštrovici, naročito u ranijim vekovima, učili privatno, bilo po manastirima od pismenih popova i kaluđera, bilo od drugih pismenih pojedinaca iz svoje sredine. Profesor Beogradskog univerziteta, dr Ivan Božić, jedan od izdavača PI, koji mi je prvi skrenuo pažnju na njih i omogućio mi da skoro godinu dana radim na originalima koji su se privremeno nalazili u Beogradu, podvukao je da je njegov utisak „da su pismeni ljudi iz Paštrovića učili privatno, bilo u nekom manastiru, bilo kod nekog sveštenika.“⁹ Na osnovu svoga rada na PI meni se

⁹ U privatnom pismu (juli 1965).

čini da treba proširiti i krug mogućih „učitelja“ (i to licima izvan duhovne sredine) i krug mogućih mesta školovanja. Ovo naročito važi za period od polovine 17. veka nadalje, kada se javljaju razni rukopisi i nove tendencije u pravopisu i kada se gotovo kaligrafski rukopisi svetovnih lica nikako ne mogu dovesti u vezu sa starinskim, siromašnim i ružnim varijantama popovskih i kaluđerskih rukopisa. U to vreme, takođe, pada i pojava izvesnih crta u rukopisima i pravopisu pojedinih pisara koji izazivaju nedoumicu, jer upućuju na ruski uticaj, ali su opet tako retki da je teško govoriti o nekom školovanju u Rusiji. (O ovome će biti više reči u odeljku o pravopisu.)

Interesantno je pogledati kakva je bila situacija u pogledu školstva u neposrednoj okolini Paštovića. Prema obaveštenjima koja sam dobila od prof. Ivana Božića, u Budvi je škola osnovana tek u 18. veku, tačnije krajem toga veka, kada je, dakle, većina naših isprava već bila napisana. U sledećem većem mestu, u Kotoru, stvar je, međutim, stajala drugačije. Kotor je, kao što je poznato, već u 14. veku bio glavna luka i najkulturniji grad srpske srednjovekovne države, tada najmoćnije na Balkanu. Kako se vidi iz veoma informativne i korisne knjige Rista Kovijanića i Iva Stjepčevića, *Kulturni život starog Kotora 14–18. veka*, knj. I, (Cetinje 1957), u Kotoru već od tridesetih godina petnaestog veka radi gradska javna škola i to kao prava srednja škola svoga vremena (Kovijanić, Stjepčević 1957).¹⁰ Ona je doživela svoj vrhunac u 16. veku, u doba opšteg kulturnog i ekonomskog procvata Kotora, kada je prerasla u višu srednju školu. U 17. i 18. veku gradska javna škola opada na nivo niže srednje škole, uglavnom kao posledica izmenjene politike Mlečana koji su se već počeli bojati prosvetavanja širih slojeva u svojim slovenskim pokrajinama, te su u 17. veku čak propisali kaznu za onoga ko bi u Kotorском veću, na sednicama, govorio srpskim jezikom. U 16. veku u Kotoru su postojale čak i dve škole za devojke – jedna za kćeri pučana i druga za devojke iz plemićkih porodica. Prvobitni nastavnici kotorskih škola bili su sveštenici, ali ih, naročito u 16. veku, smenjuju obrazovana svetovna lica – Kotorani ili pojedinci dovedeni sa strane (Dubrovčani, Dalmatinci, Italijani). Već u 15. veku broj Kotorana školovanih u inostranstvu (u Padovi i Bolonji, i drugde) dostiže zavidnu cifru i autori pomenute knjige citiraju nekoliko Bokelja koji su se svojim radom već u to vreme istakli van granica svoje uže domovine. Za nas je značajno to što se, između ostalih, ovde pominju i dvojica koji nisu bili iz Kotora, već iz njemu susednih krajeva, Majina i Paštovića. Jedan od njih je Nikola Majinjanin (Machinensis), rođen početkom 15. veka. Studi-

¹⁰ Svi podaci o školstvu preuzeti su iz knjige Kovijanić-Stjepčevića.

rao je u Italiji i postao čuveni teolog i diplomata (papin poslanik u nekoliko važnih misija) tako da na njegovom grobu stoji da je bio „ponos Ilirskog primorja“ (Kovijanić, Stjepčević 1957: 45). Drugi je verovatno pravi Paštrović, iz jednog od najstarijih paštrovskih plemena, po imenu Marin Bečić (1468–1526), profesor Univerziteta u Padovi. Bez obzira na to da li su oni bili đaci Kotorske gimnazije ili ne, za nas je, pre svega, važna činjenica da su oni postojali, i to već u 15. veku, što ukazuje na to da je već vrlo rano bilo visoko obrazovanih ljudi iz Paštrovića i susednih oblasti. To pokazuje, takođe, da Paštrovska opština kroz svoju istoriju verovatno nije ostala sasvim izolovana od blagotvornog uticaja sa Sredozemlja. Iz naših PI može se videti da su Paštrovići često putovali, privatno ili po zvaničnoj dužnosti, u Kotor, gde je bio mletački providur i Viši sud, zatim u Dubrovnik, Mletke, Apuliju. Mnogi od njih su znali italijanski jezik ili su umeli da se potpišu na italijanskom. U naročito 18. veku, u potpisima svedoka ima sve više onih koji se čak i na srpskim dokumentima potpisuju italijanski, što verovatno znači da im je ovaj jezik bio dovoljno blizak. Broj italijanskih reči u srpskim ispravama, u svim leksičkim skupinama, počev od diplomatskih formi do termina iz običnog, svakodnevnog komunikacijskog kruga, dovoljno potvrđuje ovu pretpostavku.

Pored toga, na samom terenu Paštrovića bilo je od najstarijih vremena nekoliko manastira i crkava čija se imena često spominju u našim ispravama. U njima žive i služe gotovo svi popovi i kaluđeri čije potpise srećemo u dokumentima. Najčešće pominjane su crkve Svetog Vasilija i Svetog Stefana u Reževićima sa manastirom koji Solovjev naziva duhovnim centrom Paštrovića, zatim Svete Gospe u Svetom Stefanu, Svetog Nikole u Gradištu i Svetog Nikole u Praskvici. Poslednje dve crkve ulaze u sklop istoimenih manastira. Pomenute crkve i manastiri bili su nesumnjivo centri u kojima su svoja prva znanja sticali mladi Paštrovići već od najranijih vremena. Moguće je da su neki od njih kasnije odlazili dalje, u Crnu Goru, na Cetinje, gde je radio stari, čuveni i tradicijom bogat Cetinjski manastir. Veze Paštrovića sa Cetinjem morale su u to doba biti veoma žive, jer je od kraja 15. veka (1484) pa sve do 1869. Paštrovska crkva potpadala pod upravu Cetinjske eparhije (Vukmanović 1960: 39).

Postoje, najzad, i dva podatka koja indiciraju postojanje bar privremeno organizovanog školstva u samim Paštrovićima u drugoj polovini 17. veka, a zatim i u 18. veku. Prvi podatak naveden je kod Kovijanić–Stjepčevića (1957: 73) prema Jovanu Radonjiću (1949: 115–129) koji ističe da se 1640. spominje mala škola u Svetom Stefanu za učenike iz Bara, Paštrovića i Crne

Gore, namenjena sveštenicima i osnovana da bi se olakšalo prelaženje na Uniju. Prema izveštaju Kotoranina Andrije Zmajevića nastavnik ove škole bio je don Vučko Midžor, đak kotorske škole. Deca su kod njega učila čitati, pisati, zatim italijanski jezik i veronauku na srpskom. Nažalost, u PI nisam našla nikakve podatke o ovome svešteniku. U njima se uistinu pominju dva lica sa ovim imenom, ali je samo za jednog moguće misliti da je isto lice koje pominje Zmajević. To je „prete Vucho Mizor“ iz italijanskog dokumenta br. 142 iz 1702. godine. No, i za njega bi trebalo onda pretpostaviti da je vrlo dugo živeo (oko 80 godina), što je malo verovatno. Povezanost između ovoga Vuka i nastavnika kotorske škole otpada ukoliko je Vuko zapravo Vuk Midžor u ispravi br. 208 iz 1742. godine.

Drugi podatak iz PI o eventualnom privremenom postojanju neke škole daju nam nekolike isprave iz perioda 1741–1745, pisane rukom izvesnog Đorđija Dmitrovića, koji se potpisuje kao *daskal* (Đorđije daskal Dmitrović). Nejasno je da li ovo *daskal* upućuje na zanimanje dotičnog pisara ili je reč o stečenom nadimku koji se odnosi na njegovu 'učenost'. U velikom broju isprava iz toga doba, u Paštrovićima i van njih, ljudi su u potpisima uz svoja imena, kao što je poznato, često stavljali i svoja zanimanja. Mnogi se, tako, potpisuju kao magistri – što može značiti razna zanimanja, poput učitelja, farmaceuta tj. apotekara, pravnika, a većinom notara – zatim, potpisuju se kao popovi, sudije, kapetani, vojvode, terzije. Ne vidim, dakle, zašto se i *daskal* u našem slučaju ne bi moglo shvatiti kao zanimanje. Sam termin *daskal* uklanja mogućnost italijanskog i kotorsko-dubrovačkog uticaja, jer se, na primer u kotorskim dokumentima, ovaj termin uopšte ne javlja, nego se nastavnici nazivaju magistrima, perceptorima i drugim latinskim terminima. Činjenica da se porodica Dmitrović ne spominje kod Vukmanovića mogla bi, takođe, ići u prilog pretpostavci da je ovaj čovek odnekud bio doveden u Paštroviće i da mu je poverena makar i privremena dužnost učitelja. Ipak, izgleda neverovatno da u PI nema nikakvog drugog pomena o postojanju bilo kakve škole, te sve ovo ostaju za sada samo nagađanja. Treba dodati da se bez njih, ipak, nije moglo, naročito krajem 18. veka. U ovom periodu nastaje niz dokumenata pisanih rukom raznih pisara svetovnjaka, koja svojom lepotom i opštim izgledom slova snažno odudaraju od, u to vreme, mahom vrlo ružnih popovski rukopisa, a svojom međusobnom sličnošću izazivaju utisak da su dotični pisari učili pisati kod istog lica ili na istom mestu. Nadajmo se da će buduća ispitivanja doneti nove podatke koji će u ovo pitanje uneti više zrelosti.

Bilo kako bilo, pomenuti broj kancelara (oko dvadeset i pet), od kojih su samo trojica (izgleda privremeno) duhovna lica, i ostalih pisara (četrdesetak popova i kaluđera i dvadesetak svetovnjaka nekancelara) daje zavidnu cifru od oko devedeset pisara koji su radili na maloj teritoriji Paštrovske opštine u periodu od svega dva i po veka. Ako tome broju dodamo i lica koja se javljaju samo u svojeručnim potpisima svedoka, broj pismenih ruku u Paštrovićima 16–18. veka penje se na blizu dve stotine. Podatak da se pismeni svedoci javljaju tek od kraja 17. veka i da od tada do kraja 18. veka njihov broj prelazi stotinu,¹¹ takođe, ide u prilog uverenju da su od toga vremena mladi Paštrovići bili izlagani sistematskom obrazovanju. Gde su oni to obrazovanje sticali, da li je ono bilo organizovano ili prepuštano svakom pojedincu, ostaje, kako smo rekli, za sada nepoznato.

*
* * *

Ostaje nam još da kažemo nekoliko reči o samom izdanju PI, iz kog smo crpli materijal za ovaj rad. Već je istaknut značaj ove zbirke same po sebi i treba odati puno priznanje njenim izdavačima i inicijatorima zato što su omogućili da ovako dragocen materijal dođe do ruku širokog kruga stručnjaka koji su, na ovaj ili onaj način, zainteresovani za ovu materiju. Čini se, ipak, da izdavači nisu dovoljno vodili računa o stručnjacima lingvistima, te im se mora u tome pogledu uputiti nekoliko zamerki.

Što se tiče samog sadržaja isprava, izdanje je uglavnom besprekorno zahvaljujući u prvom redu relativnoj čitkosti samih isprava, a zatim, u velikoj meri, obazrivom i stručnom radu izdavača i obrađivača tekstova koji su se trudili da im se ne omakne ni najmanja greška pri čitanju i restauraciji originalnog teksta. Vrlo je korisno i pregledno stavljanje rekonstruisanih delova teksta u dve vrste zagrada. Oni delovi teksta koji nedostaju zbog oštećenja hartije, a postojali su u originalnom dokumentu, rekonstruisani su u uglastim zagradama. Oni pak delovi teksta koji su, po mišljenju izdavača, izostali zbog pisarskih grešaka stavljeni su u oble zagrade. Pri radu na ispravama to je bila velika olakšica, naročito pri ispitivanju jezika, jer sam tačno znala šta su

¹¹ Sve do polovine 17. veka nema nijednog potpisa svedoka na PI, već se njihova imena samo spominju. Od 1642. počinju se javljati prvi krstovi nepismenih svedoka, a 1644. imamo prvi svojeručni potpis. Kroz celu drugu polovinu 17. veka u potpisima svedoka nema mnogo novih lica: srećemo ih uglavnom ili kao nezvanične pisare ili kao kancelare. Nova su samo tri imena. Sva ostala nova imena, mnoga od njih potpisana samo jednom, pojavljuju se tek tokom 18. veka.

dopune izdavača, koje nisu bile uvek najsrećnije, jer su težile više ka tome da učine sadržinu jasnijom nego da stvarno očuvaju originalne oblike. Jasno je da jedno -a dodato od izdavača u dativu množine ili u osnovi ispred genitivnog sufiksa, u vreme i kod pisara gde ga ne očekujemo, može navesti na pogrešne zaključke o materijalu, a ako ništa drugo, na nepotrebnu nedoumicu.

Veća odstupanja od originala, kako ističu sami izdavači u uvodu, tiču se uglavnom pravopisnih fenomena i uslovljena su mahom tehničkim teškoćama (v. u uvodu PI, str. XIV). Stručnjaku lingvisti, međutim, ovaj nedostatak veoma smeta, pogotovo što u uvodu data obaveštenja u vezi sa izvršenim izmenama nisu dovoljno precizna da bi se na osnovu njih mogle rekonstruisati sve pravopisne osobine paštrovskih pisara. Upoređujući npr. lične kopije originala (napravljene u Beogradu 1957. i 1958. godine pomoću providne hartije) sa štampanim tekstovima, videla sam da bi bez originala bilo nemoguće utvrditi u kolikoj se meri i kako u PI upotrebljavala omega (Ω) umesto o: da li se omega javljala samo u početku reči ili u svim pozicijama umesto o; da li je kod nekih pisara služila samo za obeležavanje grupe jo ili nije; da li se pojavljivala isključivo u ligaturi (i prefiksu i predlogu) ot (ō) ili i drugde, umesto o itd. Slično je i sa ligaturom III, III (št) koja je svuda razrešena sa št, iako pred kraj 18. veka imamo i pojavu neupotrebljavanja ligature, što se iz štampanog teksta ne vidi. Isto tako, tipična ćirilička ligatura ρ+ (rě) razrešena je sa p̄ѣ, čime se stiče potpuno pogrešan utisak da neki pisari upotrebljavaju samo iza r staru grafiju ѣ (jat). U nekim slučajevima je čak ρ+ razrešeno sa običnim re. Niz pisara upotrebljava za vokalno r znak p̄. Takvo r transkribovano je sa običnim r, a da u uvodu to uopšte nije spomenuto. U nekoliko mahova, sasvim proizvoljno, izdavači su propustili udvojen vokal II (i) u grupama tipa IIIII (tj. ija), a baš to udvojeno i karakteristična je crta ortografije pojedinih pisara. Ona je, sem toga, veoma retka i zato od velikog značaja, ne samo za pitanje pravopisa nego i s njim tesno povezanih problema fonetike i fonologije. Izostala je, razumljivo, široka skala ligatura i nadrednih slova, koja često predstavljaju karakteristične crte rukopisa pojedinih pisara. Nedostatak akcenata čini mi se manje važnim, jer se oni javljaju u tekstovima pisanim uglavnom rukom sveštenih lica, većinom na istom (početnom) slogu ili na određenim slovima (omega i i) i verovatno imaju više dekorativni nego bilo kakav drugi značaj. Poznato mi je da ima stručnjaka koji o tome misle drugačije i smatraju da bi se detaljnom analizom starih rukopisa možda moglo doći do izvesnih podataka o starom srpskom akcentu (tako npr. misli prof. V. Mošin), ali sumnjam da bi PI svojim materijalom doprinele ovakvom istraživanju.

Jedan značajan nedostatak štampanih tekstova PI leži u tome što lista pisara data u uvodu sadrži dosta fiktivnih elemenata koji samo odmažu u radu na ispitivanju pravopisa i fonetike s njim u vezi. Pisari su, naime, popisani mehanički, prema tome gde se javljaju njihovi potpisi, i često nisu naznačena dokumenta koja su pisana od jednog lica, a samo overena od pisara čije ime stoji u potpisu. Za izvestan broj ovih isprava, pisanih od jednog, a potpisanih od drugog lica, čak i površan pogled na pravopis u štampanom izdanju dovoljan je da se uoči razlika u pismu. U originalima, razume se, ovo je još uočljivije, jer se očigledno razlikuju dva rukopisa. Ova pojava, naročito karakteristična za 18. vek, uopšte nije pomenuta u uvodu, tako da neko ko nije video originale može samo da se čudi kako je moguće da jedan pisar piše isti dokument dvama tako različitim pravopisima ili da upotrebljava dve različite forme iste reči u svega nekoliko redova teksta. Na listi pisara pojedini su navedeni čak na dva mesta, pod dva imena, kao da se radi o dva različita lica. I rukopisne i pravopisne crte, međutim, jasno pokazuju da je posredi jedan isti pisar, koji je jedno vreme bio kancelar, a onda više nije, ali je nastavio da piše dokumenta za svoje poznanike i prijatelje kada je to ovima trebalo. Ako se ovo i može delimično objasniti željom izdavača da sačine tabele kancelara i nekancelara odvojeno, ipak se ne može razumeti zašto takvi pisari nisu dati pod istim imenom u obe tabele ili, ako to već nije učinjeno, zašto nije stav izdavača u ovom slučaju objašnjen u uvodu. Moram opet da podvučem da se u ovakvim pojavama ogleda odsustvo stručnjaka za jezik, za koga je jasno da se bez preciznih podataka o pisarima, naročito kad su oni dostupni, ne može pristupiti nikakvom ozbiljnom proučavanju štampanih tekstova bilo koje vrste.¹²

Što se tiče morfoloških osobina, one su, zahvaljujući tehnicima sa zagradama (v. str. 44 ovoga rada), ostale u štampanom izdanju gotovo netaknute i mogu se pratiti gotovo sa istom lakoćom i sigurnošću sa kojom se mogu pratiti u originalu. Pri tome, naravno, treba neprestano imati u vidu da ono što je dodato u obliku zagrada u većini slučajeva, kada se radi o nastavcima, treba jednostavno odbaciti.

Ja imam popis većine omaški koje sam našla u štampanom tekstu PI, ali ih zbog prirode ovoga rada neću ovde iznositi, jer one u osnovi ne umanjuju nimalo vrednost cetinjske zbirke paštrovskih isprava i pri pažljivom radu većina ih može biti otkrivena na vreme i otklonjena. Ovi nedostaci ipak idu

¹² U tom pogledu bolji su štampani tekstovi u izdanju Solovjeva koji je verno preneo sve tipične ligature, omegu, poluglasnike i dr., tačno onako kako ih je našao u originalima.

donekle nauštrb izdavača, jer pokazuju da se nije uvek i do kraja radilo sa potrebnom naučničkom akribijom. Za potrebe ovoga rada napravljene su tabele pisara koje su priložene u odeljku o grafici i pravopisu.

Dodala bih još samo neke zamerke registrima na kraju cetinjskog izdanja iz kojih se, opet, vidi kako bi bilo korisno da je pri izdavanju isprava kolektivu pridodat i jedan stručnjak za pitanja jezika. Registar reči i izraza upotrebljenih u srpskim ispravama vrvi, pre svega, pogrešnim brojevima tobožnjih isprava u kojima se pojedine reči javljaju, a mnoge nisu registrovane u svim dokumentima u kojima se javljaju. Pored toga, iz njega su izostale reči ključne za istraživača jezika, kao npr. čovek/ ljudi (dato samo pod 'dobri ljudi', što je najmanje interesantno jer čini deo ustaljene formule, a ne obuhvata slučajeve gde se ove imenice javljaju u nezavisnom kontekstu); zatim, izostala je sasvim i imenica dan, kao i specifični pridevi poput bratin (m. bratov, bratovljevi), sinovlji i sl. ili retki oblici zamenica koje bi već samim svojim postojanjem u registru omogućile istraživaču da stekne preliminarnu sliku o materijalu koji je pred njim. Izdavači se mogu pravdati da su PI bile izdavane i, pre svega, namenjene istoričarima, ali to ne znači da je trebalo zaboraviti na njihovu veliku filološku vrednost.

Najzad, ostaje mi da kažem ponešto o tehnici koja je bila primenjivana pri ovom radu. Zbog tehničkih teškoća primeri su kucani latinicom, gdegod se javljaju u velikom broju i u dužem kontekstu. Pri tome, rukom su upisivani znakovi za slova kojih u latinici nema (kao poluglasnici i sl.). Umesto omege pisano je svuda o, izuzev u oblicima i primerima za koje je naročito tipično pisanje omege i gde prisustvo omege može da znači da je u pitanju jedna izgovorena varijanta dotičnog oblika, a njeno odsustvo – da je u pitanju druga varijanta oblika. Ipak, u odeljku o pravopisu date su glavne tendencije upotrebe omege kod paštrovskih pisara. Ligatura llj (št) razrešena je kao i u štampanom tekstu sa š i t, jer su primeri vađeni iz štampanog teksta, te bi njihovo proveravanje prema originalima predstavljalo dug i mučan posao, a ne bi ništa bitno izmenilo u pogledu razvoja oblika. Gde god je za neku kategoriju oblika bilo važno istaći razlike između originala i štampanog teksta, to je provereno i uneto na odgovarajućim mestima.

U odeljku o ortografiji ukazano je samo na najmarkantnije pojave u vezi sa pisanjem pojedinih glasova i refleksima pojedinih glasova, pri čemu je više pažnje posvećeno dvama kompleksnim problemima koji neposredno zadiru u pitanja istorijske morfologije: pitanju pisanja jata u vezi sa pisanjem (ili nepisanjem) glasa j, kao i pitanju pisanja poluglasnika i njegovog refleksa u

vezi sa pisanjem r vokalnog, nepostojanog vokala i, najzad, nastavka genitiva plurala. U vezi sa nastavkom genitiva plurala takođe je razmotreno pitanje glasa x (h), a ostali materijal dodirnut je samo uzgredno, kao ilustracija fonetskih i fonoloških fenomena koje autori navode za današnji paštrovski govor.

Pri navođenju primera dati su uvek, u prvom redu, brojevi dokumenata u kojima se dotični oblici javljaju. Ukoliko je za neke primere hronološki aspekt od značaja, iza broja dokumenta navedena je godina javljanja. Dokumenti 1–35 pripadaju 16. veku, spisi 36–137 su iz 17. veka, a od 138 pa nadalje pripadaju 18. veku.

GLAVA PRVA

1. GRAFIKA

1.1. Kako je već napomenuto u Uvodu (str. 38), srpskohrvatski dokumenti iz zbirke PI pisani su ćirilicom zapadnog tipa, onog što je bio poznat u nauci i pod nazivom 'bosančica', često sa izrazitim elementima kurziva. Termin 'bosančica' se danas u srpskohrvatskoj nauci izbegava jer je nesumnjivo neadekvatan. On je nastao kao posledica političkih tendencija onih koji su hteli, za račun Austrougarske, da prikažu Bosnu kao samostalnu teritoriju koja se oduvek razvijala nezavisno od ostalih srpskohrvatskih krajeva, pa čak imala i posebno pismo. Kako su, međutim, pokazala detaljnija i sve šira proučavanja srpskohrvatskih rukopisa (Čremošnikova, Mošinova, Josipa Vrane i dr.), ovakav tip ćirilice nije ni izdaleka bio isključivo bosanski, već se mogao naći na velikom delu srpskohrvatske jezičke teritorije – od crnogorskog primorja (kako pokazuju PI), pa daleko na zapad, duž cele obale i na širokom kopnenom pojasu gdegod je bilo onih koji su pisali ćirilicom. Ovaj tip pisma pronašla sam u zapisima popa Silivestra iz polovine 18. veka u okolini Zadra¹³ i u nebrojenim pismima od 16. do 18. veka iz Herceg Novog koje sam imala prilike da čitam u Dubrovačkom arhivu. I mnogi drugi autori došli su do sličnih rezultata. Josip Vrana je u svom referatu na Kongresu jugoslovenskih slavista u Ljubljani (1961)¹⁴ takođe istakao da se

¹³ v. B. Šljivić-Šimšić, Ćirilski zapisi iz polovine 18. veka na praznoj stranici kopenhaškog rukopisnog četvoroevanđelja, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu* IV-2 (1959), 337–347.

¹⁴ Josip Vrana je na Trećem kongresu jugoslovenskih slavista (Ljubljana 1961) učestvovao sa referatom – Zapadno područje ćirilice u XII i prvoj polovici XIII veka. Autorka

„zapadno područje ćirilice prostire od Splita do Bara i od Jadranskog mora do Drine“ (Nazor 1962: 245).

Krivicica je nedovoljno razvijene ćirilske paleografije danas u Jugoslaviji (a možda i izvesnih međurepubličkih odnosa) što o ovome pitanju još nije napisana jedna savremena studija i ono konačno i zvanično revidirano. Još 1959. u svom prikazu izdanja ćirilskih rukopisa Jugoslavenske akademije¹⁵ zamerila sam autoru, Vladimiru Mošinu, što je u svojoj uvodnoj raspravi izbegao da govori o ovome pitanju, iako je, kao jedan od autoriteta za pitanja srpske ćirilske paleografije, on bio prvi pozvan da na tome mestu i o tome problemu kaže svoju, savremenu reč.

1.2. Broj slova upotrebljenih u PI penje se na nešto preko četrdeset.¹⁶ Ovde su ubrojana sva slova koja se javljaju u mom materijalu, počev od onih koja predstavljaju postojeće foneme koje ulaze u glasovni sistem paštrovskog govora do onih koje Rešetar u svojoj monografiji o jeziku stare dubrovačke proze naziva 'izlišnim' jer se upotrebljavaju ili samo kao ortografski znaci ili poglavito u brojnoj vrednosti.¹⁷

1.3. Sa najmanjom frekvencom javljaju se u PI grafije я (za grupu j+a, samo kod dva–tri pisara 18. veka, za koje se i po nekim drugim crtama može misliti da su bili pod slabim ruskim uticajem) i ѣ /ž/ (kod kaluđera Vasilija Vojnovića, 1743–1764, samo u prezimenu Midžor). Grafija ѣ u PI (dok. 237, 5 puta, 1753. i 249, 1764) predstavlja najveće otkriće za istoriju srpske ćiriličke azbuke učinjeno poslednjih godina. Do rada na paštrovskim ispravama verovalo se da je ѣ prvi put uneto u našu azbuku onda kada ga je uneo Vuk St. Karadžić, a da je ideju za ovu grafiju Vuk dobio od Lukijana Mušickog, koji je znao za njeno postojanje u rumunskim ćirilskim rukopisima.¹⁸ Kod drugih pisara i u drugim rečima kod samog Vojnovića na mestu /ž/ inače stoji ili /č/ ili /ž/, a sasvim retko /đ/: чардин ~ жардин; лиѣба ~ лижба i sl.

Šljivić-Šimšić je pomenuti Vranin navod o prostiranju ćirilice preuzela iz izveštaja Anice Nazor – Treći kongres slavista slavističkih društava FNRJ u Ljubljani (*Slovo: časopis Staroslovenskog instituta u Zagrebu* 11–12 (1962), 244–246) (nap. pr.).

¹⁵ V. Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor XXV, 1–2 (1959), 140–143

¹⁶ Vidi priložen primer azbuke u dokumentima 16. veka na kraju ovog rada.

¹⁷ V.: M. Rešetar, Najstarija dubrovačka proza, *Posebna izdanja SAN, CXCII*, Beograd 1952, str. 6 (t. 6)

¹⁸ Up. članak Đ. B. Mihailovića u: *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* XXII, 1–2 (1956), 127.

1.4. Znak \$ /z/ se javlja u brojnoj vrednosti /6/ i jednom ga imam za-beleženo u reči *разлогѣ* /razloge/ u dok. br. 258, 1766.

1.5. Znak *Ӣ*, *Ӥ* se javlja u brojnoj vrednosti /10/. Ponekad on stoji i na početku reči umesto /j/, ali izgleda da je tada u stvari u pitanju samo stilizacija početnog tzv. jotovanog vokala. Takvo /i/ nalazimo, na primer, kod jeromonaha Mihaila iz 16. veka i kod nekih drugih duhovnih i svetovnih pisara, ali se ovo ne može videti iz štampanog teksta koji ne pravi razliku između znakova tipa /*ѣ*/ i njihove eventualne varijante tipa /*ѣа*/.

Ne znam da li je grafija /i/ u dokumentu 283 i još ponegde (u izolovanim primerima) varijanta izice ili mešanje ćiriličkog i latiničkog *i*. Imajući u vidu hronologiju, čini mi se da je ovo drugo verovatnije. Pisar je anonimn, a prepisivač svetovnjak koji sem u tome dokumentu ne upotrebljava /i/, te mislim da ono pripada rukopisu originala.

1.6. Znak /*ѣ*/ stoji po pravilu i za /*ѣ*/ i za /*ѣ*/. Pored toga, vrlo retko, može se naći /*g*/ za /*ѣ*/, a još ređe /*k*/ za /*ѣ*/. Takođe, postoje i druge kombinacije o kojima će biti više reči u t. 2.2.22.

1.7. Znak /*ѣ*/ – 'uk' – jedini je koji se javlja za beleženje foneme /u/, ukoliko joj ne prethodi /j/.

1.8. Znakovi /*ѣ*/ i /*ѣ*/ javljaju se paralelno kod dobrog dela pisara. Neki upotrebljavaju samo /*ѣ*/, a neki samo /*ѣ*/. Ređi su oni pisari kod kojih se znak za poluglasnik javlja samo u izolovanim primerima ili koji ga ne upotrebljavaju uopšte. Broj takvih pisara, kao što i očekujemo, raste krajem 18. veka. Grafija /*ѣ*/ je tipična za rukopise 16. veka, a otada se češće upotrebljava /*ѣ*/. U štampanom tekstu ima slučajeva gde je stilizovano ili kurzivno /*ѣ*/ transkribovano sa /*ѣ*/, pa se stiče pogrešan utisak da dotični pisari mešaju oba znaka.

1.9. Grafija /*ѣ*/ se sve do 18. veka gotovo uopšte ne pojavljuje u PI. Izuzeci su primeri: *подъ путѣмъ* (u 16. veku, kod popa Đurđa) i još dva–tri izolovana primera. U 18. veku, međutim, 'vaskrsava' – da tako kažem – grafija /*ѣ*/ u rukopisima nekoliko pisara koji je u određenim pozicijama upotrebljavaju kroz ceo 18. vek (v. t. 3.19.).

1.10. Znaci /*ѣ*/ i /*ѣ*/, tzv. 'jotovani' vokali (poneko ih naziva i prejotovanim vokalima, kao npr. I. Grickat u svojim radovima), javljaju se redovno kroz ceo period od 16. do 18. veka – prvi češće, drugi ređe. Grafija /*ѣ*/ se

kod nekih pisara s kraja 18. veka javlja i na mestu grupe j+o. Upotreba /ιε/ svedena je pak na minimum. O tome ima više u t. 2.1.21.

1.11. Od slova preuzetih iz grčkog alfabeta omega /ω/ je jedino koje se javlja u vrednosti slovnog znaka i to kod većine pisara. Ono se piše paralelno sa /o/, bilo za fonemu /o/ u određenim pozicijama, bilo, kako izgleda, u funkciji j+o. (O tome vidi detaljnije u t. 2.1.2.) Omega se, sem toga, kod svih pisara javlja kao deo ligature /ϖ̄/ ili /ϖ̄̇/. Ligatura /ϖ̄/, a ne omega, javlja se u brojnoj vrednosti 700 u kojoj alternira sa /Ψ/.¹⁹

1.12. Grafije /θ/ (9), /ϛ̣/ (60), /Ϝ/ (90) i /Ψ/ (700) javljaju se, po pravilu, samo u brojnoj vrednosti onih brojeva koji su dati u oblim zgradama. U štampanom izdanju znak /Ϝ/ (kopa) redovno je transkribovan sa /č/, kao da izdavači nisu verovali da se još u 16. i 17. veku ovaj znak može naći u brojnoj vrednosti 90. Iz originala je, međutim, jasno i očigledno da znak koji u datumima stoji za brojnu vrednost 90 u 16. i 17. veku nije ni kod jednog pisara sličan sa znakom /č/. Tek u dokumentima iz 18. veka u datumima nalazimo za 90 ono /č/ koje se javlja i za fonemu /č/ u samom tekstu.

Grafije /θ/ i /ϛ̣/ mogu se izuzetno naći u pojedinim imenima. Tako imamo /θ/ jednom u Θομινα (195, 1738) i nešto češće /ϛ̣/ u imenima Aleksa i Vuksan i rečima od njih izvedenim. Uporedi: Алекѣина, 12; Бѣѣаномъ, 25; Бѣѣанова, 274, ali i, pogrešno, Алекѣа 21 (više puta), 22, 40; -8, 48; Алекѣињъ, 43, 48.

1.13. Pored ligature /ϖ̄/, /ϖ̄̇/, koju smo već pomenuli, najčešće su još i ligature /ϗ/ i, kod izvesnog broja pisara, /ρ+/. Zajedno sa nadrednim slovima (njihovim oblikom i mestom), ostale ligature nisu tipične za grafiku PI u celini, već više karakterišu pisare pojedince.

1.14. U azbuci, ovakvoj kakvu je zatičemo u materijalu iz PI, nema posebnih znakova za izvestan broj fonema koje su postojale u paštrovskom govoru 16–18. veka. Neke od njih su već spomenute (đ i ž). Pored toga, nema posebnog znaka za /j/, te se ono u pismu obeležava sa /и/ ili, u prevokalskoj poziciji, grafijama /ѣ/, /ю/ itd. koje tada označavaju kompleks glasova j+v (ѣ stoji za svaki vokal od koga su ovakve kombinacije moguće, o ovome v. t.

¹⁹ V. PI, str. IX. Tu se ističe zasluga B. Mihailovića koji je „analizom dokumenata i njihovim poređenjem (...) utvrdio tačan datum svakog dokumenta, odvojivši isprave 18. veka od onih iz 19, kada je /800/ redovno obilježavano sa ϖ̄.“

2.2.32). Grafije /i/ i /n/ imaju dvojaku funkciju. Njima se, kod većine pisara, obeležavaju i /n/ i /l/, i /ň/ i /l/. Pored toga, postoje i druge kombinacije grafija, a o tome piše detaljnije u t. 2.2.31. Vokalno /r/ piše se na razne načine: sa poluglasnikom iza sebe /ρ̣, ρ̣̣/ ili, retko, između poluglasnika /̣ρ̣̣/; ponekad sa nadrednim repićem /ρ̣̣̣/ koji u tom slučaju označava propušteni poluglasnik. Sem toga, u vezi sa načinom obeležavanja refleksa poluglasnika, kod pojedinih pisara nalazimo ar ili er za vokalno /r/. Vrlo su retki primeri /ir/ i /ur/, a uglavnom u 18. veku javljaju se pisari koji uopšte ne prave razliku između običnog, konsonantskog i vokalnog /r/.

Najzad, od vokalskih fonema, bez posebnog znaka je jedino fonema /a/ < ѡ < ѡ, ѡ, umesto koje se piše obično /a/ ili, ređe, /e/ (v. t. 2.1.1.), ukoliko se ne radi o pisarima koji se trude da pišu dosledno /ѡ, ѡ/ tamo gde ih po tradiciji ili etimologiji očekujemo.

2. GLASOVNI SISTEM I ORTOGRAFIJA

2.1. Vokali

Paštrovski govor spada u one zetsko-lovcénske govore koje danas karakteriše simetričan vokalski sistem od šest fonema u koji, pored osnovnih pet srpskohrvatskih vokalskih fonema /i/, /u/, /e/, /o/, /a/, ulazi kao posebna fonema glas /ạ/ koji stoji na mestu starog srpskohrvatskog poluglasnika. Ovakav sistem zatičemo i u PI 16–18. veka.

i	u
e	o
ạ	a

2.1.1. Svi se autori slažu da fonema /ạ/, koja po svojoj artikulaciji leži između /e/ i /a/, ima vrlo varijabilnu prirodu, te se u jednom istom govoru, pa čak i kod jednog istog lica, može javiti u raznim varijantama (npr. a^e ili e^a pa čak i e), zavisno od prirode susednih glasova, a naročito od položaja akcenta.²⁰ Tako se, na primer, u mnogim govorima /ạ/ izjednačuje sa etimološkim /e/ u zatvorenim slogovima iza akcenta na kraju reči (Vujović 1935: 40).

U azbuci koju upotrebljavaju pisari PI nema posebnog znaka za fonemu /ạ/. Kod ono nekoliko pisara, mahom s kraja 16. i iz 17. veka, koji se

²⁰ Up. t. 277 u Ivić 1958; t. 17 u Miletić 1940; Aleksić 1939 i dr.

trude da pišu dosledno poluglasnik tamo gde misle da mu je mesto, fonema /ạ/ obeležena je poluglasnikom /ь, ъ/ i u korenima i u odgovarajućim sufiksima (derivacionim i deklinacionim), kao i na mestu sekundarnog poluglasnika, odnosno nepostojanog vokala. Tako kod tih pisara, uz neznatan broj izuzetaka, nalazimo redovno: сь, вьсь, дьнь, кьдь, сьдь (ili кьда, сьда – primeri ovoga tipa jasno pokazuju da je pisar pravio razliku između onoga glasa koji je beležio sa /ь/ i običnog /a/, te su stoga neobično važni); житькь, старьсь, Никьсь, бољнь, дужьнь; сестрѣхь, куцьхь, динарѣхь; сьмь, добьь.

Kod onih pisara, a to je većina, koji pišu grafije /ь, ъ/ samo u određenim pozicijama (na kraju reči, iza pojedinih suglasnika, kadkada čak i iza vokala), kao ortografski znak fonema /ạ/ obeležena je ili sa /a/ – tako je kod većine pisara, ili sa /e/ – kod manjeg broja pisara, od kojih se prvi javljaju početkom 17. veka. Ukoliko jedan pisar piše /a/ za /ạ/, ono se javlja u njegovom materijalu u svim gorepomenutim pozicijama (dakle: dan, sa, vas, kad/kada, sad/sada; sestarah (19), kućah (125), dinarah itd.). Ukoliko pak jedan pisar piše /e/ na mestu poluglasničkog refleksa, ono će se nalaziti u svim korenima i sufiksima koje smo pominjali (dakle: se, ves, ked/keda ... otec, denes ... doberih za dobārā itd.). Znak /e/ za /ạ/ javlja se u većim srazmerama i kod većeg broja pisara tek od druge polovine 17. veka.

Pisanje /a/ ili /e/ u PI 16–18. veka na mestu foneme /ạ/ nikako ne znači i mešanje ovih dveju grafija u tekstovima jednog istog pisara. Primeri mešanja /a/ i /e/ u pismu su vrlo retki i izuzetni, a javljaju se uglavnom češće kod onih pisara koji na mestu poluglasničkog refleksa pišu /e/ po pravilu.

Ovakva situacija u mom materijalu me navodi da mislim, slično Iviću,²¹ da je paštrovsko (a u krajnjoj liniji i zetsko-lovcensko) /ạ/ u ranijim vekovima bilo otvorenije prirode no danas (dakle a^e), a da je njegov razvitak obeležen tendencijom ka sve većem zatvaranju. U tom slučaju bi današnje zetsko-lovcensko potpuno zatvaranje /ạ/ u /e/, u već pomenutoj poziciji iza akcenta, bilo završna faza ovakve razvojne tendencije. Ja bih još samo istakla da paštrovski materijal 16–18. veka indicira da je /ạ/ moralo biti nešto otvorenije no što se stiče utisak iz članka P. Ivića o osnovnim putevima razvoja srpskohrvatskog vokalizma. Fonema /ạ/ je, naime, morala biti bar u jednoj fazi svoga razvoja bliža glasu iz koga se razvilo opšte /a/ nego

²¹ V.: П. Ивич, Основные пути развития сербохорватского вокализма, *Вопросы языкознания*, no 1, Москва 1958, т. 10, т. 14 и т. 15.

glasu /e/. Ako se za dubrovačke kancelare i može misliti da su pod uticajem latinske grafike pisali /a/ i /e/ (umesto ѡ) za glas čija je artikulacija bile negde između /a/ i /e/, mislim da se ovakvo tumačenje teško može održati za teren Paštrovića i za one desetine pisara koji u 16. i 17. veku pišu /a/ za /ạ/. Ne zaboravimo da među njima ima i veliki broj sveštenika i kaluđera za koje se sa dosta sigurnosti može reći da nisu nikada pisali latinicom. Činjenica da se prvi pisari koji dosledno pišu /e/ umesto poluglasnika javljaju u 17. veku pokazuje da od toga doba možemo sa sigurnošću računati na poluglasnički refleks /e^a/, ali dobro čuvanje /a/ na mestu toga refleksa u to isto vreme i kroz ceo 18. vek pokazuje da se negde pre 16. veka poluglasnički refleks morao izgovarati bliže glasu /a/, pa se takav izgovor po tradiciji i dalje beležio u pismu, i onda kada je priroda poluglasničkog refleksa već bila izmenjena. U materijalu 16. veka nalazimo po pravilu samo /a/ ili /ъ/ na mestu /ạ/²², pa čak i u reči jarac koja se danas navodi kao tipičan primer za prelazak /ạ/ u /e/. Još 1618. godine (i to kod jednog od najnepismenijih pisara, Dimana) nalazimo u slogu iza akcenta /a/: ѡрѡцѡ (52, 1618).

2.1.11. U vezi sa pisanjem poluglasnika i njihovog refleksa htela bih još jednom da podvučem da sam prilikom obrade paštrovskog materijala uvidela da ono čini kompleksni problem u koji se mora uključiti nekoliko elemenata. Prvo, ovde ulazi pisanje poluglasnika kao ortografskog znaka, dakle u pozicijama u kojima nema više glasovnu vrednost; drugo, pisanje poluglasnika na mestu gde u 16. veku već stoji njegov refleks /ạ/; treće, /a/ ili /e/ u korenima reči i u derivacionim sufiksima; četvrto, /a/ ili /e/ u sufiksu nominalnog genitiva množine; peto, /a/ ili /e/ na mestu nepostojanog vokala i, najzad, šesto – pisanje vokalnog /r̥/ koje se, naročito u 16. i 17. veku, obično podudara sa pisanjem poluglasničkog refleksa (dakle, kao što je već rečeno, da li imamo /ъr/ ili /ar/ ili /er/ ili neku sasvim različitu kombinaciju). Vokal u sufiksu nominalnog genitiva množine -ax po pravilu je pisan uvek isto onako kako je pisan poluglasnički refleks u bilo kojoj od već pomenutih pozicija.

2.1.12. Ukoliko bismo, dakle, hteli da ustanovimo neku vrstu osnovnog pravopisnog obrasca kad je reč o alternaciji grafija /ъ/, /a/, /e/, za fonemu /ạ/, dobili bismo sledeću (razume se samo shematsku) sliku:

²² Svi primeri sa /e/ su iz kopija pisanih u 17. veku.

²³ Grafija /ъ/ stoji u ovoj tabeli za bilo koji poluglasnik. Za distribuciju grafija /ъ/, /a/ i /e/ za /ạ/ kod svakog pisara pojedinačno i po vekovima vidi tabele u prilogu.

Na kraju reči ili sloga	U korenima i derivacionim sufiksima	U sufiksu nom. gen. mn. -x	Na mestu nepostojanog vokala	/r̥/
				ръ
B ²⁰	б	-ьх	б	р̥ь
	а	-ах	а	а̥р
	е	-ех	е	е̥р

Pri tome treba imati u vidu da se svaki pisar drži jednoga od ova tri obrasca i to relativno dosledno. Veće varijacije, nezavisno od datog obrasca, pokazuju jedino /r̥/.

2.1.2. Što se tiče pisanja ostalih vokalskih fonema u sistemu, za svaku od njih ima bar po jedan poseban znak u azbuci. Za tri (a, e, u) imamo i kombinovane grafije tipa /ɤ/ kojima se obeležava najčešće veza j+v, a znatno ređe meki suglasnik + v (češće љ, њ; samo izuzetno č, đ). Specifičnu situaciju imamo pri pisanju /o/ gde možemo imati i /o/ i /ʉ/, dok kod mnogih pisara /ʉ/ kao da je paralelna sa kombinovanim grafijama tipa /ɤ/, kao da, naime, stoji za grupu j+o (ali nikad za meki suglasnik + o). Što se tiče foneme /i/, ona po pravilu nema 'jotovanu' varijantu, ali se zato može pisati sa /i' / ili /i/ pored najčešćeg i redovnog /и/. Samo u dva–tri primera našla sam nešto nalik na 'jotovano' /i/, u čemu se ogleda tendencija uspostavljanja simetrije u asimetrične odnose jednostavnih grafija tipa /a/ i njihovih kompleksnih parnjaka (tipa ɤ).

2.1.21. Za foneme /u/, /a/ i /e/ imamo, dakle, sledeće grafije: /ɤ/ i /ʉ/; /a/ i /ɤ/; /e/ i /ɛ/. Najčešće se javlja u mom materijalu, od kompleksnih grafija, grafija /ɤ/. Ako nigde drugde, nju ćemo naći kod gotovo svih pisara, izuzev dvojice–trojice, u ličnoj zamenici 1. lica (ja). Pored toga, umesto /ɤ/, kod svega dva–tri pisara nalazimo /я/ koje stoji za grupu j+a, a sasvim izuzetno i samo /a/ u istoj funkciji. Ovo poslednje imamo po pravilu uvek u grupi /ija/, ali je pitanje da li tu /a/ stoji stvarno za /j+a/ ili se tu /j/ uopšte nije izgovaralo. (O problemu /j/ biće više reči u t. 2.2.32.) Pouzdani primeri sa /a/ za /j+a/ su, međutim, izuzetni. Takvi su oni gde imamo ličnu zamenicu napisanu na početku teksta ili rečenice koja počinje u novom redu, sa običnim /a/.

Kompleksna grafija /ʉ/ javlja se srazmerno ređe od /ɤ/. Umesto nje može stajati grupa /us/, a iza /i/ u grupi glasova /iju/ stoji katkada samo /ɤ/.

Kod nekih pisara sa samog kraja 18. veka /ю/ se javlja u vrednosti j+o, što pokazuje da je paralelizam /ѧ, ѧ/ i /a, e/ verovatno doveo do shvatanja da je prikladnije da /ю/ alternira sa /o/ nego sa /s/, s kojim nije imalo više ničeg zajedničkog u obliku.

Grafija /ѧ/, najzad, javlja se gotovo po izuzetku, ako se uzme u obzir frekvencija /ѧ/ i /ю/. Znak /e/ se, dakle, kod većine pisara upotrebljava i za /e/ i za veze j+e i љ, њ+e, kao što se, uostalom, u poslednjem slučaju (tj. za љ, њ + v) kod većine pisara piše obično /a/ ili /u/.

2.1.22. Odnos grafija /o/ i /ω/ je prilično neodređen i, mada se ne bih složila sa Rešetarevom konstatacijom (v. t. 6 u Rešetar 1952) da se /ω/ piše „bez ikakva pravila“ (što je, možda, tačno za Rešetarov materijal, mada sumnjam), teško bih mogla formulisati nekakvo kratko i jasno pravilo o upotrebi /ω/ u PI. Samo jedan pisar, pop Vuk iz 1570. godine, piše redovno samo /ω/, a nikada /o/. Kod svih ostalih pisara koji znaju za /o/ i /ω/ ovaj drugi znak javlja se u dve najčešće pozicije – na apsolutnom početku reči i u pozicijama gde možemo očekivati grupu /j+o/, bilo da je u pitanju etimološko /j/, bilo, pak, sekundarno. Tako imamo /ω/ u pozicijama kao: оставити, ωн, ωни, ωстало, ωсталѧмѧ i sl., a zatim u pozicijama kao: ѡωн, бнω, ωво, ωн ili ѡнѡн, нѡн i sl.

Nije mi poznato da li je neko u skorije vreme pisao o ovoj pojavi, ali znam da je nešto slično konstatovano i za druge ćirilске spomenike u više mahova. Početno /Ѧ/ u rečima može se tumačiti položajem ligature /Ѧ̃/, koja se, i kao predlog i kao prefiks (ne zaboravimo da je ovde još uvek reč o scriptura continua!), nalazi ispred tj. na početku reči. Možda je to dovelo i do pisanja /Ѧ/ u tom položaju umesto /o/. Upotreba /Ѧ/ tamo gde bi ono moglo stajati za /j+o/ možda je rezultat nedostatka odgovarajućeg 'jotovanog' vokala za /o/, neka vrsta kompenzacije za taj nedostatak (videli smo da neki pisari u toj poziciji pišu /ю/).

2.1.23. Već je uglavnom rečeno sve što je bilo od važnosti u vezi sa obeležavanjem /i/. U najvećem broju dokumenata fonema /i/ se obično beleži sa /и/ u bilo kojoj poziciji. Tako samo jedno /и/ nalazimo većinom i za grupu /iji/. Ređi su pisari koji u tom slučaju imaju udvojeno /и/, tj. /ии/. Iza /и/, po pravilu koje važi za većinu pisara, ne pišu se 'jotovana' vokalska slova, pogotovo ne /a/ i /e/, dok je kombinacija /ию/ nešto redovnija. (O problemu u vezi sa pisanjem /j/ i njegovim izgovorom up. i t. 2.2.32. ovog rada.)

2.1.3. Od starih vokalskih fonema kojih u 16. veku više nema u srpskohrvatskom jeziku, ili bar ne u onom vidu i vrednosti u kojima su postojale u starom srpskohrvatskom, pomenućemo ovde samo /ě/.

2.1.31. Refleks /ě/²⁴ u današnjem paštrovskom je dvosložno /ije/ u dugim slogovima, a /je/ u kratkim (Aleksić 1939: 6). Na mestu refleksa starog dugog /ě/ većina pisara ima dosledno /ie/, a na mestu kratkog /ě/ po pravilu /e/. Kod manjeg broja pisara, koji dosledno obeležavaju /j/ ispred /e/, razlika između dugog i kratkog /ě/, odnosno njegovih refleksa, u pismu se neutrališe, te se svaki refleks /ě/ piše grafijama /ie/.

2.1.32. Svi pisari bez razlike pišu dosledno /ie/ za /ě/ u deklinacionim sufiksima (u lok. mn. tipa -a, m. i sr. roda; u instr. jd., gen., lok., dat. i instr. mn. pridevske deklinacije).

2.1.33. Za grupu /rě/ manji broj pisara piše ligaturu /r+/.

2.1.34. Grafija /ѣ/ je praktično nepoznata sve do početka 18. veka. Jednom je nalazimo kod popa Đurđa u 16. veku (v. t. 1.9) i u još dva–tri izolovana primera u kasnijim vremenima, ali se ona od druge decenije 18. veka počinje sistematski javljati kod jednog dela pisara, i to uglavnom u poziciji iza labijala, na mestu etimološkog /ě/ kratkog. Dugo /ě/ ovi pisari pišu sa /ie/, a uz /ѣ/ u kratkim slogovima može da se javi i /e/, uglavnom za grupe nelabijal+ě. Prvi koji upotrebljava /ѣ/ u većim razmerama i na pomenuti način je kancelar-svetovnjak Ivan Markićević (1712–1741). On je ujedno i jedino svetovno lice među pisarima kod kojeg nalazimo grafiju /ѣ/ u 18. veku. Ivan Markićević je takođe jedan od trojice pisara u čijim rukopisima se javlja grafija /я/ za /ja/. Za /я/ pored /ѣ/ zna i drugi pisar Markićević, jeromonah Đorđije (1765–1777). Pored ove dvojice pisara /ѣ/ na mestu kratkog /ě/ iza labijala (a izuzetno u drugim pozicijama) pišu i: Vasilije Vojnović, kaluđer (1743–1764), pop Marko Davidović (1756–1783), pop Petar Sudić (1779–1789) i pop Luko Davidović (1789–1799). Ima još pokoji primer /ѣ/ iza labijala i kod nekih drugih pisara pored regularnog /l+e/. O ovome v. i t. 3.19.

²⁴ Ovako, primera radi, pišu svako /ě/ kancelar Ivan Žintilica iz 16/17. veka, Stjepo Žintilica i Niko Nikišić, kancelari iz 17. veka i još izvestan broj pisara iz 18. veka. Za neke pisare materijal nije pouzdan, bilo da je u pitanju nedostatak primera, bilo da su primeri koji postoje sumnjivi (u obliku 'seđe, npr., nije moguće reći da li se radi o grupi sje- ili o novijem sě- ukoliko nema i primera kao vjera, vječan, bjehu ili slično, pisanih sa bie, vie itd.).

2.1.35. Ređe za grupu glasova /ij̄e/ na mestu dugog /ě/ imamo /иѣ/ ili za refleks kratkog /ě/ – /ѣ/.²⁵

2.1.36. U vezi sa pisanjem /ě/, tj. njegovog refleksa u obličkim sufiksima u deklinaciji, valja još odmah ovde istaći da se, naročito u 18. veku, kada se pojavljuju prvi primeri novog pridevsko-zameničkog sufiksa /-иѣ/ m. starijeg /-иѣ(x)/ u genitivu množine, veoma teško može sa sigurnošću utvrditi da li kod izvesnih pisara u oblicima napisanim kao /dobrie/ imamo posla još uvek sa starim /ij̄e/ < /ě/ (posle ispadanja -h) ili sa novim nast. -ija (analoški, prema gen. mn. nominalne deklinacije, bez -x takođe). Ovo naročito važi za pisare koji na mestu poluglasničkog refleksa pišu /e/. Tako primeri kao /onie dukate/ mogu biti pročitani i kao /oniije dukata/ i kao /oniija dukata/. O ovome ima više u t. 10.5.

2.2. Konsonanti

U sistem paštrovskog govora ulaze sve one konsonantske foneme koje Ivić navodi za Crmnicu,²⁶ verovatno sa izuzetkom /z/ koju ja imam zapisanu svega jednom (v. t. 1.4, str. 51), a koju ni Aleksić ne navodi u svome već citiranom opisu glasovnih crta savremenog paštrovskog.

2.2.1. Sistem eksploziva sastoji se od šest konsonantskih fonema:

b	d	g
p	t	k

One sa gledišta ortografije ne predstavljaju problem, jer za svaku postoji poseban znak.

²⁵ Sistematično ovako pišu /ě/: jeromonah Mihail s kraja 16. veka, i to dugo /ě/ sa /иѣ/, a kratko sa /e/ (za svako /j+e/ piše /ѣ/, čak i iza /i/, što je neuobičajeno i gde većina pisara ima dosledno /i+e/ kao i za dugo /ě/); dalje, Stjepo Lučin, 1599, potpisuje svoje ime sa /Stiѣpo/ i u malobrojnim primerima sa /ě/ ima redovno /иѣ/, dok za /j+e/ piše /ѣ/i, najzad, pisar svetovnjak, popovski sin Marko Nik(o)ličević (1698–1744), koji poslednji redovno upotrebljava /p+/ za /rě/, piše /ie/ za dugo /ě/, ali /ѣ/ redovno za kratko.

²⁶ Dva glavna pravca konsonantizma u srpskohrvatskom jeziku videti u: *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, knj. III, 1957, t. 11.

2.2.2. Sistem afrikata i konstriktiva, za razliku od današnjeg, bio je kompletniji:

	/ʒ/?	ž	đ	
	c	č	ć	
	z	ž	/zʹ/ ²³	
f	s	š	sʹ	h

Inventar postojećih slova u azbuci je bio manji i za jedan deo ovih fonema nije bilo postojećeg znaka, te su se pisari dovijali kako je koji umeo.

2.2.21. Već je rečeno (v. t. 1.3, str. 50) na koji način se obeležava fonema /ž/ u paštrovskim ispravama. Pomenuto je, takođe, i u ovom odeljku i ranije, da se grafija /š/ javlja uglavnom u brojnoj vrednosti i da bi stoga teško bilo reći da li je fonema /ʒ/ činila u to vreme sastavni deo paštrovskog glasovnog sistema ili nije.

2.2.22. Za /đ/ i /ć/, rekla sam, postoji samo znak /k/, a u izolovanim primerima nalazimo za ove glasove /g/ odnosno /k/, što je, međutim, bila redovna pojava u ispravama dubrovačke kancelarije od 14. veka (Rešetar 1952: 8). Tako nalazimo ge (m. đe) i genara (m. uobičajenog denara) kod kancelara Andrije Ljubiše, 1720–1735; ili nige (m. niđe) kod popa Jova Jovanovića, 1753–1780. Za /k/ m. /ć/ imam zapisan samo jedan primer: Vojnovik (218). Izvestan broj pisara ima za /ć/ i /đ/ kombinaciju /kH/ + v (ukoliko nije i, razumljivo)²⁸, a jedan pisar samo (Marko Nik(o)lićević, 1698–1744) dosledno beleži veze /ć/ i /đ/ sa vokalima (izuzev i) pomoću grafija /kM/, /kE/, /kO/ i /kH/, što je veoma izuzetno. Interesantno je napomenuti da Rešetar u svom materijalu iz najstarije dubrovačke proze nije našao ovakve slučajeve. U 9. tački (Rešetar 1952: 8) on navodi samo kombinacije 'jotovanih' vokala sa /k/ i /g/ u ovoj funkciji.

2.2.23. Na mestu foneme /č/ samo jedan pisar piše u većini slučajeva grafiju /ц/. Ovo je netipično za Paštroviće, ali je kao pojava poznato duž cele obale i tumači se uticajem venecijanskog jezika.

²⁷ Teško je bilo šta reći o /zʹ/, jer za njega nemam primera koji bi bili jasni sa gledišta pisanog teksta. Izuzeci su primeri navedeni u t. 3.32.

²⁸ Tako je u 17. veku kod Stijepa Žintilice i Nika Nikošića. Samo /ć/, a ne i /đ/, piše na taj način Marko Gregović.

2.2.24.. Foneme /s'/ i /z'/ nemaju posebnog znaka u azbuci. One se pišu isključivo sa /s/, /z/ sve do polovine 18. veka kada se pojavljuju prvi retki primeri sa /š/ na mestu starijeg s+j bilo koga porekla. Od momenta kada se jave primeri napisani sa /š/, tipa (шѣдоκ(ь)) m. starijeg (s(v)jedok), primeri napisani sa /s/ (сѣдоκ(ь)) postaju nepouzdati. Više se, naime, ne može reći da li u njima imamo glasovnu grupu /sje/ ili pak već novo /s'ě/, a u vezi s tim ni da li /e/ stoji za /je/ ili za /e/. Drugim rečima, dovedeno je u pitanje i postojanje ili nepostojanje /j/ u takvoj vezi. Za /đ/ m. /zj < ě/ nemam nijednog primera, izuzev što se jednom javlja oblik /lozđe/ (Aleksić navodi 'ložđe' i 'grođe') koji je, mislim, kombinacija novoga /lođe/ sa vaspostavljenom starom osnovom /loz-/, verovatno po analogiji sa 'loza', 'loze' i sl.* Ovaj oblik javlja se u dok. br. 217, 1743, paralelno sa oblikom /loze/ za koji više nije sigurno kako se izgovarao. U ovom slučaju, međutim, imamo /zj/ < /z'j/.

2.2.25. Fonema /f/ se dobro održava u pismu. Ona dolazi po pravilu u stranim rečima (kufesa, kunfin ili konfin, franko, forca, fermo i sl.) i na mestu xv u korenima /hval-/ i /hvat-/ (ufatiti, pofaliti, fala i sl.). Vrlo su retki obrnuti slučajevi sa /xv/ umesto /f/: kuhvermaem, 266; kuhvermasmo, 232. U malom broju primera gde se /f/ meša sa /v/ češći su primeri sa /v/ mesto /f/ (купѣvine, 207; Vrano m. Frano, 107; kuvenasmo se m. ku(n)fenasmo se, 302), a samo vrlo retko sa /f/ m. /v/ (konaflić m. redovnog konavo, konavlić, 293, 1790).

2.2.26. Fonema /x/, za koju Aleksić izričito kaže: „Ovom dijalektu glas /x/ je nepoznat“ (Aleksić 1938: 18), sudeći po mom materijalu još se dosta dobro čuva u pismu, a to pokazuje da još uvek nije izgubljena u izgovoru. Glas /x/ se beleži redovno u 16. i u prvoj polovini 17. veka, ali se od druge polovine 17. veka zapaža procentualno veći broj primera sa neobeležanim /x/ i on raste što se ide bliže kraju 18. veka. Dok u materijalu za 16. vek i prvu polovinu 17. veka primeri sa ispuštenim /x/ još uvek predstavljaju izuzetke i javljaju se, uglavnom, u korenima reči, a po pravilu ne u sufiksima, dotle od poslednjih decenija 17. veka već imamo pisare koji počinju da ispuštaju /x/ i u sufiksima. Manje otporni u ovom pogledu jesu sufiksi deklinacije, dok se sufiks aorista (1. l. jd.), čini mi se, bolje čuva. U 18. veku su, takođe, brojniji primeri pogrešnog pisanja /x/ tamo gde ne očekujemo nikakav glas, kao i na mestu /j/. Obrnuti slučajevi, sa /j/ na mestu /x/ su retki, ali ih ima.²⁹ Kao

²⁹ Jedan od prvih pisara koji u većoj meri piše /x/ tamo gde mu nije mesto jeste Zano Zanović, kancelar, 1743–1747. Kod njega nalazimo: ħenarax, manastirax – u gen. jd., svax m. sva, pivix m. p(i)rvix i sl. Tako je i kod kancelara Luke Ljubiše (1763–1778):

što je već rečeno, u t. 2.2.25, umesto /xv/ po pravilu se javlja /f/ od najranijih naših isprava, dok se /xv/ u pismu javlja samo izuzetno (xvala, 150, 1709 i dr).

2.2.261. U izveštaju o paštrovskom govoru Aleksić konstatuje da se u sredini reči umesto /x/ danas izgovara /v/. U mom materijalu takvi primeri su veoma retki i ja ih imam svega nekoliko: vrvvu m. vrvxu, 102; s vrvax, 294; nivove m. nihove i sl. 284, dva puta; Gluvi Do, 285, 1783 prema dotadašnjem redovnom Gluhi Do (Gluhoga Dola 213, 232).

U primerima u kojima bismo, prema današnjem stanju u paštrovskom dijalektu, očekivali /f/ ~ /v/ u finalnom položaju u rečima u mojem materijalu nalazimo obično /x/: orah, grah /poslux 252, graxa 262, орахомъ 136/ ili ništa /vr i sl./.

2.2.262. Aleksić takođe konstatuje da se u sufiksima deklinacije i konjugacije umesto /x/ javlja /k/, ukoliko se uopšte nešto izgovara u tom položaju. Ja imam samo jedan pouzdan primer aorista u prvom licu jednine sa finalnim -k: poniek se, 157, 1712. Nesigurni su primeri: svie kunfinax (300, 1798), drugie kučistax (303, 1799). U istim dokumentima nalazimo inače uvek obeleženo -x u ovim položajima (druzieh siedokah, cekinex, 300; publikiex stimadurax, pisax 303).

2.2.263. U paštrovskim ispravama se, dakle, /x/ još dobro čuva sve do pred kraj 17. veka. Od druge polovine 17. veka javljaju se nešto češći primeri ispuštanja /x/, ali još uvek retko u obličkim sufiksima. Tek 18. vek donosi znatan porast primera sa neobeležanim /x/ kao i prve primere u kojima se umesto /x/ pišu drugi glasovi /v, j, k/ i, obrnuto, pisanje /x/ tamo gde ga nikad nije bilo – najčešće iza vokala na kraju reči ili na mestu /j/.

2.2.264. Poseban slučaj imamo u oblicima glagola *hteti* u kojima već od isprava 16. veka na mestu /x/ nalazimo pisano /k/ ispred -t- ili -ć- (od t+ě).

tabakax, lovax, dukatax – u gen. jd.; da se razumiex, u prez., a slično ima i Luka Režević, nešto mlađi, u primerima *xē* m. e (sveza, 'da'), xevo i sl.

Nastavačke sufikse bez /x/ ima npr. kaluđer Vasilije Vojnović. U gen. mn. on ima 20 primera sa -*a* prema 5 sa -*ax*, ali kod prideva svega dva puta -*ie* prema redovnom -*ie~~x~~*, dok pop Jovo Jovanović (1753–1782) ima otprilike 50% primera gen. mn. sa -*ax* i 50% sa -*a*, a u pridevsko-zameničkom odgovarajućem sufiksu redovno je -*ie*, bez /x/.

Umesto /j/ nalazimo /x/ u primerima poput *negovox* m. -oj, *mox* m. moj, *moiox*, *vašox*, *pokohnoga*, *pokohnega* (gde je možda /x/ došlo pošto je /j/ ispalo), a /j/ m. /x/ u primerima: *mogoi*, *kazai* u aoristu ili u gen. mn. *Crnogorcai*, *Kulačai* (187, 1734. i 277, 1778).

Tako imamo kćela, kćeli, kćeh pa čak i kćio (266) pored inače redovnog ktio. Pred kraj 17. veka nalazimo i primere sa početnim /ć-/: ćasmo, ćahu u imperfektu (kod pisara Stijepa Gregovića, 1689–1711; takođe u dok. 250, 1764 u 18. veku) prema hoćahu 16. veka. Nešto su kasniji primeri aorista i participa na -l sa /ć-/: ćeli, 229; ćesmo, 271 (2 puta), 300; ćese 288. Uproščavanje grupe /kć/ ogleda se i u imenici kći, doduše, u samo jednom primeru /ći 277/.

2.2.265. Proces uproščavanja suglasničke grupe /kć/ (> xć > šć) uključuje se u proces uproščavanja grupe /šč/ dobijene od stě- (preko stje-).

I za ovaj drugi proces nalazimo prve primere tek u drugoj polovini 18. veka. Tako pored Sćepan, Sćepac i varijanata Šćepan, Šćepac; Sepan, Sepac, Šepan, Šepac nalazimo i oblike sa početnim /ć-/: Ćepan, Ćepac 246, 1762; 258; 263; 269; 271 i dr. (Belić 1960: 132–133).

2.2.3. Sistem sonanata paštrovskog govora čini osam fonema:

m	n	n
v	l* ²⁶	l
	r	j

Grafički sistem za beleženje sonanata je najneadekvatniji u odnosu na foneme koje treba da obeleži, kako se to već videlo u t. 1.14.

2.2.31. Većina pisara ne razlikuje u pisanju /l/ od /l̥/ i /n/ od /n̥/, nego za ove glasove pišu po starom samo /l/ odnosno /n/. Kod pojedinih pisara nalazimo iza /l̥/ i /n̥/ ponekad tzv. 'jotovane' vokale, ali uglavnom bez sistema. Ovakvi pisari i istu reč pišu na dva načina, sa /le/ ili sa /l̥e/. Retki su oni pisari u čijim se tekstovima zapaža manje–više dosledna tendencija za razlikovanjem /l̥/ od /l/ i /n̥/ od /n/. Nijedan od ovih pisara ne pripada 16. veku.

2.2.312. Kombinacija grafija /li/, /ni/ + v ≠ /i/ javlja se prvi put u 17. veku kod pisara Stjepana Žintilice (1606–1613), dok Niko Nikošić (1630–1651) ima /li/+v samo za /l̥/, dok /n̥/ redovno beleži sa /ćn/. Obojica pisara su kancelari-svetovnjaci. U 18. veku Marko Niklicević ima, uz retke izuzetke redovno /лн̥/; /нн̥/; /л̥н̥/; /н̥н̥/; /л̥н̥/; */н̥н̥/ a za */l̥/, /n̥/ ispred /o/ grafije */li/, /ni/. Kod sve trojice dosad spomenutih pisara na odgovarajući način pišu se i /ć/ i /đ/. Uporedi i napomenu 31 i t. 2.2.22.

³⁰ O prirodi ovoga /l/ v. t. 65 u Miletić 1940; t. 294 u Ivić 1958.

Svetovnjak Nikac Stjepčev (1729–1745) pored redovnog /čn/ za /ň/ ima i ređe /ni/+v, dok za /ļ/ odgovarajuće kombinacije nalazimo samo u njegovim ranijim dokumentima, a u kasnijim piše samo /l/ za /ļ/. Kancelar Zano Zanović (1724–1747) ima redovno /čl/ za /ļ/, a /čn/ za /ň/, što po pravilu nalazimo i kod Marka Gregovića (1746–1780), kod koga imamo i /čli/, /čni/+v ≠ /i/, a za /ļ/ još i /li/ + v ≠ /i/. Ovaj pisar je jedinstven u svojoj raznolikosti pri beleženju /ļ/ i /ň/, a pored toga i jedini koji pravi razliku između /č/ i /đ/ na taj način što za /č/ piše redovno /či/ + v ≠ /i/, dok za /đ/ piše samo /č/. Najzad, na samom kraju 18. veka imamo nekoliko pisara-svetovnjaka koji manje-više dosledno beleže /ļ/ i /ň/ – bar u onim slučajevima za koje imam primere – sa grupama /li/, /ni/ + v ≠ /i/. To su Stijepo Čuda (1785–1799), Marko Andrijin Kažanegra (1798–1799) i Đuro Berdar (1799).³¹

Od sveštenika niko ne upotrebljava kombinacije /či/, /čn/ niti /li/, /ni/ + v za /ļ/ i /ň/. Tek u 18. veku javljaju se sveštenici koji upošte vode računa o beleženju ova dva glasa i tada kod nekoliko njih nalazimo dosledno pisanje tzv. 'jotovanih' vokala iza /ļ/ i /ň/, po starom običaju. Interesantno je, međutim, da ovi pisari³² mahom ne upotrebljavaju /ɛ/, ali ga ipak pišu iza /ļ/, /ň/ za grupu glasova /ļe/, /ňe/.

2.2.313. Od pravopisne crte /li/, /ni/ + v ≠ /i/, kao i /či/ + v, koja se, videli smo, javlja tek u 17. veku, treba razlikovati primere 16. veka kao pisanie, vedenie, poroždenie, znanie, postavljenja, posaćenia, po smirenio, po čuenio, koji su u obliku sa sufiksom /-ni(j)e/ preneti direktno iz crkvenog jezika ili se u njima ne ogleda još izvršen proces novog jotovanja, te ih treba čitati kao /-nje/. Da u pismu 16. veka još ne nalazimo obeleženo novo jotovanje, svedoče pouzdaniji primeri sa drugim suglasnicima u osnovi, kao bratja, tretji i sl. (Up. t. 3.3.)

³¹ Kod drugih pisara 17. veka primeri kao /nɯ/ – kod popa Vuka, ili /lɯ/ – kod Stjepana Gregovića, umesto regularnih /nu/, /lu/ – javljaju se samo izuzetno.

Ivan Markičević (1712–1741) piše /ɤ/ iza /l/, /n/ za /ļē/, /ňē/ i ima /lɯ/ za /ļu/. Ovaj pisar je prvi koji uopšte sistematično upotrebljava /ɤ/ iza labijala.

Đorđije daskal Dmitrović ima /lɪa/, /nɪa/ i /lɯ/, /nɯ/, ali samo /le/, /ne/ i sl.

³² Kod popa Đorđija iz 1709. nalazimo već /lɪa/, /nɪa/, /lɯ/, /nɯ/ za /ňu/ i /ňa/. Pop Sava iz 1738. ima striktno /lɪa/ i /nɪe/ – drugih primera nemam – ali inače redovno piše /e/ za /je/. Kod njega ima samo jednom /jes(t)/. Slično je i u tekstovima Vas. Vojnovića (1743–1764), gde nalazimo /jes(t)/ napisano sa /ɛ/ i sem toga još samo u grupama /ɛe/, /nɛe/.

On piše i redovno /lɪa/, /nɪa/, /lɯ/, /nɯ/.

I ostalih nekoliko sveštenika iz 18. veka koji razlikuju, više ili manje dosledno, foneme /l/ i /ļ/ (i /n/ i /ň/) čine to redovno pomoću jotovanih vokala.

2.2.314. Obrnuto, kod pisara koji /j/, /ň/ beleže grupom /li/ ili /ni/ ispred vokala, primere iz 17. a pogotovo iz 18. veka kao: na Greblia, pokućie (63, 85, Niko Nikošić), na Miralie (45, Stijepo Žintilica) i sl. treba verovatno već čitati sa /je/, /ňe/ imajući u vidu hronologiju i ortografski manir dotičnih pisara.

2.2.32. Pisanje /j/, /ň/ (kao i /ć/, /đ/ kod manjeg broja pisara) i beleženje refleksa /ě/ u tesnoj su vezi sa načinom obeležavanja foneme /j/ i zajedno čine kompleksni pravopisno-fonološki problem koji je ovde nemoguće razraditi u celini i koji mislim da ću pokušati da obradim u jednoj posebnoj studiji. Materijal kojim raspolazem je ogroman. Samo za njegovo grubo sređivanje utrošeno je mnogo vremena, pa ipak u njemu još uvek ima praznina koje treba da budu sistematski popunjene, a dobar deo primera treba revidirati, jer u toku tehničkog rada na prikupljanju materijala za istoriju deklinacije nisam imala vremena da na probleme pisanja (ili nepisanja) /j/ obratim kompletnu pažnju. Dovoljno je pogledati samo koliko je Miletić prostora posvetio fonemi /j/ u današnjoj Crmnici (oko 20 štampanih strana) pa da postane jasno da je o načinu beleženja glasa /j/ u tekstovima sa paštrovskog terena besmisleno uopšte išta govoriti ukoliko se prvo tačno ne odredi gde se /j/ u izgovoru u to vreme može očekivati, a gde ne. Mi čak ne znamo ni kako stoji izgovor /j/ u današnjem paštrovskom govoru, jer Aleksić o tome ništa ne govori. Ako, na primer, konstatujemo da je izvestan pisar umesto, recimo, glagolskog oblika /je/ katkad pisao /e/, a katkad /ε/ ili čak /нε/, ovakva konstatacija je samo relativno tačna i pokazuje samo distribuciju grafija (a ne i foneme /j/) u tekstovima dotičnog pisara. Sa gledišta govora kakav znamo da je crmnički i, sa razlogom, mislimo da je paštrovski, očiglednost da u jednim slučajevima imamo glagolski oblik /je/ napisan kao /e/, a u drugim kao /ε/ ili /ie/, ne dokazuje da je takav pisar brkao grafije, nego verovatno ima mnogo dublje značenje i ukazuje da se u jednom slučaju fonema /j/ nije izgovarala (ili bila dovoljno slabe artikulacije da je mogla biti zanemarena), a da je u drugom slučaju, zbog drugačijeg susedstva, bila još izgovarana. Time, dakle, već zadiremo ne u problem pravopisa, nego u problem fonologije, koji zahteva da mu se posveti puna pažnja pre no što se donesu bilo kakvi zaključci o ortografiji u vezi sa fonemom /j/.

Pošto je cilj ovoga rada opis deklinacije u paštrovskom govoru, a problem foneme /j/ nije od presudnog značaja za tumačenje ključnih problema u razvoju deklinacije, ja se ovde neću i ne mogu upuštati u analizu pisanja /j/, koja je, videli smo, sama za sebe, besmislena. Zadovoljimo se za sada samo konstatacijama o distribuciji grafija kojima su pisari obeležavali /j/ u položajima gde ga očekujemo prema savremenom književnom jeziku.

Ovaj kratki pregled nema pretenzije da pruži sliku o izgovoru foneme /j/ u paštrovskom govoru 16–18. veka.

2.2.321. Već je istaknuto (t. 1.14.) da paštrovski pisari za /j/ pišu /и/ ili, ako se ono nalazi ispred vokala, za obe foneme upotrebljavaju grafije tipa /ѣ/. Fonema /j/ ispred /i/ po pravilu se ne obeležava, a retki su pisari koji na mestu /iji/ pišu makar udvojeno /i/. U svega nekoliko izuzetnih primera, krajem 18. veka, inicijalno /j/ je napisano znakom /Ј/ koji veoma podseća na savremeno pisano /j/, ali je u stvari produkt stilizovanog 'jotovanog' vokala /ѣ/ ili /ѣ/, baš onako kako je i /i/ stilizovan početni 'jotovani' vokal. (Up. i t. 1.5. ovog rada.) Grafija /Ј/ poznata je i iz drugih ćirilskih rukopisa pre Vuka.³³

Osnovni pravopisni obrasci, ukoliko se uopšte o njima može govoriti kao o obrascima, za pisanje grupa /j + v/ (bilo u početnoj poziciji u reči ili u intervokalnom položaju) jesu sledeći:

- a) ѣ, ю, ѡ (иѡ) ~ ѣ, и
 б) иѣ/ѣѣ, иѣ, иѡ (иѡ), иѣ/ю ~ и

Obrazac a) dominira kod većine pisara 16. i 17. veka, a drže ga se i mnogi pisari 18. veka, u prvom redu duhovna lica. Obrazac b) javlja se u 16. veku samo kod kancelara Ivana Žintilice, u 17. veku kod dvojice njegovih kolega, Nika Nikošića i Stjepana Žintilice i, naročito dosledno, kod popa Đura Bljeljaka s kraja ovoga veka. U 18. veku ovaj obrazac je prihvaćen u potpunosti ili delimično od velikog broja pisara, među kojima ima i sveštenika. Varijacije u okviru ova dva sistema su vrlo česte i bezbrojne, što je dobrim delom i realna posledica izgovora glasa /j/ u to vreme.

Fonema /j/ se očigledno jasno gubi na kraju sloga (najčešće u dativu jd. pridevsko-zameničke deklinacije ž. r. ispred partikule *-zi*; tip: *kojozi*) i, nešto ređe i kasnije, na kraju reči (tip: *kojo*).³⁴ Takođe se /j/ gubi često u obliku superlativa u superlativnom prefiksu /naj-/ te imamo primere tipa *naprvi*, *nazadni* i sl.

2.2.33. Obeležavanje i neobeležavanje glasa /v/ stoji, kao i pisanje fonema /x/ i /j/, u neposrednoj vezi sa izgovorom ovoga glasa. Treba istaći da se

³³ O /j/ pre Vuka v. članke M. Kićovića (Slovo J pre Vuka, *Naš jezik*, knj. I, sv. 5–6) i M. Sućevića (Još o slovu J pre Vuka, *Naš jezik*, knj. III, sv. 3–4), takođe i navedeni moj članak.

³⁴ Pod 'doslednim' mislim tamo gde bismo ga očekivali bilo po etimologiji bilo sekundarno razvijeno, fonetski.

u PI 16–18. veka /v/ još uvek relativno dobro čuva u pismu. To, verovatno, ukazuje i na bolje čuvanje /v/ u paštrovskom izgovoru. Prema onome što za savremeni paštrovski iznosi Aleksić izgleda da se u današnjem govoru svako staro /v/ gubi, a da se čuva samo po izuzetku. Prema mom materijalu najbrojniji su sledeći primeri u kojima se /v/ ne piše:

(a) grupe /svě-/ i /cvě-/ (primera za dvě- nemam): sedok, šedok i sl. Cietkovicu, Četko – sa izvršenim procesom prelaska /s/ u /š/ i /c/ u /ć/ (v. i t. 3.15 i dr.)

(b) grupa /v|/ se takođe po pravilu uprošćava na taj način što ispada /v/, a piše se samo /|/: ostałam, zastałam i sl. Ovamo spada i spraļeni (186, 1736); crpļeni (150, 1709). Sve do pred kraj 18. veka primeri sa ispuštenim /v/ u drugim pozicijama su pojedinačni (tako dva–tri puta karnik i sl. 12; 158; karъ 213 – pored redovnog k(a)rv- u ostalim primerima; Ioa m. Iova, 150; nesti m. nevesti, 288 i sl.).

Tek kod pisara Jova Kažanegre (1786–1790) javljaju se u većem broju primeri sa ispuštenim /v/ i to poglavito u prezimenima na -ović koja su kod njega većinom napisana sa -oić³⁵: Davidoić, 287; Davkoić, 294; Laškoić, 294 (od Vlašković?); Mitroića, 287; Rafailoićъ, -a, 290, 294, ali, kod istog pisara, i Đurašević, 299; Divanović, -i 294, kako se i kod drugih pisara ovakva prezimena redovno javljaju. Kod Jova Kažanegre zabeležila sam jednom Oanъ, 294 m. redovnog Jovan sa /v/.

Inače se /v/ kod svih ostalih pisara po pravilu piše u intervokalnom položaju, a kroz ceo period 16–18. veka javljaju se i ređi primeri neuprošćenih grupa /svě-/ odn. /-v|-/ . Tako: sirovo, 134, 282; nevesta 42, 89, 274 i dr. u raznim oblicima deklinacije; pravo 48, 54, 58, u raznim oblicima; c(a)rveni, c(e)rveni i sl. 260, 4 puta; 279, 5 puta i dr. Zatim: ostavlām, 150; -ъ, 242, 293; ostavlām, 273; ostavla, 303; svedoci 20, 22; svedok, 44 i sl. su veoma retki u kasnijim periodima, kada se javlja gotovo isključivo osnova sa s(j)e- i njene varijante bez /v/: še-, će. Imenica crevlje /'cipele'/ javlja se bez izuzetka sa /v/: crevļax 262, crevax 247, crevaći 233, itd. Takođe se po pravilu piše /v/ u oblicima zamenice njegov, kao i u oblicima prisvojnih prideva na -ov (tip Markov), što se takođe poklapa sa situacijom u današnjoj Crmnici, gde je gubljenje /v/ ređe u položaju ispred nastavačkih sufiksa.

Redovno se ispušta /v/ u pojedinačnim rečima kao što je to slučaj u imenici čoeκ (v. t. 6.27.) i u nazivima meseci /noenbra/ i sl.

³⁵ Miletić 1940: 305–306; pod zaglavlјima o+v+a i o+v+i navodi slično za Crmnicu.

3. ORTOGRAFIJA I FONOLOŠKI PROCESI KOJI NASTAJU U KONTAKTU DVEJU FONEMA ILI U ODREĐENIM POLOŽAJIMA

3.0. Sem onih glasovnih pojava o kojima je već bilo reči u dosadašnjem izlaganju, pomenula bih u ovom odeljku još neke procese koji su, prema Aleksićevom opisu, karakteristični za današnji paštrovski govor kao i one koje Aleksić ne pominje, ali u mom materijalu imam potvrda za njih. Ni ovaj odeljak ne pretenduje da bude iscrpan opis fonologije paštrovskog govora, nego pre deo uvoda u razvoj deklinacije, te su stoga dodirnuti uglavnom oni procesi koji su zapaženi u materijalu prikupljanom za deklinaciju.

3.1. U vezi sa refleksom /e/ treba pre svega istaći da je jedini 'ikavizam' koji se redovno javlja oblik pride, na(j)pride kao što ističe i Aleksić.³⁶ Belić, međutim, smatra da u ovome slučaju imamo ne ikavizam u pravom smislu reči, već promenu /ě/ u /i/ ispred mekog /đ/ isto onako kao što imamo da /ě/ daje /i/ ispred /o/ od /-l/ ili, u nekim govorima, ispred /j/ i sl. (Belić 1960: 93–94).

3.11. Ispred /o/ od /-l/ fonema /ě/ po pravilu prelazi u /i/: dio, dionica i sl., ponio, izgorio; redovno ktio (pored analoškog kćeo, redeg). Primer dieonicu koji se u dok. 253 javlja pored redovnog dionica možda treba uzeti samo kao pisarsku omašku.

3.12. Ispred /j/ fonema /ě/ se ponaša dvojako: u oblicima prezenta glagola sa osnovom na -j /ě/ po pravilu daje /i/ ispred /-j/; tako uvek imamo umioći, razumioći, odn. umio, razumio. Samo u 16. veku kod pisara Stjepana Nikandrovića nalazimo rezumerioći. Redovno je i /i/ u nie. U oblicima glagola sejati, međutim, redovno imamo /je/, a samo jednom /i/: seialo, seiala 173; posetali, poseta 177; useti 242. U ovom poslednjem dokumentu javlja se i jedini oblik sa /i/ – da sie.

Ovome različitom ponašanju /ě/ u istom položaju treba potražiti objašnjenja u različitim osnovama u participu na -l. Glagoli tipa umeti krnje osnovu pred sufiksom -l > -o, te se u ovom obliku redovno javlja /i/ umesto

³⁶ Ostali sasvim izuzetni pravi ikavizmi su sprida (pored ispreda) kod popa Vuka iz 16. veka i kripost (pored redovnog krepost) kod Stjepa Gregovića, 17/18. vek, oba primera po jednom. Za primer učinjena (294) mislim da je greška, jer isti pisar u istom dokumentu još nekoliko puta piše ovaj koren (-cēn-) u dugoj varijanti, sa /ie/.

/ě/ što podržava i prelazak /ě/ u /i/ ispred /j/ u prezentu. Glagol sejati u oblicima na -j > -o istupa sa osnovom seja³⁷. (Up. i primere u komparativnom sufiksu, t. 11, str. 209.)

3.13. Ispred /j/ fonema /ě/, takođe, ostaje neizmenjena. Imenica bjeleg, bjelega (koja se javlja u oba roda) javlja se u mom materijalu devet puta, uvek samo u obliku sa /je/ od /ě/: bielezi 28, u nom. mn; belege, ak. mn. 58, 208; bjelege 224; belega, nom. jd. 109, 230; бѣлегѧхъ, gen. mn. 195; belezi, nom. mn. 196, 208. (Drugo ě > e?, up. Miletić 1940: 251)

3.14. U grupi r+je od /ě/ kratkog /j/ se danas po pravilu gubi. U mom materijalu većina primera nije pouzdana jer, kako smo rekli, većina pisara piše dosledno /e/ za /ě/ kratko. Ipak, pošto su primeri kao isgorieli (226) veoma retki, mislim da se mogu oblici bremena, vremena (oba u značenju 'time'), grešnoga, potrebe, mrežicax i sl., čak i kod onih pisara koji ne prave razliku između /e/ i /je/ od /ě/, čitati kao oblici sa novim /re/, bar već od 17. veka.

3.15. Primeri sa /ć/, /đ/ od /t/, /d/ + /je/ (od ě) još su uvek vrlo retki u 16. veku i ograničeni uglavnom na oblike priloga tipa: gđe 3, 1577; 21, 1575; nikuđe 14, 1590 i na oblike glagola hteti: ne kćeše 12, 1589; кѣсехъ 29, 1597. Inače, redovni su primeri kao terahu, terali 14, 1590 – nekoliko puta; gde, gode, štogodie; dievoika i sl. 19, 1591; više puta u 33, 1599; dieca, diecu i sl. 7, 1585; 11, 1588 i dr., razdela 27, 1595. Ovakvi primeri sa neizvršenim jotovanjem protežu se i u 17. vek: diecu 41, 1605; diedъ, 2 puta, 42, 1605; diever 49, 1611.

Tek od početka 17. veka preovlađuju primeri sa /ć/ i /đ/ u svim pozicijama. Tako već 1617. i 1619. imamo i đeci 22, đecom 54, dva puta, i otada redovno tako. Uporedi i razđeli 151, đevoika 150, đevera 150, đedъ 245, đelove 243 itd. Primeri đe, gođe/godđ (kome prethode što, kad, ko đe) u ovom periodu preovlađuju i mnogobrojni su. Primeri sa /tě/ su manje brojni jer su ograničeni na već pomenute oblike glagola hteti i oblike i izvedenice od imena Stjepan. I ime Stjepan (Stjepac, Stjepković, Stjepčev) javlja se bez /ć/ sve do početka 17. veka. Prvi pisar koji piše Sćepan je pop Sćepan iz 1629. (60) kod koga nalazimo i Sćerpceвъ, ali se i posle njega još uglavnom drži isključivo Stjepan sve do sedamdesetih godina 17. veka.

³⁷ Miletić navodi samo glagole grě(j)ät, sě(j)ät (t. 31) i kratko konstatuje da kratko ja iza /r/ i /s/, a ispred /j/, daje /je/, ne pokušavajući da objasni ovu pojavu.

U daljem razvoju grupa /sć/ prelazi u /šč/ (Šćepca 260, 1767; 273, 1776) koja se uprošćava gubitkom početnog /š/, te imamo i primere kao Čepac (za primere v. t. 2.2.265.).³⁸

Belić u *Istorijskoj fonetici* (t. 5, 6; 1940: 104) uopšte ne pominje kada se ovo jotovanje izvršilo, ali smatra da je po pravilu mlađe od novog jotovanja koje obuhvata dentale i labijale (po Beliću) početkom i tokom druge polovine 17. veka. Materijal iz PI pokazuje da se u paštrovskom govoru primeri sa /ć/, /đ/ od /tě/, /dě/, mada u ograničenom broju reči, javljaju ranije no većina sigurnih primera novog jotovanja, a posebno ranije od oblika sa /ć/, /đ/ od /tъj-/, /dъj-/. Prema navedenim gđe, nikuđe, kćex, u 16. veku imamo isključivo bratie 5, 1582; bratia, bratъia, bratio 29, 1597; došastia 7, 1585, 2 puta; tretii, retia, retio 19, 1591. Imenica braća u obliku sa /ć/ pojavljuje se prvi put u dok. 54 iz 1619. (gde i jedan od prvih primera imenice đeca sa početnim /đ/), a posle toga se javlja redovno sa /ć/. Redni broj treći čuva se u obliku sa /tj/ sve do kraja 17. veka (101, 1675; 109, 1680) kada već uveliko imamo /ć/ i /đ/ na mestu starog /tě/ sa kratkim /ě/.

3.16. Razvoj grupa /sě/ i /svě/ išao je istim putem posle ispadanja /v/ u drugoj od njih. U vezi sa /j/ od /je/ < /ě/ fonema /s/ zamenjena je sa /š/, a prvi primeri sa /š/ u pismu javljaju se u 18. veku, istovremeno sa prvim primerima sa /š/ mesto /s/ u pozicijama ispred vokala prednjeg reda /e/ i /i/. Tako imamo: šedokъ 171, 1724; -ъ 293, 299; šiedoci (!) 293; isto: Šepac, Šepan (Šepca, -u 247, 4 puta; Šepan 246 i dr.). Ovome obliku prethodi oblik Sepac, Sepca, napisan sa /s/ koji se i češće javlja – Sъpan, Sъpac, -ъ, Sъpca pisano sa /ъ/ već kod Ivana Markičevića, 155, 1711; 204, 1741. u dokumentima koje je on prepisivao; zatim Sepacъ 230, 1746; Sepca 238, 2 puta ~ nom. Sćepac 238, 1753; Sepецъ, Sepca, Sepčevъ 278, 1779 – sve kod raznih pisara i dr. Pored toga nalazimo i primere kao pašišta 180, 1730; še m. refleksivnog se 287, 1786. i još pokoji sličan.

3.17. Izgleda uopšte kao da je postojala nekakva tendencija ukrštanja u razvitku grupa /svě/ > /sě/ i grupe /stě/ sa grupom /cvě/ > /čě/ > /ćě/. Uz primere tipa Čepac (uporedi 2.2.265.) od Šćepac i sl. i primere kao Četko 232, na Četkovicu 184, 232, 236 (prema na Cietkovicu 245), koje očekujemo kao pravilne, javljaju se, doista vrlo retko i oblici od imenice svjedok sa početnim /ć/: ćedokъ/ъ 271, 1775; 293, 1790. Obrnuto, pored navedenih primera sa /će/

³⁸ Pored ovih primera nalazimo i Šepac/Sepac kao da je po poreklu isto što i i šedok/sedok. V. i t. 3.17. ovoga rada.

od /cvě/ nalazimo jednom i oblik na Svetkovicu 82, 1649, koji je hronološki znatno raniji te nije jasno da li je i primaran ili ne. Grupa /cvě/ sa dugim /ě/ čuva redovno /v/: od Cvietax 247, 1763, s cvietovima 279, 1780.

3.18. Grupa /zě/, koja bi trebalo da se razvije u /ďě/ ili /z'e/, ne javlja se u mojim primerima. (Up. i t. 2.2.24 ovog rada.)

3.19. Grupe L (labijal) + /ě/ kratko javljaju se jotovane takođe relativno kasno, tek od poslednjih decenija 17. veka. Još 1675. jedan pop se potpisuje kao Belak, ali od 1690. do 1712. sveštenik-kancelar pop Đuro Bljeljak piše svoje ime dosledno sa Blelak. Pop Petar Ljubiša ima, takođe, već bleše, mlesta (pored s veru!), 102, 1676, a blesmo (pored beše, behu) ima i sve-tovnjak kancelar Stiepo Gregović (1689–1711). U prvoj polovini 18. veka ovakvi primeri su takođe relativno česti, ali, bar u pismu, ograničeni na veoma mali broj reči (bleše, Bleloša, razumlesmo, sve 213, 1742; Bleliš 193; mlesto, 193, 195, 198; mlesto (pored miesto) 233). Oblici sa starim /bě/, /mě/, /vě/ javljaju se inače po pravilu, počev od prvih naših isprava do poslednjih, bez izvršenog jotovanja. Ovakva situacija u potpunosti odgovara onome što je Aleksić zatekao u današnjem paštrovskom, u kome se, takođe, oblici bez jotovanja javljaju po pravilu, a oblici sa izvršenim jotovanjem su retki. Slično konstatuje i A. Peco³⁹ za istočnu Hercegovinu (v. t. 102 u Peco 1964).

U ovom odeljku valja ponovo skrenuti pažnju na grafiju /ѣ/ koja se baš u 18. veku pojavljuje u paštrovskim ispravama i u njima redovno stoji iza labijala i u još pokojem slučaju u kojem očekujemo jotovanje u vezi sa /ě/ kratkim. Veoma je interesantno izložiti ovaj materijal u celosti.

(a) Ivan Markićević (1712–1741) ima sledeće primere:

/bě/: бѣше али і Блѣлакѣ

/vě/: вѣчнн₍₂₎; чловѣкѣ

/mě/: замѣнѣ, намѣрнше, мѣсто₍₂₎, -а₍₂₎, мѣсеца₍₂₎

Pored toga, kod njega se /ѣ/ javlja i na mestu etimološkog /ĉě/, /ňě/ i /sě/: излѣзе, послѣдннѣма, долѣ; нѣшто, донѣкленѣ; Кисѣлнѣ, -ѣ; ѣпан, ѣпац, ѣпча itd., a takođe i na mestu etimološkog /je/ i /nje/: неразделѣно; пофалѣнѣ, молѣнн; вчннѣна, -ѣ; нѣгове, -а; нѣга.

(b) Vasilije Vojnović (1743–1764) ima:

/bě/: бѣсмо

³⁹ Miletić za Crmnicu konstatuje obrnuto (Miletić 1940: 343).

/vě/: вѣрѣ

/mě/: мамѣске, мѣсто, -а₍₂₎, промѣна

/rě/: на рѣкѣтине

pored: promenu 237, meseca 205, 218; sedocima, Kiselice i dr.

(c) Pop Marko Davidović (1764):

/bě/: бѣхѣ, бѣше

/vě/: вѣрѣвати, вѣрѣватиѣ

ali sedocima, неко.

(d) Kaluđer Đorđije Markićević (1765–1777):

/bě/: бѣхѣ

/vě/: вѣрно, чѣловѣкъ (~ чѣловѣкъ)

Kod njega nalazimo i /ѣ/ iza /s/:

/sě/: сѣдоцима, сѣдѣма, сѣдоцима

a izuzetno iza /ñ/ нѣколко према: неговѣ, данашнѣ, ш нѣма, i jednom samo na mestu etimološkog /mje/ za koje, kako ćemo videti, nije sigurno da li je glasilo /mje/ ili /mje/: примѣнѣ према: молиѣнѣ.

(e) Pop Pero Sudić (1779–1789):

/bě/: бѣше₍₄₎, бѣхѣ

/vě/: чѣловѣкъ, чѣлѣкъ

/mě/: мѣсто₍₂₎, развѣсто

a pored toga dva puta na mestu etimološkog /je/: сѣдинити, љѣнѣ pored: сѣпецѣ, сѣпѣвъ, посекосмо.

(f) Pop Luka Davidović (1798–1799):

/bě/: бѣше

/vě/: вѣтѣни₍₂₎, вѣре, вѣденнѣ₍₂₎, чѣловѣкъ, неѣста

/mě/: мѣѣца, мѣѣѣ

i jednom, pogrešno, u мѣлетачкима (valjda m. мѣт-), ali iza /s/ samo /e/: сенокосѣ, сѣдоци i dr.

(g) Pop Andrija Režević (1787) ima samo jedan primer sa /ѣ/ i to вѣрѣ, a inače u grupi l+ě kratko uvek piše /e/ za /je/, kao što čini i iza /s/: беше, месеца, сеѣи, Сѣпацѣ.

Nije mi poznato da li ovakva pojava postoji i drugde, koliko je česta, ako je ima, i da li je još ko o ovome pisao, ali je ona neosporno interesantna.

Ne verujem da je posredi slučajnost što se /ѣ/ piše uglavnom iza labijala. On se javlja samo nešto malo kasnije nego prvi primeri za jotovane grupe

l+ě kratko i mislim da će grafije /бѢ/, /вѢ/ i sl. biti u vezi sa pomenutim jotovanjem. S druge strane, treba podvući da se /Ѣ/ javlja kod pomenutih pisara samo u vrednosti refleksa kratkog /ě/, a ne za bilo koje /je/. Izuzeci su, videli smo, samo pojedinačni. Ta činjenica, takođe, upućuje na to da 'vaskrsavanje' grafije /Ѣ/ ima dublji smisao i da nije samo plod pisarskog manira jedne određene epohe.

Primeri u kojima se /Ѣ/ ne javlja na mestu etimološkog /ě/ iza labijala i /s/, već na mestu etimološkog /(j)e/, mogu se tumačiti dvojako: sѢđiniti, ubѣnъ najverovatnije treba čitati kao /sje-/ i /-bje-/ (od sѣje- i ubѣje-). Oblik primѣnъ mogao bi biti pročitani i kao /-mje-/ i kao /-mje-/ s obzirom na to da se u to vreme javljaju paralelno oblici kao mjesto i mѣsto. Imajući u vidu celu sliku koja se dobija iz materijala PI, ja mislim da se ipak oblik primѣnъ ne može čitati drukčije no sa /-mje-/. Isto tako, oblici poput sѣdok i sl., sa /Ѣ/, verovatno su, takođe, čitani kao /sje-/, jer su primeri tipa /sedok/ i /siedok/, ipak, daleko mnogobrojniji od retkih primera tipa /šedok/.

U svetlu ovih činjenica, dakle, uvođenje grafije /Ѣ/ u ortografiju jednog dela pisara 18. veka može se protumačiti kao odraz izvesne puritanske težnje da se u pismu jasno obeleže nejotovane grupe l+ě kratko u momentu kada novo /mje/ od /mě/ počinje prodirati u pisanu reč. Na taj način htelo se i vizuelno staviti do znanja da je tradicionalni, očigledno češći i običniji, izgovor /lje/ istovremeno smatran i kao pravilniji od novoga /lje/. Ovome bi išla u prilog i činjenica da su svi pisari koji pišu /Ѣ/ u pomenutoj poziciji, osim jednog, duhovna lica koja su u to vreme još uvek bila jedna od najpoznatijih kada se ticalo pravopisa i jezika, bar u takvoj sredini kakva je bila paštrovska u 18. veku.

To što se /Ѣ/ javlja i u grupama /lje/ i /nje/ ne bi naročito smetalo ovoj pretpostavci, jer ako je grafija /Ѣ/ već jednom vraćena u pismo, ona je mogla biti pisana i drugde gde joj je po etimologiji mesto (ukoliko je pisar to znao), a odatle do pisanja /Ѣ/ iza svakog /l/ i /n/ ima samo jedan korak, naročito stoga što se ovi glasovi u izgovoru nisu više ni po čemu razlikovali.

3.2. U vezi sa problemom izgovora /l+ě/ treba pomenuti i starije grupe /l+j/ koje se ponašaju na sličan način, te od 18. veka pokazuju tendenciju gubljenja /l/ i njegove zamene sa /j/. Za sada ćemo ostaviti po strani novo jotovanje, jer za nj imam vrlo malo primera i to većinom samo iz 16. i 17. veka (v. t. 3.3.). Ali primeri sa starim grupama /mje/ i sl. u 18. veku se relativno često javljaju sa ispuštenim /l/: pored redovnog zemle, zemlie, zemlu i sl. u 18. veku zabeležila sam i zemu 157, 1712; zeme 193, 1738; zatim u

obicima pasivnog participa slomena, u gen. jd. m. r., slomeniexъ, u gen. mn., oba u 154, 1711; takođe staviamъ 255, 1766. i još poneki primer. Ovde bi se, takođe, mogao ubrojati i oblik primѣнъ, naveden na prethodnoj strani.

3.3. Proces koji se obično naziva novo jotovanje vrši se uglavnom od polovine 17. veka na srpskohrvatskom terenu u grupama /k (konsonant) + j/ koje su nastale na srpskohrvatskom terenu od starih grupa /kj/. Tačan početak ove promene na paštrovskom terenu teško je utvrditi stoga što najveći broj primera iz 16. veka otpada na deverbativne imenice tipa vedenie, smirenje, krštene za koje se zbog nesavršenosti ortografije u vezi sa obeležavanjem /j/ i /ň/ ne može sa sigurnošću reći da li ih treba čitati kao vedenie ili vedenje, ili čak vedeňe, krštenje ili krsteňe i sl. Ipak, kada se uzme lista primera u celini, jedno postaje jasno:

(a) Izvestan broj ovakvih imenica javlja se u obliku napisanom sa -nie sve do kraja 18. veka i to u tipičnim ustaljenim formulama u kojima su ovi oblici odavno okamenjeni u starinskoj formi sa sufiksom varijantom -ij- koja u periodu od 16. do 18. veka sigurno više nije činila deo govornog jezika. Takve su imenice: vedenie, znanie, pisanie koje se pojavljuju u gotovo svakom dokumentu, a uz retke izuzetke (koje ćemo navesti nešto niže) pišu se kod svih pisara sa /-nie/, bez obzira na to kako svaki pojedini pisar inače tretira /ň/ ili /j/.

(b) Izvestan broj primera na -nie, -lie otpada na nekoliko reči koje su očigledno preuzete iz crkvenog jezika u obliku sa sufiksom -ij-. Tako imamo u datumu: ot poroždenia bžia 20, 1587; evandēlie, -lia 250, 1764. Ovim imenicama možda mogu biti pridodate i neke od onih koje će biti navedene pod zaglavljem 'Verovatno -i(j)e'.

Ukoliko isključimo iz razmatranja imenice pomenuta dva tipa, u kojima zbog sufiksa -ij- nije ni moglo doći do novog jotovanja, ostaju nam primeri koji su mogli biti upotrebljavani u govornom jeziku i koje opet možemo svrstati – na osnovu toga kako su napisani – u dve grupe: oblike koje treba verovatno čitati sa sufiksom -je i one koji su po svoj prilici bili izgovarani sa -ije.

1. Verovatno -je:

govorenje 17, govorenja 40, 42, 43, umesto čega kasnije nalazimo oblike: govorečne 180, govorene 182, a još kasnije, u sličnom kontekstu, imenicu govor 238, 265, 275, 278.

imane 14, 1590

krštene 1, 1557 (original; prepis iz 1590)

2. Verovatno -ije:

posaćenīa 2, 27; posaćenīa 54; preposaćenīa 20;

postavlenīa 20; postalenia 50;

sъgraćenīa 27;

(po) smirenīu 6;

(po) čuīenīu 7.

Svi ovi primeri pripadaju ispravama 16. i ranog 17. veka. Od imenica navedenih u tački 2 na ovoj strani nijedna se ne javlja nakon prvih decenija 17. veka (50, 1613; 54, 1619). Uzimajući u obzir da u većini ovih primera imamo dosta jasno indicirano -ij- u pismu, mislim da bi se bar jedan deo njih mogao uvrstiti i u imenice pod tačkom (b) na prethodnoj strani.

U materijalu 17. veka, a naročito 18. veka, mislim da već možemo računati sa primerima u kojima sa izvršilo novo jotovanje:

-ñe: vedenĕ 98, gledane 252, (sila) govorena 55 (up. i primere u t. 1, str. 74), na Driećnie 265, 3 puta (pisar redovno piše /čn ili čni+v/ za /ñ+v/), na znanĕ 101, 125, 255, 291, (bez) znanīa 226, (s) nastoīanemĕ 143; poznanĕ 209; potvarćene 196, (ot) poštena 196, (po zlomu) ponosenĕ (‘behavior’) 252, stane 283, (za kavgu i za) ubivene 213.

-ļe: avanĕćela 151, 2 puta, evanĕćela 192. Ovde se, mislim, može svrstati i primer (na) Miralie (kod Stjepana Žintilice, 45), jer ovaj pisar piše obično /li+v/ za /ļ+v/.

3.31. Primeri novog jotovanja za grupe /tj/ i /dj/ od starog /tĕj/, /dĕj/ uglavnom su ograničeni na imenice braća, sudi(j)a/suđa i redni broj treći, -e, -a. Već smo podvukli da se imenica braća sve do 20-ih godina 17. veka javlja isključivo u oblicima sa neizvršenim jotovanjem (up. t. 3.15.), a da otada imamo isključivo oblike sa /ć/. Takođe je spomenuto da se redni broj treći veoma dugo, sve do pred kraj 17. veka, javlja takođe isključivo s oblicima na -tj- (t. 3.15.). Prvi primeri sa /ć/ u ovom broju javljaju se tek 1698. (134, treća), 1707 i 1709. (143, 150, treća). Otada redovno samo tako.

Manje stabilnosti pokazuju oblici od imenice sudi(j)a/suđa. Ova imenica javlja se u materijalu 16. veka gotovo isključivo u obliku sa neizvršenim jotovanjem za koji nije uvek moguće reći da li ga treba čitati kao /sudij-/ ili kao /sudj-/. Oblici sa ovakvom osnovom (kao što pokazuje materijal genitiva i instrumentalnala množine) preovlađuju kroz čitavu prvu polovinu 17. veka, a zatim se u instrumentalu javlja isključivo osnova /suđ-/, dok se u genitivu piše

/sud(i)j-/ još izvesno vreme paralelno sa /suđ-/. U 18. veku oblici od osnove na /-đ/ javljaju se po pravilu. Mislim da se ovolika žilavost ove imenice u pogledu na novo jotovanje može objasniti time što su sve do danas postojale dve osnove ove imenice: staro sudij- (od -ij-) i, takođe staro, sudj- (od -ьj-), te je ona prva podržavala duže i oblike sa -dj- bez novog jotovanja. Imenica braća i broj treći bili su uglavnom uopšteni sa varijantom -ьj- (bratija ima sasvim pomereno značenje, up. manastirska bratija).

Ostali pojedinačni primeri sa starim /tʲj/ i /dʲj/ javljaju se do polovine 17. veka u oblicima sa /tj/, /dj/, ali od 1617. paralelno sa oblicima u kojima je u pismu obeleženo novo jotovanje (/ć/ za /č/ i /đ/). Od polovine 17. veka javljaju se isključivo ovi drugi oblici:

1. (do) došastia 7, 1585, 2 puta; ludie (= ľudje) 12, 1589; ostieъ 85, 1650; (s) oturitadiu (nom. autorita/ -tad, osn. autoritad) 86, 1651; Podvodie 15, 1590. (toponim, u italijanskom dokumentu, latinica).

2. došasća 91, 1657; z dobiću 301; imaće 81, 1647; 243 (2 puta), s imaćem 252; namъsće 240; s prolicem karvi 252; u Rasće 236 (toponim); rukoъdaćie (ćie=će) 72, 1639;

takon 22b, 1617; s libertaku 137, 1698; 192; lюke 125, 1693; Pođьgolo-brke 240 (top.); s čelaku 242.

3.32. Grupe /sj/ i /zj/ od starog /sʲj/ i /zʲj/ vrlo su retke u mom materijalu. Za /sj/ imam dva primera: pod рѣсiю ѱму, 2, 1587, i na Prosiak, 3, 1577. Ovi primeri su nejednake vrednosti. Prvi je po svoj prilici sa sufiksnom varijantom -ij-; u drugom bi moglo biti i -ij- i -j-, ali bez obzira na to on je još suviše rân da bismo u njemu očekivali pojavu novog jotovanja. Kasnijih primera nemam. Ovde bi se očekivalo /sʲ/ ili /č/, v. niže.

Za grupu /zj/ imam već pomenut primer /lozke/ (up. t. 2.2.24.) koji je regularan sa gledišta današnjeg stanja u paštrovskom i crmničkom govoru, ali još nije adekvatno protumačen. Aleksić navodi oblike kao loždje i grođe, a i Miletić navodi koždi, kođji (t. 206) pored redovnog kozi (t. 145) i veli da je ova pojava „interesantan i do sada neobjašnjen sporadičan prelaz /š/ u /šč/ (npr. kiščelo, B. Š.) > ć, i /zʲ/ u /žđ/ > đ“ (Miletić 1940: 440). Ja ipak mislim da je ovde primarno /đ/ < zj (up. i primer drugodi m. drugojzi iz mog materijala), a da se /zʲ/ > /ž/ vraća ovamo iz osnovnog oblika (v. t. 3.15/17.).

3.33. Broj primera za novo jotovanje labijala je takođe vrlo mali. Pored Greble (41, 1605) zabeležila sam i (na) Greblia (63, 1630), što mislim da treba čitati kao /Greblja/ jer se nalazi u dok. Nika Nikošića.

Druga dva primera su oba za grupu /bj/ i to sa neizvršenim novim jotovanjem: dubiia 31, 1599; (z) dubiem 45, 1606. Kasnijih primera ove vrste nemam.

3.34. U grupama /ć+j/, /r+j/, /č+j/, /ž+j/, /š+j/ od starih grupa /кѣj/ fonema /j/ se još ponekad beleži u hronološki ranijim primerima, ali kasnije nestaje. (Up. Miletić 1940: 341; Maretić 1936, t. 102)

1. pokuće 20, pokućieъ 85 (ćie=će), (dio od) pokuća 119;

2. Primore 89, 168; takođe Primorъ (= re) – kod pisara koji često meša /e/ sa /ъ/, ali gotovo dosledno sa /j/ reč uzdarje: uzdarъe 56, uzdare 110, uzъdarъe 210, uzdarie 289, usdarie 272.

3. niže Pločia 30

4. oruže 52, 232, 246, 261; ořže 261; oruža 232; s oružemъ 52; Podbrežieъ 88 (zie=zje); u Pobreža 288; pridev božji nesrazmerno češće napisan je bez /j/: bože, boža, božo(j) i sl. nego sa /j/: božie, božia i sl.

5. Pod-Orašie 41, 1605; povarše 220, 2 puta.

Uz ove primere možemo dodati i nekoliko iz italijanskih dokumenata koji, takođe, ukazuju na dubletne oblike: u dok. 15, 1590 imamo još uvek Savarscie (kao i u Orašie) – verovatno slovenačko Zav(a)ršje. U istom dokumentu, međutim, iza /č/ nije napisano /j/: Sasmoce – verovatno Zasmoč(j)e. U dok. 131, 1696 imamo Lisice Pogle (sa će) i jasno Saprichie (sa čje?), ali, jasno sa /j/ u riečъю 1, 38 ~ riečю 6.

U svakom slučaju, tendencija za gubljenjem /j/ vrlo je očigledna iz većine naših primera.

3.4. Od ostalih glasovnih pojava i procesa koje navodi Aleksić u mom materijalu ima potvrda ili postoji negativna evidencija za sledeće:

3.41. „Vokali a+o, ako je /a/ od sekundarnog poluglasnika, asimiluju se i sažimanjem daju /o/“, kaže Aleksić (Aleksić 1939). Međutim, ovde se potkrala jedna gruba omaška, jer fonema koju nalazimo na mestu sekundarnog poluglasnika nije /a/ kao u književnom jeziku, već, videli smo, a i sam Aleksić to konstatuje, fonema /a/. Dakle, a+o daje sažimanjem /o/: mogo 238; pošo; reko 242, užego 278, itd.

3.42. Vokal a+o sažimanjem (posle asimilacije) daje /a/: obeća, sagna, da, proda (kod Nika Markova Gregovića, 1759–1780); da, ima, penža, proda (sve dok. 247); ima, inpača, movešta (sve kod Stijepa Čude, s kraja 18.

veka). Ovakvih primera ima u izobilju u materijalu svih pisara, pa ih zato ne navodim u potpunosti.

3.43. Grupa o+e sažima se dvojako:

a) dajući /o/: moga, koga, kao i u književnom jeziku;

b) dajući /e/: ček, čeka (od čoek, čoeka). Oblik kega (od kojega), za koji imam samo ovaj jedan primer, mislim da nije paštrovski, već da je unet sa strane (up. i pojedinačne primer ki, ka, ku, koji su sasvim netipični za moj materijal).

3.44. Asimilacijom i sažimanjem o+a daju kao i u književnom jeziku /a/: pas, pašić (od pojas i sl.), a e+o > /o/: uzo 251.

3.45. Za prelaz starog /v/ u /f/ u finalnom položaju u reči nemam nijednu potvrdu. Redovno je krv, lubav, negov i sl.

3.46. Ima dosta primera sa /v/ na mestu /p/:

овъѣиници 146 (pored опѣиници 58); (отъ) šivka velega 151 (pored: do šipekъ 54); kovče, kovčama 270, i još poneki.

3.47. Suglasnička grupa /vn/ daje /mn/: od glamnieh asprih 238, 1753, ali ima i obrnuto: gumno 3, 1577, 20 (nekoliko puta u raznim oblicima), 28 (nekoliko puta), 60, 107 (-a), 136 (-a), 149, 151, 155 (-a), 168 (-a), 171, pored gumno koje se javlja tek oko polovine 18. veka: 227, 1745; 180, 1730; 240, 274, kada sasvim nestaju oblici sa /vn/ verovatno pod uticajem prvog ovde pomenutog procesa, /vn/ > /mn/.

3.48. Za prelaz grupe /ml/ u /mn/ nemam potvrda. Naprotiv, /ml/ se dobro čuva (za mladega 251, 1764; mladiехъ 226, 1745) i čak imam potvrde za obrnut proces, tj. prelaženje /mn/ u /ml/: mlogiema 291, mlogo 289 prema redovnom mnogo, 14, 171, 195, 196, 214, 226. Treba, ipak, dodati da se oba primera sa /ml/ m. /mn/ sreću u tekstovima istog pisara, Anta Batute, koji je pisao u Budvi.

3.49. Suglasnička grupa /tñ/ od /čñ/ čuva se još u 18. veku vrlo dobro i nema primera za njen prelazak u /kñ/ o kome govori Aleksić (t. 13 u 1939): stariji oblici sa /čñ/ pojavljuju se do 18. veka – potkućnica 23, 1592; 72, 1639. (sa -d- u prefiksu), podčkućnica 130, 1696; Noćnicu 79, 1645, Noćnica 111, 1681, Noćnica 113, 1683, Noćnice 159, 1712, 2 puta (ovo je prezime). Od 18. veka imamo primere sa /tñ/: pod(ъ)kutnicu, 2 puta, nadčkutnicu – sve

149, 1709; *zakutnicu*, *ispodъ pokutnicaxъ* – sve 155, 1712; *Notnice*, -i, *Notnicića* – sve 173, 1725, *Notnicom* 180, 1730; *Notnica*, -e – sve 182, 1732. Oblici podkućnici, 2 puta, i podkućnicu pojavljuju se, izuzetno, još u dok. 245, 1762.

Grupa /čn/ javlja se i u toponimu: (do) *Srećnega Rida* 151, 1709.

3.410. Primer za /m|/ > /mň/ našla sam samo u obliku Limninaхъ 213, 1742, inače je redovno zemla (ukoliko | ne prelazi u j, v. t. 3.2), mlesto i sl. (ukoliko se ovakvi oblici javljaju kod nekih pisara, v. t. 3.19, str. 71).

3.411. Pored primera sa izmenjenim grupama /st/ u /št/ kao u vlaštitoga, dopušiti, -e, ištu, ištem i sl. javljaju se i primeri sa neizmenjenom grupom st poput: isteš 180; kostaю 260, (više) Ostroga Kamena 136, 201. Ime vetra oštro koje se uvek javlja sa /št/ (207, 221, 249, 286, 289 i dr.) svakako je u ovom obliku preneto iz venecijanskog (italijanski oblik je ostro sa /st/ i znači 'južnjak').

3.412. Suglasnik /p/ se gubi redovno ispred /š/ u reči pšenica: *šenica* 241, -u 232, *šeniše* (!) 247. U primeru čenice (232) verovatno imamo ukrštanje sa imenicom pčela > čela u rezultatu istog procesa (t. 17 u Aleksić 1939).

3.413. Primera za prelazak (najčešće finalnog) /m/ u /n/ imam uglavnom iz 18. veka. Raniji primeri su ograničeni na zameničku enklitiku dativa plurala koja se već od 16. veka javlja u dubletnim oblicima im ~ in. Dok su oblici sa finalnim -n u 16. veku još srazmerno retki, njihov broj se vremenom povećava i u 18. veku oni su relativno česti (up. i t. 15.3.8, gde su navedeni i primeri).

Od 18. veka dosta je često /n/ m. /m/ i iza drugih vokala, ne samo u finalnom položaju u reči nego i na kraju zatvorenog sloga iza /i/; /u/:

a) u 1. licu prezenta – nazivan se 297, (ja) san se 192; da san mu 155; (ja se) ne inćerievan u ... 263 (ital. ingerirsi 'uplitati se, mešati se', v. objašnjenja lokalnih riječi, PI, str. 231), iman (poć) 277 i dr. pored redovnog -m.

b) u instrumentalu imenica m. i ž. roda (izuzev, razume se, imenica koje pripadaju tipu -i, v. t. 5.3), imenica srednjeg roda, i u instrumentalu jd. pridevsko-zameničke deklinacije, ž. r.:

(s) *Lukšon Davidovićem* 259; *dogovoron* 265, 266; *dušon* 265; *pod kućon* 285; *sa svonъ robotъ* 262; *srebron tkana*, *sa slaton*, *s broen*, *s verigon* 279; *sudonъ* 204; *rukon svoion* 243, 259; *urvon* 272 i *urmon* 285, 293 (jedan od dva primera u ovom dokumentu je sa -ъ) itd. pored redovnog -m.

c) na kraju sloga iza vokala, a ispred sufiksa -stvo (ja imam samo takve primere!): kunstva 187, 2 puta; kunъstъva 291; pobratinstva 187, 2 puta.

3.413.1. U slučajevima u kojima se u gorepomenutim situacijama javljaju primeri bez finalnog konsonanta upošte može se misliti da je izostavljeno /n/ od /m/, a ne originalno /m/ koje stoji u tim oblicima. Ovo otpadanje /n/ indicira laku nazalizaciju vokala ispred /n/ < /m/, a potvrdu za nazalizaciju nalazimo još u činjenici što u najvećem broju slučajeva /n/ otpada u instrumentalu ženskog roda koji se, kao što je poznato, odlikuje sufiksom sa dugim početnim vokalom /-ōm/. Dugi vokali se lakše nazalizuju od kratkih.

Tako imamo: s ovon našo danasčno seteco 265; ruko svoiomъ 216; s brato 265 i još pokoji primer. Sem toga /n/ staro, etimološko, i novo (od m) otpada i u finalnoj poziciji u slogu iza /i/: materisъtъva 281; pobratistъva 291.

3.414. Grupa /tk/ se čuva ili uprošćava dajući /k/:

imenička zamenica ko javlja se tako u nominativu u dubletnim oblicima tko i ko, a u dubletnim oblicima od nje se javlja složena odrična zamenica niko: nitko i niko. U ostalim složenim zamenicama (neko, svako) javlja se samo -ko. Primere v. u t. 14.

U oblicima od osnove tka- našla sam sa /tk/ pasivni particip glagola tkati: (srebron) tkana 279, ali se imenica tkanica od iste osnove javlja tri puta i to samo u obliku sa /k/: kanica 113, 260; .v. (dve) kanice 150.

3.415. Najzad, da pomenem samo sumarno razne pojave asimilacija i uprošćavanja suglasničkih grupa tipičnih u većoj ili manjoj meri i za savremeni književni jezik u kome se, međutim, zbog pravopisnih pravila neke od ovih promena ne ogledaju u pismu ili se ogledaju samo delimično u određenim pozicijama.

Na primer, široko je zastupljeno jednačenje po zvučnosti kod svih pisara bez razlike. Izuzeci su samo oni primeri u kojima, zbog tradicionalnog pisanja poluglasnika, imamo veštački očuvanu granicu sloga (pođьkućnica ali, po pravilu, potkućnica i čak pokućnica i sl.). Ukoliko se u rezultatu asimilacija ovoga tipa nađu jedan do drugog dva ista suglasnika, obično je u pismu obeležen samo jedan, pri čemu se ne vodi računa o granicama između reči (otoga m. ot toga; besuda m. bes suda i sl.). Ova pojava naročito komplikuje ionako složen problem pisanja /j/ koje se ne udvaja ukoliko se njime završava jedna reč i počinje sledeća. Tako su nepouzdati primeri tipa koie m. koji je ili ko je ili čak koj je; zatim u dativu pridevsko-zameničke deklinacije

u ž. r. koioie gde smo rekli da se /j/ finalno često gubi, ali se iz primera ovakvog tipa ne može reći da li ovakav oblik treba čitati kojo je ili kojoj je i sl.

Za razliku od asimilacije po zvučnosti, asimilacija po mestu izgovora se u novim grupama /sć/, /zd/, /sļ/, /sñ/ i /zl/ čuva prilično dugo i nije obeležena u pismu. Već sam navela primere Sćepac, došasća, Rasće, namᄁsće, a tako isto imamo proscē, proscēh (od čitati), izleže, izlego, lozdem, razdel (razume se pisani sa /ć/ m. /đ/) i sl. Svi ovi primeri javljaju se ovako do kraja 18. veka. Tek u 18. veku izuzetno imamo i takve primere kao Šćepac i sl., uglavnom baš od ovoga imena. Bilo bi dobro uporediti redovnije obeležene starije grupe u kojima se izvršila asimilacija ovoga tipa i koje se javljaju već u dokumentima 16. veka: uža нь 9, 1586; š nim 13, 1590, š nima 13, 1590; 19, 1591; ot taršljike 17, 1591; trᄁrešnak (sa obeleženom asimilacijom po zvučnosti takođe) 150, 1709 i sl. kroz ceo period 16–18. veka.

GLAVA DRUGA

DEKLINACIJA

4. Po strukturnim odlikama svoje deklinacije paštrovski dijalekat, kao i većina zetsko-sjeničkih govora, pripada danas onim srpskohrvatskim govorima koji se odlikuju maksimalnim sedmoobličkim sistemom u jednini i četveroobličkim u množini u kojoj dolazi do sinkretizma G=L i D=I (ili, zavisno od sintaksičkih konstrukcija, do sinkretizma onoga tipa kakav nalazimo u književnom jeziku, D=I=L ~ G).⁴⁰

4.1. U materijalu kakav su nam očuvale paštrovske isprave 16–18. veka, bez obeleženih prozodijskih alternacija, sistem padeža u jednini svodi se na maksimalno šestooblički (pri čemu imam u vidu i vokativ, iako mi je poznato da ima naučnika koji u padežni sistem ne unose ovaj oblik), dok je slika o padežnom sistemu u množini nešto komplikovanija, uglavnom zbog toga što se u 16. i prvoj polovini 17. veka još uvek ukrštaju arhaični i moderni sistem oblika. Arhaičniji sistem odlikuje se još uvek maksimalnom šestoobličkom množinom, dok novi, isprva petooblički, a kasnije četverooblički sistem, potpuno potiskuje stari od druge polovine 17. i pogotovo u 18. veku.

4.11. Moram, međutim, odmah napomenuti da je broj primera za lokativ množine u mom materijalu sveden na svega petnaestak i da oni ne pružaju

⁴⁰ Pitanje odnosa genitiva/lokativa u zetsko-lovcénskim govorima još nije potpuno jasno. Nije još raščišćeno, bar ne kod onih autora koje sam ja imala pri ovom radu, da li u odnosu G=L imamo u pitanju sintaksičko mešanje ova dva padeža ili pak postoje dva oblika lokativa (stari, eventualno jednak genitivu i sasvim novi -*ima*). Up. Miletić 1940: 495; Bošković 1932: 33 i dr. Ni Pavle Ivić mi nije mogao ništa određeno reći o ovome, jer sam on ne poznaje savremeni paštrovski.

pouzdanu osnovu niti za sinkretizam tipa G=L niti pak za sinkretizam tipa L=D=I. Većinu primera za lokativ mn. u mom materijalu čine stari oblici lokativa od imenica m. r. tipa -a (o klasifikaciji tipova koju ću primenjivati u ovom radu v. t. 5.3) sa specifičnim lokativskim sufiksom -i(j)eh od -ěh, dok za pomenuta dva tipa sinkretizma imam samo po jednu potvrdu, što je, razume se, nedovoljno za bilo kakve ozbiljnije zaključke. O odnosu G i L u pridevsko-zameničkoj deklinaciji v. t. 10.5.

4.12. Primeri za ostale padeže množine mnogo su češći. Pomereno osećanje za padeže pravca i lokacije, koje je tipično i za druge zetsko-lovcenske govore (up. Ivić 1958: 216, čiji su navodi, u stvari, suma svega materijala koji postoji o zetsko-sjениčkim govorima), manje utiče na frekvencu instrumentalnoga množine nego lokativa množine iz razloga što se umesto lokativa uz predloge (u, na) redovno (naročito u množini) upotrebljava akuzativ, dok se instrumental javlja paralelno sa akuzativom uz predloge pred, među i ostale, samo sa međusobno izmenjenom funkcijom – instrumental u značenju pravca, akuzativ u značenju lokacije. Uporedimo primer dođe pred nama sa (nalazi se) među kunfine i sl.

4.13. Kad smo već kod sintakse, da pomenem i drugu osobinu paštrovskog instrumentala koja se slaže sa opštom karakteristikom zetsko-sjениčkih govora. To je, naime, relativno česta upotreba pravog instrumentala uz predlog /s/ i ispuštanje predloga /s/ u značenju društva (tip: upravljati s plemenom prema dieliti se braćom i sl.).

4.2. Što se tiče pridevsko-zameničke deklinacije, u vezi sa aspektom prideva, treba reći da se još opaža čuvanje razlike između određenog i neodređenog vida, ali ima i primera koji ukazuju na gubljenje osećaja za ovu razliku. Nezgoda je u tome što većina primera sa oblicima neodređenog vida pripada dvema kategorijama koje su nepouzdana za sintaksičku analizu. Jednu od tih dveju kategorija čine prisvojni pridevi i zamenice na -ov odn. -in u kojima je i po normativnoj gramatici neodređeni vid uobličeni i čiji su oblici po imeničkoj deklinaciji (tj. G/A i L/D) očuvani do danas, čak i u onim govorima za koje se ne može reći da čuvaju sintaksičku razliku među vidovima (najbolji primer je baš književni jezik). (Up. Miletić 1940: 539) Drugu od dveju pomenutih kategorija čine ustaljeni izrazi, delovi diplomatskih formula i sl. u kojima se javljaju oblici prideva neodređenog vida, ali je teško reći da li još uvek i sa takvim značenjem. Uporedimo npr. današnje

uvredio me, napao me ni kriva ni dužna; primio toliko i toliko novaca u gotovu i sl. Tako može biti da su se i paštrovsko „ni kriva ni dužna“ ili „po dobru kontu“ (koje se javlja u formuli pri proceni imovine) možda već osećali kao ustaljeni izrazi.

4.3. Brojna konstrukcija uz dva, tri i četiri je od kraja 17. veka već ustaljena. Ona se slaže sa književnim sistemom samo u pogledu oblika imenica uz pomenute brojeve (m. i sr. rod u obliku sa sufiksom -a; ž. r. -e i -i). Zbog tendencije za prirodnim slaganjem (up. t. 165, u: Ivić 1959) pridevi i zamenice stoje u odgovarajućem obliku nominativa odnosno akuzativa mn. (za m. r. je ovo jedino relevantno, dok za sr. i ž. r. nije), što se ponekad mehanički prenosi i na sr. r. Jedini slučajevi gde se dosledno čuva staro dualsko -a u oblicima prideva uz broj dva jesu primeri dva dobra čoecka koji se takođe javljaju kao ustaljena formula. Slični primeri van ove veze sasvim su izuzetni.

Za situaciju u vezi sa brojnom konstrukcijom pre kraja 17. veka uporedimo t. 16.

4.4. Što se tiče morfoloških sredstava, već je napomenuto (t. 4.1) da je sistem paštrovskog govora, onakav kakav nam je očuvan u PI 16–18. veka, lišen jedne važne komponente iz kategorije morfoloških sredstava, a to su prozodijske alternacije. One, kao što je poznato, posle nastavačkih sufiksa imaju najširu primenu u utvrđivanju karakteristika srpskohrvatskih govora i njihovog odnosa prema drugim govorima. Sve ostale pojave u vezi sa drugim morfološkim sredstvima mogu se, međutim, bez teškoća pratiti u materijalu PI. Pri tome dolaze u obzir: 1) deklinacioni nastavci ili sufiksi; 2) glasovne alternacije u osnovi i 3) pojave supletivizma u osnovi ili deklinacionom tipu.⁴¹

4.41. Sem regularnih sufiksa, koji su po pravilu završni i, kako kaže Ivić, „semantički kompleksni“ (Ivić 1959), tj. označavaju i padež i broj, i u mom materijalu javlja se početni sufiks -ov koji je sa varijantom -ev semantički jednostavan jer samo određuje broj. U mojim primerima ovaj sufiks je ograničen na jednosložne osnove i to na uži krug imenica, no što je to slučaj u književnom jeziku. (Vidi detaljnije u t. 6.210.4.) Sufiks -es ne javlja se u mom materijalu nijednom.

4.42. U inventaru fonema deklinacionih sufiksa u PI ulaze sledeće foneme:
a) svih šest vokalskih fonema tipičnih za paštrovski govor (v. t. 2.1.);

⁴¹ Morfološka sredstva su navedena prema formulacijama Pavla Ivića u navedenoj studiji.

b) refleks /ě/ koji u pismu glasi i(j)e (иe), tj. poklapa se sa načinom beleženja dugog /ě/ kod većine pisara.

c) maksimalan broj konsonantskih fonema koje navodi Ivić u već navedenoj studiji o deklinacionim oblicima izuzev /s/: m /~ n/, j, h, g, v, š (poslednja fonema samo u jednom primeru komparativa lekše 283, jedinom koji imam u svom materijalu za komparativ sa sufiksom -š-).

GLAVA TREĆA

NOMINALNA DEKLINACIJA

5. Sufiksi imeničke deklinacije mogu biti:

- a) -ø, dakle nerealni, i
- b) realni.

5.1. Realni sufiksi mogu biti monofonematski ili polifonematski.

5.11. Dok je nastavak -ø ograničen na nominativ jednine i padeže koji se oblički podudaraju sa njim (ak. za neživu kategoriju; ak. sr. r.; ređe vokativ; u PI još i gen. mn.), monofonematski sufiksi karakteristični su za celu jedninu (izuzev instrumentala), za nezavisne padeže množine (nom. i ak.) i za brojne konstrukcije, tj. za oblike imenica koje u njih ulaze, a polifonematski sufiksi javljaju se (ukoliko uzimamo ceo PI materijal) u instrumentalu jednine i u zavisnim padežima množine. Ovde treba napomenuti da, gledano u celini, genitivni sufiks može da se javi u dve varijante, kao -ø ili kao polifonematski (ovde ne uzimam u obzir varijantu sufiksa sa izgubljenim /h/ koja je, dakako monofonematska, uzeta izolovano), dok se instrumentalni sufiks može javiti i kao monofonematski, u množini, ali je vremenski ograničen na isprave 16. i 17. veka, a u 18. veku javlja se po izuzetku u nekoliko izolovanih primera.

5.2. Što se tiče inventara fonema koje ulaze u imeničke sufikse, on je svedeniji u odnosu na podatke u t. 4.42. koji važe za deklinaciju u celini. Redukcija se odnosi na inventar konsonantskih fonema koje se svode na svega tri kada je reč o završnim sufiksima: -m ~ -n i -x, a njima se pridružuje i -v koje se javlja u početnom sufiksu -ov/ev. U stvari, ako uzmemo /n/ samo kao varijantu /m/, onda u završnim sufiksima imamo samo dve konsonantske foneme.

5.3. Pre no što dam distribuciju fonema za imeničku deklinaciju u celini (koja će voditi računa samo o tipičnim sufiksima), htela bih da objasnim kriterijum kojim sam se služila pri podeli imenica na razne tipove deklinacije, tako da u tom pogledu ne bi došlo do zabune pri daljem izlaganju materijala.

U ovome radu ja sam usvojila podelu imenica na tri osnovna tipa izvršenu prema genitivnom sufiksu jednine. Ovu podelu je od M. Stanića prihvatio P. Ivić i razradio je i primenio u studiji o deklinacijama u našim dijalektima.

Uzimajući, dakle, u obzir genitivni sufiks jednine, sve imenice srpskohrvatskog jezika mogu se svrstati u tri osnovna deklinaciona tipa:

- a) imenice sa -a u genitivu jd.
- b) imenice sa -e u genitivu jd.
- c) imenice sa -i u genitivu jd.

Ukoliko ih definišemo po rodu, a sa gledišta našeg materijala, nijedan od ovih tipova ne može imati pozitivnu definiciju. Za prvi možemo reći da je ne-ženski, za drugi i treći da su ne-srednji, pa i to samo ukoliko apstrahujemo izuzetke koji su netipični.

Sa istorijske tačke gledišta u tip -a ulaze imenice nekadašnje dvojne ili dvostruke (twofold) imeničke deklinacije m. i sr. roda (ili imenice osnova na -o/-jo), uključujući i sve ostale deklinacione tipove m. i sr. r. čiji su odnos i autonomija već poremećeni u tekstovima staroslovenskog, gde ih nalazimo i sa nastavcima -o/-jo osnova i sa njihovim starim nastavcima. U tip -e ulaze sve imenice nekadašnje dvojne deklinacije ž. r. kao i imenice m. r. koje imaju gramatički ž. r. i, najzad, u tip -i ulaze imenice nekadašnjih osnova ž. r. na -i, delimično imenice dan i ljudi i još poneka imenica u izolovanim i izuzetnim oblicima.

Sve izuzetne slučajeve, bilo da oni predstavljaju ostatke ranijih, starih odnosa bilo da su neobični u odnosu na današnji standardni jezik, navodiću u toku izlaganja o onom tipu kome dotična imenica danas pripada i to pošto prethodno budu iznete osnovne i tipične odlike svakog tipa u celini. Primeri za pojedine kategorije biće navođeni u tekstu ukoliko nisu mnogobrojni. Za oblike koji nisu od naročitog značaja (većina monofonematskih sufiksa) biće izneti samo odabrani primeri, radi ilustracije. Oblici koji pak budu u centru ključnih problema biće izloženi u celini i to na kraju teksta gde će biti razmatrani kao neka vrsta apendiksa. O transliteraciji primera (ukoliko nisu pisani rukom) i drugim tehničkim problemima vidi na stranama 47 i 48.

5.4. Distribucija sufiksa imeničke deklinacije u PI, uzimajući u obzir samo one tipične za svaki od tri pominjana tipa, jeste sledeća:

Jednina:

		Tip -a:			Tip -e:	Tip -i:
	m.r.			sr.r.		
N		-∅,	-o/-e		-a, -e (ž. r.)	-∅
A	=N/G			=N	-u	=N
G		-a			-e	-i
L/D* ³⁸		-u			-i	-i
I		-om/-em			-ōm	-i, -ju
V	-e/-u			=N	-o, -e	*/=N/

Oblici nominativa sa sufiksom -∅, -o/-e javljaju se za oba roda u tipu -a. Oblici sa sufiksom -e u nominativu tipa -e su tipični za neka imena ženskog roda (v. t. 5.7.). Oblik sa zvezdicom ispred sebe i u kosoj zagradi znači da takvih primera nema u mom materijalu.

Za sufiks instrumentala jednine već je rečeno da se može javiti u varijanti -on < -om.

Množina:

		Tip -a		Tip -e	Tip -i
	m.r.	s.r.			
N/V	-i, -e	-a		-e	-i
A	-e	-N		-N	-N
G		-∅,		-h̄x ~ -h̄ * ³⁹	-ix ~ -ī
L	-i(j)ex	-ima (samo 1 primer)		-ax	(-?)
D	-om/em, -ima	-ima		-ama	-ima, -ma
I		-i, -ima		-ama	-mi

Sufiks dativa mn. -am za imenica tipa -e javlja se svega jednom pozdano. U istom padežu imenica tipa -i od četiri ukupna primera dva su sa sufiksom -ima, a dva sa -ma.

⁴² Zbog nedostatka prozodijskih podataka stavljam L i D zajedno, jer su oni po pravilu oblički već izjednačeni.

⁴³ Poluglasnik stoji na mestu refleksa /a/, da bi se neutralisala razlika u pismu između /b/, /a/ i /e/.

Imenice srednjeg roda vrlo su retke u oblicima dativa (tri primera) i lokativa plurala (jedan primer) i redovno su sa -ima. Zato sam ih odvojila od imenica muškog roda u ova dva padeža.

5.5. Ispred nastavaka sa početnom fonemom -i (bez obzira kojeg je porekla ovaj glas) i -ě još je relativno dobro očuvana alternacija k:c. Doslednije se ona javlja kod imenica tipa -a, a manje dosledno kod imenica tipa -e.

5.6. Alternacija tzv. 'tvrde'~'meke' osnove odn. alternacija vokala -o/-e, odn. -e/-u u sufiksima imenica m. i sr. r. tipa -a u PI materijalu je gotovo netaknuta. Ovo podvlačim naročito zbog toga što izgleda da je danas, bar u Crmnici, drugačije, i da se varijante nastavaka sa -e gube u velikom broju oblika i imenica, a potiskuju ih sufiksi sa početnim -o (up. t. 212 u Miletić 1940). Za današnji paštrovski govor nemam podataka. O ovome će biti više reči u delovima o instrumentalu jednine i nominativu množine.

5.7. Po svojim unutrašnjim odlikama, stabilnošću se odlikuju tipovi -e i -i, dok se mnogo veće šarenilo opaža u tipu -a, što je uostalom tipično ne samo za ceo srpskohrvatski nego i za sve slovenske jezike kad su u pitanju imenice muškog roda.

U tipu -a:

1) postoji sinkretizam N-A-V za srednji rod, sa sufiksom različitim od sufiksa muškog roda;

2) pred nastavkom -ø izvestan broj imenica srednjeg roda krnji osnovu na -n ili -t u nominativu jd. (tip pleme -ø, plemen-a; kozle -ø, kozlet-a);

3) izvestan broj imenica muškog roda sa jednosložnom osnovom u množini dobija ispred završnih sufiksa dodatni sufiks -ov/-ev;

4) sinkretizam akuzativa i genitiva jd. ograničen je na imenice m. r. u jednini kad označavaju živa bića;

5) izvesna muška lična imena imaju sufiks -o/-e u nominativu jednine.⁴⁴

Tačka 5.6. odnosi se takođe na tip -a.

U tipu -e u paštrovskom dijalektu 16–18. veku posebno treba istaći osobinu koja i danas karakteriše većinu zetsko-lovcenskih govora, a to je sufiks -e u N/V jd. za izvestan broj dvosložnih imenica ženskog roda tipa Mare, Stane. Nemam potvrda za akuzativ (v. o tome i t. 7.3. i d.).

Tip -i ne pokazuje nikakve unutrašnje razlike koje bi bile naročito interesantne. Treba posebno pomenuti samo pojavu krnjenja osnove pred sufiksom

⁴⁴ Ovo je uglavnom sve izneto prema P. Iviću.

-ø u imenicama sa osnovom na -ad i to isključivo italijanskih pozajmica tipa autorita, liberta, komunita i sl. Ove su imenice prišle deklinacionom tipu -i i uopštene su sa osnovom na -ad, koja se po pravilu krnji pred -ø sufiksom, ali se može javiti i neokrnjena.

5.8. Odlike koje karakterišu poslednju fazu u razvitku paštrovske deklinacije onakvu kakvu nalazimo po pravilu u materijalu 18. veka su sledeće:

1) sinkretizam lokativa i dativa jednine koji je sproveden vertikalno, unutar svakog tipa;

2) sinkretizam dativa i instrumentala množine, takođe, sproveden vertikalno, unutar svakog tipa;

3) delimičan sinkretizam genitiva množine u sva tri tipa sproveden horizontalno (sufiksi sa -x). Vidi o tome detaljnije t. 9.8.

Sinkretizam pomenut pod tačkom 1 objedinjuje tipove -e i -i (oba tipa imaju sufiks -i u pomenutim oblicima), a sinkretizam pomenut u tački 2 objedinjuje tipove -a i -i (oba tipa imaju sufiks -ima u dotičnim oblicima).

Već je istaknuto da moj materijal daje samo jednu potvrdu za eventualni sinkretizam G=L (i to za muški rod) i jednu potvrdu za eventualni sinkretizam D=I=L (za srednji rod). Inače je po pravilu G različit od L.

U vezi sa nezavisnim padežima treba istaći da se samo imenice m. r. tipa -a koje označavaju živa bića odlikuju dvostrukom opozicijom N~A i jd.~mn. (tip: stimadur -ø ~ stimadur -a ~ stimadur -i ~ stimadur -e). Kod većine ostalih imenica opozicija N~A je ograničena samo na jedan broj, jedninu ili množinu, dok je u drugom broju neutralisana (tip: potok -ø u N/A jd. ~ potoc-i/ potok-e u mn.; žen-a/ žen-u u jd. ~ žen-e u N/A mn.). Imenice od perifernog značaja (srednjeg roda i tipa -i) odlikuju se u ovom pogledu jednostranom opozicijom jd.~mn. (tip: selo ~ sela; noć ~ noći).

6. DEKLINACIJA IMENICA TIPA -A

U ovu kategoriju spadaju imenice muškog i srednjeg roda sa sufiksima -ø ili -o/-e u nominativu jednine (up. t. 5.3. i 5.4.).

U odeljku 6 biće izložen materijal za jedninu i nezavisne padeže množine (N i A) ovih imenica. Zavisni padeži množine biće izloženi u odeljku 9 za sve tipove zajedno. Maksimalni broj različitih oblika u jednini jeste pet za imenice m. r. i četiri za imenice srednjeg roda, kod kojih je, pored sinkretizma L=D, prisutan i sinkretizam N-A-V.

U množini imenice m. r. karakteriše odnos $N \neq A$, dok srednji rod zna za sinkretizam $N=A$. U množini V je uvek jednak N. Izvestan broj imenica m. r. ne podleže navedenom obrascu / $N \neq A$ / jer čuvaju u nominativu mn. stari nastavak -e, dok isti ovaj sufiks imaju i u akuzativu mn. (Up. t. 5.6., 5.7. i 5.8.).

6.1. Tipična paradigma imenica tipa -a:

Jednina:

N	pop- \emptyset	dug- \emptyset	sel-o/voć-e	pleme- \emptyset
A	-G	-N	-N	-N
G	-a	-a	-a	plemen-a
L/D	-u	-u	-u	-u
I	-om/Nikcem	-om/ogñem	-om/-em	-om
V	-e/priateļu		*/-N/	*/-N/

Već je pomenuto da izvestan broj muških ličnih imena ima u nominativu jd. umesto tipičnog sufiksa \emptyset , sufiks -o/-e (tip: Mark-o; Sladoj-e i hipokoristike Đur-o; Vul-e).

Iz priložene paradigme jednine vidi se da se oblici deklinacionog tipa -a već od druge polovine 16. veka potpuno podudaraju sa odgovarajućom standardnom paradigmom srpskohrvatskog jezika u današnje vreme. To se, uostalom, i moglo očekivati.

Množina:

N/V	pop-ov-i strič-ev-i zaklad-i razloz-i	dobr-a	plemen-a
A	vlastel-e -ov/-ev- -e -e	-N	-N

Pored ovih tipičnih oblika, od kojih je nastavak -e u nominativu hronološki ograničen uglavnom na 16. vek (izuzetno se duže drži u imenici vlastele, v. i t. 6.26.), u dva primera svega javlja se stari nastavak -je (v. t. 6.210.2.). U akuzativu mn. ima dva–tri primera sa sufiksom -i (v. t. 6.210.3.) za muški rod.

6.2. Imenice muškog roda tipa -a

6.21. Hipokoristična dvosložna imena tipa Rado, Đuro, Niko, Vule i sl. pripadaju ovome tipu deklinacije kao i danas na čitavoj teritoriji zet-sko-lovcenskog dijalekta i u većini jekavskih govora.⁴⁵

Po ovome tipu su i neke imenice sa više od dva sloga, kao Marketo, Raičko i sl.

Primeri:

Andro 74, 186, 187, 193, 300 i dr.

G. Andra 46, 300 i dr.

D. Andru 12, 13, 98 i dr.

Božo 43, 110, 234

Dabo 89, 132, 137

Vuko 29, 55, 136, 230; G. Vuka 13, 46; D. Vuku 29, 32, 56 i dr.

Ćuro 276, 289, 294; Ćura 7, 137, 276, 277, 300; Ćuru 7, 21, 22, 29, 44, 283, 299 i dr.

Iovo (Iovo, Ūvo, IŪvo) 272, 173, 301 i dr.; Iova 213, 250, 272; Iovu 282 i dr.

Kosto 151, Kosta 290

Krġsto 257, 291, Kersto 173; Krġsta 181, Krsta 204;

Leso 251

Maro 37, 60; Mara 52, 60, 93, 136; Maru 25, 91 i dr.

Marketo 56; Marketa 49; Marketu 20, 49, 69

Medo 156 (ital. dok., latinica)

Niko 302; Nika 21, 54, 46, 135, 300; Niku 22, 97, 300 i dr.

Pero 250, 278; Pera 205

Piero 202; Piera 45, 57

Rado 91, 266; Rada 12, 13, 16, 24, 266; Radu 91

Risto 295

Sti(j)epo 129; Stiepa 46, 47, 135; Stiepu 47, 135

Savo 257, 278; Savu 274

Tomo 5, 295; na svetu Tomu (228, 2 puta) je verovatno greška, up. i malo niže, t. 6.211.

Frano 8; Frana 95; Franu 32, 112

⁴⁵ Up: t. 301 u Ivić 1958: 215; Miletić 1940: 395; t. 200 u Peco 1964: 129 za istočnohercegovački.

U skladu sa ovakvom deklinacijom stoji i izvođenje prisvojnih prideva od ovih imena koji su po pravilu izvedeni sufiksom -ov, a ne -in, kako je to u književnom jeziku, u kome se ovakva muška imena javljaju u obliku nom. jd. sa sufiksom -a i idu po deklinacionom tipu -e, dakle Đura, Đure, Đuri, pa i Đurin, -o, -a, ili pak imaju u nominativu sufiks -ø i, eventualno, osnovu na -t, kao Rade, Radeta pa i Radetov.

Tako u PI imamo Androv, Božov, Đurov, Savov i sl. (up. t. 10.3.).

6.211. Neka od imena ovoga tipa javljaju se ređe i u nominativu jd. sa sufiksom -a i tada imaju oblike po deklinacionom tipu -e, o čemu svedoče i prisvojni pridevi izvedeni sufiksom -in od takvih imena:

Ćura 192; Ćuru (ubiše Ćuru ...) 12; Ćure 186, 192, 12

Sava (češće u obliku ženskog roda nego sa -o) 195, 214, 232, 243, 274; Savu (moliše ...) 243; Savi (mitropolit) 274.

Toma 50, 87; na svetu Tomu (228, 2 puta), gde je verovatno pogrešno slaganje po rodu, ukoliko nije u pitanju lokativ m. r. gde bismo pre očekivali pridev u određenom vidu; Tome 49, 89, 285 (više svetoga Tome!).

Ime Lesa javlja se jednom u obliku sa -o u nominativu (v. na prethodnoj strani), a drugi put u obliku sa -a (270). Drugih primera nemam.

Ime Luka javlja se po pravilu u obliku sa -a i deklinira se po tipu -e. Isto važi i za Luketa (up. Marketo, str. 93).

Oblik L/D Andri, napisan sa jednim /i/, nije od nominativa Andra kako bi se na prvi pogled mislilo, već od Andrija, dok se hipokoristika Andro redovno javlja u formi sa -o i po tipu -a. Andri u L/D je dubletni pravopisni oblik od Andrii. Isto tako prisvojni pridev napisan Andrin treba čitati kao Andri(j)in, dakle od Andri(j)a ~ Androv od Andro.

6.22. Od imenica koje u savremenom književnom jeziku imaju završetak -lo (Danilo, Mihailo, Gavriilo), a koje za Crmnicu Miletić navodi u obliku nom. jd. -le (Danile itd., Miletić 1940: 395), u PI se javlja samo Mihailo i to u obliku na -le ili -ø: Mihaile 215, 240 i Mihail (jeromonah) 25, 27, 30, 71; A/G pravilno Mihaila, Miala, Mihala 240; L/D Mihailu 20, 29, 150.

Sufiks -e u nominativu ovoga tipa imenica Miletić objašnjava uticajem hipokoristika m. r. na -le (Vule, Mile, Krile, Miletić 1940: 187), ali ja mislim da bi se na ovom terenu u tome mogao, bar delimično, videti i strani, italijanski, uticaj (up. imena Hanibale, Zuane za Jovan koja se javljaju i u PI).

6.23. Imena muškog roda koja se završavaju na -ije (osn. -ij; sufiks -e) grčkog i latinskog porekla, tipa Teodosije, Antonije, koja u književnom jeziku imaju promenu po tipu -a (Teodosija, -u itd.) javljaju se u PI u dubletnim oblicima sa nastavcima tipa -a i nastavcima tipa -e. U PI zabeležila sam oblike sledećih imena:

Antonie 196, prema redovnom Antonio ili Antono (291), A/G Anton-a u ostalim primerima (većinom italijanska imena, 176, 177, 219 i dr.); A/G Antonia 40, 150; Анѣтоніа 176, 177.

Vasilie 205, 215, 218 (i još pet puta tako)

Vasilii 228 (sa nastavkom -ø)

Vasilia 273 (... da se zna kako arhimandrit V. Ljubiša prodade mi baštinu);

A Vasilio 238, 240 (... postaviše ahlimandrita V.; i ... postaviše ieromonaha V.)

G Vasilie 216, 247, 284 (od ... V., 2 puta; u crkvu Svetoga V.);

Georgie 158; A. Georgio (zva mene ... popa G.) 150;

Grigorie 171 (samo ovaj primer)

Dimitrie 271, 275, 288

Dionisie 2, 20, 23, 36; ima još samo oblike L/D Dionisio 29 itd.

Ćeorćie 143, 150, 178, 274, 275 i jednom Ćeorćio kod istog pisara koji piše i prvi oblik (150). U dokumentu 178 javlja se u potpisu svedoka ličnost koju pisar zove Ćeorćie, a ona se potpisuje Georgi, što može najpre biti oblik tipa Vasilii (v. gore), tj. sa sufiksom -ø, ukoliko nije greškom ispušten finalni vokal (-e ili -a?).

A Ćeorćia (poslah za duhovnika ... popa Ć.) 275, ali u G. Ćor(ъ)ćie 207, 208 (sin popa Ć.) prema nominativu Ćor(ъ)ćie 207, 210, 215 (i još 4 puta tako).

Imam i jedan primer za G. napisan Ćurćia (33), ali ga po svoj prilici treba čitati /Đurđa/ jer se u nominativu javlja obično Ćurъць (u potpisima istoimenog popa-pisara s kraja 16. veka, 29, 39) i Giurach (ital. dok.) 18.

Isaita 297 – samo jednom i to u nominativu tipa -e

Leontie 78

Teodosie/TeXodosie 186, 193, 208 (sa -x-), 209, 212 (-x-) i još 5 puta sa -x- i jednom bez njega pored, jednom, Teodosia 209.

A Teodosio (игумъна Т.) 212, 231, 243;

Teodosiu 208, 216

G Teodosie (bi vola ... gñā T.) 191

I Teodosiomъ (s igumnom/-ъ) 191, 230

V Teodosia (pozivas se ti, igumne T.) 231

Kao što se iz materijala može videti, običniji su u obliku sa -ije/-ija i promenom tipa -e imena Vasilije/Vasilija i Teodosije/Teodosija kojima se pridružuje svojim nominativom još i Isaija. Oblike po tipu -e imaju i nekolicina primeri od imena Đorđije/Georgije, ali se od ove imenice javljaju i oblici po tipu -a. Ostali primeri su vrlo niske frekvence, a sem toga javljaju se samo u nominativu, te ne možemo reći kojem deklinacionom tipu pripadaju, izuzev što Antonio i Antonie i Dionisije možda mogu biti po tipu -a.

6.24. Nepostojani vokal /a/ pojavljuje se u krajnjem slogu osnove ispred nastavka -ø u izvesnom broju imenica muškog roda čije se osnove završavaju suglasničkim grupama. U pismu nepostojani vokal može biti predstavljen sa /ъ/, /a/ i /e/, zavisno od toga kako dotični pisar beleži refleks poluglasnika (up. i t. 2.1.12.). Ukoliko jedan pisar meša grafije /a/ i /e/ (za /ъ/), kod njega se mogu naći i oblici sa nepostojanim vokalom pisanim na dva načina. Ovo je, međutim, ređa pojava.

Nepostojani vokal se javlja u sledećim kategorijama imenica muškog roda:

6.24.1. U sufiksu -ъсь:

dolac 274 prema: doca 274, 283; otecъ 11, 242, -ъ 283, otacъ 33, 127, 119, 150, 209, -ъ 209 ~ oca 19, 22, 23, 284 itd. ocu 56, 69, 209 i dr., ocemъ 13, 275. Jednom se ova imenica javlja i sa starom osnovom /otc-/ – otca 210 (moega pokoinoga otca, G), kod Đorđija daskala Dmitrovića koji uopšte naginje arhaičnosti u pismu i jeziku; koretac(ъ) 168, 2 puta, 202, 218, 233, ali izuzetno u gen. mn. korecax 279, 1780; sinovac/-ъ 269, 300; sinovecъ 278 ~ sinovcu 299 itd.; sinovci, nom. mn. 270, 288; staracъ, 173 itd., staracъ 220 itd. starъсь 14, 243 ~ starъca 243; starcu 275; starce 7.

Ne javljaju se u nominativu jednine, ali idu u ovu grupu sledeće imenice: (jamac) enci 253; (junac) с юпъсемъ 181; (konac) ot konca 279, koncima 113; (primavac) primavci 276; (trgovac) tarъgovci 118; (ujac, uhac) uica 285, uhca, uhcu 284 (oba).

Uproredimo i kurъсь 38 (jedini primer koji imam) i paunacъ 113, 168 (u drugom dokumentu i sažeto u punacъ) koji se javljaju samo u nominativu u mom materijalu.

Sve ove imenice, ukoliko se javljaju u genitivu množine, imaju i u tom obliku osnovu sa nepostojanim vokalom: više dolacъ, konacax 260, sinovac

5, 285, -ѣ 34, -ѣ 143, 209; sinovacax 272, -a (bez x) 224, sinovece (bez x) 291; staracax 171 (za druge primere v. i listu primera za gen. mn., t. 9.7.).

U ovu grupu imenica sa nepostojanim vokalom spadaju i:

a) lična imena tipa Vukac, Nikac, Šćepac i dr. – da pomenem samo ona koja se javljaju gotovo u svakom dokumentu (up. i PI, Registar imena);

b) toponimi Babacъ, Podbabac 168, iz/is Podbabca 257, Podъbavca (!) 254; up. italijansku verziju Bobaz 141; Dolac 136 (Nikovica Dolac) i u ital. verziji Dolez 131; Gradacъ 68, 136, -ѣ, 149, ital. Gradaz 126; Studenacъ (od -na, (na) -nce (oblik u mn.!) 208 (sva tri); Trapacъ 41, više Trapca isti dok. Uporedimo i registar geografskih imena u PI, jer se svi ostali primeri javljaju samo u nominativu jednine te ih neću specijalno navoditi.

6.24.2. U sufiksu -ѣкъ (od starijeg -ѣкъ): (vosak) voska 233 (gde je u stvari /a/ u nominativu dobijeno analogijom, nije od starog -ѣk); (danak) danѣku crkovѣnomu 216; doxodak 176, -ѣ 216 ~ doxotka 14; žitѣкъ 14; žitakъ 89 ~ žitѣka 29; (zadak ?) na zatku 8; (tetak) tetkomъ 150; (šipak) oтъ šivka velega 151.

Za genitiv množine imam samo nekoliko primera: ime plemena Butak javlja se u gen. mn. u oblicima Butekъ 90, Butakaxъ 187, 211, 2 puta; osnova je, koliko je meni poznato, Butk-, nom. mn. Butci/Buci; zatim Mletakax 252, oranakax 247, šipekъ 54⁴⁶ i bez nepostojanog vokala, samo Turkaxъ 2, 1570.

6.24.3. U sufiksu -ѣтъ (od starijeg -ѣтъ): testamenѣтъ 29, testamenatъ 33, тѣstamenѣтъ 101, tastamenatъ 150 ~ po testamentu 23, 33; po tastamentu 127 (i još oko dvadesetak primera); lakatъ, gen. mn. lakatъ 99, 85, lakataxъ 150, laketax 233 i jednom bez nepostojanog vokala „tri (korecax) do lakta“ 279 ukoliko ovo nije ipak genitiv jednine ~ .v. (dva) lata (< lakta).

6.24.4. Od starog poluglasnika je i nepostojano /a/ u osnovama imenica zajam, ujam; zajam 269, zaam 287, zaemъ 276, 295 ~ o zaimieхъ 36; uamъ 177, uiam(ъ) 265, 301, uieмъ 242 ~ uime 199 u ak. mn. Analoškim putem došlo je nepostojano /a/ u oblik nom. čojak, gen. čojka pored regularnog čoeк, čoeка (up. t. 6.27) i to verovatno prema imenicama tipa zajam, ujam i sl.

⁴⁶ Kontekst u kome se ovaj oblik javlja nije sasvim jasan: „... hoće dati ... Stražista više hrasta do proče (?) i šipeкъ više Nika Androva zemle i kon potoka uz goru do meće“. Prvi je utisak da se predlog do odnosi i na oblik šipeкъ, ali može biti da je ovaj oblik i dopuna uz gl. dati.

6.24.5. Sekundarnog je porekla nepostojani vokal koji se razvio u konsonantskim grupama ispred sonanata:

Gerbal 270, Гарѣбалѣ 125 ~ iz Gribla 288, Grbla 257, 2 puta; konavo 23, 67, 136 i dr. (< konavъl), u gen. mn. konavъl 107, konavalax 177, 2 puta ~ konavla 74, 75 i dr., konavlima 37 i sl.; posoo 226, 1745 (< posъl-), poso; (minister) ministra 255; Mitaръ 259, Miter/-ъ 278, 2 puta ~ Mitra 259, Mitru 257, 265; (odar) u odru 29; Petrъ 38, Petar 180, Peter/-ъ 257, 278 ~ Petra 19, 173, Petru 180, 173 i dr.; (svekar) svekru 292; (ogaň) ognemъ 46.

Ime Aleksandar javlja se samo u obliku bez nepostojanog -a: Alesandro 252 kao i Alesandra 283, Lesandru 247.

Toponim Šušanj ima /a/ u osnovi zavisnih padeža (Šušanjа 246).

6.24.6. Nepostojani vokal javlja se i u najvećem broju pozajmica iz italijanskog. Prema italijanskom conto imamo domaće konatъ 78, konet 233, ali u kontu, po kontu 11, 34, na kontu 58, u nom. mn. konti 275; prema ital. incanto imamo inkanat 258, inkanetъ 109, 3 puta i dr., ali inkanti 258; (ćustamenat) ćustamente 224; instrumenatъ 48, istrumenetъ 130, strumenat 193, ali – po strumentu 194; (mankamenat) mankamenta 276 i sl. Nemam zabeležen nijedan primer za ove imenice u genitivu množine. Do sada sam izložila sve imenice koje se u italijanskoj formi završavaju na -nto. Imenice koje u italijanskoj formi imaju završetak -ante po pravilu se javljaju bez nepostojanog vokala: akvistanta u gen. mn. 249 kao i u gen. jd. 255; parataxъ kontratantaxъ 258. Ostale imenice ovoga tipa, ukoliko se javljaju u nominativu jednine, čuvaju se u italijanskom obliku sa -ante: armirante 261, dezvorsante 287, što objašnjava odsustvo nepostojanog vokala u osnovi ovih imenica.

Ostale italijanske pozajmice sa nepostojanim vokalom jesu: banak (ital. banco) 216 ~ banъka 215, 258, bankom 118, banъkomъ 146, banъkomъ 216 (od ove imenice ima i dublet bankada po tipu -e); damašak 279 (ital. damasco) ~ damaška 279; kontrobanadъ 262 (jedini primer; ital. controbando); samo u jednom primeru se javlja soladax (ital. soldo), u gen. mn. 85. Imenice čija se osnova svršava na /r/ (kao arbitri, sakvestri prema ital. arbitro, sequestro) ne javljaju se u mom materijalu u nom. jd. (ukoliko mi neki primer nije promakao), ali od imenice arbitri imam nekoliko primera za gen. mn. koji je redovno bez nepostojanog vokala: albitrahъ 191, albitrax 201, 238, 270, albitrъ 238, arbitre 288 (var. sa /l/ m. /r/ je mletačka i češća je u našim ispravama).

6.24.7. U materijalu PI sa nepostojanim vokalom redovno se još javljaju imenice dan i iguman koje u književnom jeziku imaju uopšten vokal /a/ u svim oblicima bez razlike.

6.24.71. Imenica dan ima u PI sledeću promenu (navedeni su isključivo oni oblici za koje imam potvrda u materijalu; sem u nominativu, u svim ostalim padežima materijal je iznet u celosti):

u N/A дѣнь 29, 39

данъ 2, 103, 107, 110 i još mnogo puta.

данъ 2, 71, 64, 67, 110, 119, 129 (još dvadesetak primera)

денъ 44, 70, 152, 2 puta, 275, 292

денъ 135, 159, 275

Pored toga, naročito u 16. veku ima dosta primera skraćenicе дѣнь 20, 22, itd. ili дѣнь 235 koji, naravno, nisu od značaja.

G dnevi, ređe dne

L dnevi i dne

N/A množine: dni (i jedan nepouzdan primer dne)

G mn. данъ 150, 1709. (jedini primer sa -ø od ove imenice) uz skraćeni oblik /do osamъ/ дѣнь u istom dokumentu. Posle toga samo: danax 232, 235, 273; -ъ 246; -ь 261, 3 puta.

Samo jednom se oblik dnevi javlja u gen. jd. sa odrednicom ž. r. (doće nakon neke dnevi), dok. 283, i to kod pisara koji u gen. jd. uz ime praznika piše dne (na ustavek Petkova-dne). Ovakav oblik u ž. r. nalazi često i Daničić (1874: 18) i tumači ga, mislim sasvim prihvatljivo, činjenicom da se svojim oblicima sa sufiksom -i imenica dan od 15. veka mogla približiti imenica-
ma ž. r. tipa -i, jer je već bila sasvim usamljena u odnosu na većinu oblika imenica m. r. (Daničić 1874: 18).

Nejasan je kontekst u kome se javlja oblik akuzativa (ili lokativa), samo bez /x/ u mn. ove imenice: „... činahu po(d)zide (na putu, prim. B. Š.) u dne da mnogo ludih gleda.“ Ovo bi, u stvari, mogao biti i lokativ jd. (u danu, tj. po danu).

Primeri za genitiv jd.:

ot dnevi 47; od/do dnevi današnjega 188, 238, 4 puta, 266 i uvek tako uz pridev današnji u tridesetak primera;

do purvoga Petrova dnevi 238

do Mitrova dnevi 282;

do Gospoćina dnevi 247

do Spasova dnevi 276

do pervoga Mitrova dne 257

na ustavek Petkova dne 283

(up. i primer dnevi u ž. r., na vrhu strane)

Primeri za lokativ jd. :

o naipervomu Ilinu dnevi 73; o Ilinu dnevi 112

o pervomu Petrovu dnevi 86; o Petrovu dnevi 276

o prvome Mixolю dnevi 232

po Petъrovu dnevi 215

po noći ali po dnevi 254 (rod ?)

o Tominu dne 8;

o veliku dne 8

o parvomu Gospoćinu dne 143

o drugomu Mitrovu dne 179

o Dmitrovu đe 97 – u skraćenom obliku koji verovatno stoji za dne

po Tominu dne 189

Jedini oblici za nezavisne padeže množine jesu sledeći:

skuriše neki dni ('prodoše') 283

i uz brojeve dva i tri:

svaki mjesecъ tri dni 123; u mjesecъ i tri dni 123

nakon dva–tri dni 283; tri dni stadoh ('ostadox') 262;

dva dni sledbe 301.

Oblik uz broj dva je po svoj prilici stari oblik N-A-V duala konsonant-skih osnova koji se takođe poklapa sa varijantom dni u genitivu jednine (Daničić 1874: 18), dok je uz broj tri oblik dni najverovatnije stari nominativ dvojine (prvobitno dvojne imeničke deklinacije uopšten kasnije za sve imenice m. r.) kakav zatičemo često već u staroslovenskim tekstovima (dъni) pored tada regularnog dъne. (Up. t. 4.4114. u H. G. Lunt 1959) Da li se ovaj oblik u 17. i 18. veku osećao samo kao deo brojne konstrukcije ili je još uvek mogao značiti množinu, to u krajnjoj liniji nije važno. Važna je samo činjenica da svojim izjednačenim oblicima u brojnoj konstrukciji (a u opoziciji prema gen. mn. uz brojeve od 5 pa nadalje) imenica dan ne remeti opštu tendenciju štokavskih govora za ujednačavanjem brojne konstrukcije uz 2–4.⁴⁷

⁴⁷ Pored materijala izloženog u IO kod Daničića (1874), uporedi još i materijal koji daje isti autor u drugoj studiji – RSS (1863), a zatim i Maretić (t. 140b u 1963:147). Miletić (t. 217a u 1940) ne beleži oblik dnevi sem za nominativ mn. U lokativu/genitivu je samo dne, a u genitivu još i dana.

6.24.72. Imenica iguman javlja se u mom materijalu sa osnovom bez nepostojanog /a/ u svim zavisnim padežima, dok u nominativu jednine ima oblike od dve osnove: igumn- i iguman- (prva varijanta je vrlo retka).

Primer za jedninu:

N igumanъ 23, 36, 209, 224; -Ѹ 67, 71, 74, 88 (i još u šest primera), iguman 64, 88, 230, 270; iguma 215, 2 puta, 221 (greška ili /n/ otpada iza /a/? up. t. 3.413.1);

igumen 32, 143; ĭgumenъ 30; -ѣ 64

igumnъ 2, 20, 3 primera, 158

A/G: igumna 64, 78, 86, 208, 212, 243; takođe ingumna sa sekundarnim /n/ iza /i/ koje navodi i Miletić za Crmnicu⁴⁸ u rečima inguman i inkona. Ovakav oblik od reči ikona javlja se dvaput u mom materijalu (inkonu 250, 270); takođe i igumъna 215, 216 (u ovom drugom slučaju mogli bismo imati i gen. jd.)

D: igumъnu 29, 2 puta; igumnu 150, 230;

I: igumnomъ 191, 230

V: igumne 231 (jedan od svega dva–tri ukupna primera za vokativ u mom materijalu)

U množini:

N igumъni 215, 2 primera, 216, 2 primera

A igumъne 215

U dativu i instrumentalu mn. javljaju se takođe oblici od osnove bez /a/, a jedan primer je nejasan: „I tako će biti podpisato ... od рукахъ нашихъ i одъ igumъna Teodosie i Vasilie, za sebe i нихъ posledne.“ Ovde bi se moglo raditi o eventualnom genitivu množine, ali ja ipak mislim da je pre u pitanju jednina, tj. jednostruko slaganje sa prvim ličnim imenom. Primer je iz dok. 216.

6.25. Imenice sa osnovom na -l menjaju po pravilu /l/ u /o/ pred nastavkom -ø. Samo u slučajevima kada je reč o diferenciranju značenja dolaze oblici sa -l i u nominativu/akuzativu jednine. Izvestan broj pozajmljenica takođe može biti očuvan u obliku sa -l ispred -ø.

⁴⁸ Stavila sam zvezdicu ispred /đ/ i posebno podvukla oblik gođom (među primerima na str. 118), zbog toga što bi ovaj oblik mogao biti jedan od retkih izuzetaka sa sufiksom -om u instrumentalu jd. tamo gde očekujemo -em. Međutim, iako u registru PI stoji da je imenica gođ muškog roda, možda je ona ipak imenica ženskog roda kao tv(a) rđa ('potvrda'). Uporedi primere: za svako bole verovane i tvarku, 187b; za visu tverku i vjernostъ 291/ ili ital. pozajmljenicu vaļa (za valjo i cienu, 255, 258).

veo 84, 260, 270 i još nekoliko puta; jednom veio 44
dio samo tako u desetinama primera (1, 14, itd); nedio 136;
do, uglavnom u toponimima kao Vitov 9, 32; Popov 24;
 (Čamin 20, 23 i još dva-tri puta; samo Do 136)
Zabio 126 (top.), ital. dok. Sabio 130, 151
poso 118, posoo 229
Ugo (top.) 28, 168

- i: Kastio 291, Kostio 285 (top.)
konavo 23, 67, 221, 232 i još izvestan broj primera od kojih jedan
 napisan ... konavaot sa predlogom ot iza oblika konava (240)
lencuo 150
p(a)ntaruo 113 (Uopšte nije naveden u registru!)

Navedeni primeri imaju po pravilu osnovu na -l (ukoliko takvih primera ima): (dva) vela 181; diela, dielu 43, 243 i dr.; dielom 3 i dr. (broj primera ide preko sto); iz Vitova Dola 254; Zabela 54; pō (1/2) konavla 49, s konavъlomъ 184; u nedielu 136, 6 puta; dva petarula 279; više Ugla 208.

Imenica bielъ u ak. jd. 113, 150 (ovaj drugi dok. nije naveden u registru!) javlja se samo ovako (značenje „dio odjeće“).

Imenice stranog porekla mogu čuvati -l na kraju osnove ispred -ø sufiksa:
oficial 246, 258 i dr. samo tako, L/D po oficialu 253

Imenice arhangel i đeneral javljaju se samo u zavisnim oblicima (arxgglu 20, aňćelcu 29, arxaggle (!) 150, arxanćelcu 274 u L/D jd; ćeneralu 90, 251, 252 u A/G jd. (ova druga imenica možda u stvari i nije imenica nego poi-meničeni ital. pridev „generale“, kako izgleda iz primera: „gdna providura ćeneralu Mikiela“, gde nikako ne znači vojnu titulu).

Imenica */razdio, razdjel/ nije zabeležena u mom materijalu nijednom u nom. jd. niti u obliku */razdjel/. Kod Vuka je rázdio, osn. razd-, ražd-, pl. raždeli. U zavisnim oblicima, razume se, osnova je uvek na -l:

do razdela 27, razdieli (nom. mn.) 41; do razdielaxъ (gen. mn.) 41;
 razćeli (nom. mn.) 151, razćele (ak. mn.) 168, 2 puta, do razćielu
 (gen. jd. ili mn.?) 168, 2 puta i sl. (236, 240, 274). Samo jednom
 napisano sa /sć/: rasćiele 168.

Navela sam sve primere ove imenice, jer hoću da napomenem da se u registru stranih reči u PI pominje imenica „razćel“ (sa /ć/), u značenju 'ograda od kolja', a koja se izvodi iz italijanskog „rastello“. I u registru stvari i

pojmovima ima samo „razćel“ i navedeni su brojevi dokumenata od 151 nadalje u kojima se javljaju oblici napisani sa /zʔ/, dok se razdjel daje odvojeno. Nisam uspjela da pronađem odakle dolazi ova etimologija, ali mi se ona čini apsurdnom, a evo zašto:

1) Fonetski, grupa /zć/ je sama po sebi neverovatna na našem terenu;

2) Na celoj obalskoj teritoriji u romanskim pozajmljenicama na mestu romanskog /st/ javlja se ili /st/ neizmenjeno ili /št/ prema mletačkom izgovoru, ili, najzad, naše domaće analoško /šč/ (uporedi malo niže: Kastio, Kaščel) prema odnosima tipa stī(j)o (< htio, ktio) ~ ščëla; Miletić 1940: 355. Nikad se ne javlja /zć/.

Primeri resto (ital. resto), kostati (ital. costare), kuštum (ital. costume), movešt (molesto/muovere prema registru u PI); Kastio, Kaščela (202, 242, 245; 258), odakle i sekundarno Kaščel u nominativu i varijante Kaštel, Kastel (up. Vukmanović 1960: 429), dakle, ukazuju da bismo očekivali samo oblike tipa rastel, rasćel, rastio, raščel, a nikako razćel od italijanskog „rastello“, kako to stoji u registru PI.

3) Dovoljno je otvoriti Vuka (koji je još uvek jedan od pouzdanih izvora za termine ove vrste) i videti da tamo stoji sledeće: „Razdio, razdjela (razdela), m. (pl. razdeli) (u Crmn. -!, B. Š.) granica između njiva, confinum. cf. razdvoj /l/.“

Kod Vuka nema ni razćel niti eventualno (verovatnijeg) raščel. Kod Vukmanovića pominje se takođe samo razdio: „Između privatnih imanja granicu određuju graničari, a između seoskih i oblasnih površina predstavnici dotičnih sela i oblasti. Pomeranje razdjela (podvukao Vukmanović) u narodu se smatra za veliki grijeh“ (Vukmanović 1960: 362).

Činjenica da se u primerima od ove reči nalazi samo jedan primer napisan sa ść, i to pored još 4–5 primera sa zć u istom dokumentu (168), nije smela toliko da zavede lice koje je obrađivalo reči za registar. U /ść/ grafijama ogleđa se samo sporadično mešanje /s/ i /z/ koje nalazimo u PI, a koje se tumači, s jedne strane, uticajem venecijanskog izgovora, a s druge – uticajem italijanske grafike u kojoj se ovakav izgovor ogleđa (up. Sabio m. Zabio; Sasmoce m. Zasmoč(j)e i sl.).

6.26. Od starih imenica sa sufiksom -in u jednini nalazimo svega četiri: vlastelin, gospodin, kavurinь, Turčinь (ove poslednje dve samo u nominativu).

Imenica vlastelin javlja se sama vrlo retko u jednini (vlastelinь 262, 4 puta; vlastelina (u A/G) 150, 301), a češće uz brojeve 2–4 (180, 182, 195 i

dr.). Imenica gospodin (koja ima supletivnu množinu gospoda po tipu -e) je češća, ali uglavnom je nalazimo u skraćenom obliku (gñ ili slično). Pored toga, regularan A/G gospodina 29, 152, 157, 201, 205; gñu 150, gđnu 303, gospodinu 152 u L/D; u I. s gđnom 289, prede gospodinomъ 107.

Ako je materijal za ove imenice siromašan u jednini, on je, zahvaljujući imenici vlastelin čijih primera nalazimo više stotina u materijalu, neobično bogat i interesantan u množini.

U nominativu mn. (kao i u vokativu) u 16. i 17. veku javljaju se po pravilu oblici sa nastavkom -e (vlastele), a pridevi i zamenice, kao i glagolski oblik u množini su u muškom rodu.

Tako imamo vlastele u dok. 6, 8, 24, 28, 36, 39, 42, 43 (učinili, bili), 59, 60, 62 (mi v. koi), 78 (rečeni), 74, 79 (isti v.), 81 (i još 35 primera u 17. veku); uz pravopisne varijante vlasteleѣ 72, 2 puta; 81, 84, 86; vlaste'bleѣ 84. Primeri su obuhvatili i oblike akuzativa mn. koji se javljaju u istim dokumentima.

Novi oblik sa nast. -i (vlasteli) javlja se u ovom periodu u svega desetak primera i predstavlja izuzetak u odnosu na primere sa sufiksom -e:

vlasteli 8, 1585 (svi, rečeni), 3 puta, su jedini primeri za ovaj oblik u 16. veku i mislim da pripadaju 17. veku jer se nalaze u dok. koji je prepisivan od popa Nikole Stepkovića čija su sva ostala dokumenta pisana u 17. veku i čija je većina preostalih primera oblika nom. mn. vlasteli za period 16. i 17. veka: 46, 58, 70, 81, 3 puta (sve pop Nikola), 64, 74, 130 (u ova dva poslednja dokumenta javljaju se i oblici vlastele).

Odnos oblika sa -e prema oblicima sa -i u vokativu množine je sličan: u 16. i 17. veku vlastele se javlja dvadesetak puta, a vlasteli samo jednom (133) i to pored vlastele, koji se u istom dok. javlja dva puta.

U ovome periodu nema ni pomena od oblika vlastela. Jedan jedini primer genitiva /ede(n) ot vlastele, 133, 1697/ mogao bi ličiti na gen. jd. od nom. vlastela (kao gospoda, -e), ali ja pre mislim da se ovde radi o genitivu mn. bez napisanog /x/.

U 18. veku imamo veliku novinu u pogledu odnosa ova dva oblika. Prema 82 primera vlasteli javlja se u ovom periodu svega 13 primera starog nominativa dvojine vlastele, od kojih skoro svi otpadaju na jednog jedinog pisara, Đorđija daskala Dmitrovića, za koga je već rečeno da se odlikuje arhaičnošću jezika i pravopisa. Pored toga, u 18. veku javlja se već i novi oblik vlastela koji pretežno još uvek čuva attribute i glagolski oblik u množini muškog roda, ali ima i dva primera gde je kongruencija izvršena u ženskom rodu. Ovaj oblik (vlastela) javlja se takođe 13 puta, kao i vlastele, ali sa jednom

znatnom razlikom, a to je da se javlja kod sedam različitih pisara, dok se vlastele javlja kod svega tri (i to uglavnom samo kod jednog u većem broju).

vlasteli 143, 2 puta, 146, 2 puta, 155, 2 puta, 159, 168, 3 puta itd. (ukupno 82 puta do kraja 18. veka)

vlastele 173, 1725; 186, 1744 /2 puta/, 215, 1733 /3 puta/, 216, 1743 (5 puta; u ovom dok. jednom vlasteli) – sve sem 173 kod Dmitrovića; pored toga još 224, 1746.

vlastela 185, 1734 (mi više rečeni v.), 195, 2 puta, 259, 1767, 3 puta (jednom, zvani i moleni), 265, 1769; 266, 1770 (svani i moćlieni), 278, 1779 (mi v. kmetovi, zvani i moleni); 294, 1791; 292, 1789.

Uz atribut u ž. r.: više rečena vlastela 236, 1752

vlastela koma se namieriše 285, 1783

U vokativu takođe nalazimo primere od sva tri tipa:

Pošteni vlastele 169, 1722; nešto kasnije: Gospodo i vlasteli 208, 1741. i najkasniji: Gospodo suđe, voevode i vlastelo Paštrovići 274, 1777. Iz ovoga poslednjeg primera, kao i iz dok. 278 (v. u nominativu mn.), vidi se da je oblik ženskog roda vlastela već bio dovoljno čvrst i otporan u poslednjim decenijama 18. veka da mu nije smetalo susedstvo ostalih imenica sa kojima je imao iste oblike kroz ceo 18. vek.

6.26.1. Od imenica izvedenih sufiksnom varijantom -anin samo Spičaninъ (275) se javlja u nom. jd. Od ostalih imam sledeće oblike u jednini:

A/G Zagoranina 299, Riečanina 179

L/D Zagoraninu 101, (po) Kotoraninu 113, U(l)čiňaninu 262.

U množini ove imenice se javljaju retko, sa svojim starim sufiksom -e koji dolazi na okrnjenu osnovu bez -in, ali kasnije preovlađuje i kod njih tipični nominativni sufiks -i.

Tako imamo: Novoselane 14, 1590 (3 puta)

Cetlinane 6, 1582

Car(m)ničane 99, 1674

(up. i vlastele, t. 6.26, str. 71)

Ali već od 16. veka i:

Berisciani, Berisani 15, 1590 (ital. dok.)

Garblani 125

Zupani 147 (za Župljani ili Župjani?)

Dubъrovčani 226

selani 55, 1620

Skadrani 261

Ucinani 262, var. Ocinani 261

Oblik Dubrovzagni (219) sa /ň/ je jedini koji bi ukazivao na postojanje međufaze ne/ňe u kojoj bi ovo drugo bilo od osn. na -n + je sufiks. Ovaj proces, međutim, nije bio tipičan za Crnu Goru kad je reč o imenicama na -in, već samo za one osnove koje su bile meke u jednini (-l̥) (Belić 1950: 21). Nastavak -je je, međutim, u širokom obimu sačuvan u starijim govorima istočne i južne Srbije.

Imenica Ugljani (top.) javlja se samo u ak. mn. uz Uglane 41. Toponim Burani javlja se u dva oblika Burine ž. r. (srazmerno retko) i Burane m. r. u ak. mn. Iz ital. dokumenata izgleda da je nominativ još početkom 17. veka takođe glasio na -e: in Burone (!) 53, 1618, a krajem toga veka već sa -i: da Burani 93, 1660.

Primer „dođe u selo Burane“ (55, 1620) nejasan je, jer može biti i nom. i ak. (up. Dođi u grad Bela Crkva/ u grad Belu Crkvu), mada bi pre mogao biti akuzativ.

Toponim ovoga tipa je i imenica Građani ili Građane koja se javlja samo u gen. mn. i to u vrlo izuzetnoj formi, sa nastavkom -ix, koji je inače veoma, veoma redak van kategorije imenica tipa -i (ot Gračanixъ 28, 1596).

6.27. Imenica čovek sa supletivnom množinom ljudi javlja se u nekoliko raznih oblika. Jedan jedini put zabeležila sam je u obliku kakav postoji u književnom jeziku (sa v) i to u lok./dat. jd. coveku sa /c/ m. /č/. U svim ostalim primerima ova imenica se javlja u dve osnovne varijante – kao človek i kao čo(j)ek (iz čega se razvijaju drugi oblici, verovatno fonetskim putem).

Osnovni oblik človek javlja se isključivo u uvodnoj formuli (Da est vedenie vasakomu človeku ... ili sl.) u svakom dokumentu. Pored njega u formulama ovoga tipa imamo još i rusizam (?) čeloveku (čelovѣku 275, 299, 302; čelovieku 274 i čeloveku 288 – kod onih istih pisara kod kojih nalazimo i grafiju /ѣ/ i (kod nekih) /я/); u formuli se javlja i pomenuti oblik coveku, a svetovnjak kancelar Ivan Žintilica piše u njoj uvek narodni oblik čojeku još u 16. veku (tako u dok. 2, 11, 22, 23, 24, 26, 36, čoičku i jednom čoečku). Oblik čoečku javlja se povremeno i kasnije u istom kontekstu (270, 289 i još poneki primer).

Narodni oblik čo(j)ek ima sledeću promenu:

N čoeкь 11, 16 (2 puta), 254 ili čorak 238 (gde imamo /a/).

A/G čoeка 109, 149, 150, 125 (dva puta), 216 sa var. (pravopisnom)

čoička 12 (i još nekoliko puta, mahom uz 2–4, obe varijante).

čoika 261

(dva) čeka 46, 72, 159, 173

L/D čoeku 12, 255, 270, 289 (za pravopisnu var. čoieku v. na prethodnoj strani)

čoiku 182, 187, 258

čeku 229

I (pred svakiem) čokom

Iz primera koji su navedeni mogu se utvrditi faze razvoja paštrovskih oblika koje zatičemo u PI. Posle gubljenja /v/, polazeći od čojek, razvoj je išao u dva pravca. S jedne strane /j/ se gubilo u intervokalnom položaju i davalo čoe̋k što dovodi do asimilacije čee̋k > ček (koja je dosta neobična za moj materijal, ali postoji), a s druge strane dolazilo je do redukcije /e/ u zavisnim padežima (čojek, čojk-a) pri čemu se čojk- shvatilo kao osnova, pa je obrazovan sekundarni nominativ sa nepostojanim vokalom u osnovi ispred -ø sufiksa (čojak, u pismu čoiak). Miletić piše o redukciji /e/ u Crmnici u sličnim položajima i navodi oblik čoak kao jedini za današnju Crmnicu (Miletić 1940: 269–323). Oblik čokom ja bih tumačila gubljenjem -j u osnovi čojk- u poziciji iza /o/, a ispred konsonanta. Ovo gubljenje je, videli smo, uobičajeno u mom materijalu. I Asim Peco navodi za istočnu Hercegovinu dubletne oblike cêk/còek (v. t. 49 u Peco 1964). On smatra da su oblici ček i čok (za koji mi nemamo potvrda u nominativu) rezultat različitog pravca asimilacije i ne slaže se s Rešetarom, koji u njima vidi rezultat različitog akcenta u početnim oblicima (čöjek ~ čöjèk). Ja bih se složila sa Rešetarom kad je u pitanju oblik ček, ali bih oblik čok tumačila pre kao sekundaran nominativ obrazovan prema oblicima u kojima se /j/ na kraju osnove gubilo (dakle, čo(j)ka, čo(j)ku, čo(j)kom /za koji imamo potvrdu/ pa otuda i nom. čok), jer mi se asimilacija o+e > o ne dopada. U svakom slučaju, ipak, i pri mojoj modifikaciji Rešetarovog tumačenja moramo poći od različitih akcenata u početnim oblicima, jer samo na taj način možemo braniti redukciju /e/. O spletivnim oblicima množine v. t. 6.210.2. i 8.9.

6.28. Stare imenice sa osnovom na -n (kamen i sl.) vrlo su retke u mom materijalu. Imenica kremen javlja se samo jednom, u gen. mn. (bez kremenaxъ, 261); imenica korèn u brojnoj konstrukciji /četiri koriena, 286/ i u gen. mn. korenaxъ 217, dakle, svega dva puta. O imenici dan v. t. 6.24.71.

Imenica grm(en), koju Miletić navodi samo u dužem obliku za Crmnicu (Miletić 1940: 396), javlja se u mom materijalu u oblicima nominativa samo

kao grm, dok u zavisnim padežima, od kojih jedan može biti i zbirna imenica grmenje, ima osnovu grmen-. Imam ukupno četiri primera:

N/A ostavismo ... grъмъ u Vrgьsasku Glavicu ... za karate naše (tj. da naplate karate) 102, 1676; u veli Grъмъ (top.) 236, 1752.

G u dno Velega Grъмena 2, 1587.

A mn. (ili zbirno?): behu izdegli ognemъ vesъ Goli Verхъ, travu i germene 46, 1607.

Imenica kamen se, pored oblika zavisnih padeža koji idu redovno po tipu -a (kamena 136, 2 puta, 155, 186, 2 puta, 218 u gen. jd, kamenomъ 218, kamenon 279 u instr. jd.), u mom materijalu sreće i u dva–tri primera starih oblika, ukoliko se može pouzdano reći koje padeže ovi oblici predstavljaju. Stari genitiv u genitivnom značenju mislim da imamo u primeru: „napunio (mu) čardinъ kamene“ 278, 1779. Ali ovo može biti i instr. zbirne imenice kamenje bez finalnog -n < -m (up. t. 3.413.1.). Oblik od zbirne imenice na -je teško je prepoznati zbog neobeležavanja /ň/ u pismu, ali iz primera kao „nad kamenie“ (50, 1613), koji nalazimo kod pisara koji piše /ň/ ispred vokala sa /ni/ ili kao „poče da maša (baca) više rečeno kamene“, sa atributom u srednjem rodu (280, 1780; u istom dok. još jedan sličan primer), vidi se da je oblik zbirne imenice bio već od prvih naših isprava u relativno živoj upotrebi.

U množini imenica kamen javlja se u oblicima od osnove kamen, ali ima nekoliko primera sa starim oblikom kami koji možda već ima množinsko značenje, bar kako indicira jedan od primera sa atributom (verovatno) u množini. Hronološki, mislim da već možemo očekivati odnos kam ~ kami.

Primeri:

N mn. ... ere bъhu negovi kameni 278

A mn. (prodasmu) ... u Lišaevi Kami naigorni kami 5, 1582;

U ovom primeru Lišaevi bi moglo biti množina, ali up. i str. 205, (f), oblik Žukovi Brieg; naigorni indicira ak. jednine. Nejasno je kami u: zemle gorne nad kami 41, 1605. i: konavo zemle niže puta pod kami 193, 1738, ali ja mislim da je ovde verovatniji ak. jednine.

Još su sumnjiviji primeri za ak. mn. kamene, jer svi mogu biti uzeti kao zbirne imenice: ... oni razbiahu kamene 14, 1590; ... da Petrićević očisti kamene što e mašio ... 278 ... dopade Maricu ... dio gorni (od baštine, prim. B. Š.) nad kamene 41, 1605. Ovaj primer bi, zbog sličnog konteksta, upućivao na oblik nad kami kao na množinski oblik. S druge strane, činjenica da se oba oblika javljaju u istom dokumentu možda ukazuje na baš obrnutu situaciju, tj. da ih je pisar razlikovao po značenju, te da kami može biti ak. jd. (Miletić

1940: 396). Ovakva situacija podvlači opadanje pojave reči kamen u današnjem crmničkom govoru i veli da se u tome značenju upotrebljava reč krš. I letimično poređenje ovog podatka sa toponimima iz Vukmanovićeve monografije ukazuje na sličnu situaciju u Paštrovićima. Dok većina naših primera za imenicu kamen otpada na toponime (Ostri, M(e)rki, Barštanov Kamen), dotle se kod Vukmanovića samo u jednom jedinom toponimu pojavljuje ova imenica (Pod Crnim Kamenom). U svim ostalim sličnim nalazimo Krš (Ostri Krš, Gregov, Debeli, Dubčev, Zuanov, Midžorov, Mijovića Krš itd.).

6.29. Primedbe o pojedinim padežnim oblicima jednine

6.29.1. U akuzativu jednine imam jedan primer gde je ovaj oblik jednak sa nominativom iako je u pitanju imenica koja označava živo biće: „I ostade mu duzenъ љedenъ tologъ u ime krave; i dae mu bravъ iedan u ime teleta“ 44, 1606. Primer je, mislim, sasvim jasan. Ovo je nešto kasnije od perioda koji navodi Daničić⁴⁹ kad kaže: „U riječi koje znače što živo nalazi se akuzativ i nezamijenjen genitivom ne samo u starija vremena ... nego još XVI vijeka: sinъ iednoga“ (Daničić 1874: 27). Naš primer je čak lepši i potpuniji od Daničićevog jer je i atribut u obliku sa -ø sufiksom! Na istoj strani, Daničić nešto niže navodi još poneki ovakav primer s kraja 15. veka.

6.29.2. U genitivu jd. imenica dom se javlja u starom obliku sa nast. -u: da se sprave iz domu 189, 1736; inače je uobičajeno doma (u adverbijalnoj funkciji).

6.29.3. U lok./dat. jd. zabeležila sam jednom oblik sa sufiksom -e: „nai-priće preporučuemъ dšū moju gñu bogu ... i štomu Mihailu arhaggele“ (150) koji će verovatno biti greška, jer se inače bez izuzetka javlja -u u ovom obliku.

Imenica varoš javlja se samo jednom u mom materijalu i to u obliku lok./dat. m. r.: (hodih) po varošu i gradu 262, što nije neobično za srpskohrvatske dijalekte.

6.29.4. Pored regularnog -om/-em u instrumentalu jd. javljaju se još dve–tri varijante ovoga nastavka. Već je pomenuta varijanta sa finalnim -n od -m (t. 3.413.1) koja se češće javlja tek od 18. veka. Varijanta -ome javlja se sporadično u svega nekoliko primera: sъ Ivanome 20, pored redovnog Ivanom; podъ vinogradome našiem 20, ali i vinogradomъ 11, 1588. i još

⁴⁹ Daničićev primer je iz zbornika *Libro od mnozijek razloga: dubrovački ćirilski zbornik od g. 1520*, pr. M. Rešetar, Sremski Karlovci 1926

nekoliko puta tako; Dmitrić ga ubi čavarinome (ć=đ) u dok. 8, 1585. Daničić u *Istorijskoj fonetici* navodi oblike sa ovom varijantom sufiksa takođe za 16. i 17. vek (1874: 44). U mom materijalu najčešće se pokretno -e javlja u instrumentalu zamenice ko (kim ~ kime, v. t. 14.). Oblici kime javljaju se i kod pisara Dionisija, koji je pisao dok. br. 20 u kome se nalaze dva od ukupno tri primera imenica m. r. sa -ome u instrumentalu jednine.

6.29.41. Kad je reč o distribuciji osnovnih dveju varijanti instrumentalnih sufiksa u jednini, treba ponovo podvući da se varijanta -em javlja po pravilu iza /ć/, */đ/, /ļ/, /ñ/, /j/ i /č/, /ž/, /š/, /c/. Od osnova na -s javljaju se oblici popisom 150, pipisom 215 (?); imenica pojas javlja se samo u obliku pas i to u nom./ak. jd; nos ne postoji u mom materijalu. Od imenica sa osnovom na -z zabeležila sam samo knez u svega četiri dokumenta i to u nom. i ak/gen. jd. Iza /r/ po pravilu stoji -om. Primeri sa sufiksom -om, tamo gde očekujemo -em, vrlo su retki i mogu se ubrojati u izuzetne. Ako uporedimo sa Miletićem, onda dobijamo sasvim drugačiju sliku za današnji crmnički. Slično konstatuje i Asim Peco. Tabela s primerima data je na stranama 117–119.

Imenica put ima dubletne oblike – putem, stari i putom, novi. Oba oblika javljaju se u adverbijalnoj službi, dok uz predloge pod, nad uvek imamo akuzativ.

Samo jednom nalazimo instrumental uz pod, ali je on napisan sa poluglasnikom ispred /m/, te nam ne kazuje ništa naročito, ali se može misliti da bi taj oblik trebalo čitati pre kao putem no kao putom, ukoliko /ь/ nije ovde samo dekorativan (подъ путѣмъ, 39, 1604).

Primeri:

putem – ... възда (su) hodili Lieвъси putemъ, (isto ...) naigorniemъ putemъ, 3 puta (sve u dok. 14, 1590)

... da ide voda istiemъ putemъ 146, 1708.

putom – ... възда (su) hodili ... нѣ (= njih) putomъ 14, 1590; (kućia) kunfina ... uz goru putomъ do viseъ Ćiurineъ kućie 72, 1639; ... kunuci se bogom, putom, morem, srećom ... 283, 1783. (ovo je jedini primer pravog instrumentala).

6.29.5. Za vokativ jd. imam vrlo malo primera, što je i razumljivo imajući u vidu prirodu tekstova. Najčešće se u ovom padežu javlja imenica zbor, uvek u obliku sa -e: zbores 187, 193, 195, 198 i još na mnogo mesta, kao deo formule obraćanja zboru Paštrovića (Poštovani zbores ...). Pored toga imam zabeležene i primere: igumne 231, 1747; pop-e 235, 1752; priatelю

ludie 12, 1589. i lroće 125, 1693. sa već izvršenim novim joto- vanjem. Običan oblik nom. mn. je ljudi koji se dosledno menja po tipu -i (N=A, ljudi). Up. t. 8.9.

6.210.3. Regularan nastavak akuzativa množine je -e. Pored toga našla sam dva primera akuzativa sa -i: razumiroći parte i nihъ razlozi 42, 1605; pomeću nasъ i Garblani 125, 1693. (Up. Daničić, *Istorija oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika do svršetka XVII vijeka*, 1874, 58–59.)

6.210.4. Pre nego što iznesem listu primera koja će upotpuniti t. 6.29. i 6.210., kada je reč o pravilnim oblicima iz moga materijala, pogledajmo još koje osnove u PI imaju u množini ispred regularnih završnih sufiksa početni sufiks -ov/-ev. Odmah ističem da nemam nijedan primer dvosložnih osnova sa sufiksom -ov/-ev. Sem toga, broj jednosložnih osnova koje ne dobijaju ovaj sufiks je nešto veći no u današnjem književnom jeziku.

Sa sufiksom -ov javljaju se sledeće osnove:

- volov- : volove 14, 101, 238, 2 puta
- dědov- : diedovima 69, dat.
- dělov- : dielovi 41 i dr., ćelove, ak., 243 (ali samo razdieli i sl.)
- dugov- : dugove, ak., 29, 36, 43, 3 puta i dr.
dugovъ 36, dugovaxъ 301
- zborov- : zborovi 125
- kmetov- : kmetovi 143, 209, 212, 232, 280; kmetove 129, 212 i dr.
Vidi takođe materijal za ostale padeže množine.
- kumov- : kumovi 143, 196 itd.
- kupov- : kupove 40, 55 itd.
- podov- : podovima, instr. 271
- popov- : popovi, instr. 29, 2 puta
- (h)rastov- : rastovъ, gen. 121
- rokov- : rokove 8 itd.
- sinov- : sinovi 2, 143, 169 itd.; sinove 152, 270 itd.
Vidi i materijal za ostale padeže množine.
- skutov- : skutovi (N ili I ?) 279
- stupov- : stupovaxъ, gen. 63
- cvět- : cvietovima, instr. 279 (ali ime praznika Cvieti – od Cvietax 247)

Sa sufiksom -ev imam samo osnovu stričev- (stričevi 213, stričevaxъ 280) sa očekivanom alternacijom c:č.

Alterniraju u oblicima množine sa -ov/-ev ili bez njega osnove:

dub-	dubov-:	dubove, ak. 43, 153, 288/dubax, gen. 71
trud-	trudov-:	trudove, ak. 109, 135, 285 i još 3 puta (zapisano!) ali: <u>trude</u> 46, 109
ujm-	ujmov-:	uimovima, instr. uimovax, gen. oba 301 ali i uime, ak. 199

Verovatno nije slučajnost to što kraći oblici pripadaju ranijim dokumentima, a duži se uglavnom javljaju kao hronološki mlađi.

Imenica put takođe ima alternaciju dužih i kraćih oblika u množini (od osnove put- i putov-, samo sa -ov!), ali pri tom alternira i značenje. Oblici od osnove putov- znače 'roads, ways': putovi 303, putove 55; oblici od osnove put – 'times', rus. raz: pute 125 u ak. mn. putax, puta i sl. u gen. mn.; v. liste primera za ovaj padež.

Samo u kraćim oblicima javljaju se sledeće imenice:

brĕg-	:	Briegi, Briege (v. t. 6.210.11.)
groš-	:	u gen. pl. groš/ъ/ь, groša, grošax/ъ/ь i sl. Za primere v. t. 9.7.; grosiexъ, lok. 69.
vrt-	:	varti 41
drug-	:	u gen. mn. drugah 261, 262; drugeh 8.
zajm-	:	o zaimiexъ, lok. 36
žglob-	:	žgloba/-x, gen. 279
kraj-	:	u značenju 'kraj od kože' – edne krae 247, ak., u osnovnom značenju 'delovi zemlje' – s krai i okraici (u formuli pri prodaji zemlje ova se prodaje „s krai i okraici“, tj. sve); dok. br. 20, 23, 27, 60 i uvek samo tako.
krst-	:	karste, ak. 119; krete, ak. 113; karstah 75.
mllin-	:	mline 19, 58
par-	:	u gen. mn. parah 247, 279, 3 puta; para, 218.
red-	:	'naslednici, potomci' alternira sa italijanskim ered-ø u jd. i mn. pa ima samo <u>redi</u> 234, 294 u gen. pl. redax 245, -ъ 230, redexъ 151 i erede, ak. 127, 301, eredaxъ 168. U sličnom značenju ima i <u>rod</u> , 29 i dr., ali nijednom u množini.

Kao i u književnom jeziku, samo u kratkim oblicima javlja se i dan (dni, danax i sl. v. str. 99–100 i primere za gen. mn.); i koň (koňe 14 – ovo je jedini primer koji imam).

Nejasno je da li u primeru „što se spenza u mlinu za meštre ali za gvozde“ imamo ak. mn. od gvozd ('nail') ili ak. jd. od gvozde (kako je dato u registru PI). Imenica gvozd inače postoji u Crnoj Gori i znači, po Vuku, 'u planini kamen izrastao u visinu, v. stanac', što upućuje pre na prvobitno značenje 'ekser' nego na modernije 'gvožđe'. Primer je iz dok. 58, 1625.

6.211. Regularni primeri za padeže jednine i množine (samo nom. i ak.) za imenice tipa -a izneti su ovde sa ilustrativnim ciljem, te stoga navodim samo jedan ili dva dokumenta u kojima su zabeleženi. Primeri koji su ušli u ovaj odeljak javljaju se samo u ovim oblicima u celom materijalu. U obzir nisu uzimane sve pravopisne varijante.

6.211.1.

gen. jd. (i akuzativ, ukoliko je različit od nominativa):

armiranta 261 (nom. -ante 261); agusta 38, 247, avgusta 232; aprila 41, 97, 227;

banka 7, 258, 263; (iz) Bara 247; beškota 247; bisera 202; boba 242, 262; boga 16, 29 itd; Božića 193; briega 195, 239; z Duklѧъ Briega 254; (od) bunbaka 233 i dr.;

vinograda 20, 21 itd.; (iz) Babina Vira 8; voska 233; (s) vръха 222 itd.; Goluba 240; gospodina 29, 240 itd.; grada 187, 194; graxa 262; (od) g(a)rbina 191, 199 itd. (ime vetra); Grbla 257, 2 puta itd.; (od) grьka 240 (ime vetra); groša

Davidovića 17 itd.; dara 208, 272; ot diela 12, 29, 43 itd; dekevria 20, dēčbra 228, decembria 40, decembra 228, decembra 272, decebra 101; dohotka 14; dragomana 261; duga 3 itd; (suproc) dužnika 209; dukata [****] ; duha 243 itd;

ćenerala 251 (?); Ćura 191

žardina 29 itd. (var. sa početnim /č/ i /c=đ/ takođe); života 19, 23, 29, 33; zbora 14, 29 itd.; zeta 181, 295 i dr.

ianuaria 202, 280 (var. genara 143, genuarѧ 25, ćenara /ć=đ/ 50, 110, 279, 287; zenara 22 i dr.); izvora 186; istoka 26, 191 itd.; ѱlia 46, 123, (var. iѱliѧ 252, luѧ 23, 47, luia 217, lulia 262); ѱna 27 (var. iѱnia 201, iunia 8, 215, unia 206, 216; ćuna 246 /=đ/; zuna 208, 216, zunѧ 215; cunѧ 102) i dr.

(bez) kamena 218 i dr.; up. i t. 6.28; kanzaliera 182 i dr.; Kanoša 16 (l. ime) i dr.; kapetana 261, 2 puta; kapota, kapotića 261; Kaščela 258 (nom. Kastio 202, 242, 245 i dr.); kneza 12; koriena 286; (iz) Kotora 14;

kralja 238; (od) Kulieša 17 (toponim); kupa 25, 188 i dr. (jednom uz atribut ženskog roda u akuzativu, v. t. 8.7);
 levanъta 199 (ime vetra); lova/-x (pogrešno) 251, 252;
 magazina 191 etc; maia 199, 205, 223 (var. mađa 222, -x (pogrešno) 209; maža 103, 154; i dr.); ma(i)strala 199, 207 i dr; manastira 191; Marka 13 itd.; Markića 273 i dr; marta 240, 249 (var. marča 204, 211; marъča 98 itd.); meča 262 (nom. zabeležen sa /a/ – mačъ 274); mieseca 43, 229 itd. u svakom dokumentu, u datumu; razne pravopisne var. u vezi sa pisanjem refleksa /ě/ i /j/; Milinovića 7; ministra 240, 255; mita 187 (part. od 'mito'); Mitra 259; mlina 195; (dio) mobela i stabela 29 itd. ('pokretnina i nepokretnina'); (var) Molunta 251; muža 23 itd.
 notara 258; novenbria 35, 43 (var. novembra 249, noembra 220, noevria 13; noemъbra 210, noemra 213 i dr.);
 oblegaciъna 12; ordena 19 i dr.; oktobra 218 (var. otonbria 49, oktovria 30, otovria 13, oktovra 274, otobra 227 i dr.); oca 19, 22, 23, 43 i još 22 puta; samo jednom otca 210, 1741; Ocina ('Ulcinja') 262, 2 puta; pata 12 i dr. (od pakta, 'ugovor'); paršuta 247; (bez) pasamana 233 (deo odeće); popa 33 i dr.; postava 247 (uvek m. r. postav); priatelja 259; prokaradura 43 i dr; pulenta, puleta (ime vetra) 204, 2 puta i dr.; Pulieza 251, 2 puta; puta 14, 3 puta, 20, 2 puta i dr. 'road, way'; isto i 'time' uz brojeve 2–4;
 razloga 13 i dr.; Raiča 3; roka 273
 sakretara 252; svieta 250; senata 251; sestričića 295; sievera 26 i dr.; setembra 209, 289 (var. setembra 208, setenvra 265, setebra 151, sekъtemъra 207 i dr.); sina 3 itd.; sinovca 224 itd.; (dva) sića 3 (nom. sić, mera za tečnost), Spasa 14, 8 puta; Stefana 274; Stiepana 12 i u gotovo svakom dok. sa /p/; Stiepa 16 itd.; (ot) straxa 19; (kontra) strica 270; tabaka 251, 3 puta (jedan primer pogrešno – tabakax; 'duvan'); taliera; testemeluka 260; Turkovića 34;
 Ćetka 232;
 unuka 253 i dr.; Ucina 262 ('Ulcinja', v. i pod /o/); febrara 44, 146 (var. frebrara 215, fervera 276, ferfara 143, ferfuria 282, fevrara 64 i dr.); (odъ) fioreta 20, 44, 89 i još nekoliko puta tako; (jednom kao da je ž. r. od fiorete 78); Franića 271 itd.; hrama 218; (više) hrasta 54.
 cekina 251 itd.
 (od) šiloka 199 i dr. (ime vetra); štiletu 270

6.211.2. lok./dat. jd.:

arxanćelu 274 (v. i t. 6.29.3 za jedan izuzetak kao i primere na str. 68); (na) Bielisu 11, 2 puta i dr.; bogu 7, 13, 29 itd. (često skraćeno, bŭ, bŭgu); o Božiću 8, 129; Brankoviću 2 i dr.; bratu 20, 34, 184 itd.; bratućedu, 45 i dr.;

vasedržitelu 91; (po) vrxu 240 i dr.;

(po) govoru 209 i dr.; (u) goю 43; ģđaru 229 (gospodaru); gospodinu 29 i dr. (u skraćenom obliku uvek ima /n/: ģđnu 274 prema ģđu 274, 'gospodu'); (na) grobu 29;

dvoru 29; dielu 43, 243 i uvek tako (uglavnom u lokalnom značenju); Donyku 30; duhovnyku 29;

(u) životu 274; žitku 14 (značenje 'živa imovina!' 'domaće životinje', 'stoka');

(na) zakladu 13 ('zalog'); (po) zakonu 33, 2 puta i tako uvek, skoro u svakom dokumentu, u zaključnoj formuli; (na) zatku 8; (na) zboru 7, 16, 34 itd.; zetu 23, 44; Ivanu 19 itd.; (po) instrumentu 194 (i uvek tako u velikom broju dok.; deo formule);

kanzalieru 132; komunu 118 (nom. komun, ovde dativ: da placaju komunu); (po) Kotoraninu 113; Karstiću 110; (po) kontu 11, 34, 102 i uvek tako (deo formule); kumu 130 i još dva–tri puta; (po) kuštumu 258; Lesandru 247, 273; (po) libaracionu 135 i dr.; (na) listu 108, 109, 111 i u gotovo svakom dokumentu, deo formule; (na/u) Lugu 20, 35 i dr.; (po) mandatu 189; Marinu 12 i dr.; Marku 23 i dr.; (u) miru 43, 129 i dr.; Mitru 257, 266; Mihailu 274; mužu 28 itd.;

(po) nagovoru 194; (u) nedielu 136 (ak. u nedio, 136); Nikcu 103;

(po) obicaju 209, 229 itd.; (u) odru 29, 85; (po) ordenu 23, 26, 43 itd. u skoro svakom dokumentu; ocu 56, 69, 2 puta, 84, 127 i još 3 puta;

(po) oficialu 108, 253 i dr.;

pašenogu 205, Paštoviću 125; Peru 205; (po) pismu 291, 303; popu 20, 29, 184, 193 i dr.; (u) posežu 19, 2 puta, var. – ŭbь (!) 132 (nom. pošeš, posež, poseš); principu 252; protopopu 205; Puliezu 251; (u) putu 109, 111, 113 i uvek tako; (deo formule; adverbijalno 'uputno': „ako je u putu i u sudu da ni /to i to/ pofalite“); Puxalu 135;

(po) razlogu 113 itd.; redu 274;

sinovcu 110; sinu 32, 45 i dr.; Stepanu 2 itd.; Stiepu 135; Stepcu 20 (var. Stiepcu 226); (na) stolu (od pravde) 3, 14, 16 itd. naročito u uvodnoj formuli u dok. 16. veka; posle nestaje; (u) Spiču 19; stricu Daiku 13; (u) sudu 130, 133, 192 (up. i primedbu uz „u putu“ nekoliko reda iznad ovoga);

(po) testamentu 23, 33, 2 puta (var. tastamentu 127); Tudru 17 (nom. Tudro);
 unuku 33 i dr.
 Franu 112 i dr.;
 (u) hramu 32

6.211.3. Instrumental jednine

(a) -om: s Androm 98 (nom. Andro);

(s) bankom 118, 234, 258, 2 puta; var. бапъкомъ 146; z бапъкомъ 146, бапъкомъ 215, 246; Blelakomъ 151, 152; Воікомъ 36; bratom 20, 196, -ъ 48, 98, -ъ 125, 302, brato_ 265; bogomъ 146, 186, 261 (бѣгомъ 226);

V(ie)tarnakomъ 42; vinogradomъ 11, 37 (up. i t. 6.29.4 za izuzetak) itd.; Vukomъ 98, 99, 258 i dr.;

(prede) gosporinomъ 107;

Davidomъ 149; Damianomъ 33; dielomъ 184; z dubomъ 168; z dugomъ 301; dux(o)vnikom 42;

Ćurom 25, 151, 152;

zivotomъ 237; zitkom 14; zakonom 143, 187;

igumnomъ 191; Ivanomъ 7, 49, 258, 274, -ъ 52, Ivanom 196, 274 (v. t. 6.29.4); i(n)strumentomъ 159;

Jovanom 180; Jovomъ 70 (nom. Jovo), var. ѿвѣvom 284; Юнком 11;

kamičkom 180; s kamenomъ 218; s kamenon karstalinon 279; s kopavъlomъ 184 (nom. konavo 23, 2 puta, 221, 232); Kръstomъ 107 (nom. Krsto); kръstomъ 150 (nom. krst);

s m(a)ndatomъ 109, 209; Marinomъ 12; Markomъ 23, 33, 107 itd. (var. Маръкомъ 136, 209; Markomъ 208); s mobelom i stabelom 269 (takođe s nobelom/nobilom i stabelom/stabilom 290/287; možda srednjeg roda?);

(oseći) nazakomъ 52; narodom 12, 187 (glagol u pluralu); načinom 125, 135, 294 i dr. (var. -ъ 150, 209, sa /c/ m. /č/ – 169; Nesmaštenomъ 168 (prezime); Nikomъ 28, 54, 70, 168 i dr.;

pod oblegacijomъ 21; s oraxomъ 136; s ordenom 72;

s pasamanom 233; s pa(k)tomъ 45, 155, 178 (var. -ъ 103, patom 133); pečatom 24, 294 (var. podъ -ъ 243; s -ъ 99; m. r. up. dva pečata 279); s pokrovom 271, -ъ 249; popisom 150; porom 196, -ъ 42, 107, 151, 152, -ъ 136; protoporom 284, -ъ 258;

Radomъ 14, 2 puta, 70, 81, 136, 5 puta itd.; s razlogomъ 109, 133, 136;
 saketom 143; sinom 3, 12, 23, 62, 233 itd.; -ъ 23, -ъ 149 (skraćeno
 šnomъ); Stieranomъ 7, 11, 19 itd.; Stieromъ 7, 26, 81, 289, -ъ
 150, i dr.; sudomъ 47, 123, 130, 146, 2 puta (var. sudom 45, 169,
 285), -ъ 155, 226, 246, sudomъ 204, sudo nasiem 233;
 s tetkomъ (od 'tetak');
 Franomъ 69, 136, samo -m 136, 284; Xristomъ 274, 2 puta;
 škritomъ 238.

(b) – osnove na -r:

dinarom 228, 2 puta (u značenju 'novac'); dogovoromъ 185,
 207, 208, 226 i dr., dogovorom 265, 266;
 zboromъ 109, 134, 125, -ъ 134, sboromъ 229, sborom 187,
 sviemъ zboromъ 155;
 kanzalierom 145, 192, 220, канъzalieromъ 152, 274; kancalie-
 rom 192;
 miromъ 261; Mitromъ 195, 2 puta, -ъ 237;
 pagovorom 283;
 oborom 199;
 Petromъ 12, -ъ 220; prokaradumъ 7, -ъ 11, 36 ~ prokara-
 durem 182

(s) gospodaromъ 85, gđromъ 291 (jedina dva primera)
 pre(d) sakretarom 253 (jedini primer)

(c) -em:

1. Iza /l/, /ň/, /ć/, /đ/, /j/:
 Armenkovićemъ 42; Bečićemъ 113; Brankovićem 29; Vukmiro-
 vićem 43; Vukšićemъ 19; Vučinovićemъ 136; Gregovićemъ 209,
 -ъ 289; Davidovićemъ 258, 245; Daikovićemъ 42; Ćurćevićemъ
 33; Zanoćevićemъ 136; Kaloćurćevićemъ 274; Markićevićem 273;
 Nikolićem 33; Perazićem 204; Harvoevićemъ 33; Franićem 62,
 Franićem 273;
 s mylemъ 14; Niegaliemъ 49 (prezime);
 (izdegli) ognemъ 46; s gođom* (napisano sa ѓ) i pogoćaemъ
 121 /ć=đ/; s broem 279;

2. Iza /č/, /ž/, /š/: Dračemъ 261; s Nikčemъ 103⁵⁰

za ... mužem 7, s -ъ 23, 2 puta, za -ъ 150; Kanošemъ 19; konpromešemъ 43; s Milošem 284;

Jedini izuzetak u pozajmljenici: s mirniemъ pošešomъ 286.

3. Iza /c/ suprotno Miletićevim navodima (Miletić 1940: 339) u PI se po pravilu javlja -em. Ima samo jedan izuzetak (v. niže):

s Vukoslavcem 12, s Vukcem 258, (kravu) sъ юпъcemъ 181, s Ivancemъ, Nikcemъ 8, 196, -emъ 62, 143 i dr.; ocem 6, 13, 201, -ъ 275 (svi primeri koje imam); sinovcemъ 302, sinovcъmъ 195 i u istom dokumentu sinovcomъ koje je jedini izuzetak u ovoj kategoriji; Šćercem 273, Sćerъcemъ 237 pa čak i stricemъ 143, gde već postoji dublet u književnom jeziku sa -om.

6.211.4. Pošto je već u prethodnim odeljcima navedeno sve ono što je bilo interesantno za oblike nom. i ak. mn. ovde ću navesti samo još neke primere koje imam u svom materijalu:

(a) nominativ mn. : zakladi 273; zlotvori 250;

eredi 255, 2 puta; Lievъci 14, 9 puta (jedan primer bez ъ); mandati 242; (boni) meriti 13; Paštrovici 146, 152; prijatelji 280, prokaraduri 27, 118; sudci 301 (2 primera, nom. i vok.; ovo su ujedno i jedini primeri za ovu imenicu u celom materijalu; dotad samo sudija/suđa); tolori 27; Turci 261; stileti 270. Uporedimo i prethodna poglavlja u t. 6.2 gde su navedeni oblici za specijalne slučajeve.

(b) ak. mn. :

baštinike 215; (na) Braiće 12; vinograde 19; Vragužele ('Dubrovčane'); divizione 243; dinare 35, 24 (uvek u značenju 'novci, pare'); dužnike 270; ćelove (ć=đ) 243; ćustamente 224 (ć=đ); erede 255, 2 puta; zaklade 270, zakъlade 215; Kanoše 24; karate 24, 33, 34; krnike 261; magazine 229; (dobre) merite 17, 29; mebele i stabele 33; (u) Paštrovici 7, 13, 35 itd. na početku većine dokumenata, posle datuma; ordene 224; prijatelje 209; prokaradure 111; razloge 33 i uvek tako sem jednom rasloge 258; sinovъce 29; taliere 295; tolore 26, cekine 269; šudite 261; šužne 261 itd.

⁵⁰ Verovatno je greška pisara, umesto Nikcem, ali je pravilan oblik.

6.3. Imenice srednjeg roda tipa -a

Za unutrašnje odlike koje karakterišu imenice srednjeg roda v. t. 5.7. i za tipičnu paradigmu v. t. 6.1.

6.31. Većina imenica srednjeg roda ima u nom./ak./vok. jd. nastavak -o/-e. Distribucija ovih sufiksa zavisi od finalnog konsonanta osnove i ista je kao distribucija sufiksa -om/-em u instr. jd. imenica m. r. ovoga tipa (t. 6.29.41.), s tim što treba dodati da se -e javlja i iza -št u nominativu srednjeg roda (kod m. r. /št/ nije pominjano jer takvih primera nije bilo u mom materijalu).

-o: barelo 101, 112, 274; blago 261; bardo 102, 126 (ital. dok.), 136 (var. berdo 299, br̃do 27; većinom se ova reč javlja kao deo toponima Lukane, Mialievo (ital. dok.), Ilino, Mioče i sl.; vino 11, 112, 247; vlasteostvo 123; voievostvoъ 86, 4 puta; guvno 3, 28, 60, 61 i dr. (var. gumno 180, 240, 274; up. i t. 3.47);

(едно) govedo 29; garlo (bisera) 99, 3 puta; (u, na) dno 2, 20, 71, 136 itd.; dobro (~zlö) 232, 280; u mn. u značenju 'posedi'; u Duļevo (top.) 274; Studeno Ždrielo 265 (top.); žito 102; zlo 85, 125, 226 i još 3 puta zabeleženo; zlato 205, 234; inbašadurstvo 189; korito 262; Kamenovo (top.) 119; leto 1, 14, 101 ('godina', 'summer', treći primer nejasan: barelo ula na leto); mesto 55, 101, 102 i još 5 puta zapisano; m̃sto 249, 292, miesto 8, 20, 21, 23, 24 i još 22 puta zapisano, mlesto 193, 195, 198, 253, 292; verovatno pogreška miestъ 226; materinstvo 282; Ostrovo 136, 149, 230 (top.), jednom Ostro 184 što može biti var. istog toponima sa izgubljenim /v/; očinstvo 42, 4 puta, 282; otačastvo 123; pismo 7, 12, 36, 136 itd.; Ramno (top. vn > mn) 262; salo 247; Popovo Selo 5, 41, 50, Kneze Selo 36; Semigoino 17, 29, 184 itd, Semigono 2, Samigono 136; srebro 261; sukno 233; sustvoъ 86, sućstvo 5, sustvo 123; uboštvo 226; R̃levo 102 (od Hrljevo kao u Harlevo 132 ili Vrlevo, kao u 274; u registru mesta Vrljevo);

-e: voće 39, 217, godište 13, 2 puta, 29, 2 puta, 81, 90, 211 i još 5 puta zapisano, u značenju 'godina': svako g., na g., ovo g. i sl.); Košarište (toponim, običnije u mn.) 31; kućište 23, 41, 45, 130, 136 itd.; more 191, 64; polieъ 62, 63; u toponimima Velje, Gornje Polje 240, 4 puta; Novosele 85, 4 puta, 249 i dr. (-ļe); Osoje 32; p(r)oštenie 252; sardce 252, pašište 32, 180;

ule 157, 247, 273 i dr.; up. i primere sa sufiksom -je u t. 3.3., str. 74–77.

6.32. Izvestan broj imenica srednjeg roda ima u nom. jd. nastavak -ø pred kojim krnji osnovu na -n ili -t. U mom materijalu takve su imenice:

osn. -n: brieme 2, 13, 19, 4 puta, 23, 43, 226, 246, 276 i još 25 puta zapisano u mnogim primerima; samo izuzetno javlja se vrieme 20, 216 i još 2–3 puta; ime 5, 7, 2 puta, 29, 30, 33, 34(2), itd.; var. imeѣ 62, 2 puta, imex 209 (sa pogrešno dodatim /x/), eme 108, 109, 111, 113 (uz predlog u), ali kod istog pisara uz po uvek ime, 111, 113. Inače ovaj pisar nekoliko puta piše i /i/ m. /e/. Izuzetno, samo u jednom primeru, javlja se oblik imя (275, 1776) kod kaluđera/jeromonaha Đorđija Markićevića koji upotrebljava grafiju /ѣ/, nekoliko puta /я/ i u uvodnoj formuli oblik čelovѣku, što bi sve upućivalo na ruski uticaj. pleme 123, 13 puta; 189, 4 puta, 209, 9 puta, 226, 251, 252 i dr. Izuzetno jednom u akuzativu pojavljuje se nominativni oblik plemen sa neokrnjenom osnovom (252). Imenica rame/-o (?) javlja se u genitivu.

osn. -t: diete (sa osnovom u ostalim oblicima jednine djetet-/đetet- i supletivnom množinom djeca/đeca po tipu -e) 84, 201 itd. ima veliku frekvencu javljanja u zavisnim padežima, naročito za razliku od sledećih imenica:

kosle 265 ('kozle'), javlja se samo u jednom primeru i to u nom./ak., a osnova bi trebalo da bude kozlet-;

/tele/ se javlja takođe samo jednom, i to u gen. jd. „na ime teleta“ 44, 1606;

/unuče/ se takođe javlja sa osnovom na -t u kosim padežima, samo u jednom dokumentu.

6.33. U instrumentalu jd. sufiks -em imaju po pravilu samo imenice koje u nom. jd. imaju sufiks -e:

z dubiem 45, s oružemѣ 52, sarcem 251; s imačem 252; s voćemѣ 217; s ložćemѣ 217; morem 283; s prolicem (karvi) 252, s nastoianem 143.

Izuzetno sam zabeležila jednom -em u instr. imenice ime: imenemѣ 16 prema inače redovnom imenom 196, 180, -ѣ 135 i dr.

Sve ostale imenice sr. r. imaju u instr. sufiks -om (i one koje imaju u nom. -o, i one koje imaju u nom. -ø):

gospostvomъ 234, žitomъ 38, sa zlatomъ 218, slaton 279, plemenomъ 226, plemenom 251, 2 puta, proklecъtvomъ [***], srebron (tkana) 279, uboštvoъ 246, s unučetom 85.

6.34. Imenice vrata, usta, nedra javljaju se samo u obliku nom./ak. na -a i menjaju se u množini ukoliko takvih primera ima:

na vrata 52, 2 puta, 85, 258; u vrata 187 (nije sasvim jasno da li ovde imamo značenje lokativa m. kojeg stoji akuzativ ili značenje 'kod' s genitivom: (poginuo) u vrata od Budve); na usta 7, 159, 168 i još 12 puta tako kao deo ustaljene formule „govoriše na usta i u pismo koliko je ko htio“ i sl. Pored toga sreće se: (od) ustax, gen. mn, 283, ustima (svoiem) 182, 262, 269 i u nedra (staviti u nedra od suda) 252 (jedini primer).

Imenica prsa javlja se svega dva puta u istom dokumentu (233) u dva različita oblika – s pasamanom na persa i s pasamanima na persi.

6.35. Imenice /oko/ i /uho/ ne javljaju se u jednini. Imaju supletivne oblike množine oči, uši, po tipu -i:

oči 252, 2 puta, od čega jednom uz glagol u ž. r.: „budući ni se otvorile oči“; veoma čest je oblik instrumentala očima koji ulazi u jednu od ustaljenih formula „nogama obidosmo i očima vidiesmo“ i sl. 39, 46, 55, 58, 281, 285 i još 32 puta tako; samo jednom sa /c/ m. /č/: ocima vidiesmo 64, 1631. Uši samo u oboce na uši, 218.

6.36. Dok se imenica srce javlja u jednini sa dubletnom osnovom srdc-/src-: sardce 252, srdca 226, ali sarcem 251, dotle se imenica puce javlja u osnovi bez /t/ puca srъbrъna 150, nom. mn. pa čak jednom i bez nepostojanog vokala u gen. mn. puceхъ .bi. srebrniexъ 113 ~ tri kasnija primera gde se u osnovi javlja nepostojani vokal: putaca 218, putacax 279, 2 puta.

6.37. Imenica doba javlja se 4 puta u mom materijalu, od čega tri puta sa odrednicama u množini, a samo jednom u jednini (kao da je od nom. dob/dobo?/: u svaka doba 205, u ta doba 261, 133, ali u svako doba 123.

6.38. U mom materijalu ima nekoliko imenica srednjeg roda koje dobijaju nepostojani vokal u osnovi u gen. mn. Primere vidi na str. 164–165, 174–175,

181. Interesantno je samo podvući da se u obliku sa nepostojanim vokalom u gen. mn. javlja imenica zrno koja tada glasi zarana 218, 2 puta, -x 260. Ovo bi indiciralo asilabičko /r/ u ovoj reči, što bi se slagalo sa Miletićevom konstatacijom da se u nekim pozicijama i pojedinačnim rečima u Crmnici razvija svarabaktički poluglasnik (v. t. 63 u Miletić 1940; Rešetar 1907: 100).

6.39. Regularni primeri za jedninu i nom./ak./vok. mn.

6.39.1. Genitiv jednine:

bariela, barela (uz 2–4) 68, 157, 2 puta, 233, 247, 2 puta; brda 254, var. barda 136, 2 puta, berda 299; bremena 13, 14, 123, 187, 189 i uvek tako u više primera, a izuzetno vremena 261, 275, 2 puta; vesla 265; vina 43, 68, 85, 247, 32, 57; vlasteostva 123; voevostva 1, voivodstva 123; voća 32; godišta 8, 103, 213; ot malahna dieteta 33; dna 28, 184, 293 i još više primera, var. dnaъ 72; ot dobra i ot zla 12, 43; do došastia 7; društva 293; dio dubia 31; žita 257; zlata 99, 3 puta, 113, 2 puta 188, 271; imena 180; kusta (m. kumstva) 59, kumstva 129; kućišta 107, 130, 190 itd.; mesta u var. mlesta 124, 2 puta, mĕsta 123, mĕsta 249, mesta 109, 130 i još mnogo primera; materinĕstva 195, materisĕtva 281; mora 204, 224, 249 itd.; ot oštra (ital. ostro 'južnjak', ime vetra) 207 i dr.; očinstva 9, 40, 42; u Osoim (nom. Osoie) 151; pobratim/ь,ъ/stva 70, 279, 213, pobratista 59; pisma 224; plemena 7, 13, 123, 2 puta, 130 i dr.; podloženstva 252; nesto pokuistĕva 280 (jedini primer za izmenu /ć/ u /j/ u mom materijalu); pokuća 119; priatelstva 289; rožd/ь/stva 20, 71; rožastva 2, 67; preko ramena 113; (ot) sela 180; srđca 226; sreb/ъ/ra 113, 181, 202 i dr.; sukna 113, 233; sustva 1; teleta 44; tiela 29, tela 32 itd.; uboštva 181, 226, 261; ula, ula 101, 157, 247, 274; svrъ Harleva 32; do carĕvišta 186, 2 puta.

6.39.2. L/D jednine:

(pri) Palu Bardu 294; (po) vinu 1; (po) dnu 237; ćetetu 84, 266 i dr.; (po) žitu 102; (poše=podoše) po zlu 13; (većemu) zlu 280; (po) imenu 13, 2 puta, 16, 19, 43, 45 – ispočetka češće no paralelna konstrukcija po ime u istom kontekstu (pri navođenju imena sudija, stimadura, vlastela ili stranaka kaže se, obično, „vlastele po ime ...“ pa slede imena ili „vlastele po imenu ...“), ali u kasnijim dokumentima preovlađuje po ime, što je verovatno posledica mešanja ak. i lok. u lokalnom značenju ili prosto uprošćavanje formule. Inače se uz po redovno javlja oblik sa -u kod drugih imenica; (k) moru 220; (u) mestu 43, (na) m. 48 i u mnogo primera uvek tako, ukoliko nije u akuzativu; (na) ostrovu 103; plemenu 1, 251, 252 i dr.; (po) pismu 16, 23, 50, 291, 243 itd.; (u) telu 20, 32, (u) tielu 291, 243 itd.; unučetu 85.

6.39.3. Svi primeri za instrumental dati su u t. 6.33.

6.39.4. N/A množine:

Većinu primera u množini u mom materijalu čine toponimi izvedeni sufiksom -ište, odn. -išta u množini:

(u) Bobovišta 102; u Gradišta 23, 36, 89, 103 i dr.; guvna 168; dobra (’posedi’) 24, 29, 2 puta, 31, 33–35, 72, 5 puta itd. gotovo u svakom dokumentu; zla 291; Košarišta 30, 71 (javlja se jednom u jednini za isti toponim, v. str. 120); kunstva 187, 2 puta, kunѣstѣva 291; Stara Kućišta 36, 136; (u) Lekevišta 102; miesta 29, 47 itd. (u raznim pravopisnim varijantama); pisma 36, 182, 195, 201, 270 itd.; Pepelišta (ital. dok.) 129; pobratinstva 197, 2 puta; pobratistѣva 291; Seništa 136; Stražišta 54, 55; v. još i t. 6.36. i 6.35.

7. DEKLINACIJA IMENICA TIPA -E

Već je istaknuto da se ovaj deklinacioni tip odlikuje unutarnjom stabilnošću (t. 5.7.). U istom odeljku rečeno je i to da izvestan broj ličnih ženskih imena (dvosložnih, sa dugim akcentom na prvom slogu) imaju u nom./vok. oblik sa sufiksom -e. Bez obzira na rod, ostale imenice se oblički ne razlikuju među sobom. Nekih problema ima doduše u vezi sa vokativom jd. na ovom terenu (Miletić 1940: 404), ali moj materijal za ovaj padež svodi se na svega 4–5 primera, pa nije baš pouzdan za izvođenje zaključaka o paštrovskom vokativu 16–18. veka.

7.1. Tipična paradigma imenica tipa -e (jednina i N/V/A mn.):

Jednina:

N	žen-a	Mar-e	suđ-a	gospod-a
A			-u	
G			-e	
L/D			-i	
I			-om (var. -on, -o)	
V	?	?	?	gospod-o

Množina

N/V/A	žen-e	suđ-e

Maksimalni broj različitih oblika u jednini je šest, izuzev kod imenica tipa Mare, gde ih ima četiri. U množini ovaj tip se odlikuje sinkretizmom N/V=A.

7.2. Imenice muškog roda tipa -e

Pored imenica koje označavaju titule i odnose se na muška lica (sudi(j)/suđa, voj(e)voda, vladika), ovome tipu pripadaju mnoga muška lična imena kao i izvestan broj prezimena za koja imam primere u svom materijalu. Od ličnih imena koja se javljaju samo po ovome tipu imam zabeležena sledeća: Aleksa, Andri(j)a, Vukota, Vučeta, Vučina, Dabi(j)a, Đureža, Đuriša, Ili(j)a, Luketa (ali samo Marketo, v. t. 6.21), Mati(j)a, Nikola, Radiša, Radonja, Staniša i hipokoristike od njih izvedene (ukoliko ih imam u primerima) sufiksom *-ica*: Andrica, Nikolica, kao i hipokoristike izvedene istim sufiksom i sufiksom *-ša* od imena koja idu po tipu *-a* – Domica (Domko), Đurica (Đuro/Đura u nominativu), Ivanica (pored Ivanac), Petrica, Todorica, Tomica (nom. Tomo/Toma). Prisvojni pridev Lučičin (pored Lučin) indicira i Lučica uz Luka. Ovo poslednje ime – Luka, jedino je muško ime koje ima neizvedenu osnovu od jednog sloga, a dosledno se menja po tipu *-e* (up. i 6.211). Sva ostala muška imena sa jednosložnom osnovom koja idu po tipu *-a* izvedena su sufiksom *-ša* – Vukša, Lukša, Nikša.

Od prezimena zabeležila sam sledeća: Bakota, Bunda, Burica, Buća, Kažanegra, Kuljača, Ljubiša, Meglica (var. Maglica, tj. /a/), Noćnica (var. Notnjica), Plošta, Turjaga, Čuda i Šoljaga.

Sva ova imena, a naročito ona koja su i imena plemena ili bratstava, imaju vrlo visoku frekvenciju javljanja i popisana su i u registru imena, te neću ovde navoditi brojeve dokumenata u kojima se javljaju.

Ime Kobasica razumljivo je ž. r. već samo po sebi.

Pored onoga što je za imena Đuro, Savo i Tomo već rečeno u t. 6.211. (up. t. 6.23.) nema se više šta dodati o imenicama muškog roda tipa *-e*, sem da imaju potpuno regularnu promenu, onakvu kakva je data u t. 7.1. O dubletnim oblicima sudija/suđa i hronologiji njihove pojave pisali smo na stranama 75–76, gde se nalaze i primeri za zavisne padeže množine.

7.3. Imenice ž. r. tipa -e

7.31. Lična hipokoristična imena tipa Mare preovlađuju u mom materijalu sa oblikom nominativa na *-e*, ali se u pojedinačnim primerima može naći i nominativ na *-a*. Tako:

Anće, Anbće 151, 124, 204, 279, 281, 286 samo tako, sa *-e*; Kate u ital. dok. 122: Catte (u srpskom dok. samo jednom u dat. Kati, 260); imena Mare i Stane javljaju se u nominativu sa sufiksom *-a* jednom (Mara, 275), odnosno dva puta (Stana, 11 i u ital. dok. 115), inače uvek Mare (90, 99, 134, 234 i još

deset puta, od čega tri u ital. dok. 77, 142, 183), Stane (88 – napisano Stanеъ, 113, 289, 293, 2 puta i još devet puta, od čega tri puta u ital. dok. 117, 122 i 183). Imenica Pava češća je u obliku sa -a (Pava 122 u ital. dok. i 4 puta u srpskom br. 111 prema dva primera Pave u istom dokumentu).

Imenica Jela ima samo oblike na -a (Ela 67, 91, 101; Giela i Iella u ital. dok. 53, 57, 122, 2 puta).

Za oblik Luce nisam pronašla potvrdu u mom materijalu. Imam samo primer za dativ Luci 145, gde se javlja nominativ Lucia i Lucia, te će biti da dativ treba čitati Luci(j)i (up. t. 6.211., str. 94).

Interesantno je da nisam našla nijedan oblik akuzativa od imenica koje se pretežno javljaju u nominativu sa -e. U dok. br. 41 pored instrumentala Maromъ, koji je od Mare (verovatno), javlja se akuzativ Maricu, i to dva puta.

7.32. Imenica Napulj kao da je ženskog roda u PI. U primerima „krala od Napule“, 238 i „ne naodeći se doma nego u Napulu“, 275 bismo mogli eventualno imati i lok./dat. muškog roda.

7.33. Imenica pištolj glasi pistola, prema ital., što pokazuje primer „...ednu pistolu“ 238 u akuzativu jednine.

7.34. Italijanske pozajmljenice apstraktnog značenja (tip abšenca, pertinencia, i(n)sta(n)ca (prema ital. oblicima na -za) javljaju se samo u obliku sa osnovom na -c ili pak imaju dubletne oblike od osnova -c/-cij (diferenca/-cija) i tako u celoj paradigmi. Osnove na -cij odgovaraju latinskim oblicima na -tia (absentia i sl.) i češće su od osnove na -c. Uporedi primere:

N	zamenapъca 192, siguranca 37, setenъcia 209 i sl. 294 ~ -nca 301;
A	(u) abšenciu 73, deferenciu 112, 132, 278 (var. deferenciu 86, 87 /sa -нь-/ , 180, 2 puta, 259, diferenciu 36, 46, deferenъciiu 159) ~ deferencu 280; za ćustanciu (ć=đ) 173; žami(na)ncu 33, zamenapъcu 192 i dr. samo tako; na instanciu 49, istanciu 19, 140, 274, -ciu 192, ali: na instancu 49, 3 puta, na istancu 263; na sigurancu 48; u prezenciu 43; u setencu 301;
G	od kušencie 58; bez l/i/cencie 132; setencie 47, 69, (prva sa -nt-), setenъcie 214 ~ (virъ) setenъce 214, (do) setence 266; (ot) sigurance 48, 85;
L/D	(po)kušenъcii 173, kušenъcii 87, kušencii 237, 171, po kušecii 102, 5 puta ~ po kušeci 102, po kušenci 24, 35, 86, 132, 135, 191, po konšencii 47;

po setencii 130, 180, setenѣcii 187 ~ sentenci 7, 48, setenѣci 192, setenci 13, 16, 33, 34, 133, 258 i još tako.

Odnos osnova na -c ~ -cij u lok./dat. jd. nije u srazmeri sa frekvencijom javljanja obe osnove zbog toga što, kako smo istakli u t. 2.2.321., mnogi pisari uopšte ne beleže grupu /iji/ drugačije nego jednim /i/.

I setenciomѣ 191, 229, 214 ~ setencomѣ 278, setenco 265;

N/A mn. zamenance 201, 209; deferencie 6, 70, 81, deferecie 143, 185, 270, diferencie 43 ~ deference 209, 291; setencie 34, 201, 2 puta; istance 301. (Uporediti i materijal za padeže genitiva, dativa i instrumentala množine.)

7.35. Imenice crkva, svekrva, smokva, koje su pripadale starim osnovama na -ѣv (ili -u dugo), u PI imaju samo oblike po tipu -e. U nominativu je uopštena osnova na -v.

Tako:

N crkva 249, crѣkva 230, cirkva 229, curkva 228

A (u) crkvu 284, za crѣkvu 209; (na, u) Bielu Smokvu 240, 145; pod velю smokvu 155;

G u carkve 129, tako mi ove c. 140, 2 puta, u carkve 171, kod curkve 228, suproč cirkve 229, cir(k)ve 187; svekarveѣ 88;

L/D crѣkvi 150, crѣ(k)vi 209, cirkvi 229; sve(k)rvu 292;

I predѣ cerkvomѣ 278

N/A. crkve 289; smokve 217

O imenicama mati, mater- i kći, kćer- v. t. 8.11.

7.36. Po ovom tipu menjaju se imenice braća, gospoda i děca koje oblicima jednine označavaju množinu imenica m. r. brat, gospodin i sr. r. děte. Uz ove imenice atributi stoje u jednini ženskog roda, a glagolski oblici u množini i, ukoliko razlikuju rod, u muškom rodu. O imenici vlastela v. t. 6.26.

7.36.1. Prema mom materijalu imenica braća se u dokumentima 16. veka javlja isključivo sa osnovom na -tj-, a tek od druge decenije 17. veka pojavljuju se oblici od osnove na -ć sa izvršenim novim jotovanjem (uporedi t. 3.15. gde su navedeni i neki od primera). Otada pa do kraja 18. veka, uz samo jedan izuzetak, imamo stalno primere od osnove brać-. Iz 16. veka je i jedini primer stare množine od brat (29, 1597) i to u dativu: četirѣma bratomѣ moiema, dok je obik u primeru (to pripada) sve četiri brate uedno i sve .d. brate uedno (151, 1709) nejasan, jer ga nalazimo tamo gde očekujemo genitiv. Ja bih ga najpre čitala kao /bratje/, ali me zbunjuje činjenica

da smo, pre svega, već u 18. veku, a drugo što se u istom dokumentu javlja i gen. braće (van brojne konstrukcije) i nom. brojne konstrukcije svi .d. brata, a u ak. u identičnom kontekstu gde i gornji primeri – i (to e) sve četiri brata (opet u značenju „to pripada svoj četvorici“).

Ostali primeri su:

- N bratia 5, 1582, 7, 1585, 2 puta; bratia моя, 5 puta i братья моя, jednom, sve u 29, 1599;
braća 58, 1625 (negova b.); 67, 1634; (što bešehu (!) dužna b.) 78, 1644; (ere se hoćahu dieliti b., da diele b., da se b. u to ne inpačaju, što su ova b. kupili) sve 81, 1647. i još 21 primer. Varijanta je braćia (kod Nika Nikošića, ćia=ća) 72, 82;
- A (mimo) bratiju 29, 1599.
braću 81, 1647; (molin ve kako мою braću) 152; 199, 2 puta; 250, 282, 288, 2 puta;
- G bratie (po ime b. nase) 5, 1582.
braće 151, 1709, 3 puta; 176, 188, 2 puta, 276, 293 i još 16 puta.
- L/D brati 7, 1585; (negovi b.) 32, 1599; (b. moioi) 29, 1597;
braći (negovi braći) 54, 1619. /prvi primer sa osnovom na -ć/; 88, 2 puta, 152, 157 itd. još 8 puta; jednom uz pri- 207;
- I braćомъ 81, 1647; 237, 282 i još 4 puta; var. z braćiomъ (kod Nika Nikošića, ćio=ćo) 81b, 1648;
- V braćo моя 226.

7.36.2. Od imenice gospoda nisam beležila sve primere, jer ona ne predstavlja nikakav problem. Sem toga, ona se najčešće javlja u skraćenicama, a od oblika u vokativu u formuli pri obraćanju sudijama i zboru:

- G ģđe 123, 187, 2 puta; gospode 213, 214;
- L/D gospodi 125, 2 puta
- I gospodomъ 13
- V ģđo 192; gospodo 143, 2 puta, 186, 187, 191, 2 puta, 195, 208, 259; gospodox 209, 2 puta (sa pogrešno dodatim /x/)

7.36.3. Imenica děca se u 16. veku javlja samo sa početnim dje- (od dě-, up. 3.15.), a prvi primer sa početnim đe- javlja se 1617. godine (dok. 22b) i otada redovno tako. Tako imamo:

- N dieca 7, 2 puta, deca 27, 1595.
ćeca 87, 1651; 101, 111, 273, 3 puta (da моях ćeca plate; neka ga моя ć. ištu; a znau sve моях ć.) i još 2 puta;

- A diecu (za diecu svoju koja su ...) 11, 1588.
ćecu 125, 1693; 130, 149 i još 2 puta;
- G diece 7; 24; 41, 1605.
ćece 145
- L/D dieci 26, 41, 1605.
ćeci 22b, 1617; 149, 273 (ostalam moiox ć. da plate), 277;
- I ćecomъ 54, 1619, 2 puta

7.37. Posebno treba spomenuti dve imenice sa zbirnim značenjem od kojih jedne nema u književnom jeziku, a druga zna za drugačiju kongruenciju. To su imenice bližika/blizika i družina.

7.37.1. Imenica bližika je opšteg roda u jednini i odnosi se i na muška i na ženska lica. Atribut je u ženskom rodu u jednini i glagol je u jednini. Značenje je 'rod, rođak' (up. književno „on/ona mi je rod“). Vuk ne daje ovu reč, ali je ima Daničić (1863: 50) 'propinquus' i on kaže: „Ne potvrđuje se iz spomenika kakav je rod bližika, a dolazi i za rođenog brata.“ Daničić ima primere i za jedninu i za množinu, ali nijedan s (pridevskom) odrednicom niti s glagolom. Samo u jednom primeru pokazna zamenica je u m. r. – cara bližike sego (Daničić 1863: 23), ali nije jasno da li se odnosi na cara ili ima značenje prisvojnog genitiva i odnosi se na lice čiji je car bližika tj. rođak.

Pored pravog značenja jednine imenica bližika u našem materijalu svojim oblikom jednine označava zbirnu množinu i time se po značenju približava imenici „rodbina“ u savremenom jeziku. Atribut i glagol i u ovom slučaju ostaju u jednini ženskog roda.

Primeri za značenje 'rod, rođak':

- N Ćura Milinovića dieca ... немаю ништа имать него... bližika tko se naće ot patrie ...; da ima imatъ tai dobra /n/aiveća bližika ot patrie ... ili tko drugi tko bi se našo naveća bližika — sva tri primera u dok. br. 7, 1585; Utoi odgovori Marinъ Nikolinъ kako bližika od plemena, 13, 1590; ... čineći se (Nikola) naiveća bližika toizi baštini 34, 1599; nego neka e kupi (baštinu, B. Š.) diever moi er e naveća bližika ot te baštine 49, 1611; koi e naibliža bližika 50, 1613; utoi pristupi naibližna bližika, sinъ Ma(r)ka Do(n)kova 79, 1645; i još dva puta u sličnom kontekstu (132, 297);
- G ... od negove naibližne bližike Nikca Iovova 50, 1613;
... prodax bratu odъ bližike 124, 1693.
- D rečenomu Tudru kako bližiki naivećoi

Primeri za značenje 'rodbina':

- N Odgovoriše čeladъ i bližika ...; (Mi svikolici) i naša bližika očemo ... (oba primera iz dok. br. 125, 1693);
 ... da ne može Niko Iovovъ ni negova bližika ... datъ ni darovatъ ni prodatъ ... 132, 1697;
 ... kako se dogovori moѧ bližika 150, 1709;
- G I ne pristupi niko o(d) bližike 109, 1680.
- V U vokativu se javlja sa sufiksom -a ili -o i uvek je u zbirnom značenju. U ovom obliku je deo formule kojom se na lidžbama (licitacijama), pri prodaji imanja, oficijal sudija obraća publici: „Pristupi, bližika, i kupi...“ – 109, 2 puta (jednom bližika); 134, 135, 193, 234; ili „Pristupi, bližiko, ...“ – 130, 155, 229, 294. Mada ovde nema odrednice, jasno je da se radi o zbirnom značenju.

U množini imenica bližika znači množinu jedinki i bliska je značenju „rođaci“:

N/A: Sada se ne pravdam za Zana Sumu i Karstica Sumu kako za nai-veće bližike; neka oni darže tai dobra... kako blizike negovi 7, 1585. (jedini primer gde se vidi da se bližike odnosi na muški rod, tj. sa atributom u m. r.), ali ima i – A nemu su bližike naiveće (F) Zano Suma i Karstic Suma u istom dokumentu, br. 7. Takođe i ... sve prave i čiste bližike (odnosi se na muška lica) 293, 1790;

I sud naće da su bližike isti Franičevići 245, 1762.

D Da se da (njima, B. Š.) kao naivećima bližikama 7, 1585.

7.37.2. Imenica družina, za razliku od književnog jezika, u PI ima po pravilu isti tip kongruencije kakav ima i imenica braća – atribut u jednini, ali glagolski deo u množini i to muškog roda:

N Neka/da družina ištu 8, 2 puta; družina negova ne kćeše da se umire 12; družina da dao 232 i još tri puta slično u dok. 12, pored navedenog primera.

A l̃ ne ištem nego svu družinu 8 i još jedan sličan primer u istom dok.; ... družinu ište da i oni plate 12 (i još jedan pr. u dok. br. 12); 40, 213, 215.

G Nemam primera.

D negovozi družini 201, 2 puta; slično 229, 253;

I Маринъ s rečenom družinomъ 12, z družinomъ кою e онъ zvaо 226 i još jednom slično 232, 2 puta.

7.38. Imenice: verice (260), brnice (113), gaće, kalcete (113, napisano sa -лъ-), opanke, ošve (113, 150) crevle, i još poneka javljaju se samo u množini, kao pluralia tantum. Uz njih idu zbirni brojevi (up. t. 17.).

Većina primera koje imam je u genitivu množine, te je zato neophodno uporediti listu primera za ovaj padež (t. 9.7. i dalje).

7.39. Primedbe o pojedinim padežnim oblicima jednine

7.39.1. Akuzativ ima isključivo nastavak -u i ja nisam zabeležila nijedan izuzetak. Tako:

baštinu 16, 19, Budvu 8, 12, barku 247, Boku 247, vieru 33, 44, vraždu 213 (var. vracdu 278), volю 209, goru 16, 24, desetü (dažbina) 216, dionicu 24, 35, zemlu 7, 28, 30, zimu 14, ženu 32, kuću 5, 20, 246, košulю 218, kopiu 214, u Lastvu 20, 23, Lukšu 211, Luku 45, Marazu 28 (ž. ime), naredьbinu 29, pašu 240, Pavu 32, platu 6, podkućnicu 245, prodaju 24, 249, рръцію 20 (var. parćю 3, parćю 19, 23, рръгъцію 29), patriю 29; rašu 44, 202, ruku 209, (x)ranu 213 i xranu 212, robu 233, 12 sarъžu 202, saю 218, svadbu 1, snagu 240, sestru 19, službu 199, sp(j)ažu 258, Stanicu 19, struku 247, suknu 29, suknicu 20, 44, 202 (sa -кън-); suočicu 34; tansu (=taksu) 211, 216, търавіе(r)šu 202, тръnicu 240 (var. tirnic-, tarnic- i sl.), Ćudu 211, četaгъdesnicu (četrdesetodnevni pomen) 181, Solяgu 213 itd. imam preko 1600 zapisanih primera za ovaj padež.

7.39.2. Genitiv ima po pravilu sufiks -e. Jedini izuzetak je jedan oblik voćli 260, ali mislim da je on greška pisara, jer je jedini takav oblik na stotine zapisanih primera koji imaju pravilno -e:

Andrie 179, 196, 229, babe 186, 201, Bakote 242, bande 28 ('strane'), baštine 180, Bogorodice 29, Budve 187, bure 184, 199 (ime vetra), vere 182, viere 192, vode 185, 204, vovode 182, 187, voєvode 231, voivode 135, 193, voće 179, 180, vole 253, Vukote 213, vune 181, 218, u Vućine 297, gore 204, gospoće 210, dionice 185, duše 192, žene 14, 182, 186, Žintilice 29, zadužbine 209, zemle 21, 187, 207 (-мъл-), zeme 193, Ilie 250, od elovine 233, kletve 192, kolege 191, 250, kuće 186, Luke 209, 230, Lukše 233, Ljubiše 247, neće (ć=đ) 211, Nikole 29, 32, nive 29, 186, 208, Notnice 182, Mare 181, Marie 202, Marice 20, 23, Markovine 186, meće (ć=đ) 180, mitropolie 214, ornice ('zemlja koja

se orež) 180, otluke 187, parte 195, paše 261, pravde 3, 14, 191, pravъdex 186, Praskvice 191, robe 251, 261, ot ruke 187, rupe 201, ot sarže 233, svile 181, 218, sestre 3, poradi sloge 196, Stane 186, starešine 214, do Modre Stiene 186, pečicu strade ('ulice') 272, sudie 3, 7, 12, suće 151, 186, 271, sume 187, tarace 197, 209, tetke 25, ot tramuntane 240, -пѣт- 207, trumanъtane (!) 240 – ime vetra, o(t) trgovine 232, Ćюде 209, uciene 204, čenice 232, Šolage 224, 213;

7.39.3. Nastavak lok./dat. jednine je -i. Ispred njega poznata je alternacija osnovnog konsonanta k:c, ali ni izdaleka onako dosledno kao u tipu -a (t. 6.210.1.). Nedosledna alternacija zahvata čak i jednu istu reč, te se ova javlja u dubletnim oblicima osnova na -k/-c. Ovo je pre svega posledica izolovanosti ovakve alternacije u tipu -e (ona se pojavljuje samo u jednom obliku), dok u tipu -a alternacija k:c u PI 16–18. veka zahvata tri od pet postojećih oblika (N/V, L, D/I) množine. Sem toga, alternaciju k:c u L/D tipa -e potiskuju i razni fonetsko-semantički momenti (up. Boki ~ bōci; tetki > teci/teci < teći i sl.).

K:C dievoici 33,

Luci 11, 74, 2 puta, 81, 2 puta, 84, 76 ~ Luki, 282

ma(i)ci 91,

(po) ruci 188, 258, 278 (u značenju 'rukom', 'od ruke'), unuci 42, 150,

ali: bližiki 7, (po niednoi) nauki 286

G:Z (po) knizi 30, 224 ~ po toi knigi 261,

(u ovoi) knigi 23

(u) slozi 129, 173, 171, 201, 208 (u istom kontekstu alternira ak. – u slogu 209, 212); Šolazi 99 ~ Šolagi 252, 253 i dr, češće

X:S maćesi 84 (jedini primer)

Pored toga, evo i nekoliko regularnih primera:

Alekži 21, Andri 24, 93, 229, var. -ъ 271, Andrii 195, Анѣдриани 181, Anćuši 20, Bakoti 195, bandi 179 ('strani'), (kufinъ) baštini 27, (o) baštini 34, Bogorodici 29, (po) voli 258, Vućini 32, 297, (po) duši 181, 186, 193, ženi 24, 182, 270, zakletvi 192, (u) zemli 16, Ilii 273, 246, Ieli 111, 179, (po) kanzalери sborskoj 22, Kati 260, Katici 20, Katni 273, kući 217, 245, (po) kletvi 186, Mari 44, 270, Marici 29, Mili 29, Milici 28, (po) molъbi 195, neviesti 274,

(po lutoj) nevoli 29, Nikoli 32, (po) noti 189, parti 180, 199, 201 (‘stranki’), paši (titula) 261, podkućnici 245, (po) pravъdi 192, (u) Praskvici 32, niednoi raboti (dativno) 14, mitropolitu Savvi 274, (po) sviedočbi 25, 33, var. (po čisto) sedočbi 232, po sili 14, Stani 29, 179, (po) stimi 205, strani 12, pri centi ot broda 261, po cieni 145 itd.

7.39.4. U instrumentalu jednine ima srazmerno najviše izuzetnih primera, iako je njihov broj u stvari neznan prema broju primera sa regularnim sufiksom -om (odn. njegovim varijantama -on, -oⁿ).

U ovom padežu sam zabeležila dva puta stari oblik instrumentala sa sufiksom -oju: рукою, oba u 215c, 1744. u potpisu pisara-kaluđera i sve-doka-igumana (pisax ..., i: po(d)pisax rukoy). Oblik je očigledno uzet iz crkvenog jezika.

Pored toga, zabeležila sam i nekoliko oblika sa sufiksom u obliku -ome (up. i t. 6.29.4. za primere tipa -a): сѣ пеѣicomе zemle 2c, urvome u plemenitu baštinu 2c, ц. u vieкъ 20, učenome 2c – sve kod istog pisara, igumana Dionisija (1587–1591), čija su i dva od tri primera navedena u t. 6.29.4. Kasnije nisam našla ove oblike.

Primere svomъ okonomъ zemlomo turskomъ itd. (125) i s veru i libertadi (102) mislim da treba tumačiti kao mehaničke greške. U sličnom kontekstu javlja se u formuli obično „imući veru i liberta(d)“, pa je možda pisar mahinalno zadržao ovaj oblik akuzativa i uz predlog s, jer mu mešanje ak. i instr. nije bilo strano.

Inače je redovno -om/-on/-oⁿ:

Andricomъ 13, aspromъ (‘novcem’) 246, 252, 301 – inače obično u množini (‘novci, pare’; up. i nom./ak. mn. i t. 8.10.5.), Bakotom 195, s barkomъ 261, 262, baštinom 24, -ъ 13, -ъ 294, (pred) Budvomъ 294, bulom (gospotskom bulasmo) 43, -ъ 33, 34, 16, -ъ 187, 191, 192 u desetinama primera; s verigon 279, veromъ 70, 81, (pod) vodomъ 21, 186, voevodomъ 14, -ъ 52, (pod) Bieliškomъ Glavicom 222, (pod) Dubravomъ 240, dušom 180, 186, var. dušon 265, (s) ženomъ 242, (pod) zakletvom 283, -ъ 12, zgradomъ 249, 28, var. sgradom 3, 2 puta, Pliomъ 278, istinomъ 12, 13 (‘po istini’), meću Dračemъ i Kavalюmъ 261 (ak. Kavalю); kućom 3, 271, kućon 285, s Lukšon 259, Lюbišomъ 274, s mo(l) bomъ 275, Nikolom/-ъ 12, 2 puta, -ъ 23, numeromъ 300 (disimilacijom – lumeromъ 299, 302, lumerom 290), Krivom Nivom 3c, s orćinomъ 46, (pod) pienom 235, 246, pogodbomъ 249,

podkućnicomъ 72, rotъkućnicomъ 28, pravdom 214, s preporukom 187, s rьgьćiomъ 29, paršunomъ 24 (personom, 'lično'), puškomъ 278, s perlomъ 99 (up. i s madreperlomъ 150, koje je u registru reči i pojmova dato u obliku sr. r, iako nigde nisam našla drugo sem ž. r.; ital. takođe madreperla, 'sedef'), rabotom 187, ranomъ 280, 2 puta ('wound'), sa svonъ robonъ 262, rukom 209, var. -ь 8, 29, 243, -ь 204, 215, rukon svoion 243, 259, ruko svoiomъ 216, siedožbomъ 301 ('po svedožbi'), sramotomъ 252, srećom 283, Modromъ Stienomъ 6 (uz predlog pod), stranomъ 195, stoibinomъ 275, sudiomъ 14, sućom 192, 2 puta, 277, var. -ь 14, 258 (prezime), -ь 52, 113, 220, s tetkomъ 150, 240, 2 puta, Turiagomъ 43, urvom 5, urьvomъ 31, 240, urvom 245, -ь 17, 20, 22, 286, urvon 272 ~ var. osnove sa /m/ m. /v/ – urmicomъ 299, 302, urmom 187, 193, 195, urьtomъ 228, urmomъ 249, -ь 191, 229, 230, urmon 285, 293, urmonъ 293, ucienom 5, -ь 22, 240, -ь 27, 184, cienom 271 itd.

7.39.5. Za vokativ jd. imam primere samo za nekoliko imenica i oni su uglavnom neinteresantni. Jedino već navedeni primeri bližika/bližiko (t. 7.37.1., str. 129–130) pokazuju dubletne oblike sa sufiksima -a (V=N) i -o. U današnjoj Crmnici (up. t. 221, u: Miletić 1940) nastavak -a, tj. sinkretizam N=V tipičan je za priličan broj kategorija imenica tipa -e. Jedna od njih je i kategorija imenica koje označavaju srodnike (tetka, strina i dr.). Svi ostali primeri u mom materijalu imaju sufiks -o (nemam primera za tip Mare, Marica) sem u imenu Teodosia (231; up. str. 95–96 ovoga rada).

Primeri su bankado 294, vlastelo 274, gospodo 143 (up. i t. 7.36.2. za više primera) i braćo 226. Popo (146) je jedinstveni oblik u mom materijalu u kome inače nema potvrđenog oblika pópa, -e itd.

7.310. Primedbe o N/A množine

Naročitih primedbi u vezi sa ovim oblikom nema. Kao i drugi padeži jednine i nominativ i akuzativ pokazuju stabilnost u pogledu sufiksa -e i u mom materijalu nema primera za izuzetke. Ukoliko ima nekih pojedinosti koje se mogu pomenuti, one su uglavnom iz domena leksike i semantike reči, a ne iz domena morfologije. Neophodno je uporediti primer u t. 7.37.1., bližika, ili u t. 7.38., o imenicama koje imaju samo množinu ili se najčešće upotrebljavaju u množini i sl.

Primeri:

abence i partinence 249 (up. i t. 7.34.), aspre ('novci', 'pare') 207, 211, 228 i još pet puta zapisano (up. i t. 8.10.5.), su dvie barke 261, na Bačvice 149, 195, baštine 81, 186, 204, bezputine 252, 3 puta ('rđava dela'), bratučede 265, br̃nice 150 (.a. br̃nice ot zlata), 202, 260 (brn-), /=minđuše/, verice 260 /'burma, ital. viera/, .v. (=dvě) višne 154, voivode 134, 145, 301, voevode 186, 187, 191, 192 (češće), vražde 213, vrtače 224, gaće 247, gazete 97, gaćete (ć=đ) 285, na glave (děliti) 274, 277, u Glušice 21, 242, dubrave 151, duše 179, 182, ćevoike 274, Zućice (Done i Gor̃ne) 151, zadužbine 209, 274, zgrade 274, iedne kalcete 260, kal̃cete 181, karte 180, 195, 273, knige 32, 33, 81, 195, 3 puta (u knige), 209, edne kovče 270, dvie kruške 28, kruške 209, kuće 81, 207, libre 249, ližbe 245, ličbe 254, loze 217, na Lućice 224, Lubiše 269, masline 145, 152, 179, 189 itd. (jednom: maslene 236), medižine ('medicine, lekovi') 188, na meće 24 (ć=đ), molbe 261 ~ mobe 187, 212 (u značenju 'rad, rad u zajednici'), 278 (u značenju 'molba'; up. i s mobom̃ (=molbom) u 275), nevole 226, -l̃e 240, note 182, na nive 236, oboce (.a. oboce) 260, 218, 302 (Primer „za oboce što su bile pri mene“, 274, ukazuje na ž. r. Vuk ima obo-
dac u m. r, u registru takođe nom. oboci, oboćići ?), .a. ošve 150 (deo ženske košulje ...), parte 182, 195, 265, paše 151 ('pasišta'), piene 243 ('kazne'), ploče 202 (p̃l-), 260, potrebe 181, 189, na Police 24, promiene 191, proteže 243 (var. osn. pretez-, pretež-, ital. pretesa, 'zahtev'), parćie 43, četiri puške 262, rabote 243, sve robe 252 (u knjiž, jez. zbirno reba), ruke 195, 270, sestre 19, spenze 28, 229, 199 (-p̃z-), spence 229, 278, -p̃c- 214, -p̃c- 207, 215, stride 234, 258 ('javno oglašavanje, sred. lat. strida), stube 270, sudie 3, 4, 7, 12, 13, 24, 33, 34, 43 ~ suće 13, 16, itd. 186, 191, 192, 193, 195, 301 (kasniji regularni oblik), susiede 19, tetke 286, trtane ('tartane, italijanska vrsta ribarskog broda) 261, .a. tondinee 150, tundine 113, tudine 84 (it. tondina, vrsta ogrlice), udove 19, xaline 81, čase 12 itd.

Za ostale oblike u množini v. t. 9. 7.

8. DEKLINACIJA IMENICA TIPA -I

Imenice deklinacionog tipa -i imaju, kao što je poznato, minimalan broj različitih padežnih oblika u jednini, gde je oblički sistem sveden na dva ili tri oblika (tamo gde se, kao u Paštrovicima, dobro čuva instrumentalni sufiks -ju). U množini imamo sinkretizam N/V/A.

Ovome tipu, prema materijalu iz PI, u paštrovskom dijalektu 16–18. veka pripadale su i neke imenice koje danas u književnom jeziku imaju drugačiju paradigmu. Po tipu -i u mom materijalu menjaju se sledeće imenice:

(a) imenice ženskog roda sa -ø sufiksom u nom. jd. (tip stvar), uključujući apstraktne imenice izvedene sufiksom -ost (mladost), kao i osnove na -l, koje se krnje u nominativu jednine pred sufiksom -ø (tip so-ø, sol-), zbirne imenice izvedene sufiksom -ad (od domaćih samo primeri za čeljad) i romanske pozajmljenice apstraktnog značenja koje u italijanskom glase na -a (liberta), a kod nas su odomaćene na taj način što su dobile osnovu na -ad, koja može, ali ne mora, da se krnji pred -ø u nom. jd. (up. i t. 5.7., str. 91) – tip liberta/-tad -ø, osnova libertad-.

(b) imenica ljudi (supletivni množinski oblik od čoeck, ček, v. t. 6.27.) – u množini,

(c) delimično imenice: dan (v. t. 6.24.71.), mati i kći.

Imenicama ovoga tipa pripadale su u paštrovskom govoru 16–18. veka i imenice zapađ i rat, a neke se imenice kolebaju između ovog i druga dva tipa o čemu će dalje biti reči.

8.1. Tipična paradigma tipa -i:

Jednina:

N/V/A stvar-ø liberta-ø ~ libertad-ø

G/L/D puna osnova + -i

I puna osnova + -i ~ -ju

Množina:

N/V/A puna osnova + -i

Za konsonantske alternacije u osnovi ispred instrumentalnog nastavka -ju imam svega nekoliko primera i to onih kod kojih alterniraju -t ~ -ć i -d ~ -đ. Iza /č/ još se čuva /j/ (up. i t. 3.3.), a u jednom primeru do alternacije d/đ ne dolazi uopšte. Ovaj primer je iz 1651.

8.2. Imenica zapađ javlja se isključivo u genitivu jednine u dokumentima u kojima se određuju granice imanja. Tako, uz svega tri izuzetka, imam

ot zapadi zapisano u 40 dokumenata, počev od 16. veka (26, 28) pa sve do kraja 18. veka (293, 301, 302). Izuzetno, u svega dva dokumenta – 195, 1738. i 258 (2 puta), javlja se oblik genitiva po tipu -a: putъ zapada ('pravcem, u pravcu' zapada) i od zapada (2 puta).

8.3. Imenica rata ('portion of a payment') javlja se u svega nekoliko primera, ali se koleba između tipa -i i -e: parva ratъ, nom. jd, rečene rati, ak. mn, oba u 143, 1705, u dvie rati 276, ali i parvu ratu, drugu ratu, u dvie rate (2 puta) u dok. 129, 1695.

8.4. Imenica po (<poљ) uglavnom se više ne deklinira i u većini mojih primera javlja se samo u obliku po (222, 240 itd. preko 30 puta zapisano) koji alternira sa imenicama polovica/-vina (168 dokumenata ima sva tri oblika). Stari oblik nom./ak. duala odnosno množine čuva se samo u adverbu napoli (43, 70, 185, 270, 273 itd.). U svega dva primera uz brojeve dva i tri javlja se oblik pole po tipu -e (lencuo ot tri pole, trъpešnakъ u dvie pole – oba u dok. 150, 1709).

Interesantni su primeri u kojima se atribut uz konstrukciju po+genitiv slaže u rodu sa imenicom u genitivu ukoliko se po ne uzima kao da je muškog roda: ucienismo rečeni po magazina 191, sve što e u te po dočića (te = тъ > та, pokazno ?), koi e po dočića bio – oba primera 159, 1712.

Uz imenice koje znače novac ili meru upotrebljava se dosledno po i to za 'polá' isped dotične imenice: po cekina, groša i sl., a za 'i polá' red reči je obično sledeći četiri groša i po 237, dva cekina i po 247 i uvek tako, prema današnjem običnom dva i po, četiri i po dinara, gde je po potpuno izgubilo svaku vezu sa imenicama.

8.5. Italijanske pozajmljenice sa nastavkom -(c)i(j)on, -(c)i(j)un, koje po pravilu idu po tipu -a i muškog su roda, samo izuzetno imaju oblike po tipu -i. Tako imam primer beзъ kontradiciuni nikakve 276, 295 prema hronološki ranijem – bez kontradiciuna 73, ukaza jednu žaminacionъ 33 prema običnijem zamenanca, -e (up. t. 7.34). Mnogo su običniji po liberacijonu 135, 155, 234, 253 itd., niesamъ ... ni pa(k)ta ni oblegacijona učinio 12, podъ oblegacijonomъ 21; poniuna 191, poniuma 179, oponiuna 266, 292 – sve u gen. jd., divižiun 265, u divižione, ak. pl. 243 i sl.

8.6. Isto je tako izuzetno da se reči koje pripadaju tipu -i nalaze sa sufiksima drugih dvaju tipova deklinacije. Ima ih nekoliko:

po tipu -a su oblici karitada (oko negova karitada) 179 ~ da mi se učini poštena karita 150; lubava u „među nima mir i lubava (!) ostavismo“ 270;

po tipu -e komunitade (ot poštene komunitade) 214 ~ redovnom komunitadi (v. primere za gen. i dr., str. 139).

8.7. Imenica varoš javlja se samo jednom i to po tipu -a: po varošu i gradu, kako je i danas običnije u Crmnici, 262, (Miletić 1940: 408). Obrnuto, glad se javlja samo u jednom primeru po tipu -i (u onu glad, 99), što je takođe uobičajeno u današnjoj Crmnici (Miletić 1940: 1). Mislim da će biti greška atribut rečenu uz imenicu kupь – da ni... potvrdite rečenu kupь, 48, 1610, jer već u istom dokumentu nalazimo plural kupovax, a i kasnije kup ('kupovina') je uvek muškog roda (121, 130 i dr.).

8.8. U N/V/A mn. jednom se po tipu -e javlja rieče (daroći nima rieče od poštena) pored regularnog rieče u istom dokumentu (196) i drugde. Oblik stvarь u primeru „a take stvarь niesu se činile“, dok. 33, biće da je pisarska greška (ь~e), kakvu imamo i u primeru „od druge stranь“ 46, ili materь, materь m. matere 84, opet u gen. jd.

8.9. Imenica ljudi, koja se svega dva puta javlja sa starim sufiksom -je (v. t. 6.210.2.) imenica m. r. osnova na -i, ima inače regularnu promenu po tipu -i u množini, što znači da zna za sinkretizam N/V/A u obliku sa sufiksom -i.

Tako:

Nominativni oblik dobri ludi 58, 97, 109, 150, 294, 2 puta, dobri ľudi 150, 155, ludi od plemenaxъ 211, ľudi 226 (ľ. od sva .d. 4 brastva), 261 (ľ. pašini), 275 (poštenu ľ.). Ovde verovatno treba ubrojati i primer – Prikaze se ovi ľudi, koi su sami učinili zliex ćelax, 252 – mada glagolski oblik nije jasan.

Acc. ... nisam reko da bie (ubija) ľudi 12, 1589.

... da postave među sobomъ dobre ľudi 209, 1741,

... kada e Miloš ... prevodio ludi za krala od Napule 238, 1735; ... zavikah moe ľudi 280, 1780.⁵¹

Za ostale oblike v. t. 6.27., 6.210.2. i 8.10.5.

⁵¹ Materijal iz PI odgovara opštoj slici o imenici ľudi kakvu daje i Daničić u IO i u RSS. U drugoj Daničićevoj knjizi zabeleženi su oblici /ľudi/, kao prvi i /ľudie/, kao varijanta, ali se iz primera sa akuzativom vidi da je već u Daničićevom materijalu, pored regularnog /ľudi/, u akuzativu postojalo i novije /ľude/. Njegova frekvencija javljanja je, ipak, vrlo neznatna. Ja nisam zabeležila nijedan takav primer, kako se već može videti.

8.10. Primeri:

8.10.1. Nominativ (V/A) jednine:

autorita 43, vjernostъ 291, vlastъ 123, 226, -тъ 143, glad 99, dobit, -ь, -тъ 89, 155, 269, 2 puta i još 5 puta, var. dubit 287, zapovied 246, 263, ѡkostъ 255, 258, karita 85, 88, 101, 150, -tadъ 181 (v. i t. 8.6. za izuzetak), komunita 118, 143 (v. t. 8.6), krepostъ, -тъ 209, 2 puta, 301 i još tri puta (var. sa /i/ od /ě/ kripostъ 125, jedini primer), krv, -ь 213, 3 puta, var. karvъ 12, edna karъ 143, liberta 3, 19, 84, 208 i još 15 puta tako (var. librъta 101, 108, 111, librta 74), libertad 58, 64, 179, (var. -тъ 186, 214, 223, -tatъ 195, libretъ 59), ljubav, -ь 6, 3 puta, 187, 227, 232, ljubav 210, kliubav 272 (v. t. 8.6.), milostъ 280, -тъ 125, napastъ 143, 2 puta, oblast, -ь ('vlast') 118, 215, 224, 252, u pametъ 274, pustošъ 7, ratъ ('war') 19, 261, ratъ ('portion') 143 (v. t. 8. 3.), rieč, -ь, -тъ 84, 85; 89, 91, 101; 29, 32 (v. t. 8.8.), smrt 283 (var. smartъ 143, smertъ, smrtъ oba u 275), so 261, 2 puta (rod=?, ovo su jedina dva primera u celom materijalu, v. Miletić 1940: 408), za starostъ 278, čeladъ 58, čeladъ 125, 2 puta, čeljad 283, čast 6, 2 puta, 252, 2 puta, 272 (var. ćstъ 1, 4 puta, čestъ 278) i nečast 252 (za nečast učinenu);

8.10.2. Genitiv (L/D) jednine

viernosti 252, po vlasti 216, na Goledi 222, 234, 2 puta, dobiti 81, 2 puta, 257, 276, 294, ot ereditadi 286, ot etadi 24, 3 puta ('uzrast'), zapadi 192–194, 204–205, itd. (v. t. 8.2.), po zapoviedi 3, 7, 8, 84, 216 i tako dalje u gotovo svakom dokumentu u završnoj formuli i drugde, sa preko 100 zapisanih primera; komunitadi 123, 125, 151, 214, 252, 2 puta (G i D), po libertadi 19, karvi 19, 143, 252, krvi 213, 3 puta, po ludosti 1, ljubavi 250, ljubavi 289, u ljubavi 143, 196, misli 216, mladosti 275, po svoi mrzosti 289, ot te naravi 252, 2 puta, po noći 254 (po noći i po dnevi, v. t. 6.24.71. za imenicu dan), ot pameti 29, u pameti 32, 84, 85, 89, 91, 101, 273, do Pelinoši (top.) 186 (nom./ak. Pelinošъ 136), pravi (u svarhu pravi naše = 'pravo') 54, 58, 69 (ima i primera od prava 'pravda, pravo' po tipu -e, kao s vrъvu prave naše IOZ), do prodoli 198, ratil (priće, ot do) 8, 12, 3 puta, 242 (u početak od rati minute), (u rati) 19, po rieči 17, 19, 20, 23, 70–74, 129–30, itd. u preko 100 zapisanih primera u završnoj formuli gotovo svakog

dokumenta (pisah po rieči ...), var. po rieč sa po uz ak. (87, 121) tretirana je od izdavača kao greška u 121, a kao rekonstruisani oblik sa dodatim /i/ u uglastim zagradama u 87. Uporedimo, međutim, po uz ak. i u t. 6.32., po smrti 274 (var. po smrti 20, smьrti 29, 2 puta, smarti 23, 28, 89, 133), po samrti 288, 2 puta (var. samarti 85, samerti 273), genitivno – do smarti 28, bliže samarti nego života 277, do starosti 273, ot stvari nihove 249, u časti 129, suprotivno našoi časti 252;

8.10.3. z dobiću 301, s libertaću (ć=đ) 137, 1698, 192 i s libertadi 46, 70, 81, 102 koje je ranije. (Dva navedena primera na -đu su jedini koje imam za ovu imenicu.)

s čeljacu 242, 1759; riečiju 6, riečью 1, 38 (sve u značenju 'po reči');

Jedinstven po svome glasovnom sklopu je primer s oturitadiu 86, 1651. u kome se po svoj prilici još uvek ogleda /ju/ sufiks iza /d/. Primer pod zapoviedi 118, 1689. je takođe usamljen kad je reč o imenici zapovēd, ali se slaže sa oblikom libertadi.

8.10.4. Za nominativ množine nemam mnogo primera:

zapoviedi 177, karvi 6, (tei, rečene k.) 12, 2 puta (var. kerьvi 152), uz brojeve 2–4: .v. krьvi 143, .g., četiri karvi 143, .d. krvi 213 (sve u značenju vrste plaćanja kazne, dažbine), pravi (razumioći parteъ i kniьъ pravi) 86, (razumievši ... parte ... i niьъ pravi) 40, rati 143, 276 ('portions') – v. i t. 8.3, rieči 16, 33 itd, stvari 111, 2 puta i još nekoliko puta, časti 123, pod Goleđi 136 (Ovde bi mogao doći i primer na Goleđi, dat pod t. 8.10.2., kao lokativ jd.).

8.10.5. Izuzetno će ovde biti navedeni primeri za ostale padeže množine, jer je njihov broj veoma mali te se oni gube u mnoštvu ostalih padeža množine po tipu -a i -e:

(a) Genitiv množine ima po pravilu sufiks -ix (~ -i u 18. veku): 16. vek asprixь 11, 1588. (3 puta) (u nom. mn. samo aspre po tipu -e, t. 7.310., i u instr. jd. asprom, t. 7.39.4.)

karvix 12, 3 puta

ludix 14

Pored toga, sa ovim nastavkom javljaju se još dve imenice:

Graćanixь 28 (ć=đ), toponim

godištix 29

Izuzetan je oblik krati (mnogo krati) 1, 1557. sa sufiksom -i za koji sumnjam da je uopšte paštrovski, jer se inače po pravilu javlja putax/puta u ovom značenju (up. materijal za genitiv množine tipa -a za 18. vek).

17. vek: eredixь 48, koja inače ima oblike po tipu -a (str. 113)

ludixь 52

kćerixь 37 (v. t. 8.11.)

18. vek:

Pored starijih oblika sa sufiksom -ix:

asprix 238, 245, 259, 261

karvixь 143, -ixь 213

kćerix 179, 182, 2 puta

riečix 168

stvarix 252

i ludix 235, -ixь 208, ludix 252, 261 javljaju se i oblici (prvi i, ako izuzmemo krati, jedini!) sa sufiksom -i iza koga je otpalo /x/:

dinari 193 (po .m. dinari)

ludi 278 (su dvadesetъ svoje ludi i ...)

pari 218 (pet pari kopčica)

Ovakva situacija u materijalu za genitiv množine imenica tipa -i veoma je značajna za moje dalje izlaganje i uverenje da je na paštrovskom terenu od najranijih vremena sproveden horizontalni delimični sinkretizam genitiva množine svih tipova. Na to ćemo se još vraćati.

Karakteristično je da se, sem u primeru asprih (u stranoj reči), imenice tipa -e ne javljaju sa nastavkom -i u gen. mn. Ovo takođe konstatuje i Miletić za Crmnicu u 222.

(b) U dativu množine imam svega dve imenice tipa -i: sa sufiksom -ima u kćerima 89, 1652. i zapoviedima 252, 1764, i sa sufiksom -ma u kćerma 274, 1776, 2 puta.

Dativ mn. sa sufiksom -ma javlja se samo još jednom, 1744. godine, u dok. 224 (Turkešićma – 2 puta, od čega jednom sa -ćьm-; Zanovićma, takođe dva puta, pored Zanovićima u istom dokumentu).

(c) U instrumentalu množine, pored očima, koje je, u stvari, stari dualski oblik, imam samo još jedan primer i taj je sa sufiksom -mi – dva doca pod Dražmi 265, 1769. (toponim Draži, prema registru mesta u PI). Primeri za oblik očima navedeni su u tački 6.35.

8.11. Pošto smo dosad videli i deklinacioni tip -e i deklinacioni tip -i, ostaje nam da još na kraju spomenemo dve imenice ženskog roda koje u materijalu PI, posmatrano sa sinhronijskog stanovišta, imaju mešani tip deklinacije, pored toga što su im svojstvene dubletne osnove (mati-, kći- u nom. jd. ~ mater-, kćer- u ostalim padežima) koje inače nisu tipične ni za tip -i ni za tip -e.

Imenice mati i kći jednim svojim oblicima pripadaju tipu -i, a drugim – tipu -e. Unutar jednog padežnog oblika nema mešanja nastavaka.

U jednini imenice mati i kći imaju sledeću promenu:

N	<u>mati</u>	2, 22, 26, 42, 49 (5 puta), 113, 207 (2 puta), 233, 234, 283.
	<u>kći</u>	7, 19, 30, 55 (2 puta), 91, 99, 111 (3 puta), 113, 133, 134, 150, 179, 181, 202, 204, 279, 289 (var. <u>kъći</u> 210, <u>kъći</u> 281, <u>ći</u> 277)
A	<u>mater</u>	133, 1697 (jedini primer!) pored koga se, takođe svega jednom, javlja <u>maiku</u> 283, 1783. (nom. <u>maika</u> ne javlja se nikad, a od ove osnove imam svega još dva primera za dativ <u>maici</u> božioizi 85, 1650. i, bez /j/, <u>maci</u> božoi 91, dakle umesto 'Bogorodica', u tekstovima jednog kancelara-svetovnjaka i jednog popa).
	<u>kćerъ</u>	23, 28, 33, 3 puta, 42
G	<u>matere</u>	29, 89, 134, 207, 233, 234, 286 (var. <u>materъ</u> , <u>materъ</u> , obe u dok. 84, mislim da treba uzeti kao oblike sa -e jer isti pisar često meša poluglasnik sa /e/. Uporedimo Stepece Nišiče (za nominativ) da e proklete m. prokletъ, ili obrnuto: sve moe u Primorъ, rъđe m. predъ i sl.)
	<u>kćere</u>	111, 134, 145, 182, 2 puta, 217, 286 (var. <u>kćiereъ</u> , 84, 85). Up. i primedbu na kraju ovoga odeljka.
L/D	<u>materi</u>	29, 49, 240, 274, 292, 302 (2 puta) Vidi i primedbu pod akuzativom jednine.
	<u>kćeri</u>	7, 28 (3 puta), 29 (još dvarput, napisano <u>kъeri</u> , <u>kъćri</u>), 145, 179 (2 puta), 181, 218, 240.

Primer za instrumental jd. i za vokativ jd. nemam, kao ni množinske oblike od imenice mati. Imenica kći glasi u nominativu mn. kćeri 19 (2 puta), 179, a isti se oblik javlja jednom uz broj tri (19). Za genitiv i dativ množine v. str. 140–141.

Samo jedan od svih primera koje imam za imenicu kći mogao bi biti izuzetan, ukoliko je genitiv jednine, jer bi imao sufiks -i, po tipu -i, a ne regularno -e:

„i ostavljam svakomu unuku moemu što su mi ot kćeri po edanъ арачинъ (’novac’)“ 274, 1776. U ovom dokumentu zaveštalc pominje dva svoja sina, dve snahe, „nevjeste“, neudate ćerke (u množini), ali se pominje samo jedan zet – i ostavljam moemu zetu Bošku edanъ cekinъ – a odmah posle toga se prelazi na unuke ot kćeri, što bi moglo značiti da je u pitanju samo jedna kći, odnosno da je naš oblik ipak genitiv jednine. Interesantno je da se u testamentu uopšte ne pominje udata kći, no samo neudate, valjda zato što se smatralo da je udata kći podmirena onda kad joj je data prćija.

Iz izloženog materijala se, dakle, vidi da se u paštrovskom govoru 16–18. veka imenica mati i kći još dobro čuvaju, i to obe, u starom obliku nominativa sa osnovom na -i (<-y), a i u ostalim padežima očuvani oblici pokazuju isto ono stanje koje zatičemo i u staroslovenskim tekstovima (up. t. 4.413. u H. G. Lunt 1959) bar kad je u pitanju jednina. Zbog toga se, sa gledišta srpskohrvatskih deklinacionih tipova, može reći da ove imenice idu dosledno po tipu -e u genitivu jednine, a dosledno po tipu -i u dativu i akuzativu jednine. U stvari, posmatrano dijahronijski, u slučaju imenica mati i kći imamo, kao što je već istaknuto, još dobro čuvanje arhaične paradigme u jednini. U množini, međutim, bar ono što je očuvano u paštrovskim ispravama ukazuje da je imenica tipa kći potpuno prišla deklinacionom tipu -i, a tako je nalazimo i u književnom jeziku (od osnove kćer-, razume se).

9. NOMINALNI ZAVISNI PADEŽI U MNOŽINI

Sistem zavisnih padeža množine u materijalu paštrovskih isprava 16–18. veka je znatno šarolikiji nego sistem oblika jednine i nezavisnih oblika množine koje smo dosada razmatrali. To je, uostalom, normalno i za sistem ovih padeža u mnogim savremenim govorima srpskohrvatskog jezika, tako da Ivić navodi mogućnost pojavljivanja 12 sufiksni varijanti u genitivu, 14 u lokativu, 8 odnosno 7 u dativu i instrumentalu množine u našim govorima i to ne uzimajući u obzir razne varijante refleksa /ě/, kvantitet slogova (skraćivanje dugih i duljenje kratkih) i slično.

Već je u uvodu istaknuto (str. 36) da je jezički materijal PI veoma homogen i da su izuzeci od pravila relativno retki te se sistem oblika može relativno lako sagledati pošto se malobrojni izuzeci izdvoje. Ova konstatacija

ponikla je, pre svega na činjenici da je materijal zavisnih padeža množine, naročito u poređenju sa materijalom kod Belića i Daničića, upravo „zabrinjavajuće“ jednostavan.

U t. 5.4. ovoga rada data je distribucija nastavačkih sufiksa množine (na str. 89) po tipovima, a u t. 5.8. iznete su osnovne karakteristike poslednje faze razvitka deklinacije onakve kakvu zatičemo u ispravama 18. veka.

U t. 5.4., međutim, sistem sufiksa zavisnih padeža množine dat je shematski, te ćemo ga ovde izneti ponovo, u detaljima, uzimajući u obzir i sve pravopisne varijante poluglasničkog refleksa, kao i one sufikse koji se javljaju samo u pojedinačnim primerima i koji nisu tipični za sistem. Radi potpunosti ove tabele biće u nju uvršteni i sufiksi deklinacionog tipa -i, mada su primeri za njih već navedeni u potpunosti u tački 8.10.5.

Radi bolje preglednosti materijala, kao i lakšeg sagledavanja problematike sistema zavisnih padeža i njihovih sufiksa, unekoliko ćemo ovde odstupiti od tehnike primenjivane u tačkama 6–8, što je razumljivo s obzirom na različitost materijala u ovome odeljku.

Pregled će, najpre, ići po horizontali, drugim rečima, biće posmatrani padeži i njihovi sufiksi na materijalu svih deklinacionih tipova zajedno. Drugo, tamo gde je to naročito potrebno, materijal će biti podeljen po vekovima, a unutar kategorije veka po deklinacionom tipu odnosno rodu. Naposljetku, biće razmatrani oni padeži za koje je materijal jednostavniji i/ili siromašniji, a nakon njih zasebno genitiv množine.

9.1. Distribucija svih sufiksa genitiva, dativa, instrumentala i lokativa množine za koje imam potvrde u svom materijalu:

1. Genitiv množine:

Tip -a i tip -e (za sva tri roda): (a) -∅
 (b) $\bar{\text{r}}\text{x} \sim \bar{\text{r}}$
 (c) $\bar{\text{i}}\text{x} \sim \bar{\text{i}}$

Tip -i:

Dok se imenice tipa -i javljaju isključivo sa svojim tipičnim sufiksom (c), dotle se imenice preostala dva tipa, sva tri roda, javljaju u oblicima sa sve tri varijante genitivnog sufiksa množine, bar po jednom.

Ukoliko uzmemo u obzir način pisanja refleksa poluglasnika kod raznih pisara (odn. њ/ѣ, а, е), dobićemo niz od mogućih 8 kombinacija sufiksa u pismu, ne računajući tri kad je u pitanju -∅ (-ѣ, -ѣ, -∅, tj. ništa nije napisano iza suglasnika osnove): -ѣx, -ѣx, -ax ~ -a, -ex ~ -e, -ix ~ -i.

U daljem izlaganju, a posebno u tabelama, prve dve pravopisne varijante su tretirane kao /x/, a preostalih 6 svaka za sebe. Sufiks -ø tretiran je takođe kao jedan sufiks.

2. Lokativ množine:

- ěx: imenice mušog roda tipa -a, u pismu -iex, a samo u jednom primeru javlja se -ex.
- ima: imenica srednjeg roda (u) plemenima (jedan jedini primer lokativa na -ima, 210, 1741)
- ax: imenice ženskog roda tipa -e; svega dva primera od kojih jedan nepouzdan, jer može biti pravi genitiv.

3. Dativ množine:

Tip -a:	-om/-em	do polovine 17. veka i to već redak u 17. veku.
	-ima	redak u 16. veku, od 30-ih godina 17. veka regularni sufiks. Imenice sr. r. isključivo se javljaju sa ovim sufiksom u mom materijalu.
	-ma	samo u 4 primera, v. t. 8.10.5 (b);
Tip -e:	-ama	regularni sufiks već od prvih naših isprava;
	-am	izuzetno, svega dva puta, od kojih jednom nepouzdan;
Tip -i:	-ima	u dve reči (dva primera);
	-ma	u jednoj reči (dva primera), v. t. 8.10.5 (b);

4. Instrumental množine:

Tip -a:	-i	uglavnom dominantan u 16. i prvoj polovini 17. veka, izuzetno se čuva duže u reči svědoci, v. niže;
	-ima	dominantan u 18. veku, istovremeno, tipičan za srednji rod od prvih primera;
	-im	samo jednom 210, 1741; рѣред свіеdocимѣ kod Đorđija daskala Dmitrovića, koji se odlikuje arhaičnošću jezika i pisma; ^{*52}
Tip -e:	-ama	regularan od prvih isprava;

⁵² O oblicima imenica tipa -a sa nastavkom -ama vidi str. 151–152. Moje je mišljenje da u dva-tri takva primera imamo pre pisarske greške nego realne sufikse za imenice tipa -a.

	-ami	samo jednom, 79, 1645 – sa kartama i spe(n) zami, gde bi prvi oblik trebalo da bude m. r. (karat) prema registru PI;
	-ima (?)	samo u jednoj reči, v. str. 152;
Tip	-i: -mi	samo jednom, v. t. 8.10.5. (c);
	-ima	samo u očima, gde je u pitanju stari dual;

9.2. Kao što je već rečeno u t. 6.210.1., ispred nastavaka koji počinju fonemom /i/ bilo koga porekla (i, y ili ě, tj. refleksa ě) prisutna je alternacija k:c. Tako imamo primere: Iebucima, rabotnicima, Turcima, unucima u dativu mn; svedoci, okraici, općinici, razlozi ili baštinicima, ortacima, plemenicima, siedocima/sviedocimъ, razlozima u instrumentalu mn; razloziexъ i (možda) /s/vedociexъ u lokativu dvojine (za lokaciju primera v. tabele u odgovarajućim odeljcima). Izuzetaka u ovom pogledu nema u mom materijalu. Odnos ok-o/oč-ima je stari i zato poseban slučaj.

9.3. Lokativ množine

Javlja se u vrlo malom broju primera i većina ih pripada tipu -a: sufixs -ěx (u pismu -iex) javlja se kod imenica muškog roda ovoga tipa:

u grošiexъ 69, 1636.

o zaimiexъ 36, 16/17. vek

u razloziexъ 109, 1680

po čistiexъ razloziexъ 159, 1712 (kako aparae po ...)

(po?) /s/vedociexъ 7, 1585 (deo teksta je oštećen)

po stimaduriex 119, 1690

po var. -ъ 37, 1600; 48, 1610. (po s. obratiexъ)

po var. -ъ 133, 1697

Jedini primer sa sufixsom -exъ i neizmenjenim konsonantom osnove -g (što jasno ukazuje da nije u pitanju oblik lokativa) i koji je pouzdan znak za sinkretizam tipa L=G je (aparae) po razlogexъ iz 155, 1712. Vremenski se podudara sa najkasnijim primerom sa sufixsom -ěx (razloziexъ, 159, 1712; čak i u sličnom kontekstu).^{*53}

Sufiks -ima, koji ukazuje na drugi tip sinkretizma D/I/L, javlja se samo jednom u celom materijalu, najkasniji je po vremenu javljanja i istovremeno jedini primer lokativa za imenice srednjeg roda: u ostaliema plemenima, 210, 1741.

⁵³ Primer o cekinax trideset, 270, 1772 je pre genitiv uz 30.

Od imenica tipa -e u lokativu množine pouzdano se javlja samo imenica knjiga, a i to „pouzdan“ je, u stvari, relativno, s obzirom na situaciju u muškom rodu. Inače se u pismu ne može reći je li to genitiv ili lokativ. Primeri su: (zakone) po knjigaxъ 7, 1585.

nasmo po knjigaxъ i po kletvi 177, 1727.

po nixъ govoru i po knjigaxъ 209, 1741.

Primer po sviex teziex baštinax odismo 265, 1769. problematičan je, jer može biti i pravi genitiv (tj. ne sa /a/ no sa /ạ/) u konkretnom mesnom značenju uz predlog po (up. o tome t. 298, Miletić 1940; Bošković 1935: 30–34).

9.4. Dativ množine

Prema mom materijalu ukupan broj primera za dativ množine je nešto preko 100 (tačnije 110) u ispravama iz sva tri veka.

Imenice srednjeg roda (tipa -a) javljaju se u dativu svega tri puta i uvek sa sufiksom -ima (kumstvima, pobratimstvima – oba u 8, 1585; plemenima 123, 1692.), v. i t. 9.42.

Imenice ženskog i muškog roda tipa -e javljaju se takođe vrlo retko u ovom padežu – svega deset puta, od čega je osam primera sa sufiksom -ama. jedan pouzdani primer sa sufiksom -am je iz 1570. godine, a jedan je nepouzdan jer je hartija oštećena pa se ne vidi da li je finalno /a/ postojalo (kako su mislili izdavači stavivši ga u uglaste zgrade) ili nije (1609). Za primere v. t. 9.43.

Imenice tipa -i u svega četiri primera takođe pokazuju da su znale za najmanje dva sufiksa, -ima i -ma koji su raspoređeni u odnosu 2:2 (v. t. 8.10.5b).

Na imenice muškog roda tipa -a otpada nesrazmerno najveći broj primera (preko 90) i one pokazuju, kao i u lokativu, da sve do polovine 17. veka još relativno dobro čuvaju stare oblike.

U 16. veku odnos primera sa starim sufiksom -om/-em prema primerima sa -ima je 6:3 (sva tri primera na -ima imaju dublete na -om/-em: sinovcima, sinovъcima ~ sinovъcem, vlastelima ~ vlastelom).

U prvoj polovini 17. veka, sve do 1651. godine, kada sam zabeležila poslednji primer, preovlađuju oblici sa starim sufiksom. Do 1651. odnos primera je opet 6:3 u korist -om/-em i opet se javljaju dubletni oblici Iebucima (1636) ~ Ebukomъ (1600) i sinovima (1650) ~ sinovomъ (1651). Od 1651. javljaju se isključivo oblici dativa množine sa sufiksom -ima uz svega dva izuzetka iz 18. veka koji imaju sufiks -ma (Zanovićma, Turkešićma u dok. 224, 1744, svaki po dva puta).

Ovo, dakle, znači, da uz svega nekoliko izuzetaka, od polovine 17. veka možemo računati sa dativnim oblikom koji ima polifonematski sufiks od tri foneme za sva tri deklinaciona tipa, u čemu se ogleda delimični horizontalni sinkretizam, jer je -ma uopšteno za sve imenice. Potpuni horizontalni sinkretizam objedinjuje otada tipove -a i -i.

Primeri slede u narednoj tački.

Dativ dvojine

9.41. Tip -a (muški rod)

-om/-em:

16. vek:	братомъ	29, 1597 (осталамъ ... четирьма братомъ монема)
	властелом	6, 1582 (дароваше ... реченимъ вл. Цетанномъ)
	синовомъ	11, 1588 (дать ... неговиема с.)
	Цетанномъ	6, 1582 (дароваше ... властеломъ Ц.)
	Лнерьцемъ	14, 1590 (ном. Лневъци; рзидали Л.)
	синовъцемъ	29, 1597 (осталамъ с.)
17. vek		
	беришаномъ	46, 1607
	властеломъ	62, 1630 (нама в.)
	вар. -ь	43, 1605 (речениемъ в.)
	евзкомъ	38, 1600
	синовомъ	88, 1651
	Кановицекомъ	48, 1610

-ima:

16. vek:

властелима	24, 1592 (даше нама згор именованиема двиема в.)
синовъцима	29, 1597 (има покъ ... с. монема)
синовцима	34, 1599 (плативши ... неговиема с.)

17. i 18. vek:

аквнстантима	249, 1764 (2 puta)
властелима	182, 1732; 201, 1740; 216, 1743; 224, 1744;
гарбланима	125, 1693 (2)
Греговичима	204, 1741; 240, 1756; 2 puta

	Давидовићица	219, 1743
	днедовица	69, 1636
	дезборсантица	276, 1778
	Двѣрокчаница	252, 1764
	законица	252, 1764 (2 puta)
	Зановићица	224, 1746
	игѣмъница	215, 1743; 216, 1743
	небѣзницица	69, 1636 (ур. ѿвѣкомъ ,38, 1600)
	Кастелановићица	199, 1739
	кметовица	209, 1741; 224, 1744; 238, 1753
	конфинантница	286, 1784
	Никалевићица	150, 1709
	Оцинаница	261, 1767
	Паштровићица	123, 1692; 261, 1767.
	Перазнићица	223, 1744
	Петрићевићица	280, 1780, 2 puta
	прнѣтелица	194, 1738
	прокарадѣрница	118, 1689; 229, 1745
	Пѣлнезица	251, 1764
	работницица	185, 1734
	синовница	83, 1650; 143, 1705; 146, 1708; 157 (2 puta), 159, 194 (2 puta) i dalje uvek tako u još 19 primera
	синовцица	235, 1752
	стицадѣрница	154, 1711; 149, 1709; 171, 1724; 234, 1748; 236, 1752;
	Тѣрцица	261, 1767 (2 puta)
	внѣзницица	277, 1778 292, 1789
	Франићевићица	245, 1762
- <u>ма</u> :	Зановићица	224, 1744 (2 puta)
	Тѣркешнићица	224, 1744 (2 puta; jednom sa -тъм-)

9.42. Tip -a (srednji rod)

Isključivo -ima:

КВІСТВИЦА, ПОБРАТИМСТВИЦА – оба 8, 1585 (зчиненісцо рокъ п. и к. о Толинн-дне)
 ПЛЕМЕНИЦА 123, 1692

9.43. Tip -e

-am:

ПРАТАМЪ (м. партам; овець пратамъ) 2, 1570
 СЪДНАМЪ (nepouzđano; kod izdavača сѣднамъ[а],
 jer je hartija oštećena) 47, 1609

-ama:

16. vek:

БЛИЖИКАМА (да се дѣ ... нанвећнема в.) 7, 1585
 МАХИНАМА 8, 1585

18. vek:

КЕВОНКАМА 274, 1776, 2 puta
 КОВЧАМА 270, 1772 (fig. да дѣ ковчѣма = da dâ oni-
 ma koji su dobili kovče)
 НЕВНЕСТАМА 274, 1776
 ПАРТАМА 208, 1742; 258, 1766

9.5. Instrumental množine

Ukupan broj primera za ovaj padež u mom materijalu je nešto preko tri stotine (oko 330).

Imenice srednjeg roda (tipa -a) javljaju se i ovde u vrlo malom broju, ali prvi put pokazuju dvojstvo sufiksa koje je do sada bilo tipično samo za primere imenica muškog roda.

Sa sufiksom -i javljaju se isključivo primeri imenice dobro ('posed, imanje') u formuli sigurati nekoga dobri(ma) svojima ('osigurati'). Tako imamo dobri u instrumentalu sve do pred sam kraj 17. veka, kada se javlja prvi put, u istoj formuli, oblik dobrima (1698) koji se otada javlja još 24 puta kroz ceo osamnaesti vek bez izuzetka. Preostali primeri za instr. mn. imenica sr. r. imaju sufiks -ima: od imenice pleme (plemenima) i usta (ustima) – koje je, u stvari, stari dual – i svi su iz 18. veka. Mislim da se -i u dobri čuva tako dugo zahvaljujući tome što se nalazi u ustaljenoj pravničkoj formuli. Uporedimo i situaciju u imenicama m. r. malo niže. Za primere v. t. 9.52.

Imenice muškog roda tipa -a takođe se javljaju pretežno sa pomenutim dvama sufiksima (-i i -ima).

Sufiks -i potpuno dominira u 16. veku gde jedini izuzetak sa nastavkom -ima nalazimo u obliku vlastelima, iz 1591. g. Primera sa -i iz tog perioda ima oko 30 (zapisanih 27). U 17. veku još uvek je više primera sa -i, ali je broj onih sa -ima već impozantniji (-i: -ima – 37:8).

U 18. veku, međutim, slika se iz osnova menja, jer se prema preko 70 primera sa nastavkom -ima u ovom periodu javlja jedva 7–8 primera sa nastavkom -i, pa su čak i neki od njih nepouzdana. Tako, na primer, u 253, 1765. nalazimo (kao deo formule „poniesmo se životima našiemā“... za neku baštinu ili imanje radi ucene) oblik životi prema 24 primera iz 18. veka u kojima nalazimo životima, te se može misliti da je posredi greška pisara. Takođe je nejasan kontekst u kome se javlja oblik skutovi: „(doniela) dvanast košukliax tankiex, vezeniex, a pet skutovi debeli“ gde je prvi utisak da se radi o instrumentalu, tj. da treba čitati „a pet (košulja) s skutovi debeli“, ali s obzirom na to da je u pitanju nabranje stvari donetih u prćiju, možda je prosto tekst uprošćen, pa bi ga trebalo čitati: „a pet (košulja) u kojih su skutovi...“ itd. što bi značilo da skutovi nije instrumental nego nominativ. Primer je, sem toga, hronološki vrlo usamljen (279, 1780). Najduže se -i čuva u reči svedoci koja ulazi u ustaljenu formulu „pisah pred svedoci/-ima“ i u ovome obliku ga nalazimo kontinuirano sve do 1709. godine, pa onda opet u nekoliko primera iz 30-ih i 40-ih godina 18. veka. U istoj formuli novi oblik svedocima javlja se prvi put tek 1709. i od tada je regularni oblik kroz ceo 18. vek.

Pored ova dva sufiksa u instrumentalu množine, tamo gde očekujemo nastavke -i ili -ima nalazimo nekoliko puta druge sufikse: jednom -imъ (sviedocimъ 210, 1741), nekoliko puta -ama i jednom, mislim, oblike genitiva na -axъ. Oblik -imъ nije neobičan, a sasvim je usamljen.

Oblici -ama su sumnjivi. Sufiks -ama javlja se regularno u reči karate (ak.), karatama (instr.). U registru PI za značenje koje ima oblik karatama navodi se nominativ karat (ital. carato) – 'dio koji pripada procjeniteljima za obavljeni posao'. Pored toga postoji i imenica ž. r. karata, 'isprava' (up. i danas 'hartije, papiri' u sličnom značenju). Daničić u *Rječniku iz književnih starina srpskih* ne beleži nijednu, dok Vuk ima samo drugu od njih. Ja smatram da oblici sa karatama upućuju nedvosmisleno na ž. r., ali ne ulazim u pitanje da li su pisari grešili jer su mešali oblike od karat i karta ili je stvarno u pitanju imenica ženskog, a ne muškog roda. Oblici karatama javljaju se u dok. 79, 88, 229.

Sufiks -ama javlja se takođe u obliku dionicama gde očekujemo m. r. (od dionik 'onaj s kojim se deli'): „da podъmiri (Andra) intrade i ostale spence prokaradurima cirkovniema s knegoviema dionicama (!) koji su se pravdali suproćь cirkve i niesu ćeli nikada za to poslušatъ ...“ Situacija je i ovde slična onoj u slučaju s karatama: pored dionici (nom. mn. m. r.) postoji i dionice (nom. mn. ž. r.), te je moguće da je došlo do zabune u obliku. Primer je iz dok. 229, 1745.

Najinteresantniji izuzetak je pojava oblika sa genitivnim -ax uz predlog 'među' koja je sasvim neuobičajena za moj materijal: „izradi setenъcie кою бѣху učinili меку Crničanaxъ i Paštrowićaxъ“ (254, 1765). Miletić navodi za Crmnicu isključivo među uz akuzativ i instrumental, dok ni na jednom drugom mestu nisam našla nešto što bi bilo slično ovome. Daničić uistinu navodi primere sa instrumentalom umesto lokativa i primere sa lokativom umesto instrumentala, ali takvog mešanja kod nas, u PI, nema, osim ako ovo ne bi bio jedini primer takve vrste. U tom slučaju imali bismo dva primera više koja bi potvrđivala sinkretizam G/L. Drugo tumačenje bi bilo da je u pitanju greška zbog odnosa među ~ između, ali ni ovo mi ne izgleda veoma ubedljivo. Upporedimo primer između dionicaxъ 185, 1734.

Imenice tipa -e (oba roda) javljaju se oko 120 puta, a u svega tri primera nemamo nastavak -ama. Jedan od njih je spe(n)zami iz dok. 79, 1645, a dva su od iste reči s merlima 279, 1780 u istom dokumentu u kome se pojavljuju s merlama i deminutivno s merlicama, što ukazuje na osnovnu imenicu ženskog roda. Najzad, oblik abencema pored pertinencama u istoj rečenici (258, 1766) načinjen je verovatno prema nominativu dvojine abence, ako nije greška pisara.

Primere za sve tipove i sufikse v. u t. 9.51–9.53.

Na osnovu izloženog materijala, možemo i za instrumental konstatovati da već u 18. veku imamo ustaljeni sistem koji nalazimo i u ondašnjem književnom srpskohrvatskom jeziku – trofonematski sufiks za sve deklinacije tipove sa zajedničkim delom -ma po horizontalnoj ravni (sa potpunim sinkretizmom u tipovima -a i -i) i potpuni sinkretizam D/I unutar svakog tipa, dakle po vertikali. Šteta što materijal za lokativ nije potpuniji, te se o odnosu ovog padeža prema ostalim zavisnim padežima množine ne može ništa pouzdano utvrditi.

(O oblicima tipa -i: očima i Dražmi v. t. 8.10.5. c)

Instrumental množine

9.51. Tip -a (muški rod)

-i:

16. vek:	с осталинема <u>властели</u>	
	<u>Цетлинани</u>	6
	предь <u>властели</u>	8
	съ <u>динари</u>	30
	предь <u>калѣѣри и попови</u>	29
	с <u>кран и зкран</u>	20
	с <u>кран и окраници</u>	23, 27, 20
	(помѣѣ Махинама и)	
	<u>Паштровићи</u>	8
	с <u>прокарладѣри монѣмъ (!)</u>	27
	(pred) <u>сѣдоци</u>	9, 20 ₍₂₎ , 22, 25 ₍₂₎ , 27, 30, 35 i dr.
	ш неговнема <u>синови</u>	11
	съ рѣченнема <u>Тѣрковићи</u>	13

17. vek:

предь властели	Паштровићи	48, 1610
са осталинема властели		59, 1628, 2 puta
предь властели		64, 1631
меѣѣ	Голѣбовићи	41, 1605
	3 динари	61, 1630; 80, 1646; 88, 1651
	са н(н)канти	79, 1645
	с Каношевићи	48, 1610
	с кран и окраници	60, 1629
	с опѣиници	58, 1625, 2 puta
	с разлози не (=пјѣ)	40, 1604
	са свицема разлози	40, 1604
	предь стиладѣри	60, 1629
предь више рѣченнема сѣдоци		39, 1604
	(pred) сѣдоци	45, 1606; 73, 1639; 50, 1613 (2 puta); 85, 1650; 87, 1651; 91, 1657; 103, 1677; 107, 1680
	(var.) сѣдоци	64, 1631; 79, 1645; 89, 1652; 130, 1692; 137, 1698

(var.) <u>сведоци</u>	54, 1619; 88, 1651; 111, 1681; 113, 1683
подеѣх ... и синовци неговнема	41, 1605
подеѣх синовки ...	81, 1647

18. vek:

поннесмо се нашема <u>животи</u>	253, 1765
(~ 24 примера животнима u istoj formuli);	
(pred) <u>сведоци</u>	140, 1702; 145, 1705;
(var.) <u>седоци</u>	199, 1739; 150, 1709; 205, 1741; 210, 1741;
/?/ пет [кошѣлнах] <u>сквѣткови</u>	279, 1780
<u>дѣбелн</u>	
(nejasan kontekst; nom. mn. ili instr. mn.?)	

- ima:

16. vek:

пр(є)дъ ... <u>властѣлница</u>	16, 1591

17. vek:

пред нама <u>властѣлница</u>	74, 1642
З <u>Гарѣланица</u>	125, 1693
меѣх нама и <u>Гарѣланица</u>	125, 1693
поннесмо се <u>животница</u>	135, 1698
нашема	
сигъравад нх <u>Горницема</u>	89, 1652
<u>Зираница</u>	
с <u>концица</u>	113, 1683
сигъраем двѣма <u>конавница</u>	37, 1600
са свиѣла <u>Паштровиѣница</u>	125, 1693

18. vek:

съ <u>Яндровиѣница</u>	258, 1766
пред (исто)	279, 1780
ваштниница	215 (3 б.); 216 (2 puta, меѣх {нгѣмъница/калѣѣрница} и б.)

ВЛАСТЕЛНИЦА	152, 1709 (с в.)
ЕРЕДНИЦА	258, 1766 (кѡнфинна ... є.)
ЖИВОТНИЦА	168, 1720 (2 puta); 171, 1724; 173, 176, 177, 180 i još 17 puta tako posle 168, 1720.
ИГЪМНИЦА	214, 1743 (мѣѡ нама (и) и.)
ИГЪМЪНИЦА	216, 1743 (мѣѡ и. и баштинницима)
КМЕТОВНИЦА	143, 1705 (пред партама и к.)
КАЛѢКЕРНИЦА	216, 1743 (мѣѡ калѣк. и баштинницима)
КОНФИННИЦА	293, 1790 (мѣѡ к.)
ЛЮБИЛНИЦА И СТАБИЛНИЦА	276, 1778 (с м. и с.)
ОРТАЦИЦА	283, 1783
ПАСАМАНИЦА	233, 1747 (с п. на перси)
ПЛЕМЕНИЦИЦА	226, 1745 (с мѡмѡмъ браѡомъ п.)
ПЪТОВНИЦА	251, 1764
ПОДОВНИЦА	271, 1775 (с п.)
ПРОКАРАДЪРИЦА	279, 1780 (предъ)
РАЗЛОЖНИЦА	159, 1711
РЕДНИЦА	199, 1739 (с. р. Зановиѡа)
РЪКАВНИЦА	233, 1747 (с. р. до лакетаѡ)
СНЕДОЦИЦА	149, 1709 (пред с.)
var. сѣ-	150, 1709
var. се-	182, 1733; 194, 1738, još 8 puta posle 182, 1733
var. сѣ-	225, 1776; 275, 1776 (skraćeno: сѣд(оц)ница)
var. свне-	207, 1741; 210, 1741
СИНОВЦИЦА	216, 1743 (2 puta; /с/ с.)
СИНОВНИЦА	171, 1725; 187, 1734; 273, 1776 (uz predlog с)
СТИМАДЪРИЦА	249, 1764 (2) (pred + s.)
ВИЦЛОВНИЦА	301, 1799 (uz pred. с)
ЦВИЕТОВНИЦА	279, 1780 (uz pred. с)

-im:

пъред свнедоцимъ

210, 1741

О problematičnim oblicima sa sufiksom -ama:

са каратама /и спе(н)замн/ 79, 1645; 88, 229;
с кнеговнема дноницама 229, 1745

i oblicima genitiva (?) uz predlog 'među':

меѣх Црничанахъ и Паштровиѣахъ

9.52. Tip -a (srednji rod)

-i:

добрн (u formuli: „osigurati nekoga dobrima“): 13, 1590; 110, 1681; 107, 1679; 119, 1690; 121, 1692;

-ima:

добрима (sigurati d.) 137, 1698; 135, 1700; 149, 1709; 143, 1712;
152, 1709; 286, 1784; 295, 1791 i još 18 puta zapisano u mom materijalu, posle 137, 1698.

меѣх пл(ме)нима 177, 1727

встима свонема 182, 1733; 262, 1767; 269, 1771

9.53. Tip -e:

-ama:

16. vek:	вртама	3, 1577 (uz predlog С)	
	землама	35 (uz predlog меѣх)	
	книгама и сентенциама	7 (не показую к. и с.)	
	Махинама	8 (помеѣх М. и помеѣх Паштровиѣн)	
	работама	14 (2 puta; uz predlog Сѣ)	
	сѣнама	3, 7, 12 (2), 33, 34	} uz predlog ПРЕД/-Ъ najčešće
	сѣлама	13 (3), 16	
	ѣдама	26 (uz predlog С)	
17. vek:	вѣндама	136, 1698 (2 puta; uz меѣх)	
	зградама	107, 1679 (uz С)	
	ѣвѣкама	107, 1679 (uz Сѣ)	
	кѣѣлама	110, 1681 (uz ПОД)	
	колегама	118, 1689 (uz С)	
	ногама	46, 1607 (поѣосмо н.); 54, 1619; 55, 1620; 58, 60, 102 (5); 107, 109, 110, 135, 1698	

паршѣнама	102, 1676 (поѣсмо п. нашѣма = 'lično')
	/var. прѣшѣнама/пр'шонама v. 18. vek/
партама	36; 129, 1695, 2 puta;
пѣшгѣкама	125, 1693 (uz C)
рѣкама	75, 1642; 85, 1650
спенѣама	88, 1651
смокѣама	107, 1679 (po značenju socijativ ali /c/ ispušteno)
сѣднама	48, 1610; 40, 1604; 42, 1605; 43, 1607; 47, 1610; 49, 1611 (4);
var. сѣѣама	46, 1607 (2 puta); 109, 1680. (3); 118, 1689; 134, 1698 (2 puta);

U 17. veku se javlja i jedini primer sa sufiksom -ami:

спеѣамн 79, 1645

18. vek:

аспрама	303, 1799 (а. платн дугѣ)
глаѣама	246, 1762 (uz predlog C)
маслиннама	146, 1738 (uz predlog C)
мерлама	279, 1780 (2 puta; up. i мерлима)
мерлицама	279, 1780 (uz C)
ногама	149, 1709; 155, 1711; 285, 1783 i još 18 puta ovako, posle 1709, 149; (pravo instrumentalno značenje; pa, ipak, i uz predlog C: с ногама (обидосмо) 152, 1709; 154, 1711; 157, 1712)
прѣшѣнама	146, 1708; 152, 1709 itd.
пр'шонама	249, 1764
партама	168, 1720 (2 puta); 143, 1705; 159, 1712; 173, 1725; 182, 1732.
пертиненцама	258, 1766 (uz ѣв ...)
рѣкама	180, 1730; 261, 1767
ресамма	218, 1743 (socijativ);
сѣѣама	252, 1764 (uz C, ali je propušteno);
стаплнакама	286, 1784
сѣѣама	146, 1708; 154, 1712; 229, 1745; posle toga još 5 puta zapisano

Sasvim izuzetni su primeri abencema 258, 1766 (pored pertinencama u istom dok.) i merlima 279, 1780 (dva puta, pored merlama, merlicama u istom dok.).

9.6. Genitiv množine – uvodne napomene

Pre no što pređem na analizu materijala za genitiv množine u PI, pogledajmo prvo šta nam o oblicima govore približne cifre i statistike, iznete na tabelama u tačkama 9.61. i 9.62.

9.6.1. Tabela 1 izložena u ovom odeljku rađena je s ciljem da ilustruje frekvenciju javljanja pravopisnih varijanti genitivnog sufiksa po rodovima i vekovima. Pri sređivanju materijala, radi veće preglednosti, pravopisne varijante -ø sufiksa grupisane su zajedno. Drugim rečima, u stupcu -ø dat je broj primera i procenat njihovog javljanja sa sufiksom pisanim -ь, -ѣ ili bez ičega iza gole osnove. U stupcu -x obuhvaćeni su primeri pisani sa -ѣх ili -ѣхъ ili -хъ (znak /ѣ/ simbolizuje obe grafije za poluglasnik, /ѣ/ i /ѣ/). Sufiksi -ax i -ex simbolizuju primere pisane sa /vokal a ili e + x + -ь, -ѣ ili ništa/, a stupci -a, -e obuhvataju one primere koji su tako i napisani u tekstovima.

U tabeli 2 (t. 9.62.) materijal je posmatran sa aspekta realnih, stvarnih sufiksa, te su pod jednim stupcem objedinjeni svi primeri sa elementom -x prema sufiksu -ø, odnosno prema varijanti sufiksa -ѣх bez elementa -x.

Primeri genitiva množine klasifikovani su u listama prema tabeli 2 (v. t. 9.62.).

Tabela 1

Muški rod (tip -a)⁵⁴

vek	-ø	-ax	-a	-ex	-e	-x
16. (89)	64% (56)	31% (27)	1,1% (1)	2,2% (2)		3,3% (3)
17. (216)	50% (108)	37% (81)	manje no 1% (2)	9% (19)	(1)	2,5% (5)

⁵⁴ Brojevi u zagradama daju približan broj primera za svaki sufiks.

18. (569)	12,5% (71)	54,5% (314)	21% (120)	8,5% (50)	manje od 2% (10)	manje od 1% (4)

Srednji rod (tip -a)

vek	-ø	-ax	-a	-ex	-e	-x
16. (34)	71% (24)	21% (7)		6% (2)		3% (1)
17. (21)	67% (14)	24% (5)		10% (2)		
18. (73)	24% (18)	47% (34)	19% (14)	7% (5)	1,5% (1)	1,5% (1)

Ženski rod/muški rod (tip -e)

vek	-ø	-ax	-a	-ex	-e	-x
16. (36)	19% (7)	49% (17)		25% (9)		8% (3)
17. (126)	v.t. 9.61.1. 42,5% (54) u stvari 8%(11)	38% (47)	(1)	17,5% (19)	manje no 2% (2)	
18. (235)	4% (9)	69,5% (156)	15% (34)	10% (23)		(1)

Sufiks -ix ~ -i (dati su samo brojevi pojave primera)

vek	Ženski rod		Muški rod		Srednji rod	
	-ix	-i	-ix	-i	-ix	-i
16.	6		2	/1/	1	
17.	1		2			
18.	11		4	3		

Primeri (za brojeve dokumenata up. t. 8.10.5.):

16. vek	{	karvix (tip -i)	16. vek	{	Gračanix /krati/ = 1 . vek godišnix = 16. vek	
		asprix (tip -e/-i)			ludix	
17. vek –		kćerix (tip -i/-e)	17. vek	{	eredix ludix	
18. vek	{	asprix (tip -e/-i)	18. vek – sve /ludix/	18. vek	{	dinari ludi pari
		sve ostalo tip -i				

U vezi sa tabelom procenata (tabela br. 1) treba učiniti odmah jednu napomenu. Visok procenat $-\emptyset$ sufiksa kod imenica ž. r. tipa $-e$ u 17. veku remeti inače veoma simetričnu sliku o razvoju genitivnog sufiksa u paštrovskom govoru o kojoj će kasnije biti više reči. Ako se, međutim, analizira lista primera (t. 9.7.1. (8) str. 165–166), vidi se da od ukupnog broja primera imenica ovoga tipa sa genitivnim sufiksom $-\emptyset$ (54) ni manje ni više nego 43 (odnosno 35%) otpada na svega četiri reči koje se javljaju uz brojeve (v. i t. 9.10.), libra, perpera ili u ustaljenim diplomatskim formulama češće nego van njih – parta, spenza. Ostale imenice tipa $-e$ koje se javljaju u 17. veku sa sufiksom $-\emptyset$ zabeležene su u svega 11 primera (ili oko 8%). Ovakva analiza pokazuje da se razvoj genitivnog sufiksa u tipu $-e$ kretao isto onako pravilno i simetrično kao što je to bio slučaj sa genitivnim sufiksom $-a$: učestalost $-\emptyset$ sufiksa smanjuje se iz veka u vek na račun sve češće pojave sufiksa $-\bar{b}x$.

9.6.2. Tabela 2 je manje složena od tabele broj 1, jer se u njoj ogleda samo odnos realnih oblika, a ne i njihovih pravopisnih varijanti. Zbog toga je tabela podeljena na svega tri stupca: $-\emptyset$ sufiks $\sim \bar{b}x / \sim$ varijanta \bar{b} /

Muški rod (tip -a)

	$-\emptyset$	$\bar{b}x$	\bar{b} (var. bez -x)
16. vek	64%	35%	1%
17. vek	50%	49%	1% (malo više)
18. vek	12,5%	65%	22,5%

Srednji rod (tip -a)

	-∅	-ѣх	-ѣ (var. bez -x)
16. vek	71%	29%	/
17. vek	67%	33%	/
18. vek	24%	55,5%	20,5%

Tip -e (oba roda)

	-∅	-ѣх	-ѣ (var. bez -x)
16. vek	19%	81%	/
17. vek	/42,5%/	55%	2,5%
	ili 8% (v. t. 9.61.1)		
18. vek	4%	79,5%	15,5%

Odnos sufiksa -ix ~ -i (izražen u broju primera) jeste: u 16. veku – 9:1, u 17. veku – 3:0, u 18. veku – 15:3, ukupno 27:4.

9.7. Primeri za genitiv množine

9.7.1.

1) Sufiks -∅, 16. vek, tip -a, muški rod

Виноградъ	(сваръ в.) 32, 1599
Властель	(прѣд .bi. в.) 16, 1591
Двкаты	(uz broj 5 i dalje): 11, 1588 (2 puta); 13, 1590 (3); 16, 1591; 24, 1592; 28, 1596. (2); 29, 1592. (2); 34, 1599 (2)
Лневъць	(къѣ рѣченнѣх љ.) 14, 1590
Паштровиѣ	16, 1591 (2 puta); 34, 1599; 33, 1599 [sve: на зборѣ II.]; 7, 1585 [u zboru]
var. -ѣ	13, 14 itd. još 18 puta
var. -к	32, 1599 (2 puta, Paškovik)
Синовь	(добра Яндрѣ Тѣрковиѣ с.) 34, 1599; 13, 1590
Синовац	(с. нашнѣх) 5, 1582
var. -ѣ	(с. неговнѣх) 34, 1599
Толоръ	(uz brojeve od 5 pa dalje) 26, 27, 35, 9 (2 puta)
Трохоберъ	(рнѣтъю свѣх Т.) 1, 1557
Тѣрковиѣ	(свнѣма добри рѣченнѣх Т.) 13, 1590

2) Sufiks -ø, 17. vek, tip -a, muški rod

Бетнѣ	(одъ Б.) 90, 1655	
Бзгекъ	(одъ Б.) 90, 1655	
властѣль	(по речн в.) 74, 1642; 97, 1671; (и. б.) 90, 1655	
вар. -ь	132, 1697	
вар. -л	133, 1697	
Главочъ	(одъ Г.) 90, 1655	
грошь	(uz brojeve 5 pa nadalje) 89, 1652; 103, 1677; 107, 1679 i još 6 puta	
вар. -ь	97, 1671 (2 puta); 99, 1674. i još 5 puta	
динариѣ	(uz brojeve 5 i nadalje): 99, 1674 (2 puta); 102, 1676 i još 2 puta;	
вар. -ь	109, 1680; 110, 1681; 137, 1698 i još 3 puta	
Дмитровиѣ	(одъ Д.) 90, 1655	
дзговъ	(от ... д.) 36, 16/17. vek	
дзкатъ	38, 1600 (2 puta)	} uz brojeve od pet nadalje
дзкатъ	102, 1676.	
дзкат	118, 1689	
ѣзвкъ	(з ѣ.) 38, 1600; (речью реченных ѣ.) 38, 1600	
Калоѣръѣвиѣ	(одъ К.) 90, 1655	
Каношь	(от земаль К.) 41, 1605	
конавлъ	(ниже к.) 107, 1679	
кметовъ	129, 1695	
лакаты	85, 1650; -ь 99, 1674 (uz broj 5)	
Лешевѣ	(истныхъ Л.) 127, 1694	
Мико[ви]ѣ	(одъ М.) 90, 1655	
Николиѣ	(одъ Н.) 90, 1655	
Паштровиѣ	(звор П.) 47, 1609; 76, 1644; 83, 1650 i još 2 puta tako	
вар. -ь	40, 1604; 42, 1605; 58, 1625 i još 6 puta	
вар. -ь	69, 1636; 79, 1645; 101, 1676 i još 5 puta	
растовъ	(седамъ р.) 121, 1692	
Режевиѣ	(на Рнекъ Р.) 45, 1606	
вар. -ь	(от Р.) 43, 1605	
вар. -ь	(од Р.) 67, 1634; (одъ/од Режевиѣ) 90, 1655; 97, 1671	

снновѣ	(на баштини с.) 38, 1600; (до дошаска с.) 91, 1657
вар. -ѣ	(от стране с.) 59, 1628
стимладѣръ	(по орденѣ) 102, 1676
Толор	(шестдесет Т.) 45, 1606
вар. -ѣ	(uz brojeve 5 nadalje) 37, 1600; 38, 1600 (2); 39, 1604; 110, 1681
вар. -ѣ	62, 1630 (3 puta), 74, 1642; 109, 1680 (2)
Толмиѣ	(одъ Т.) 90, 1655
Тѣрковниѣ	38, 1600 (реченихъ Т.)
Црънецѣ	90, 1655 (одъ Ц.)
цекинѣ	(uz brojeve 5 i dalje) 107, 1679; 127, 1694 (2)
шипекѣ	(до шипекѣ; v. takođe str. 97) 54, 1619

3) Sufiks -ѣ, 18. vek, tip -а (muški rod)

ллитръ	(ѣдн[ѣ]га от а.) 238, 1753
властѣль	(ѣданъ одъ в.) 159, 1712; (ѣднѣ одъ в.) 168, 1712; (више реченихъ в.) 212, 1742
вар. властѣл	266, 1770 (ѣдан от в.)
вар. властѣль	208, 1741 (ѣданъ од в.)
грошѣ	(uz brojeve od 5 pa naviše) 150, 1709; 168, 1720 (2 puta); 191, 1737 (2 puta);
данѣ	(наконѣ ·М· данѣ) 150, 1709 (·М· днѣ) 150, 1709
дннарь	(немаюки д.) 145, 1705 (?) } (!) [može biti i 'novac' i 'novaca'] (не добивка д.) 152, 1709 (?)
дннариѣ	(uz broj 40, ·м·) 149, 1709; 150, 1709; 171, 1724
вар. -ѣ	191, 1737 (isto uz 40)
долацѣ	(лазѣ више д.) 168, 1720
двкаты	(uz broj 5) 150, 1709
вар. -ѣ	(uz brojeve od 5 pa nadalje) 224, 1744; 235, 1752
кметовѣ	143, 1705; 159, 1712; 209, 1741; 216, 1743
вар. -ѣ	143, 1705; 224, 1744
вар. кѣтовѣ	143, 1705
вар. кметевѣ	212, 1742

лакаты	(·г· ѿ) 181, 1731
лнтарь	(uz brojeve od 5 pa naviše): 232, 1747
Паштровиѣ	(збор ...) 143, 1705
вар. -ѣ	(сѣѣ) 144, 1705; (на збор П.) 234, 1751; (из П.) 291, 1789
разлогъ	(од свиѣхъ нишовиѣхъ р.) 209, 1741
Режевиѣ	(на Риекѣ Р.) 216, 1743; 223, 1744; 234, 1751 i u još 3 primera
вар. -ѣ	192, 1743; 209, 1742; 234, 1757; 292, 1789
синовъ	(неговнѣх с.) 202, 1741
вар. -ѣ	(од с.) 278, 1788
синовац	285, 1784
вар. -ѣ	(на нѣмѣ рѣченнѣхъ ...) 143, 1705; (на нѣмѣ своѣхъ н с.) 209, 1741
седокъ	(от с.) 192 (2), 1743
стицадѣр	(недан от с.) 191, 1737
вар. -ѣ	(ѣдѣнога о(д) с.) 285, 1783
цекинъ	(uz brojeve od 5 pa naviše): 207, 1741; 211, 1742 (8 puta); 221, 1744; 229 (2) i 234
вар. цекин	(uz brojeve od 5 pa naviše) 211, 1742 (2); 290, 1787

4) Sufiks -ѣ, 16. vek, tip -а (srednji rod)

годиштъ	13, 1590 (3 puta); 14, 1590 (10 puta) – uvek uz brojeve od 5 →
Граднштъ	29, 1597
добарь	33, 1599 (3 puta); 34, 1599 (3 puta); 28, 1596 (uglavnom uz predlog 'od')
добьрь	29, 1597 (от д. монѣхъ)
племень	16, 1591 (от ·ВІ· племень)
Izuzetno:	
svako (od?) годиштихъ	29, 1597

5) Sufiks -ѣ, 17. vek, tip -а (srednji rod)

барнѣль	36, 16/17. vek (·ѣ· в. вина);
вар. -ѣ	85, 1650 (·с· в. вина)
Граднштъ	67, 1634 (2 puta; от Г); 74, 1642 (isti kontekst)
добарь	39, 1652 (од д.; nom. jd. <u>dobro</u>)

var. -ъ	135, 1698; 137, 1698
дoбepъ	84 (a), 1650
дoбpъ	109, 1680
var. -ъ	111, 1680
плeмeнь	42, 1605 (·IB· п.)
var. -ъ	90, 1655 (2 puta; ·и· п.)

6) Sufiks -ø, 18. vek, tip -a (srednji rod)

гoдиштъ	150, 1709 (·BI· г.)
Гpaдншт	178, 1727
var. -ъ	205, 1755 (2 puta); 209, 1741; 234, 1748 i još 6 puta
var. -ъ	178, 1727; 191, 1737 (2 puta); 237, 1753
дoбepъ	157, 1712 (вншe рeчeннeхъ д.)
дoбpъ	228, 1746 (2 puta; от д.)

7) Sufiks -ø, 16. vek, tip -e

лнбapъ	11, 1588	} uz brojeve od 5 i nadalje
лнбpъ	25, 1595; 27, 1597	
var. -ъ	32, 1599	
пapетъ	8, 1585 (от свeхъ п.)	
пepпepъ	30, 1597 (uz brojeve od 5 i веће)	
paбoтъ	14, 1590 (мнoгo paбoтъ)	

8) Sufiks -ø, 17. vek, tip -e

кaштнъ	36, 16/17. vek; 38, 1600; 41, 1605; 43, 1607 (svi primeri sa predlogom 'ot')
Бнзнквкъ	90, 1655 (одъ Б.)
Бзринъ	107, 1679 (в вpъ Б.)
зeмaль	41, 1605 (от з. Кaнoшь)
кapaтъ	54, 1619 (от тoгaн вн спeнeзeх и к.)
лeтвpъи	89, 1652 (2 puta); 91, 1657 (3 puta) - uvek uz brojeve od 5 naviše; mislim da ovaj oblik treba читати kao /leturđij-ø/

лнбръ	37, 1600; 107, 1679 (2 puta)	} uvek uz brojeve od 5 navíše
лнбъръ	101, 1675 (4 puta)	
л[нбл]р	85, 1650	
var. -ъ	87, 1631; 99, 1674	
var. -ъ	67, 1634; 79, 1645; 80, 1646 i još 3 primera	
лнбаръ	99, 1674	} uz brojeve [***]
лнберъ	62, 1630 (2 puta)	
маслинъ	87, 1651 (више м.); 102, 1676 (3 puta, uz brojeve od 5 navíše)	
парьтъ	102, 1676	
паратъ	74, 1642	
var. -тъ	63, 1630; 74, 1642; 82, 1649 (2 puta) i još 2 primera	
паратъ	111, 1681	
спенъзъ	39, 1604	
спеназъ	135, 1698	
var. -ъ	135, 1698	
спенаць	47, 1610	
спенезъ	109, 1680 (3 puta)	

9) Sufiks -ø, 18. vek, tip -e

линнь (за халиннь)	275, 1776	
Батъвиць	195, 1738 (више млина Б.)	
лнбаръ	249, 1764	} uz brojeve od 5 →
лнбар	255, 1766	
паратъ	171, 1724; 209, 1741 (оба: ø п.)	
var. -ъ	224, 1744. (2 puta)	
цревалѣ	233, 1747 (за пар ц. новиех)	

9.7.2.

1) Sufiks -ьх, 16. vek, tip -a (muški rod)

виноградахъ	(ниже в.) 17, 1591	
властелахъ	24, 28, 33, 34	
властелехъ	8, 1585	
Голъбовиѣхъ	6, 1585	
грошахъ	32, 1599 (2 puta)	} uz brojeve 5 i više
грошахъ	32, 1599 (2 puta)	

дннарьхъ	16, 1591 (2 puta)
дрүгехъ	8, 1585
Никтевиѣахъ	9, 1586
прокарадврахъ	7, 1585
Раткүшахъ	17, 1591
сведокахъ	7, 1585
седокъхъ	13, 1590
стимладврахъ	35, 1599
толорахъ	2, 1575 (5 puta); 3, 1577 (2 puta); 5, 1582 (sve uz brojeve 5 i navíše)
var. -ъ	24, 1592; 2, 1570; 9, 1586
Тзркахъ	(из Т.) 2, 1570
Тзрковнѣхъ	13, 1590

2) Sufiks -ѣх, 17. vek, tip -a (muški rod)

бравехъ	44, 1606
беришанехъ	46, 1607 (2 puta)
Бетнѣахъ	(племе Б.) 123, 1692
Бетнѣехъ	(што се находит Б. траве) 46, 1607
властелахъ	36, 40, 42, 43 (2), 78
var. -ъ	62, 68, 86
властелехъ	46, 1607 (в. именованнехъ)
var. -ъ	64, 1631
властельхъ	39, 1604
грошахъ	(uz brojeve od 5 navíše) 127, 134, 135
var. -ъ	60, 61, 67
var. -ъ	85 (3 puta), 69 (2 puta), 80, 83, 88 (4), 127, 130
грошехъ	64, 1631
грошьхъ	101, 1675
главарахъ	123, 1692
главочахъ	123, 1692
гарбланахъ	125, 1693
Дабковнѣахъ	(племе Д.) 123, 1692
Давидовнѣахъ	(племе Д.) 123, 1692
дннариѣхъ	97, 1611 (-м·)
дннарахъ	(дали д.) 48, 1610

дннарехъ	(·ig·) 130, 1696
дннарьхъ	(тезиєхъ д.) 38, 1600
двбах	71, 1639
двкатахъ	(·s·) 86, 1651 (2 puta)
закладахъ	43, 1607 (3)
вар. -ъ	55, 1620
карстахъ	(сеѣннале/-ъ од к.) 75, 1642; 85, 1650
къповахъ	48, 1610 (нструменать от ... к.)
Калоѣрѣквиѣх	123, 1692 (племе К.)
Лешевѣхъ	(Станише и Яндрѣ Л.) 127, 1694
Митровѣхъ	123, 1692 (племе М.)
Никандровѣхъ	123, 1692 (2 puta) (на нме племена Н.)
Паштровѣхъ	(збор) 46, 1607
прокарадврахъ	118, 1689 (от стране п.)
прокарадврехъ	64, 1631
разднелахъ	(посталеннєхъ, варженнєхъ) 41, 1605 (2 puta)
разлогахъ	(проѣз разлогахъ ...) 40, 1604
рналахъ	85, 1650 (·и·)
вар. -ъ	78, 1644 (·e·)
рналахъ	81, 1647 (2 puta; триста, шесдесет р.)
Рѣжевиѣхъ	123, 1692 (племе Р.)
сведокахъ	42, 1605 (от с.)
синовахъ	83, 1650 (од с. ѣнеговнєхъ)
	136, 1698 (3 puta); 136, 1698
стимадврахъ	82, 1649; 135, 1698;
-хъ	119, 1690
стимадврехъ	45, 1606
стимадврехъ	60, 1629
ствповахъ	63, 1630
толорахъ	45, 72, 82
вар. -ъ	48, 1610 (2 puta)
вар. -ъ	62, 1630 (2 puta); 72, 73, 85 (2 puta)
торѣхъ	79, 1645
толорехъ	44, 1606; 54, 58
толорехъ (!)	45, 1606
Толнѣхъ	123, 1692 (племе Т.)
Трохоберехъ	46, 1607 (2 puta)

3) Sufiks **-ѡх**, 18. vek, tip -a (muški rod)

албитрах	201, 1740 (неден од л.); 238, 1753; 270, 1772 (2 puta)
-ѡ	191, 1737
алѡбитрехѡ	216, 1743
баштинниках	214, 1743
Бѡтинѡхѡ	187, 1734 (2 puta); 211, 1742
бѡѡлегахѡ	195, 1738 (нзнадѡ б.)
Бошковикахѡ	204, 1741
братѡчедах	245, 1762 (от монех б.);
-ѡ	272, 1775
Бѡранахѡ	(нзѡ б.) 254, 1765; (до под б.) 274, 1776 (up. i oblik gen. jd. u „do pod mlina“, isti dok.)
Бѡтакахѡ	(од племѡна б.) 187, 1734; (племѡ б, од б.) 211, 1742 (2 puta)
властѡлах	171, 1725; 182 (3 puta); 212; 253; 266, 1770
var. -ѡ	201, 1740
var. -ѡ	135, 1711; 173; 185 (2 puta); 187; 189; 208; 230, 1746
властѡлехѡ	159, 1712 (2 puta; једном властѡлехѡ)
var. -ѡ	292, 1789
Вѡчиникѡхѡ	152, 1709 (в. виноградѡ)
грошах	(uz brojeve od 5 pa naviše): 149; 184; 213, 1742
var. -ѡ	(uz brojeve od 5 pa naviše) 149, 1709
var. -ѡ	150, 1709; 155, 1711 (5 puta); 213, 1742
грошехѡ	193, 1738
Ганацахѡ	155, 1711
Главолахѡ	187, 1743
Голншах	291, 1789 (2 puta)
Голѡбовикахѡ	176, 1727
Грегѡвикахѡ	240, 1756
Давидѡвикахѡ	189, 1736 (2 puta; једном Давидѡвикахѡ!) 211, 1742 (од племѡна д.); 227, 1745 (isti kontekst)
Давидѡвикеѡ	282, 1783 (2 puta; браќе д, осталних д.)
Давковикахѡ	206, 1741; 211, 1742

данах	232, 1747; 235; 273	} uz brojeve od 5 i najviše
var. -ь	261, 1767 (3 puta)	
var. -ъ	246, 1762	
дннарах	209, 1742; 214, 1743	} uz brojeve 5 →
var. -ь	249, 1764	
дннарехъ	(немаюки д.) 152, 1709	
var. -ъ	(·bi-) 173, 1725	
дннариѣах	184, 1734; 233, 1747 (5 puta)	} uz brojeve 5 →
var. -ъ	155, 1711; 204, 1741	
дннариѣехъ	152, 1709 (д. среберъниехъ)	
var. -ъ	154, 1711	
Донковиѣах	270, 1772	
дрѣгахъ	261, 1767 (2 puta); 262, 1767	
Дзбвнчанахъ	176, 1727	
Дзбровчанах	252, 1764 (3 puta; од д.)	
дзгобахъ	301, 1799	
дзкатахъ	224, 1744	} uz brojeve od 5 →
var. -ь	243, 1759; 261, 1767	
дзкатехъ	169, 1722	
var. -ъ	146, 1708	
ѣзрашевнѣах	253, 1765	
var. -ъ	155, 1711	
ѣзровнѣахъ	177, 1727	
ередахъ	168, 1720 (2 puta)	} up. i pod 'redah'
-х	231, 1747	
жардинахъ	155, 1711 (до ж.)	
жглобах	279, 1780 (четири пара жглобах)	
животах	226, 1745 (у много ж.)	
Загоранехъ	292, 1789	
Зановиѣахъ	176, 1727; 209, 1741	
var. -ѣахъ	224, 1744	
Изнковиѣахъ	206, 1741	
Юнковиѣахъ	211, 1742	
Калоѣзрѣвнѣахъ	189, 1736 (2 puta); 211, 1742	
кметовах	213, 1742 (3 puta); 215, 231, 288 i još 4 puta	
var. -ъ	208, 1741	

var. -ъ	143, 1705; 204, 1741; 209, 1741; 278, 1779; 280, 1780 i još deset puta tako. Jednom i кѣметовахъ – 278, 1779
кѣметовахъ	213, 1742; 288, 1787; 294, 1790
var. -ь	292, 1789
var. -ъ	278, 1779 (2 puta)
кѣметовъхъ	143, 1705
var. кѣметовъхъ	278, 1779
var. кѣметовахъ	292, 1789
конавалахъ	177, 1727 (2 puta; нз(ъ)подъ к.)
конацахъ	260, 1767 (од к.)
конѣтрадницинвнѣхъ	159, 1712 (сверь к.)
контратантахъ	258, 1766 (по воли паратахъ к.)
корѣцахъ	279, 1780 (осн. корѣц-)
корѣнахъ	217, 1743 (·di- к.)
крѣменахъ	261, 1767 (безъ к.)
кѣвнинахъ	215, 1744 (од свнѣхъ к. церковннѣхъ)
кѣвфинахъ	300, 1798 (од свнѣхъ к.)
лакатахъ	150, 1709 (·bi-) (=mera za dužinu)
лакѣтахъ	233, 1747 (с рѣквинма до л.)
лнцннанахъ	213, 1742 (нз љ.)
лнтаряхъ	247, 1762 (4 puta, uz brojeve 5 →) 252, 1764 (л. осамдѣсет около)
лѣнъбарьднѣхъ	152, 1709 (от љ.)
ландатахъ	231, 1747 (од м.)
ландатѣхъ	159, 1712 (сверь ... м.)
лѣдинахъ	234, 1748 (редн м.)
лнковиѣхъ	187, 1734 (од племена м.)
лнтровнѣхъ	187, 1734 (од племена м.) 211, 1742 (од м.); 251, 1764 (племе м.)
Млѣтакахъ	252, 1764 (од м.)
лнрковиѣхъ	262, 1767 (пѣт м.)
Налѣтнѣхъ	252, 1764 (братства н.)
непрнѣтелѣхъ	282, 1783 (сѣпрод нашнѣхъ н.)
Ннкандровнѣхъ	189, 1736 (2 рѣта; племе, од племена н.); 211, 1742 (од н.); 206, 1741 (са љ нза љ; од племена н.)
Ннколиѣвнѣхъ	206, 1741 (од племена н.)

опанакаx	247, 1763 (четворо о.)
Фпъточнѣаx	254, 1765 (од)
ортакаx	229, 1745 (супроѣ кнеговне о.)
параx	247, 1763; 279, 1780 (3 puta) – sve uz brojeve od 5 →
Паштровнѣаx	229, 1745 (свѣ одъ П.); (збор П.) 291, 1789 i još 6 puta
Паштровнѣеx	151, 1709 (одъ колѣнитадн П.)
Перазнѣаx	228, 1746 (од П.)
Петриѣвнѣаx	280, 1780
вар. -ъ	301, 1799
Поповнѣаx	301, 1799
прокарадврах	182, 1732; 229, 1745
процешораx	155, 1712 (по орденъ ... п.)
Пзлнезax	252, 1764 (од П.)
пѣтаx	(‘time’) 143, 1705; 173, 1725; 177, 1727 i još 3 puta
вар. -ъ	201, 1740
вар. -x	182, 1732; 195, 1739; 213, 1742 (2 puta) i još 2 puta
пѣтѣx	159, 1712
разлогѣx	159, 1712 (сверъ свнѣx р.)
редax	245, 1762
вар. -ъ	230, 1746 (редax Кръцвновнѣx)
редѣx	151, 1709
Режевнѣаx	(на Рнекx Р.) 191, 1747; 209, 1741; 274, 1777 i još 3 puta (sve isti kontekst)
вар. -ъ	343, 1759 (isti kontekst)
вар. -ъ	187, 1739 (од племена Р.); 211, 1742 (од ...); 206, 1741 (на Рнекx Р.)
рѣкаваx	279, 1780 (двоѣ р.)
вар. -ъ	150, 1709 (·в· двоје р. от раме)
Санковнѣаx	252, 1764 (братва љ.)
снѣдокаx	300, 1798 (од другнѣ с.)
ѣнокосаx	177, 1727 (2 puta, връ, поваръ љ.)
снноваx	182, 1732; 184, 1734; 245, 1762 i još 3 puta
вар. -ъ	240, 1756; 274, 1776 (от ... с. монѣx)
вар. -ъ	143, 1705 (2 puta, о(д) стране с.); 177, 1727; 182, 1732; 224, 1744 i još 4 puta
снновеx	285, 1783
вар. -ъ	151, 1709

var. -ъ	159, 1712
снновацах	272, 1772 (кнеговнєх с.)
сотоннѣах	213, 1742; 232, 1747 (н(з) њ.; од њ.)
старацахъ	171, 1727 (многo с.)
стимладвѣрах	228, 1745 (3 puta)
var. -ъ	149, 1709; 234, 1748; 303, 1799 i još 2 puta
var. -ъ	155, 1711; 234, 1748 (3 puta)
стимладвѣрєх	285, 1783; 294, 1790 (2 puta)
var. -ъ	154, 1711; 285, 1783 (2 puta)
стимладвѣрх	228, 1745
стричєвахъ	280, 1783
стрѣках	279, 1780 (по Registru u PI nom. jd. 'struk')
ѡѡнѣах	271, 1775
var. -ъ	208, 1741
ѡѡнѣєх	284, 1783
талнєрах	270, 1772 (пет т.)
Толнѣахъ	187, 1734 (од плємєна Т.); 211, 1742 (2 puta; плємє Т.; од Т.)
Трєкєрах	252, 1764 (на нлє Т.; охo > o)
знлєвахъ	301, 1799 (нзвань в.)
знєках	182, 1732
втрѣжанах	254, 1765 (од в.)
Франнѣкєвнѣах	245, 1762 (3 puta)
Црьлннчанах	254, 1765
Црннчанахъ	254, 1765 (uz predlog међу (!): мѣѡ Ц. и Паштровнѣахъ)
Цвнєтах	247, 1763 (од Ц, ime praznika)
цєкннах	(uz brojeve od 5 pa nadalje) 238, 1753 (2 puta); 241, 1757; 254, 1765; 257 (4) itd. još 22 puta
var. -ъ	(uz brojeve od 5 →): 262, 1767; 249, 1764; 301, 1799 (2 puta) itd. još 5 puta
var. -ъ	(uz brojeve od 5 →): 189, 1736; 215, 1743; 211, 1742 i još 3 puta
цєкннєх	282, 1783; 283, 1783; 284, 1783 (4 puta) i još 4 puta. Isto uz brojeve od 5 naviše.

4) Sufiks -ьх, 16. век, tip -а (srednji rod)

БАРЕЛАХ	32, 1599
ДОБАРАХЪ	21, 1592
КЪМЛОВЕСТВЕХЪ, КЪМЛОВТЕХЪ	8, 1585 (!)
ЛНЕТЪХЪ	14, 1590 (од ·н· л.)
ЛНЕТАХ	2, 1570 (на афо л. !)
ПЛЕМЕНАХЪ	7, 1585 (2 puta; от ·bi· п.)
	33, 1599; 34, 1599 (от ·ib· п. = oba primera)

5) Sufiks -ьх, 17. век, tip -а (srednji rod)

ГОДИШТЕХЪ	81, 1647 (шесть г.)
ДОБАРАХ	134, 1698 (од свнехъ овезнехъ д.)
вар. -ъ	80, 1646
ПЛЕМЕНАХЪ	40, 1604 (·ib· п.)
вар. -х	123, 1692 (2 puta: еданаестъ п.)
ПВЦЕХЪ	113, 1683 (п. ·bi·)

6) Sufiks -ьх, 18. век, tip -а (srednji rod)

ВЕСАЛАХЪ	261, 1767
ГОДИШТЕХЪ	151, 1709 (2 puta; uz brojeve)
ГОДИШТАХ	238, 1753 (2 puta; шест г.); 266, 1770 (isti kontekst)
вар. -ъ	220, 1743 (2 puta; uz brojeve)
ГРАДНШТАХ	209, 1742; 215, 1744 (2 puta); 231, 1747
вар. -ъ	218, 1743
ГРАДНШТХЪ	186, 1734
	[vidi д, к, з pri dnu ove strane i na sledećoj]
КЪМСТВАХЪ	143, 1705 (деветъ к.)
КОМОВАСТАХЪ (!)	213, 1742
КЪЪНШТАХЪ	303, 1799 (кран другне к.)
МЕСТАХ	289, 1787 (на много местах)
ПЛЕМЕНАХ	187, 1734 (·bi· п.)
вар. -ъ	189, 1736; 211, 1742. (од ... п.)
ПВТАЦАХ	279, 1780 (2 puta; пет парах п.; п. малне(х))
ВСТАХ	283, 1783 (чаше од в.)
ДОБАРАХ	150, 1709; 228, 1745; 289, 1787 itd. još 3 puta
вар. -ъ	171, 1724

var. -ъ	209, 1741; 217, 1743
доберехъ	152, 1709 (2 puta; толнко д., с овезнехъ д.)
var. -ъ	157, 1712
ѣлахъ	252, 1764 (8чинили злнехъ ѣ.)
заранахъ	260, 1767 (двадесеть и осамъ з.)

7) Sufiks -ъх, 16. век, tip -e

ношнахъ	17, 1591
кѣхъ	29, 1597 (дно к. свнехъ); 14, 1590 (из ... к.)
летѣрѣгахъ	32, 1599 (·ѣ· л.)
летѣрѣнахъ	20, 1591 (·п· л.)
летѣрѣнехъ	29, 1597 (сто и двадесети л.)
ѣхнехъ	8, 1585 (од ѣ.)
паретехъ	8, 1585 (од ... п.)
перперехъ	8, 1585 (3 puta)
перпехъ	8, 1585
работахъ	12, 1589 (от овакезнехъ р.)
сестарахъ	19, 1591 (за живота ... с.)
сестрехъ	20, 1591 (одъ више с.)
сѣнахъ	3, 1577
var. -ъ	3, 1571; 3, 1577; 7, 1585. (3 puta); 12, 1589; 19, 1591; 33, 1599; 34, 1599.
сѣнехъ	14, 1590, 2 puta
ѣдахъ	7, 1585

8) Sufiks -ъх, 17. век, tip -e

баштинахъ	40, 1604.
газетахъ	[***] (·ѣ·)
интрадахъ	43, 1605 (от н.)
калцетехъ	44, 1606 (·в· пара к.)
кацетехъ	113, 1683 (двоє к.)
каратехъ	[***]
каратъхъ	97, 1671
кошѣлахъ	99, 1674
кошѣлехъ	113, 1683 (·ѣ· к.)
var. -ъ	44, 1606 (·с· к.)

кѡѡахъ	125, 1693	
летѡрѡнахъ	85, 1650 (2 puta; ·п·, четердесетн л.)	
летѡрѡнехъ	101, 1675	
летѡ_ѡнехъ	84, 1650 (2 puta)	
лнѡарахъ	72, 1636; 83, 1650	} uz brojeve od 5 naviše
var. -ъ	73, 1636 (2 puta); 75, 1642 i još 8 puta;	
лнѡѡрахъ	61, 1630; 82, 1649 (2 puta)	
лнѡѡрѡхъ	64, 1631	
var. -ъ	58, 1625; 70, 1637	
Љѡѡншахъ	123, 1692 (плѡѡѡ л.)	
мѡслинахъ	133, 1697 (толнко м.)	
нѡглицехъ	58, 1625 (от млина н.)	
осѡѡѡнехъ	46, 1607	
[парат]ахъ	36, 16/17. век	
пѡратахъ	133, 1697 (од п.)	
Рѡѡѡѡнѡнѡнахъ	72, 1639 (на ѡнѡград Р.)	
сѡладахъ	85, 1650 (·ѡ·)	
спѡнеѡѡхъ	54, 1610 (от тоѡан ѡн с.)	
сѡѡнахъ	81, 1648 (2 puta)	
var. -ъ	40, 1604; 43, 1607; 48, 1610 i još 3 пр.	
var. -ъ	72, 1639; 82, 1649; 83, 1650 i još 4 пр.	
сѡѡахъ	123, 1692	
var. -ъ	125, 1693	
сѡѡнехъ	38, 1600	
var. -ъ	109, 1680 (2 puta); 130, 1696	
сѡѡнехъ	46, 1607	
ѡѡѡахъ	123, 1692 (плѡѡѡ ѡ.)	
ѡѡѡѡхъ	90, 1655 (одѡ ѡ.)	

9) Sufiks -ѡх, 18. век, tip -ѡ

ѡѡѡѡахъ	155, 1711 (до млина ѡ.)
ѡѡѡѡнахъ	223, 1744 (от мнѡго ѡ.); 265, 1769 (ѡко ѡ.)
var. -ъ	176, 1727 (одѡ ѡ.); 185, 1734. (нѡѡѡѡѡ ѡ.); 216, 1743 (ш неѡѡѡнехъ ѡ.)
ѡѡѡѡѡѡнахъ	252, 1764 (ѡѡѡѡѡѡнѡ од сѡѡнехъ ѡ.)

вреѣах	251, 1764 (3 puta); 252, 1764 (3 puta); 262, 1767 (uz brojeve od 5 pa navíše)
газетах	274, 1777 (·ib·)
гаѣахъ	262, 1767 (двоє г.); 262, 1767 (napisano sa počet- nim k — каѣахъ)
главахъ	261, 1767 (от г.)
годинах	275, 1776 (2 puta) } uz brojeve 5 i navíše
var. -ь	262, 1767
деФеренциах	266, 1770
var. -цах	265, 1769
var. -нъциах	171, 1725
дноницахъ	185, 1734 (измѣѣ д.)
ѣннахъ	151, 1709 (ном. Је(ј)нне, топ.)
зградах	271, 1775 (дно з.)
var. -ь	274, 1776 (од горннехъ з.)
калѣцетах	181, 1731 (два пара к.)
калцетах	233, 1747 (троє к.); 279, 1780 (десет парах к.)
колегахъ	168, 1720; 185, 1734; 208, 1741
колегехъ	146, 1708
кошѣланах	279, 1780 (дванаѣт к.)
кошѣлахъ	261, 1767
var. -ь	181, 1731; 202, 1741 } uz brojeve od 5 navíše
var. -лахъ	150, 1709
Кулачах	273, 1776 (у К.) N = Кулаче (liĉno prezime)
кѣѣах	252, 1764 (од к.); 270, 1772 (от к.)
var. -ь	171, 1724 (око к. и баштина(х)!)
var. -ъ	155, 1711
лнбарах	247, 1763 (5 puta); 260, 1767; 297, 1794 (2 puta) i još 2 puta
var. -ь	249, 1764
var. лнбѣрах	233, 1747 (Svi primeri od ove imenice idu uz brojeve od 5 i navíše.)
лнберех	285, 1783 (·г· л.); 294, 1790 (·з· л.)
лозахъ	168, 1720 (без л.)
лозехъ	154, 1711 (л. сломеннехъ)

Лвѣншахъ	187, 1734 (од племена л.)	
	211, 1742 (2 puta: од племена, племе л.)	
Маглицах	252, 1764	
маслинах	289, 1787	
var. -ь	145, 1705; 286, 1784	
маслинехъ	157, 1712	
Марцинахъ	201, 1740 (2 puta: до на дно м.)	
мрежнихъ	279, 1780 (седан м.)	
var. -ъ	218, 1743 (·е·)	
нивехъ	155, 1711 (исподъ)	
ногахъ	270, 1772 (болан от н.)	} imenica <u>noga</u> ima } samo ovakav genitiv mn.
var. -ь	262, 1767 (с н.)	
папѣцахъ	262, 1767	
паратахъ	255, 1766; 266, 1770 (еднь (!) от п.) i još 2 primera	
var. -ъ	185, 1734; 266, 1770; 280 (2 puta)	
var. -х	259, 1767 (2 puta); 266, 1770 (2 puta)	
паретехъ	146, 1708 (2 puta); 151, 1709; 278, 1779	
var. -ъ	278, 1779	
первжинахъ	260, 1767	
плочахъ	278, 1779 (шест п.)	
покладахъ	241, 1757 (од првних п. мратискиехъ)	
потѣквѣтницахъ	155, 1711 (исподъ п.)	
пролименахъ	258, 1766 (од ... п.)	
пѣшакахъ	261, 1767 (2 puta) шесть, пет п.	
работахъ	270, 1772 (пѣно р.)	
ранахъ	171, 1725 (до р.)	
рѣкахъ	143, 1705 (од р.); 216, 1743 (от ... р.)	
	Imenica <u>ruka</u> , kao i <u>noga</u> , ima samo ovakav oblik u mom materijalu.	
сетенъцинехъ	159, 1712	
спенеzechъ	294, 1790	
стотинехъ	146, 1708 (пе(т) с. двкатехъ)	
var. -ъ	154, 1711 (·ѣ· и ·д· с.)	
сѣкахъ	182, 1732; 189, 1736; 191, 1747; 274, 1777; 285, 1784 i još 25 puta ovako	
var. -ь	196, 1738.	

var. -ъ	155, 1711. (4 puta); 223, 1744; 246, 1762. (2 puta) i još 10 puta ovako
сѣкѣх	285, 1783; 292, 1789; 294, 1790
var. -ъ	152, 1709; 292, 1789
var. -ъ	154, 1711; 155, 1712
Izuzetno var. сѣднехъ	154, 1711
травнершах	279, 1780 (десет т.)
ѣсахъ	261, 1767 (четворо ѣ.); 262, 1767
ѣздахъ	187, 1734 (2 puta; од племена ѣ.) 189, 1736 (2 puta; племе, од ѣ.) 211, 1742 (2 puta)
вначах	233, 1747 (·гг· вначах воска)
цревах	247, 1763 (шест ц.)
цревлах	262, 1767 (четворо ц.)
цревлахъ	262, 1767 (петъ цекнинахъ ц.)

9.7.21. Varijanta -ъ (tj. -a ili -e) sufiksa -ъх

1) Tip -а (muški rod)

16. vek:

Андритѣа (рнѣтью сѣх Троховерь и ѡ.) 1, 1557

17. vek:

снѣдока (по рнѣти с.) 73, 1636

цекнина (примно ·п· цекнина) 99, 1674

властеле (ѣде/н/ от в.) 133, 1697

18. vek:

аквистанта (от више рѣченне а.) 249, 1764

ахереа (от гдѣ сѣах и а.) 187, 1734

властела 179, 1729 (4 puta); 180, 1730 (2 puta); 212, 1742;
215, 1743; 216, 1743гроша 150, 1709; 171, 1724; 179, 1729. (3); 215, 1743; 216,
1743 (23 puta samo u ovom dokumentu!)

дннара 234, 1748

дннарѣа 166, 1720; 179, 1729; 205, 1741; 233, 1747; 271, 1775

дзбровѣа 226, 1745

дѣката	(·вѣ·) 166, 1720
Греговиѣа	(нстнѣх Г.) 240, 1756 (сѣвне вѣше реченне Г.) 272, 1775
ѣелока	(нзрадн некне ѣ.) 288, 1787
жглоба	(шест) 279, 1780
Загорана	(браѣе Z.) 293, 1790
кметова	(јѣдн itd. од...) 232, 1747; 253, 1765; 278, 1779; 292, 1789
вар. кѣметова	(оба од ...) 278, 1779
манастира	(от м. вѣше реченнѣхъ) 216, 1743
мандата	231, 1747 (нашне асолатне м.)
пара	(·е·) 218, 1743 (=par, dva)
Паштровиѣа	(од свега збора П.) 187, 1734
племенника	226, 1745
пѣта	(ѣ веѣе п.; ѣ веѣе пѣта) 266, 1770; 168, 1780
раслога	(многo остаане р.) 214, 1743
Режевиѣа	(на Рнекв Р.) 186, 1734; 215, 1743; 224, 1744; 229, 1745; 253, 1766
синова	(неговна с.) 187, 1734, 3 puta; (Лѣкше Я(н)дрнна с.) 222, 1744 (неговне с.) 240, 1756 (монн с.=2 puta) 291, 1789, 3 puta
синоваца	224, 1744
седока	222, 1744; (от с. сдолѣ писанна) 187, 1734
стиладѣра	(по рнечн с.) 171, 1724; 236, 1752 (реченнѣхъ с.); (ѣдань от с.) 249, 1764
сѣтнладѣра	(от вѣше реченне ...) 281, 1782.
таваюла	150, 1709
талнера	(·з·, седамъ т.) 299, 1795
Хравовиѣа	(поконне X.) 186, 1734
цекнна	(шестъ ц.; седамъ ц.) 207, 1741 (2 puta); (·е·, ·з·, ·м· ^(3 put) 215, 1743 (5 puta)), i tako dalje uz brojeve od 5 naviše u dok. 216, 1743; 240, 1756; 243, 1759; 249, 1764 (i još 9 puta u mom materijalu)

арбитре	288, 1787 (еднога одъ а.)
(к)метове	143, 1705 (еде(н)ь от (к).)
пште	278, 1779 (у веће)
синовеце	291, 1789 (неговне с.)
стиладвре	249, 1764 (еднога од с.)
цекине	296, 1743 (деветъ ц.)

2) Tip -a, srednji rod

18. vek (ranijih primera nema):

братва	251, 1764 (·з· б. !)
годишта	198, 1739 (от двадесет и седам г.)
Градншта	191, 1747; 215, 1743; 230, 1746; 232, 1747; 243, 1759 (uglavnom u kontekstu <u>manastir od G.</u>)
добъра	(от нсѣтне добъра) 281, 1782
добара	236, 1752 (неколико д.); 240, 1756 (от ннхъ влаштитихъ д.)
зарана	218, 1743 (2 puta; ·ни·, осамъ з.)
пштаца	218, 1743 (петъ п.)
пашншта	180, 1730 (неколико п.)

Samo jednom

-е(х):

кѣмс(т)вѣ	278, 1779 (шестъ к.)

3) Tip -e

17. vek:

Sasvim izuzetno:

сѣднѣ	42, 1605 (за карате с.)
баштнѣ	109, 1680
летѣнѣ	84, 1650

4) 18. vek, tip -e:

банада	237, 1753; 240, 1756 (са свнѣхъ б.)
баштина	171, 1724 (око кѣкахъ и б. 8 горѣ); 195, 1739 (от ...); 216, 1743 (2 puta) и još jednom
владника	187, 1734
година	275, 1776 (2 puta; uz brojeve)
дефере(н)цина	288, 1787 (нзрѣдн д.)

[ин]тимела	150, 1709 (три пара н.)
иньтрада	152, 1709 (не добиева динарь ни п.)?
калцета	150, 1709 (·в· пара к.)
калцѣта	202, 1741 (двое к.); 218, 1743 (·е· пара к.)
колега	179, 1729 (по рѣчи свѣа више писаниа мона к.)
копѣнца	218, 1743 (пет парн к.)
кошѣла	218, 1743 (·с· к. везеннехъ новнехъ)
кѣла	240, 1756 (више к. нстнехъ Греговиѣа) 258, 1772 (од рѣченнехъ к.)
лнбара	247, 1763; 253, 1765 (uz brojeve 5 →)
обоца	302, 1799 (нзрадн о. от злата) 302, 1799 (от обоца)
ошава	150, 1709 (·в· пара ошава от злата)
парата	207, 1741 (от ...)
страна	240, 1756 (са свнехъ ...)
сѣла	180, 1730; 196, 1738 (више писанне с.); 224, 258 (2 puta), 263
var. сѣлаъ	176, 1727
Samo izuzetno:	
маслинѣ	152, 1709 (·е· маслинѣ велнехъ)

9.8. Poreklo genitivnog sufiksa -ѣх i njegov razvoj

Prema svemu što je do sada izneto u tačkama 2.1.1., 2.1.11. i 2.1.12., kao i u tačkama 9.6. i 9.7., mislim da se vidi zašto je za mene jasno da u PI 16–18. века postoje samo dva osnovna genitivna sufiksa množine za većinu imenica (tip -a i tip -e) i to:

(a) stari opšteslovenski i srpskohrvatski -ø sufiks

(b) i noviji, paštrovski odnosno zetsko-lovcenski, -ѣх (u pismu -ѣх, -х, -ах, -еа) sa svojom varijantom bez -х (u pismu -а ili -е), koja se pojavljuje u većim razmerama tek od 18. века, onda kada se u većim razmerama počelo gubiti -х u svim položajima.

Za sada ćemo ostaviti po strani sufiks -ix (sa njegovom varijantom -i) jer je on srazmerno vrlo redak i ograničen na određeni broj reči koje po poreklu pripadaju starim osnovama na -i, se u obliku genitiva sa -i (-ix) javljaju od najstarijih vremena do danas (asprix, krati, pari i sl.). Jedino što hoću još jednom da podvučem u vezi sa nastavkom -ix/-i jeste činjenica da se ovaj sufiks samo u četiri pouzdana slučaja od ukupno 31 primera

javlja u varijanti -i, dok u svim ostalim primerima imamo -ix. Pored toga, varijanta -ix zastupljena je srazmerno u sva tri veka, dok varijanta -i (sem jednog izuzetka, v. t. 8.10.5.) pripada 18. veku. Na ovu činjenicu vratiću se u daljem izlaganju.

Pitanje porekla sufiksa -ьх iz koga se razvilo -ах, a u najnovije vreme, od 18. veka, i -а, ostaće i dalje u domenu pretpostavki, dokle se god ne pronađu tekstovi sa zetsko-lovcenskog terena stariji od onih kojima do sada raspolaže nauka.

Belićeva pretpostavka o poreklu ovoga nastavka formulisana je u njegovoj knjizi *Reči s deklinacijom* i glasi ovako: „... prvobitno kod imenica tipa put, sin, vreme, mati i svih sličnih, izvršilo se spajanje, nakalemljivanje lok. mn. na gen. mn: od sin smo imali stare oblike: sinōv i *sinovьх (u lokativu množine, pūt (puti): *-putьх, vremēn: *vremenьх, matēr: materьх; -ьх je svugde preneseno na genitiv množine te smo dobili sinōvьх itd. ...; kako je -х, međutim, preneseno i na oblike putī, kostī i sl., dobili smo: ludix, putix, kostix i sl. Pod uticajem ovog drugog nastavka, koji je bio, kao što smo videli, neobično rasprostranjen⁵⁵ i kod imenica m. i kod imenica ž. r. dobili smo -ьх u svim oblicima. Iz ovoga se vidi da ovo tumačenje pripisuje nastavku -ьх lokalni značaj i, drugo, da pretpostavlja da se do kraja 13. veka u nekim govorima našim čuvao nastavak -ьх u lokativu“ (Belić 1950: 129–130).

Ovo Belićevo tumačenje se smatralo najubedljivijim na beogradskoj Katedri za srpskohrvatski jezik. Belićevo autoritet je svakako doveo dotle da se mogućnost uticaja pridevsko-zameničke deklinacije na imeničku gotovo nije ni pominjao, mada bi, po mom mišljenju, pre svega odatle trebalo polaziti pri tumačenju porekla paštrovskog -ьх.

Još 1935. godine R. Bošković je ukazao na činjenicu da u govorima Crmnice i Crnogorskih brda postoji snažan uticaj pridevsko-zameničke deklinacije na imeničku (Bošković 1935: 27–35). Međutim, Bošković ovaj uticaj pominje u vezi sa drugom pojavom, a to je zamena lokativa množine genitivom (za koju ja imam samo jednu pouzdanu potvrdu, v. t. 9.3., str. 146) u imeničkoj deklinaciji. Bošković, naime, tu polemíše sa Rešetarom, smatrajući da ovaj nije u pravu kada misli da su se crnogorski genitiv i lokativ izjednačili na morfološkoj bazi, tj. zbog sličnosti oblika. U ovom kratkom izveštaju o ozriničkom govoru Bošković deli crnogorske govore na dve glavne grupe: u jednima, kao u ozriničkom, postoji novi lokativ imenica na -ima,

⁵⁵ Evidencija paštrovskih isprava pokazuje baš obrnuto, bar za 16, 17. i 18. vek.

koji se upotrebljava uz predloge pri, o, po, a pri tome se čuva razlika između imeničke i pridevsko-zameničke deklinacije u lok. mn. (-ijeh~-ima), na primer, po tih selima. Za govore ovoga tipa karakteristično je, po Boškoviću, da se pridevsko-zamenička deklinacija razvijala izvan sfere uticaja imeničke deklinacije. Pored čuvanja nastavaka -ex/-ijex u gen. mn. i stare jednakosti G=L, pokazuje to i isključiva upotreba nastavka -m u dat. mn. i instr. mn. kod prideva i zamenica, na primer: među onijem Kačaćima, ka onijem vrätima. Oni govori „u kojima između imeničke i pridevsko-zameničke deklinacije vlada *puni razvojni paralelizam* (podvukla B. Š.) i u kojima je imenička deklinacija i formalno, nastavcima svojim uticala na pridevsko-zameničku, koji (govori, B. Š.), dakle, imaju danas u genitivu mn. uvek /ā/, /a^ex/, e^ax/, a u dativu samo nastavak -ma kod prideva i pridevskih zamenica, pokazuju i drukčiju konstrukciju uz predloge pri, o, po. U njima uz ove predloge stoji obično genitiv množine, ređe lokativ. Glavno je za ove govore, ipak, ovo: u njima imamo puno slaganje imeničkih i pridevsko-zameničkih oblika u pogledu upotrebe novog lokativa ili genitiva množine m. njega.“ Ilustrativni su primeri u bjelopavličkom govoru: po tija rēčīnā ~ po krevētima; o zarānākā ~ o tījema Zagārčanima; pri tija mednikā ~ pri tījema kōčānicama i sl.

Polazeći od ovoga, Bošković kritikuje Rešetara i to čini, po mom mišljenju, veoma smelo imajući u vidu tadašnje stanje istorijske dijalektologije. On kaže: „Ne može se nikako pretpostaviti da je među lokativom i genitivom množine u svim crnogorskim govorima bilo onoga kontakta od kojega prof. Rešetar polazi. Po svoj prilici nije ga bilo baš u onim govorima u kojima je zamena lokativa genitivom uzela najviše maha: u govorima Crnogorskih brda i Crmnice. Mislim, naime, da ovi govori *nikad nisu imali* nast. -x u gen. mn. kod *imenica* (podvukla B. Š.).“ „Na ovo me upućuje,“ produžuje dalje Bošković, „toliko današnje brdsko ovija, dobrija (Bjelopavlići), tija, pismenija (Piperi) ..., jer ovi govori gube glas /x/, koliko crmničko onija^e, mladija^e, žena^e /od mojih prvih sinova^e (Seoca), koje ne samo što svedoči da u ovom govoru nikad nije bio poznat nast. -x u gen. mn. imenica već sasvim jasno pokazuje i kako treba razumeti uticaj imeničkog genitiva mn. na pridevsko-zamenički u crnogorskim govorima u kojima toga uticaja uopšte ima“ (Bošković 1935: 27–35). Po Boškovićevom mišljenju, naime, u oblicima gen. mn. onija^e i slično nije došlo do izmene glasa /e/ u /ijex/⁵⁶, već do zamene /-ex/ imeničkim nastavkom /a^e/ odn. u govorima koji imaju /x/, sa /a^ex/.

⁵⁶ Takvo mišljenje dele Broz (1893: 67–68) i Rešetar (1952).

Najzad, u zaključku, Bošković veli: „... zamena lokativa genitivom predstavlja, u stvari, po svome razvitku adaptaciju imeničke deklinacije pridevsko-zameničkoj... Jednakost, naime, genitiva i lokativa kod prideva i pridevskih zamenica izazivala je to isto i kod imenica na taj način što je kod njih uopšten genitiv, kao oblik šire upotrebe u jeziku. I to, bez razlike, u svim crnogorskim govorima: i u onima u kojima to danas još imamo i u kojima danas kod imenica imamo samo oblike novog lokativa.“ Razlozi koji Boškovića navode na ovakav zaključak jesu sledeći:

(a) nema nijednog govora koji je izgubio stari odnos $G=L$ u pridevsko-zameničkoj deklinaciji, što je verovatno posledica podrške koju je ovaj odnos imao ili još ima u imeničkoj deklinaciji;

(b) današnje dvojstvo crnogorskih govora ($L \neq G \sim L=G$ uz pri, o, po) počiva na dve različite tendencije: s jedne strane, tendencije strogog diferenciranja pridevsko-zameničke deklinacije od imeničke, a s druge – tendencije njihovog punog razvojnog paralelizma, u rezultatu čega se razvija novi lokativ sa sufiksom -ima u pridevsko-zameničkoj deklinaciji (up. naš jedini takav primer, str. 146 ovoga rada).

Ja sam se ovoliko zadržala na Boškoviću zato što u njegovom izlaganju ima nekoliko značajnih momenata koji se tiču i paštrovskog materijala 16–18. veka kao i lociranja paštrovskog dijalekta u zetsko-lovcenskoj skupini. Sami problemi o kojima govori Bošković tiču se sasvim nove razvojne faze zetsko-lovcenskih govora koja se u PI može pratiti tek od početka 18. veka. Iz toga kasnog perioda su i naši retki primeri gen. mn. prideva na $-i(j)ą$ /m. $-i(j)ex$ / prema nastavku $-ą(x)$ u gen. mn. imenica (v. t. 10.5.) kao i jedini primer pridevskog novog lokativa, dat na strani 146, uz jedini primer imeničkog novog lokativa takođe.

Ostali primeri lokativa množine, i imenički i pridevsko-zamenički, kao što je već pokazano u primerima na str. 146–147 (v. i t. 10.5.), pripadaju jednoj starijoj fazi u kojoj još uvek kao da nije bilo mešanja genitiva i lokativa o kome govori Bošković, a i Miletić.

Ono što je za nas i za dalje izlaganje važno kod Boškovića jeste sledeće:

1. S obzirom na to da je jasno da paštrovski govor pripada istoj grupi govora kojoj i crmnički (videli smo u više mahova da se oni u mnogo čemu podudaraju ili su slični), za nas je važno što Bošković ističe puni razvojni paralelizam pridevsko-zameničke i imeničke deklinacije u ovom tipu govora.

2. U vezi s ovim važno je Boškovićevo mišljenje da u govorima Crnogorskih brda i Crmnice nikad nije bilo onog kontakta između genitiva i lokativa koji bi doveo do njihovog sinkretizma van uticaja sa strane.

3. Materijal PI, međutim, opovrgava Boškovićevo mišljenje da na terenu govora sa punim razvojnim paralelizmom pridevske i imeničke deklinacije nikada nije bilo glasa -x u -ьx u množini. Paštrovski govor je od 16 do 18. veka imao -x u genitivnom sufiksu bez svake sumnje, a mogao ga je imati i verovatno ga je imao od najstarijih vremena, u čemu se slažem s Belićem. Drugo je pitanje, naravno, u kolikoj se meri zastupljenost -x u genitivu množine u pisanim tekstovima 18. veka podudara ili razlikuje od njegove frekvencije u govornom jeziku toga vremena, ali činjenica da je postojalo -x ostaje neizmenjena.

Zbog ovoga moramo pretpostaviti da nije uvek bilo onako kako je danas, recimo, u Crmnici. Pored jedne veoma nove faze, u kojoj se razvojni paralelizam pridevsko-zameničke i imeničke deklinacije ogleda u prilagođavanju imeničke deklinacije prema pridevskoj, pri čemu je izjednačenje lokativa sa genitivom imeničke deklinacije zadnja karika u lancu promena, mora se pretpostaviti jedna ranija, mnogo starija, faza u kojoj je, pod uticajem razvojnog paralelizma pridevsko-zameničke i imeničke deklinacije, genitiv množine imenica bio taj koji je pretrpeo najveće izmene. U tome leži razlika između moga i Belićevog shvatanja i tumačenja (paštrovskog) genitivnog sufiksa -ьx. Ja se, naime, ne mogu složiti sa Belićevom hipotezom o nakalemljivanju lokativnog sufiksa -ьx nekadašnjih -i, -u i konsonantskih osnova na oblik genitiva množine kad je već sam lokativni sufiks -ьx potpuno hipotetičan. Protiv ovoga govori i materijal PI u kome nije sačuvan nijedan oblik lokativa množine koji bi bar podsećao na staro -ьx, a inače su vrlo dobro očuvani mnogi stari sufiksi kako se vidi iz primera u tačkama 9.3., 9.4., 9.5. i 9.7. Da je lokativni nastavak -ьx bio toliko snažan, da je učinio pravu revoluciju u gen. mn. svih deklinacija, ipak bismo očekivali da bar negde nađemo neku potvrdu o njegovom postojanju u lokativu množine.

Takođe, ne mogu se složiti ni sa tezom da je stari poluglasnik u genitivu mn. mogao postati jak ili dug sam od sebe u poziciji u kojoj se nalazio i u kojoj je po svoj prilici ranije ili kasnije morao biti izgubljen kako se po svim pravilima i u svim slovenskim jezicima izgubio. Ako za opšte srpskohrvatsko -a u gen. mn. možemo misliti da je došlo pod uticajem analogije (prema ovoj ili onoj formi, zavisno od teorija koje o njegovom poreklu postoje) i da je imalo podrške pre svega u ostalim množinskim oblicima tipa -e, i ova mogućnost otpada za zetsko-lovcenske govore u kojima je nastavak gen. mn. očigledno po poreklu poluglasnik i nije imao podrške ni u jednoj formi ni u jednini ni u množini.

Ako, dakle, odbacimo mogućnost vokalizacije starog sufiksa gen. mn. u njegovom originalnom položaju (još uvek mi se čini verovatnom Belićeva teza o -ьъ kao o čisto ortografskoj crti) i ako odbacimo Belićevo shvatanje gen. sufiksa -ьх kao starog lokativnog sufiksa -ьх za koji nemamo potvrda, ostaje nam sledeće objašnjenje (i ovo, naravno, hipotetično) za poreklo paštrovskog sufiksa -ьх u genitivu množine imenica:

Ja smatram da je razvojni paralelizam pridevsko-zameničke i imeničke deklinacije na paštrovskom terenu i terenu njemu sličnih govora veoma stara stvar i da se -x u genitivu mn. imenica svih deklinacionih tipova javilo veoma rano, pod uticajem ovoga paralelizma. U pridevsko-zameničkoj deklinaciji /x/ je postojalo oduvek u sinkretizovanim oblicima G/L množine, a ono je oduvek postojalo i u lokativu množine imeničke deklinacije. Tako smo, dakle, od odnosa tipa:

těхъ stolь ženь kostī
 těхъ stolěхъ ženахъ *kostьхъ ili kostexъ

dobili u jednoj vrlo ranoj fazi razvitka odnose tipa:

těхъ stolьхъ ženьхъ kostīхъ
 těхъ stolěхъ ženахъ *kostьхъ ili kostexъ

Može se pretpostaviti da je ovaj razvoj bio potpomognut uticajem jednakosti G/L u dualu (čiji je uticaj bez sumnje bio vrlo značajan za razvoj množinskog sistema), ali mi se čini da u ovoj fazi i pri ovakvom objašnjenju uticaj duala nije neophodan.

Mada za oblike gen. mn. tipa stolьхъ nemamo za sada potvrda za period stariji od 16. veka, to ne znači da takav oblik nije mogao postojati i mnogo ranije, o čemu, možda, svedoče i primeri napisani sa -ьхъ u PI kod onih pisara koji pišu poluglasnike relativno dosledno u etimološkim pozicijama, na primer: dinarьхъ 16, svedokьхъ 13, lietьхъ 14, kućьхъ 14, 29 i sl. Naravno, ovo nije naročit dokaz, jer može lako biti i posledica obrnutog procesa: pisari su mogli ispred /x/ pisati /ь/ jer su na tome mestu čuli njegov refleks, a ne zato što su znali da su nekada postojale realne forme sa sufiksom -ьхъ u kome znak /ь/ još uvek stoji za poluglasnik, a ne za njegov refleks.

Razlozi koji me navode na ovakvo tumačenje porekla paštrovskog genitivnog sufiksa sa elementom -x jesu sledeći:

1. Razvitak genitivnog sufiksa u množini (ukoliko nije u pitanju -ix), onako kako se ogleda u pismu u PI, pokazuje puni paralelizam sa razvojem i pisanjem refleksa starog poluglasnika u svim pozicijama i ovo nedvosmi-

sleno potvrđuje već ustaljeno mišljenje da zetsko-lovcenski nastavak -ax ili -a vodi poreklo od -ax, i to u oba glavna deklinaciona tipa, -a i -e. Samo polazeći od -ax, mogu se razumeti i objasniti genitivi imenica tipa -e kao sudex, baštinex i sl. pored suđax, baštinax i sl. koje nalazimo u materijalu PI.

2. Jedino pretpostavka o ranoj generalizaciji -x u genitivu množine imenica svih tipova čini logičnom pretpostavku o vokalizaciji poluglasnika ispred /x/.

3. Da /x/ nije nakalemljeno na već vokalizovani poluglasnik, kako svoje izuzetno retke primere gen. mn. na -ax tumači Daničić⁵⁷ polazeći od odnosa G -a/L -ax → G/L -ax, svedoči činjenica da se varijante genitivnog sufiksa bez -x dakle /a/, u pismu /a/ i /e/, i /i/ u paštrovskom materijalu javljaju u većem broju tek od 18. veka (za sve tipove bez razlike), dakle, tek onda, kada se -x i u drugim položajima počinje redovnije i češće ispuštati no u 16. i 17. veku. Iz 18. veka su i dva jedina primera genitiva množine sa -ai m. -ax (Crnogorcai, 187, 1734, Kulačai 227, 1745) i sa /i/ m. /x/ kao i u nekim drugim primerima (v. t. 2.2.26. i dalje). (Uporedimo, takođe, i vrlo rečite podatke koje o ovome daju tabele br. 1 i 2 u odeljcima 9.61. i 9.62., kao i odgovarajuće liste primera.) Da je genitiv množine u govornom jeziku Paštrovića postojao u obliku sa nastavkom /a/ pre no što je uopšteno -x, to bi se moralo ogledati u rukopisima pisara 16. veka i prve polovine 17. veka,

⁵⁷ Daničićev materijal sasvim je drugačiji od materijala koji nalazimo u PI. U periodu do 17. veka dominiraju kod Daničića uglavnom dva genitivna sufiksa u množini: stari -ø, koji je češći do kraja 15. veka (samo!), ali se proteže još kroz ceo 16. i 17. vek i čak „dopire u 18. vijek ...“ (1847: 70), i novi -a, koji se pojavljuje u prvoj polovini 14. veka a od 16. veka već genitiv množine „mnogo češće dolazi ovako sa -a nego bez njega“ (l. c.). Primeri sa elementom -x u genitivnom sufiksu kod Daničića su vrlo retki sve do 16. veka, te ih on za period 13. veka još uvek smatra greškama pisara (юдex, вѣменехъ, krainanexъ, mlinexъ). U 14. veku Daničić nije našao nijedan ovakav primer, a 15. veku ima ih samo kod imenica ž. r. tipa -e, te ih tumači analogijom prema lokativu zbog delimične podudarnosti gen. i lok. (-a: -ax). Za 16. vek navedeno je takođe svega nekoliko primera sa -x (1874: 89–90). U 17. veku, kada broj primera sa -x nešto porasta u odnosu na prethodne vekove, pojavljuje se i novi problem: usled gubljenja /x/ u mnogim govorima ova fonema pojavljuje se u govoru i u pismu (a naročito u pismu) i tamo gde je ne očekujemo. Zbog toga Daničić deo primera sa genitivom na -x (iz svoga materijala) ponovo tumači greškama pisara koji više ne poznaju fonemu /x/. Primeri kao /vlasijex/, /bogatstvije/ u gen. mn. javljaju se u Daničićevom materijalu samo kod dva književnika (Jakova Mikalje i Mih. Radnića), te kao da ih Daničić tumači subjektivnim razlozima („...jamačno su samo književnici miješali ...“ 1874: 91).

isto onako kako se, veoma očito, ogleda postojanje starog genitiva množine sa nastavkom -ø.

4. Da je -x u gen. mn. dosta staro svedoče i oblici gen. mn. imenica tipa -i i drugih koje su im u ovom pogledu slične. Kako smo već pokazali i dva–tri puta podvukli, svi oblici gen. mn. imenica tipa -i imaju u 16. i 17. veku sufiks -ix (sem jednog izuzetka koji je, mislim, unet sa strane, v. t. 8.10.5.), a i u 18. veku ovaj sufiks još uvek dominira nad svojom varijantom bez -x u odnosu 11:3.

5. Situacija kod imenica tipa -i ukazuje posredno i na još jednu važnu činjenicu: u celom materijalu PI nema nijednog jedinog primera gen. mn. ovih imenica sa sufiksom -ex ili *-ьx (gde /ь/ stoji za poluglasnički refleks), koji bi ukazivao na direktan dodir gen. i lok. množine, te i ovo ide u prilog tezi da se -x uopštilo u svim tipovima imeničke deklinacije pod uticajem pridevsko-zameničke promene.

Ukoliko se prihvati moje tumačenje paštrovskog -ьx i razlozi koji su me na nj naveli, ostaju još dva momenta koja zahtevaju da se o njima na ovome mestu govori.

1. Kolika je relativna starost prisustva -x u imeničkom genitivu množine?

2. Ako je to /x/ stvarno staro, a pretpostavljamo da je uopšteno paralelno u svim deklinacionim tipovima, kako se može objasniti njegova relativno kasna pobjeda nad starim -ø nastavkom u deklinacionom tipu -a? (v. tabele 1 i 2, str. 158–161)

Na prvo pitanje neće se verovatno nikad moći dati konkretan odgovor izuzev ukoliko se ne pronade neki materijal sa zetsko-lovcenskog terena iz perioda pre 16. veka. Što se tiče relativne hronologije, može se misliti da -x u genitivu plurala na zetskom terenu ne mora biti onoliko staro koliko bi moralo biti u drugim srpskohrvatskim govorima ako bismo hteli da se ispred njega vokalizuje stari poluglasnik, koji bi, da nije bilo /x/, morao biti izgubljen. Poznata je, naime, činjenica da se poluglasnik, tj. glas nepotpunog obrazovanja, čuvao do našeg vremena baš na terenu zetsko-lovcenskih govora, u bokokotorskom selu Dobroti u neposrednom susedstvu Paštrovića. Ovaj podatak, kao i činjenica da je ceo razvoj poluglasnika na velikom delu zetskih govora išao posebnim putem, a ne onako kao u većini srpskohrvatskih govora, možda ide u prilog tezi da se stari poluglasnik ovde i bolje i duže čuvao nego u ostalim govorima i to, srazmerno, u obema pozicijama, jakoj i slaboj. Zbog toga je mogućnost nakalemljivanja -x na stari poluglasnik

u gen. mn. na zetskom terenu u onim govorima u kojima danas imamo šestofonemski vokalski sistem postojala možda nešto duže no što bi to bio slučaj u ostalim govorima.

Nešto je, mislim, lakše dati odgovor na drugo pitanje. Treba se pre svega podsetiti onoga što je u t. 2.1.1., naročito na str. 54–55, rečeno o prirodi paštrovskog refleksa poluglasnika. Naš materijal svedoči da je prvobitna vrednost zetskog /a/ bila po svoj prilici otvorenija no danas, što se u pismu ogleda beleženjem ovoga glasa sa /a/ u većine pisara. Ovakva vrednost refleksa poluglasnika ukazivala bi na to da se ovaj u svojoj prvoj fazi postojanja nije razlikovao od /a/ u onolikoj meri u kojoj se razlikuje danas i da je stoga u tipu -e genitivni sufiks -ax bio manje stran no u tipu -a, što je imalo za posledicu njegovo lakše i brže uopštavanje na račun starijeg -ø. U tipu -a, međutim, gde smo, umesto delimičnog paralelizma /a/ ~ /a/ u zavisnim padežima množine ispred konsonantskih fonema u sufiksima tipa -e, imali sasvim heterogene vokalske foneme u sufiksima L/D/I ~ novom G, stari nastavak -ø mogao se čuvati duže i bolje no u tipu -e, te je tek od 18. veka ustupio svoje mesto novome -ax. Sistem oblika množine tipa -a učvrstio se sporije i kasnije od odgovarajućeg sistema tipova -e i -i baš zbog pomenute heterogenosti sufiksa u množini.

Uporedimo:

Tip -e	Tip -a
G. - <u>ø</u> ~ - <u>ax</u>	- <u>ø</u> ~ - <u>ax</u>
L. -ax	-i(j)ex
D. -am(a)	-om/-em / -ima
I. -ami/-a	-i / -ima

Prilikom određivanja relativne starosti uopštavanja -x u genitivu množine ne treba smetnuti s uma dobro čuvanje obika sa sufiksom -ø kod imenica tipa -a (uglavnom do kraja 17. veka), ali ga ne treba ni precenjivati, s obzirom na to da se u ovome tipu uopšte vrlo dobro i dugo čuvaju stari oblici. Priznajem da bi relativna starost -x u genitivu predstavljala manji problem ukoliko bi se prihvatila teza o duljenju i snaženju poluglasnika u genitivu plurala i pre uopštavanja -x, ali, kako sam već rekla, ovo mi se čini manje verovatnim i težim da se brani nego dosta duboka starost /x/ u ovom sufiksu.

9.9. Kvantitet paštrovskog odnosno zetsko-lovcenskog -ьх

Prema današnjem stanju u Paštrovićima (Aleksić 1939) i Crmnici (Miletić 1940) vidi se da je i zetsko-lovcensko -a u genitivu množine imenica dugo (za razliku od pridevsko-zameničkog koje je kratko; v. t. 10.5.). Problem dužine genitivnog sufiksa u srpskohrvatskom jeziku isto je onako složen kao i poreklo samoga sufiksa i, bez obzira na razna tumačenja, meni se čini najprihvatljivijim ono koje se zasniva na odnosu -ă u gen. jd. ~ -ā u gen. mn. ~ -ī u gen. jd. ~ -i u gen. mn, iako ono, kad je reč o savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku i dijalektima koji su mu u osnovici, ostavlja ipak po strani imenice tipa -e kod kojih nije bilo odnosa -ă ~ -ā u genitivu jednine i množine. Što se tiče paštrovskog sufiksa, s obzirom na to da smo rekli da se uopštavanje -x izvršilo kod svih imenica, a da je i u tipu -a i u tipu -e ispred toga -x bio poluglasnik prema -ī u tipu -i, ovo tumačenje dužine na refleksu poluglasnika izgleda sasvim bez zamerke i čak nam omogućava da potpuno isključimo genitiv jednine iz kombinacije. Zato mislim da možemo prihvatiti Beličevo tumačenje (str. 183 ovoga rada) da je dužina sufiksa -ьх u stvari dobijena po ugledu na sufiks -ix pošto je prethodno u oba slučaja uopšteno -x.

9.10. U tački 9.61.1. je već učinjena jedna primedba na podatke o sufiksu -ø u 17. veku kod imenica tipa -e. Tamo je istaknuto da procenat sufiksa -ø kod ovih imenica pokazuje izvesnu nesrazmeru u odnosu na inače vrlo srazmerne podatke o opadanju učestalosti sufiksa -ø i istovremenom porastu sve prisutnijeg -ьх od 16. ka 18. veku, i to kod imenica svih rodova. Ova nesrazmera u pojavljivanju sufiksa -ø (16. vek 19%, 17. vek 42,5%, 18. vek 4%) objašnjena je činjenicom da se u 43 od ukupno 54 primera genitiva mn. tipa -e u 17. veku javljaju svega 4 imenice od kojih dve (parta, spenza) ulaze u ustaljene formule koje bolje čuvaju stare oblike, a dve (libra, perpera) stoje uvek isključivo uz brojeve od 5 pa nadalje i sa njima čine konstrukciju svoje vrste koja u nekim dijalektima do danas zna za stare oblike gen. mn. sa sufiksom -ø. Tako Asim Peco konstatuje za istočnohercegovački da oblici genitiva množine „bez ikakvog završetka, bez ikakvog nastavka, dolaze isključivo uz brojeve: deset metar ... sto dinar ... sto tovar“ (t. 181 u Peco 1964). Miletić nema ništa slično za Crmnicu.

Ali nisu samo imenice libra i perpera te koje se u obliku sa -ø uz brojeve javljaju duže no ostale imenice svoga tipa, iako one čine, zajedno sa oblikom parat, većinu primera sa -ø u 17. i 18. veku u tipu -e. Njima se pri-

družuju i imenice tipa *-a* sa sličnim značenjem (groš, dinarić, dukat, lakat, litar i cekin) koje čine većinu primera sa *-ø* genitivnim sufiksom naročito u 18. veku. Pored njih, u ovom obliku javljaju se u 18. veku i imenice koje označavaju pripadnike nacionalne ili plemenske skupine, neke klase ili kaste (kao vlastel, kmetov, sedok, stimadur, Pastrovic, Režević i sl.), vrlo često u konstrukciji „jedan od ...“ ali i van nje. Sve ove imenice znaju i za oblike sa *-ax* u istom periodu i ovi drugi su uglavnom češći (v. liste primera). Poznato je da sličnu pojavu imamo u savremenom ruskom jeziku u kome izvesne imenice izuzetno imaju sufiks *-ø* u gen. mn, ukoliko se često upotrebljavaju uz brojeve ili označavaju pripadnike neke nacionalne ili vojne grupe: aršin, volѣт, gramm, raz, čelovek; turok, cygan; grenader, soldat itd.⁵⁸

⁵⁸ Primeri su preuzeti iz *Grammatika ruskogo jazyka*, Akad. Nauk SSSR, M. 1960.

GLAVA ČETVRTA

PRIDEVSKO-ZAMENIČKA DEKLINACIJA

10. Sistem nastavaka pridevsko-zameničke deklinacije u paštrovskom dijalektu 16–18. veka ne razlikuje se znatno od sistema kakav imamo u savremenom crmničkom dijalektu, ali razlika ipak ima. U poređenju sa imeničkom deklinacijom, pridevsko-zamenička je već u 16. veku mnogo ujednačenija u pogledu oblika i izuzetaka od niže izloženog sistema ima relativno malo, u svakom slučaju mnogo manje no kod imenica, naročito u množinskim oblicima.

10.1. Svi pridevi i pridevski upotrebljene reči kao i većina zamenica znaju za sledeći sistem sufiksa:

Jednina:

	muški r.	srednji r.	ženski r.
N	-∅ ~ -i	-o/-e	-a
A	=N ili G	=N	-u
G	← -a~-oga/-ega →		-e
D/L	← -u~-omu/-emu →		-i~-oj/-o/
I	← -i(j)em →		-om/-on/-o ⁿ /
V	-i	=N	=N

10.1.1. Primedbe na sistem sufiksa jednine:

(a) Varijante -o u nom. jd. m. r. i -a, -u u gen. i dat. m. i sr. r, kao i varijanta -i u dativu ž. r. ostaci su stare imeničke deklinacije prideva i odgovaraju oblicima neodređenog vida.

(b) Pored redovnog trofonematskog sufiksa genitiva i dativa m. i sr. roda pojavljuju se, iako veoma retko, njihove kraće varijante -og/-eg, -om/-em (v. t. 10.7.), a katkad i varijanta -ome u lokativu/dativu. O tome vidi i t. 10.9.

(c) Pored refleksa jata izuzetno se može javiti -i- ispred -m u instrumentalu m. i sr. r. (t. 10.4.1.).

(d) Lokativno-dativno -oj u ž. r. često se javlja u varijanti bez finalnog konsonanta /-o/ (t. 10.11.)

(e) Kao i u imeničkom sufiksu instrumentala jd. -om i u pridevsko-zameničkom instrumentalu nalazimo uglavnom u 18. veku varijantu -on ili -oⁿ sa izgubljenim /n/.

10.2.

Množina:

U množini samo nezavisni padeži razlikuju rod. U G/L/D/I sve reči koje se dekliniraju po pridevsko-zameničkoj promeni imaju jednake oblike bez obzira na rod imenica na koju se odnose:

	m. r.	s. r.	ž. r.
N	-i	-a	-e
A	-e	=N	=N
G		-i(j)ex /-i(j)e/	~-i(j)ax /-i(j)a
L		-i(j)ex	~-ima
D		-i(j)ema /-i(j)em/	
I		-i(j)ema /-i/	

10.2.1 Pored redovnih nastavaka sa elementom /ě/ u zavisnim padežima množine sa vrlo niskom frekvencijom javljanja nalazimo njihove dublete sa elementom /i/, a pored toga, još ređe i starije oblike dativa i instrumentala sa sufiksima -i(j)em i -i koji će biti navedeni u sledećim tačkama.

Alternacije navedene za genitiv i lokativ tipične su pojave 18. veka, ali su još uvek sasvim retke i tek nagoveštavaju promene koje će dovesti do modernog crmničkog, a verovatno i paštrovskog sistema u kom se zbog paralelizma u razvoju imeničke i pridevsko-zameničke deklinacije razvijaju oblici genitiva prideva i pridevskih zamenica sa sufiksom -i(j)ax(x) i lokativa sa novim -ima. Uporedimo o tome t. 10.5. i str. 183–186.

10.3. Tipične paradigme pridevsko-zameničke deklinacije:

1. Tip A:

N	Markov -ø	Markov -o	Markov -a
A	-N/G	-N	-u
G	Markov -a		Markov -e
L/D	Markov -u		Markov -i (kasnije -oj/ -o)
I	Markov -i(j)em		Markov -om

U množini:

N	Markov -i	Markov -a	Markov -e
A	-e	-a	-e
G	Markovi(j)ex, -i(j)e		-i(j)ax, -i(j)ą
L	Markovi(j)ex, -i(j)e		(nemam potvrde za -ima)
D	Markov -i(j)ema		
I	(negov -i(j)ema)		

10.3.1. Po ovom tipu menjaju se po pravilu (bez izuzetka) prisvojni pridevi izvedeni sufiksom -ov/-ev i -in uglavnom od ličnih imena m. i ž. roda, koji se u Paštrovicima javljaju sa neobično visokom frekvencijom, jer ulaze u lična imena i imaju funkciju sličnu ruskim patronimicima (izvedeni su od imena oca) ili srpskohrvatskih prezimena. Ovo se vidi iz primera: /pred/ turom Ivanoviemъ Kaloŕturkeviekemъ (274), Mihaile Vučikevъ Živkovičъ (239) i sl. prema Marko Vukčevъ (266), Sava Markov (272) i dr. Ova druga kombinacija upotrebljava se u manje zvaničnim tekstovima, a prva uvek pri zvaničnom nabranjanju lica određenih za sudije, poslanike, stimadure ili slično. Za razliku od uobičajene ruske upotrebe patronimika, u paštrovskim ispravama se često lica nazivaju imenom oca (u gen.), zatim sledi pridev od imena dede (u gen.), a tek onda eventualno i prezime: Niko popa Andrie Nikolina, Niko Marka Stjepčeva Davidović, Petar Marka Lukšina S(a)rzenta, pa čak i Stjepac Nikca Ivana Nikova gde se u ime jednog lica unosi patronimik njegovog dede.

Po tipu A menjaju se, dakle, prisvojne zamenice: njevov, -o, -a i njihov, -o, -a (uz izuzetno njihovima, samo u jednom primeru), zatim upitno-odnosna zamenica za kakvoću kakav i s njom složene (za takav i sl., po tipu B/1, v. t. 12.2.4.) i najzad pridevi koji imaju oba vida, ako su upotrebljeni u neodređenom vidu. Po ovom tipu menjaju se, razume se, i glagolski participi upotrebljeni u funkciji neodređenog vida.

2. Tip B/1

N	rečen -i	rečen-o	rečen -a
A	N/G	-N	rečen -u
G		rečen -oga	rečen -e
L/D		rečen -omu	rečen -oj/-o
I		rečen -i(j)em	rečen -om/-on/-on

U množini:

N	rečen -i	rečen -a	rečen -e
A	rečen -e	-N	-N
G		rečen -i(j)ex	
L	obradi(j)ex	ostal -ima	
D/I	rečen -i(j)ema/ -i(j)em (D/I)/-i (I)		

10.3.2. Po tipu B/1 (tzv. tvrda varijanta) menjaju se:

(a) svi pridevi i pridevski upotrebljene reči sa nom. jd. na -i u muškom rodu, bez obzira na to da li oblici sa -i alterniraju sa oblicima -∅ (tip crven-∅ ~ crven-i) ili je /i/ u njima uobičajeno (tip muški, narodni i sl.), izuzev onih po tipu B/2;

(b) pokazne zamenice od osnova -t, -ov, -on, uključujući i pokazne zamenice za kakvoću (takav, tj. takvi, -o, -a i sl.);

(c) zamenica svaki, svaka, svako;

(d) broj jedan, -no, -na;

(e) redni brojevi (sem treći, -e, -a).

Tip B/2 se razlikuje od tipa B/1 samo utoliko što u oblicima m. i sr. r. u sufiksima jednine, umesto početne vokalske foneme -o (tip B/1), u tipu B/2 stoji početna vokalska fonema /e/, tzv. meka varijanta. Alternacija /o/~e/ vrlo se dobro čuva u mom materijalu i primeri njenog poremećaja (koji u ovom slučaju nije tipičan ni za današnju Crmnicu) opažaju se samo u nekoliko izuzetnih primera s kraja 18. veka. (Vidi t. 10.10.) Ova alternacija tiče se samo tri oblika: nom. jd. sr. r, gen. jd. i lok./dat. jd, m. i sr. r. – rečeno/naše, rečenoga/našega, rečenomu/našemu.

Po tipu B/2 menjaju se:

(a) svi pridevi sa nom. jd. m. roda na -i kad ispred /i/ u osnovi stoji prednjonepčani suglasnik (j, ć, đ, l, ŋ, č, ž, š);

(b) komparativ (i superlativ) prideva;

(c) prisvojne zamenice prvog i drugog lica, svoj, zatim koji, čiji;

(d) zamenica vas, sve, sva sa osnovom sv- u svim oblicima sem nom. jd. m. r. (O specifičnim pojavama v. t. 12.3.);

(e) redni broj treći, -e, -a.

O deklinaciji ličnih i tzv. imeničkih zamenica biće reči posebno u odeljcima 14 i 15.

10.4. Najvažnija karakteristika pridevsko-zameničke deklinacije paštrovskog govora 16–18. veka u celini jeste uopštavanje elementa /ě/ u instrumentalu jednine i zavisnim padežima množine na mestu starog /i/ meke zameničke i pridevske promene kao i na mestu novog /i/ složene pridevske promene, od /yi/.

Ispred nastavaka sa elementom /ě/, kao i u nominativu mn. ispred nastavka /i/, ima potvrda za alternaciju k:c, ali je ona vrlo nedosledno sprovedena i ograničena je na uzak krug prideva i zamenica. Zato imamo: za drugi – za druziemъ muzem/-ъ 7 (2 puta), druzi 42, 111, 182 (u nom. mn.), druziema (je prodavao) 33, 1599, po ime svoje i druziexъ prokaraduraхъ 7, 1585, ali i bez alternacije: drugie kućistax 303, drugieх Paštrovicax 250, 2 puta, drugieх siedokax 300; za svaki: sa svaciemъ/-ъ (načinom, u formuli) 134, 135, 187, 192, 215, 216; takođe svikolici 125, 2 puta, 252; (perper) francieх/-ъ/-ъ 129, 2 puta 59, 70 (od osnove frank- što je u 'franko'). Dok se u poslednja dva primera alternacija javlja u svim zabeleženim slučajevima, pored osnove svac- od svaki imamo i oblike sa neizmenjenim /k/: (pred) svakieмъ sudom 123, 291, var. -ъ 214, 300 i dr.

Takođe ne nalazimo alternaciju nikada u pridevima izvedenim sufiksom -ski (ženъskieхъ 202 u gen. mn, zemunъskieмъ 143 u instr. jd, kmetovъskieмъ 209 u instr. jd.), a ni u mnogim drugim pridevima sa osnovom na /k/ – publikieхъ, tanъkieхъ, ili sa osnovom na /g/ mlogiema 290 i sl.

10.4.1. Izuzeci sa /i/ m. /ě/ u sufiksima pridevsko-zameničke deklinacije vrlo su retki. Najveći deo njih otpada na primere 16. i 17. veka u kojima se /i/ javlja iza tvrdih osnova. U ovim primerima očigledno imamo posla sa ostacima oblika određenog vida tj. složene pridevske deklinacije, u kojima /i/ vodi poreklo od /yi/. Na ovo navodi i činjenica da su u pitanju mahom pridevi koji se u odgovarajućem kontekstu u jednini javljaju u oblicima određenog vida. Tako:

u instr. jd. – pred postenimъ sukomъ 52, 1618

u gen. mn. – počtenix sudiax 3, 1577

rečenix karvix 12

- srebornix 9, 1586
 vise maslin Franelovi 87
 sviexъ svetixъ 89
- u dat. mn. rečenim vlastelom Cetlinanom 6, 1582
 vьsemъ stїmъ 32, vasemъ svetimъ 101
- u instr. mn. pred svedoci vise pisanim 30; sь rečenima Turkovići 13,
 1590

Iz kasnijih vremena su primeri: vasemъ svetimъ 101, 1675, sviexъ svetixъ 89 i ... Franelovi 87 (iz 1651/1652), a oblik „imenovanim akvistantima“ (koji, mislim, treba čitati imenovanima (a)kvistantima) je gotovo sasvim izuzetan za vreme u kome se javlja (249, 1764).

Drugu grupu izuzetaka čine oblici zamenica sa starom mekom promenom: s vašim uboštvom 246, 1762, s dobьrima svoima 171, 1724; 207, 1741; prodashe za sebe i svoix posledьni (!) 207, 1741; nihovima posledniema 253, 1776.

10.5. Što se tiče celih sufiksa, treba pre svega istaći da kroz ceo 16. i 17. vek, pa sve do početka 18. veka, imamo izjednačene genitiv i lokativ množine (sa sufiksom -ěx). Već je više puta pomenuto da se jedini primer novog lokativa sa nastavkom -ima, prema imeničkoj deklinaciji, pojavljuje tek 1741. godine (dok. 210). Ostali oblici lokativa su svi na -i(j)ex: po čistiexъ razloziexъ 159, 1712, po stimaduriexъ obratiexъ 48, 1610 i, ukoliko ovde nemamo genitiv, po sviex teziex baštinax 265, 1769.

Genitiv množine po pravilu ima sufiks -i(j)ex/-i(j)e sve do kraja 18. veka. Prva varijanta (sa -x) starija je i dominira sve do 18. veka isto onako kako varijanta -ьx dominira do toga perioda u genitivu mn. imeničke deklinacije. Od 18. veka javlja se u većim razmerama -i(j)e.

Od treće decenije 18. veka pojavljuju se i prvi primeri genitiva množine prideva i zamenica sa sufiksom napisanim sa /a/ iza /j/:

ot strane više pisania kćerih, ot više pisania vlastela (2 puta), po rieči sviа vise pisania moia (čitaj 'mo(j)i(j)a') kolega – sve u dok. 179, 1729;

po rieči više pisania vlastela 180, 1730;

ot sedoka sdolu pisania; negovia sinova (3 puta) – sve u 187a, 1734.

Svi dosad navedeni primeri su iz dokumenta istog pisara, Nikca Stipeca Nikca Markova.

I dalje: negoviaxъ sinovaxъ 240, 1756, u potpisu kaluđera svedoka čiji kolega u istom dokumentu piše negoviexъ sinovax;

na ime moia sinova 291, 1789 (2 puta) – u potpisu svedoka svetovnjaka; cekina ·s· mkletackia 302, 1799 – u tekstu popa Luke Davidovića.

Iako je broj ovih primera neznatan u odnosu na stotine primera genitiva sa sufiksom napisanim sa -i(j)ex i desetinama onih napisanih sa -i(j)e, naročito u 18. veku, sama egzistencija genitivnih oblika pisanih sa -i(j)a je od ogromnog značaja, jer pokazuje da se novi paštrovski genitiv množine pridevsko-zameničke deklinacije već uveliko formirao na početku 18. veka, a verovatno i ranije, možda još tokom druge polovine 17. veka. Ova činjenica dovodi u sumnju sve oblike 18. veka sa genitivnim sufiksom napisanim -i(j)e(x). Ovo naročito važi za tekstove pisara koji za refleks poluglasnika pišu /e/ i u čijim primerima nije nikako moguće razlikovati genitivno -i(j)ex /od -ěx/ od novog -i(j)ax /<-ьx/. Ako se podsetimo da je u 18. veku verovatno vrednost poluglasničkog refleksa bila slična današnjoj (dakle otvoreno e), razlozi za sumnju u vrednost napisanog -i(j)ex još se i povećavaju, jer je sasvim jasno da mnogi pisari nisu ni pokušavali da nešto menjaju u tradicionalnom načinu pisanja nastavka koji se ni u govoru često nije mnogo razlikovao od starog.

Bilo kako bilo, ostaje da pisani tekst u ovom pogledu već od 18. veka postaje nepouzdan, te da se zato mora vrlo oprezno pristupiti problemu hronologije javljanja novog genitivnog sufiksa pridevsko-zameničke deklinacije sa -ax/-a ispred koga se čuva staro -i(j)-.

Sasvim je usmljen oblik rečenex stimadurax iz dok. 228, 1745.

10.6. Dativ i instrumental množine već od prvih naših dokumenata imaju po pravilu nastavak -i(j)ema. Izuzeci su retki. Uz stare oblike imeničkog dativa i instrumentala, kroz ceo 16. i 17. vek često imamo pridevske oblike na -ěma (sa ostaliema vlasteli 59, 1628; siguraem ga dobri svoiema, moiema 107, 1679; 121, 1692; sa sviema razlozi 40, 1604, pomeđu sinovci negoviema 41, 1605 itd.). Ovo, pre svega, važi za instrumental koji se kod imenica tipa -a vrlo dugo drži u starom obliku sa -i. U dativu imam samo dva–tri primera iz 16. veka: (datъ) negoviema sinovomъ 11, 1588; cetirъma bratomъ moiema 29, 1597. Inače primeri dativa pokazuju uglavnom paralelizam u oblicima dativa imenice i prideva/zamenice kao u primerima tipa: rečenim vlastelom Cetlinanom 6, 1582, receniemъ vlastelomъ 43, 1605; rečeniemъ Ebukomъ 38, 1600 i sl. u 48, 1610 prema – nama ... imenovaniema dviema vlastelima 24, 1592, negoviema sinovcima 34, 1599, ostaliema plemenima i Paštrovićima 123, 1692, noviema prokaradurima 118, 1689 i sl. kako jedino imamo kroz ceo 18. vek. (Vidi i t. 10.6.2.)

10.6.1. Izuzetni oblici instrumentala su sledeći:

съ prokaraduri moieмъ 27, 1595 (verovatno u rezultatu mešanja dativa i instrumentala); pre(d) sedoci zdoli upisani 150, 1709 i (s) skutovi debeli 279, 1780 – ukoliko je ovo drugo uopšte instrumental (v. t. 9.5., str. 151). Oblik starog dativa je i već navedeni primer – pred svedoci više pisanim 30, 1597. Time bi uglavnom bili iscrpljeni svi izuzetni oblici instrumentala množine u mom materijalu. Svi ostali imaju sufiks -ěma.

10.6.2. Oblici dativa sa starim nastavkom na -m čuvaju se dosta dobro u odnosu na instrumental u kome nisam zabeležila nijedan oblik sa nastavkom -mi. Ipak, ako pogledamo primere u kojima se javlja stari dativ, videćemo da su, naročito za hronološki kasnije primere, opet u pitanju svega nekoliko prideva koji čine deo ustaljenih formula. Sličnu smo pojavu već videli i kod imenica.

negovieм posleknieмъ 27, 1595; nigovieмъ poslednieмъ, 121, negovieмъ poslednieмъ 124, 2 puta i slično još u 134, 152, 157, 1712 – dakle još prilično duboko u 18. veku. Ovaj dativski oblik deo je formule „darovasmo, prodasmo ili sl. nemu i negovieм/-a poslednieм/-a“ koja se javlja u svim dokumentima o prodaji, zameni, kupovini imanja i sl.

Uporedimo još i primere na str. 199 kojima se mogu dodati i: nasieм viernieм sudiam[a] 47, 1609, sviema svetimъ 89, 1652 i sl. oblici navedeni na str. 198 (dok. 32 i 101), koji su svi ograničeni na 16. i 17. vek i javljaju se kao izuzeci u odnosu na većinu primera sa -ěma.

10.7. Izuzeci od standardnog paštrovskog sistema oblika jednine u 16, 17. i 18. veku takođe su vrlo retki i javljaju se samo u izolovanim primerima.

Bitna razlika između paštrovskih oblika u jednini za period koji je obuhvaćen našim ispravama i savremenog crmničkog dijalekta u Miletićevom opisu leži u činjenici da paštrovski govor 16–18. veka zna gotovo isključivo za sufiks -omu/-emu u lok./dat. jd. m. i sr. roda. Miletić, pak, konstatuje da u ovom padežnom obliku u crmničkom „... iza tvrdih suglasnika (stoji) *isključivo* (podvukla B. Š.) nastavak -ome (-omu je nepoznato)“ dok se „iza mekih suglasnika čuje i -emu, ali je običnije -eme“ (Miletić 1940: 233). Miletić takođe konstatuje da su oblici kao -og, -om, -em po pravilu nepoznati.

Kako sam već istakla, u našem materijalu gotovo bez izuzetka pridevi i zamenice tipa B (paradigma 2 i 3 na str. 196–197) javljaju se u lok./dat. sa nastavkom -omu/-emu. (V. i t. 10.9. za -ome)

Izuzeci su sledeći (v. i 10.9. za -ome):

1. Stari lokativ bez -u: kako u rečenom testamentu piše 33, 1599; po vašemъ oficialu 234, 1751. Pored toga, ostatke starog lokativa nalazimo u adverbima potomъ (284 i dr.) i posem sega 7, 1585, posen/-ъ sega 171, 1725; 173, 1725, a dva puta čak i napisano kao dve reči: po semъ iestъ po testamentu muža moga ...“ 23, 1592 – adverbijalno značenje – i na semъ listu 43, 1607 u jasnom pokaznom značenju (o drugim oblicima zamenice съ/сьi v. t. 12.2.3.).

Ovome treba dodati i primere „u svemъ kako piše“ 84, 1651 i „po svem nix smirenio“ 6, 1582 koji su izuzetni u odnosu na mnogo češći oblik sve uz ova dva predloga.

Oblik svemu u ovom padežu zapisala sam svega jednom, ali se on po pravilu javlja u dativskim značenjima.

2. U dativu su oblici bez krajnjeg -u, razume se, još ređi: iednomъ i drugomъ 48, 1610; delibera edan drugom 245, 1762; da iestъ vedenie vasakom človeku 293, 1790.

Inače po pravilu: istomu 33, 144, velikomu 101, drugomu 212, 224, iednomu 187, redu muškomu 274, 3 puta, dvoru nebesnomu 29, nebeskomu 85, zboru paštrovskomu i garbalskomu 125, više pisanomu 115, 194, rokonomu 127, recenomu 98, 184, 222, štomu 274, svetomu 101, danъku crkovnomu 216. (O novom -ome v. t. 10. 9.)

Takođe i: po zakonu zemalskomu, zemunskomu, zemunskovu 209; 3, 12, 33; o parvomu 143; po staromu zakonu 7; na strašnomu sudu 101, po takvomu načinu 252 itd.

3. U lokativu/dativu našeg deklinacionog tipa A sufiks je po pravilu -u: Androvu 27, Armenkovu 99, Vučinovu 22, Golubovu 19, Dabovu 9, Davidovu 99, ĩurinu 28, ĩurovu 12, Marku popovu 201, Radičevu 26, Niku Šćerčevu 145, pod kuću Lučinu 168, popu Andrii Nikolinu 195, po voevodi Niku Marovu 109, ili u imenima praznika o Dmitrovu đe 97, o Gospokinu dne 143, po Petrovu dnevi 215 itd.

10.8. Nastavak gen. jd. m. i sr. roda je po pravilu -oga/-ega za tip B, a -a za tip A. Od prideva tipa B ima nekoliko izuzetaka sa starim nastavkom -ogo/-ego i čak jedan sa nastavkom -aga. Svi sem jednog primera su u tekstovima sveštenih lica:

na ime oca moego 212, 1742 (u potpisu svedoka svetovnjaka); togo radi 214b, 1743 (arhimandrit Vasilije); ot ovaga mѣsta, svetago – oba u 249, 1764 (jeromonah Vojnović), svetago duha 243, 1759 (pop Jovo Jovanović).

Inače redovno: kneza budlanskoga 12, u dno Velega Grmena 2, grešbnoga 29, dostoinoga providura kotorskoga 7, drugoga 168, 208, istoga popa 191, ĩednoga 168, ot ostaloga 29, pisanoga 157, pokoinoga 23, 19, 186, 208, poštenoga zbora 14, rečenoga 217, svietloga 125, setovnoga 216, svetoga 171, od postava turskoga 99, tankoga 233, 279, četvrtoga 223, četvartoga 123, crkovnoga 216, ot mlina ulanoga 101, tako mi četvorobožega evankelija 250, itd.

Za tip A: Androva, Armenkova, Boskova, Vuikova, Golubova, Domkova, Bogoeva, Ivančeva, Nika popova, od diela barbina 102, Rada Belina, Ivana ĩurina, Tomičina, više Bakotina mlina 195, više Babina vira 8, do Gospoĩina dnevi 247, do kalukerova žardina 136 (navodim samo brojeve dokumenata gde prisvojni pridevi nemaju značenje ličnih imena/prezimenaa, jer se ovi drugi mogu naći na desetine i u registru u PI).

10.9. Jedini izuzeci u jednini m. i sr. roda koji nagoveštavaju novinu u razvoju i koji naš materijal povezuju sa novim stanjem u današnjem crmniĩkom onako kako ga nalazimo u Miletieevom opisu jesu oblici lokativa/dativa jd. sa sufiksom *-ome*, ali su oni još uvek veoma retki. Pojavljuju se u mom materijalu tek od kraja 17. veka:

po ovome žitu 102, 1676; u ovome žitu 109, 1680; po ovome čistomu pismu 123, 1692; do Božića po ovome koi doĩe 228, 1746; o prĩvome Mixoljo dnevi 232, 1747; po ovomu čistome i istinitu (!) pismu 291, 1788, vasakome ĩeloveku 286, 1784 i 299, 1795; reĩenome ĩuru 299, 1795, vasakome ĩelovĩku 302, 1799.

10.9.1. Po izuzetku nalazimo *-e* i u instrumentalu jednine ž. r.: pred tome gospodomĩ 13, 1590, bulom gosposkome 130, 1696. Uporedimo i t. 14.

10.10. Pojava kolebanja između sufiksniĩ varijanti sa poĩetnim *-o~-e* kod prideva i zamenica po pravilu ne postoji. Videli smo već da je, suprotno slici koju daje Miletie za Crmnicu, ovaj odnos još uvek skoro neporemećen u paštrovskom govoru 16–18. veka i to u svim kategorijama u kojima se javlja (up. i t. 6.29.41.). Zbog toga sluĩajevae: do Sreĩbnega Rida (top.) 151, 1709 i pokonega 238, 1753, pokoinoga 274 i još dva sliĩna primera od iste reĩi (294, 297) treba tumaĩiti kao oblike sa osnovom *-ñ* koje zato regularno uzimaju sufikse sa poĩetnim elementom *-e*, a ne kao primere kolebanja *-o/-e*. I Miletie za Crmnicu navodi dublete sreĩnji i sreĩni, ali iskljuĩivo pokonji. U našem materijalu osnova *sreĩñ-* pojavila se već poĩetkom 18. veka, ali je pokojñ- priliĩno kasno, tek od druge polovine 18. veka. Do tada imamo

isključivo oblike sa početnim sufiksom -o, a i posle su oni, sve do kraja 18. veka, mnogo češći no osnova na /ň/. Jedini sumnjivi primer sa -e m. -o je ednega (302, 1799) i on bi možda bio vesnik novog mešanja -o i -e sufiksa na paštrovskom terenu, zajedno sa nekoliko primera u kojima se m. -e javlja početno -o u sufiksima pridevsko-zameničke deklinacije – u posledno brieme 299, 1795; do dnevi današoga 287, 1788 (redovno je današnjega, 286, 188 i dr.)

Sličnog tipa je i primer sukom atunaliom (284) gde je verovatno pod uticajem imenice u formi ženskog roda m. -e u sufiksu došlo -o. Nominativ je inače suka atualъ (157), a instrumental obično glasi atualiem 192, 220. Moguće je i to da se ovaj oblik osećao kao imenica, no to ne menja bitno pitanje početnog -o/-e.

10.11. Povodom deklinacije prideva i zamenica ž. r. u jednini pored onoga što je već rečeno o instr. (t. 10.9.1.), treba istaći i dubletne sufikse -i i -oj u lok./dat. ž. r. tipa A.

U 16. veku primeri lokativa/dativa ž. r. jd. istupaju u obliku sa sufiksom -i, po staroj deklinaciji prostih prideva:

po rieči Nikovi 20, 1591; u kući Maričini (isto), kćeri ĩurini 28, 1696, negovi (ženi, dieci, brati) 26, 1595; 24, 1592; 32, 1599; takođe u sentenci, po smarti negovi 7, 1585 i 23, 1592.

Jedini primer sa nastavkom -oj u 16. veku je istovremeno jedini oblik u celom materijalu PI od prisvojne zamenice ženskog roda (njen, -a, -o) – 30, 1597. Zato i mislim da su i sama reč i njen oblik uneti sa strane, jer je posle više nikako ne nalazimo.⁵⁹

Od 17. veka već se javljaju i novi oblici ovih prideva sa nastavkom -oj/-o koji će kasnije, u 18. veku, potpuno potisnuti sufiks -i u ovome obliku.

Tako: Marovi deci 41, 1605; Ankuši Marovi 101, 1675; po rieči Radovi i Stiepovi 103, 1677; negovi 22, 1617; 42, 1605; 54, 1619, 2 puta (kod raznih pisara, i svetovnih i duhovnih lica) i još slično 71, 1639; 87, 1651, ali već od početka 17. veka i kroz ceo 18. vek samo tako:

ķeci Marketovoi 56, 1621; po rieci Martinovozi (i) Iovozi 70, 1637; po rieci Nikovoi 130, 1696; po rieči Marinoi 134, 1698; po rieci oĉinoi 140, 1702; kćeri Andrinoiъ 179; po rieči Pierovoi i Stanino 202; po zapovedi oĉino i Franićevo 222; neviesti Krstićevoi, Markovoi, 274 oba; ķeci Markovox 277; ne(ve)sti Markovozi 288 (gde ima još tri slična primera);

⁵⁹ Uporedi i nejasno „za dobre merite nne“ (29, 1597) koje su izdavači prepravili u /n(e)ne/.

negovoi 46, 1611; negovozi 152, 1709; 157, 1712; negovoi 229, 253, 282 itd. uvek tako; po negovoi (ruci) 278, po negovozi samrti 288. Oblik u: po rieči Marčićevia 89, 1652 je nejasan; reč je o testamentu Marčića Lučina, pa bismo očekivali Marčićevi ili Marčićevo(i).

10.12. Osim prideva na -ov/-ev i -in i prisvojne zamenice njegov, koje se javljaju vrlo često, imaju morfološki neodređeni vid i stoga najbolje ilustruju svoj deklinacioni tip (tip A). U mom materijalu ima i izvestan broj primera neodređenog vida od prideva koji se mogu javiti u oba vida s obzirom na njihovo značenje i funkciju u rečenici. U većini takvih primera reč je o obliku nominativa u predikatskoj funkciji uz oblike glagola 'biti' ili o ustaljenim izrazima tipa ni kriva ni dužna (u gen./ak.). Uporedimo t. 4.2. Slično je i danas u Crmnici, s tim što je neodređeni vid u celini u procesu gubljenja, te je broj prideva koji idu po našem tipu A kod Miletića znatno umanjen, u tački 356. i 245a i b.

Primeri:

(a) Uz oblike glagola biti i u sličnim konstrukcijama u predikatu: bole-
stьnъ 20, boľьnъ 29, bolanъ 101, 274; bosъ hodihъ 262; doberъ 275; dobar
293; dužьnъ i sl. 32, 34, 150, 101, 130, 274, 284; živъ i sl. 33, 58, 273; zdravъ
i sl. 20, 29, 32, 274; krivъ 101, 265; čistъ 125, 2 puta;

Isto i u pasivnim konstrukcijama: nazva se plaćenъ i šatišfatъ 26 i sl.
110; (bi) azamenanъ, pitanъ, pripitanъ prema: pitan odgovori – sve 140;
refundanъ 58, zvanъ i molen 9 i sl. 17, 23, 150 i uvek tako skoro u svakom
dokumentu; ke (e) ukoranъ 150 (sa /g/ m. /k/ u pismu);

(b) U ustaljenim izrazima: u gotovъ dinar 276, 295 i sl. u 286 (uporedi
današnje „u gotovu“ – 'cash'); po dobru kontu 34; po dobru razlogu 48; po
čistu kontu 180, 189; na čistu kontu 102; ni kriva ni dužna 59, 278 (tako i
danas u književnom jeziku). Ostatak sličnih konstrukcija je i adverb potan-
ku 78 prema kasnijem (i današnjem književnom) potanko 229 i dr. Slično
imamo i u posloviци „želio ga kako slierъ progledatъ“, 275;

(c) U nom. jd. bez sufiksa -ø nalaze se uvek i pridevi stranog porekla,
bilo kao delovi predikata bilo kao delovi atributa: inъteresanъ 58, kontenatъ
i sl. 19, 33, 110, satisanъ i sl. 110, 26 (up. i primere pod /a/ na ovoj strani),
sigur 4, 1571; lekitimъ sinъ 7, prema domaćem istini sinъ, skritъ 7, 192; suka
atualъ 157 (up. i str. 203); kustъ konatъ 171, 2 puta gde i domaći pridev stoji
u -ø obliku (čist konat);

(d) Neodređeni vid u nom. jd. i dr. oblicima javlja se takođe u funkciji
naknadno dodate odredbe, obično u postpoziciji:

I zakle se Aleksa ... starъсь dobъrъ 14; da imajo darovati .a. рѣгъstenъ zlatънь 29; parstenъ srebaranъ 99; .a. belićъ saraevski prepolovanъ 181; .a. sugamanъ, novъ 150; u slogu i u mir večънь 215 (prema: u večni viekъ 184, 194 i uvek tako u prepoziciji; u večni goi 224) itd.; ot vinograda, otresena i slomena 154, 1711; ot zlata čista 265, 271; po kontu, učinenu na (date) 11, po instrumentu, mandatu i sl. pisanu 159, upisanu 217, 189 (... na + date); te mene naķe živa 275 itd.

Međutim, ovde ima i odstupanja:

dva golograna, .a. crъleni, .a. zutъ (150); u ovoj situaciji običniji je inače oblik određenog vida (dva gorograna, crъveni i zeleni 218; i drugi (koretacъ) plavetni 218; damašak crveni i četiri gorograna, ... edan zeleni edan plavetni i peti bieli (sve 279, 1780). Takođe imamo i „da bude zborъ puplikani“ 211; Žukovi Brieg 135, 155, 2 puta prema Zukovъ 135 koji, u stvari, ovde očekujemo.

(e) Sa gledišta značenja i funkcije, oblici neodređenog vida u prepoziciji u primerima: biese ga uzhranio ot malahna dieteta 33, 1599; da uzmu dobra čoeķa 58, 1625; u sigura čoeķa 150; niesam ni ednozi parti k(r)ivava (!) diela mislio daržati 280 – ispravni su.

Ali i ovde nalazimo već primere kolebanja – po ovome čistomu i istinitu pismu 291, 1788; po ovomu istinitu pismu 303.

(f) Primeri sa određenim vidom: u dobri čas 150, u večni vek, mir, goi; u mirni pošeš 157, 208, na moj umrlči čas 242, stari žardinъ, kanzalierъ, zakon (i po staromu zakonu, uvek tako), konavo itd.; mladi [tra]pъ 20; ѱ grešni (taj i taj), pokazuju da je osećanje razlike između vidova uglavnom još uvek postojalo. Pridevi u toponimima takođe su uvek u određenom vidu što je i razumljivo (Velega Grmena 2, Gluhoga Dola 213, prema Veli Grm, Gluvi Do u nominativu, Merkoga Kamena, ot Novoga 152, vise Ostroga Kamena 136, 201; do Srečъnega Rida 151; u dno Vetъrnoga 136 (nom. Vъetarno 136), s Prъznoga 254 (nom. Prъzno 157 i sl. 152, 238; danas kao imenica Pržno, Pržna pored Pržnoga) itd. Otuda valjda i Žukovi Brieg (v. gore na ovoj strani). I pridev u ličnom imenu je u određenom vidu: Ivana Debeloga 149, 186.

(g) Uz brojeve 'dva', 'tri' i 'četiri', gde u književnom jeziku obično stoji oblik prideva sa sufiksom -a, u paštrovskom govoru 16–18. veka obično imamo akuzativ množine ili nominativ množine uz imenicu muškog roda, što se ponekad prenosi i na srednji rod (up. t. 4.3.), ali izuzetno imamo i oblike na -a: po rieči oba Marka više pisana 184 i uvek u ustaljenom dva dobra čoeķa/čeka 159, 173 itd. (v. i str. 232 i d.)

10.13. Uvek imaju oblike određenog vida pridevi velji i mali. Pored velji, koji se u PI upotrebljava još vrlo živo i to ne samo u toponimima nego uz razne imenice (up. t. 238 u Miletić 1940), ređe se nalazi i veliki (ili velik – nemam potvrda za nom. m. r, ali u kosim padežima samo određeni vid). Razlika u značenju je slična (ali ne potpuno ista) kao u ruskom – 'boľšoi' i 'velikij'.

Pošto se velji i mali u množini javljaju u svim primerima zajedno, primere u jednini navodiću zajedno:

N/A veli (paсъ) 99, (veo) 150, (dubъ) 151, (konavo) 224; toponimi: Veli Grъmъ 236; Vegli Vries 219 (ital. dok.)
Vele Pole (top.) 216 i sl. 240; mahrama vela 218;

mali magazinъ 184, 236; (kusur) 273;

mala puska 252; za srednji rod nemam potvrda (up. i ot malahna dieteta 33) sem u adverbijalnoj funkciji malo (pšenice) 262, (kamena) 275, (vremena) 275;

A ženskog roda: pod veljo smokvu 155 (top.?); malu pušku 252;

G u dno Velega Grmena (top.) 2, do šivka velega 151; ot vele meke 27, (svite) 99; pō vele kuće 136; više Vele Vode (top.) 294;

I pred Velom Spilom 56 (top.)

U množini:

N obočići mali 202

A uzeše četiti vele kapota i četiri male kapotića 261; slično u 262, 2 primera, jedan za m. r. jedan za ž.; pod vekle magazine 229; za Vele Vinogradine 36 (top.?);

G šestъ bravexъ veliexъ; a šest maliex 44; slično (uz imenicu ž. r.) 279, 261; .e. masline veliexъ 152; maliexъ 85, 279

I s maliema merlicama 279

Stare oblike duala (= gen. jd. neodređenog vida) imamo u svega dva primera: dva vela paranguna 218 i, ja mislim, u toponimu (na) Vela Doca (46) koji inače ne vidim kako bi se objasnio. Uporedimo i primedbu u t. 10.12. (g) na str. 205 o neznatnoj zastupljenosti ovih oblika.

Primeri za veliki:

N/A velika bi mutna ('smutnja') bila ... 7

veliko ime (bože/božje) 36, 40, 127, i uvek samo tako

A. ž. r. na veliku božu veru 241, 242, (pravdu) 261, 262, (našu potrebu) 207

G/A velikoga boga 91

L/D velikomu bogu 101, 252

U množini: za svake deference, male i velike 238 i još nekoliko puta tako.

Kao što se iz primera vidi, veliki je još uvek ograničen samo na određivanje apstraktne veličine, dok se velji javlja u konkretnom značenju pri odmeravanju dimenzije.

10.13.1. Pasivni participi rečeni i pisani, ukoliko se upotrebljavaju atributski (a prvi se upotrebljava samo tako), imaju samo oblike određenog vida. Ređe se u ovoj funkciju javljaju i drugi participi (umrli, imenovani, pitani i sl.).

11. KOMPARATIV I SUPERLATIV PRIDEVA (PO TIPU B/2)

Paštrovski materijal 16–18. veka pokazuje izvesne crte arhaičnosti u pogledu komparativa (i superlativa) prideva u odnosu na ono što Miletić nalazi u savremenom crmničkom (up. t. 31 (-ěji > -iji) i t. 242 (-iji > -ī) u Miletić 1940). Što se tiče distribucije sufiksa komparativa, prema ono malo primera iz moga materijala, složila bih se sa Miletićem da se ona „slaže uglavnom sa uzusom u književnom jeziku“ (Miletić 1940). Miletić takođe navodi i česta obrazovanja komparativa i superlativa pomoću po-, za koje ja nemam potvrda u svom materijalu sem jednom u adverbijalnom podavno (ga) ubi 291, 1789.

Primeri za komparativ i superlativ u mom materijalu su sledeći:

sufiks -j-:

’dobar’: boli 150, 204; bole 187, 196 i adverbijalno bole валѣтъ 150 (’više’) ~ bole pogodit 280; bola 89 i sl. (sa ѣ) 224.

Superlativ uglavnom adverbijalno: nabole 180, naibolje 209, i sl. 216, 2 puta i u još primera.

U kosim padežima: sa svakiem boliem načinom 169, i sl. 150 i dr.; po svakomu nabolemu načinu 294, sa svakiem naboliem (načinom) 252, 292, 294 i sl. 274, 285, 253 itd.

’veli’, ’velik’ ima komparativ veći ili viši (istovremeno komparativ od visok); veći je takođe regularan komparativ od mnogo, naravno u formi veće, i tada stoji u opoziciji prema manje.

Primeri: veći ('bigger') - /štiletъ/ 274
veće - /zlo/ 261, većemu zlu 280
veća - za veću veru 91 i sl. 123, 289 itd. /valюи cienu/ 258
naiveća/naveća bližika 7, 34, /bližiki/ naivećoi 7, naiveciema
bližikama 7
viši ('bigger') - za višu tverku i vjernostъ 291

U primerima za veće vere 38, 111, 112, 118 itd. zapisano još 12 različitih primera, prema kasnijem za više viere i sl. 246, 275, 302, ja mislim da imamo veće u značenju 'more' kao što isto značenje imamo i vreću litarax osamdeset okolo (!), to estъ malo veće, malo manje 252 (uporedi književno „malo više, malo manje“); i dalje: veće vala 140 i sl. 222, 230; /volio/ 226; /putax i sl./ 213, 238, 143, 173, 177 itd. i još 5 puta ~ u mnogo putax 195, u sila putaxъ 224; takođe i superlativ: naiveće isradi tnešto vinograda 266.

U sličnom značenju javlja se i suviše, saviše koje u književnom jeziku ima nešto drugačije značenje, tj. 'too much, too many': četrdeset groša suviše ot testamenta; suviše (tj. više) nego dečari testamenat (oba 179); i saviše naosmo da e dužan (toliko i koliko) – tj. 'više' 232 i sl.

Viši kao i niži (od visok, nizak) su najčešće u upotrebi kao adverbi u vezi sa pridevski upotrebljenim participima rečeni, pisani, imenovani (nekad čak i sa imeničkom, nezavisnom funkcijom): više rečeni, niže pisani i sl. primera ima na stotine. Komparativi viši i niži, opet u formi srednjeg roda, javljaju se i kao predlozi (lazъ više dolacъ 168, više nive, više mlina samoga – oba 186 itd.; niže puta 186, niže konavlъ 107 itd.).

'mali' ima komparativ manji za koji imam primere samo u adverbijalnoj službi (možda mi je neki primer izmakao): 85, 152 (mene), 101, 199, 2 puta, 252 i naimane 150; pored toga u značenju komparativnog adverbijalnog manje javlja se nekoliko puta i huđe: (toliko i koliko) huđe petъ aspirixъ 11, 1588 (3 puta), oveće ohuđe 14, 1590. Ovaj oblik nemam zabeležen za period kasniji od 16. veka. Bez odgovarajućeg oblika pozitiva, kao i u književnom jeziku (up. Stevanović 1933/1934, t. 140), javljaju se i pridevi gornji, donji i njihovi superlativi najgornji, najdonji.

gorni 41, 2 puta, 168 i dr.; u sr. r. gorne 250, 292 i sl. 63, 274;

doni 41, 168; naidoni 23; u sr. r. donє 274 i sl. 63;

U kosim padežima: od gornega žardina 136; naigorniemъ putemъ 14 (tri puta);

gornu (kuću) 14, 136, naigorъnu (maslinu) 87; donu 136; naidonu 110; iz kuće done 14 i sl. 168; po(d) doniomъ kućomъ 274;

Gorne Zučice, Done Zučice 151; u gorne [kuće] 14; .v. čardina naidočne 192; do gornieхъ zgradaхъ 274; izъ donieхъ kućьхъ 14; siguraem Gorniema Ziranima 89.

'dalek': samo adverbijalno naidale 150

'blizak': po karvi naibliže 19 alternira sa osnovom od /bližnji/: naibližne bližike 19, 2 puta

'mlad': za mlađega 251; mlađieхъ 226 – u funkciji samostalnoj.

'tvrđ': naitvrđka kniga 209

Sufiks -š- zabeležila sam samo u jednom jedinom primeru od osnovnog lak: doklen se ia lekše dogovorim s ortacima (283). Značenje nije sasvim jasno.

Sufiks -ij- koji po Miletiću ispred -i u nominativu daje -i dugo u mom materijalu nije jedini i još uvek ima primera sa starijim neizmenjenim /ě/, tj. -ěj-: 'star' – u nom. jd. naistareei (dug, brat) 13; u nom. mn. negovi stareizi 178, 1727; u gen. mn. ot ostalieхъ stareieхъ, o(t) stareieхъ (2) oba 220, 3 puta, 1743, ali i sa varijantom -ij-: naistariega (ot sela) 180 u gen. jd; starie sestre 19, 2 puta, 1591; ot starii 146, 1708.

U obliku komparativa sa sufiksom -ěj- javlja se jednom i pridev prav: reseravaoci vazda pravleće kunfine 193, 1738, ali i naipravie (priloški) 216, 1743.

U superlativu se javljaju u mom materijalu pridevi poslednji i zadnji, te imamo: naposledьni (testamenъtъ) 29, po naposlednoj setenci 40, 1604 i dr. i nazadnyu (volю) 150, 1709. U svim ovim primerima sa gledišta književnog jezika superlativ je suvišan jer ovi oblici već sami po sebi i bez naj- imaju već superlativno značenje. Slično je i sa rednim brojem prvi od koga se takođe javljaju najraznovrsniji oblici superlativa paralelno sa ređim naiprie (216 i još nekoliko puta) i češćim naiprike 181, 216, itd., zapisano još 14 puta od više primera. Ovaj drugi oblik navodi i Aleksić kao jedini tipični 'ikavizam' u savremenom paštrovskom.

Superlativ od prvi: naiprvome 20, napervome 44, naiprvomъ 32 u instr., ali običnije u nom. naiprvo 32, naiprvъvo 29, naiprvъvo 285; napurvi 228; naiprvoga 228 – svi sem poslednja dva primera su upotrebljeni pri nabranjanju m. prvo (drugo, treće itd.).

12. ZAMENICE KOJE SE MENJAJU PO PRIDEVSKO-ZAMENIČKOJ DEKLINACIJI

12.1. Zamenice moj, tvoj, svoj, koji i čiji menjaju se po tipu B/2, dakle imaju početni vokal -e u sufiksima nom. jd. sr. r., gen. i lok./dat. jd. m. i sr. r. (moi, mo(j)ega, mo(j)emu, sr. r. mo(j)e i sl.).

Pored dužih oblika u gen., lok./dat. jd. m. i sr. r. ove zamenice znaju i za oblike dobijene u rezultatu asimilacije i sažimanja: moga 23, 76, 89, 91, 110, 111, 113, 137 i poslednji put 150, 1709; svoga 12, 33, 34, 43, 70, 1637 – poslednji put. Primer za tvoga nemam, a koga se poklapa sa oblikom A/G zamenice (t)ko, te je teško reći koji je oblik u pitanju (pita... kćerъ negovu za ... Nika, koga bieše uzhranio 33, moega kęvera u koga samъ vazda uzdanicu imala 150, 1709. su po svoj prilici oblici od koji, ali ja lično više ne izgovaram kōga nego sa kratkim o, kao da su od ko). U svakom slučaju, od 17. veka i ovi oblici nestaju kao što nestaju i moga, svoga, jer su primeri koje imam iz druge polovine 17. veka i iz 18. veka svi nedvosmisleno od zamenice (t)ko (v. t. 14., str. 221). Činjenica da sažetih oblika ovih zamenica nema u 18. veku u paštrovskom materijalu mislim da je interesantna i neobična za ono što bismo pre očekivali, a to je baš porast ovakvih primera koji su relativno noviji od oblika sa neizvršenim sažimanjem.

Pojava oblika L/D momu, svomu, komu (= kojemu) ne samo da je takođe ograničena na 16. i 17. vek, već i vrlo retka u mom materijalu (momu 110, 2 puta, 1681; svomu 36, oko 1600).

Po tipu B/2 menjaju se i naš, vaš koji ne znaju za dubletne oblike, jer kod njih nije bilo uslova za ovu vrstu procesa. Tako samo našega 13, 88, 214 i još 10 puta; našemu 7, 12, 13 i još bezbroj puta sve do kraja 18. veka 274, 285, 290; vašega 47, 79, 229; vašemu 47, 108, 127, 146, 229, 253 i jednom vašem u lokativnom značenju 234, 1751.

Sve dosad pomenute zamenice u t. 12.1 imaju po pravilu sufikse sa elementom /ě/ u instrumentalu jd. m. i sr. r. i u zavisnim padežima množine (G/L?, D/+I): moiem i sl. 8, 23, 37, 228, 275, 302 i još deset puta zapisano; našiem 20, 47, 292 i još 15 puta zapisano u raznim pravopisnim varijantama (bez izuzetka -ěm); vašiem 195, 234, -ъ 253, -ь 146; samo jednom izuzetno s vašim 246; varijante sa -n: našien 224, s koiem 150; u gen. mn. moieux i sl. 32, 84, 89, 150 itd; svoieux i sl. 252, 33; bez -x svoie 278 uz samo jedan izuzetak svoix 207, 1741; našieux i sl. 5, 169, 217 itd. 282, var. bez -x: našie 231; vašieuxъ 155 (jedini primer); u dat. i instr. moiema 29, 69, 242, 274; 110, 121, 145, 187, 228, 287, 297 (prema samo jednom moieemъ 27, 1595); tvoiema 235,

2 puta, 242; svoiemā 276; 75, 85, 107, 119 ... 276, 295 itd. (izuzetno svoima 171, 207 svega dva puta i svoema 137, što je verovatno greška, jer se javlja samo u ovom izolovanom primeru); koiema 301 (i dat. i instr.), 303 (samo instr.) i dr. našiemā bez izuzetka u instrumentalnim značenjima (46, 102, 135, 249, 265, 280, 292 itd. bezbroj primera), ali samo jednom u dativu i to u obliku na -m: našiem 47; vašiemā 246 (u instr. jedini primer za ovaj oblik).

U genitivu množine prisvojnih zamenica imamo i nekoliko vrlo retkih primera novog oblika sa sufiksom -i(j)ā(x). Svi primeri su navedeni na str. 198–199.

U jednini ženskog roda od važnosti je spomenuti izuzetno moezi sa starim -ej > -e ispred zi (v. str. 66) u dat. koje se javlja u dok. 84, 1650 (2 puta). Inače je bez izuzetka uopšteno -oj/-o: moioi i sl. 29, 40, 274, 275 i uvek tako, u 18. veku retko moiox (273); tvoioizi 245; svoioi 42, 252; našoi 16, 24, 35, 39 itd, var. našo 132, 154, 157, 159 itd. vašoi 229, 285, 274, var. vašox 291; koioi 178, o koiozi i sl. 173, 180, 238 i dr. – i to i u dativu i u lokativu jd. Oblik lokativ/dativ jednine ovih zamenica je jedan od oblika pridevsko-zameničke deklinacije u kome se najčešće javlja partikula zi (v. t. 13.2.).

U instrumentalu jd. ž. r. takođe imamo dva izuzetna oblika: moemъ 84 (up. i moezi u istom dok. u lok./dat. jd.) i u 150 svoemъ koji su ostaci starih oblika ženskog roda meke promene (-ej-). Oba se javljaju kod popova-pisara. Jednom sam pored toga zabeležila i sažeto svomъ (<oje ili ojo?) 143.

Inače je redovno -om/-on (varijante -on/-ⁿ se po pravilu ne nalaze u oblicima sa osnovom na -j, naročito ne druga od njih; slučajnost ili ...?): moiom i sl. 140, 38, 46, 171, 226, 296 (моюмъ); svoiom i sl. 46, 119, 143, 288; našomъ i sl. 68, 24, 224, 230; var. našomъ 278; s koiomъ 143, 301 itd.

Prisvojna zamenica trećeg lica koja odgovara muškom i srednjem rodu, njegov, -o, -a i množini, njihov, -o, -a, menjaju se dosledno po tipu A tj. kao oblici neodređenog vida. Već su izneti oni oblici od ovih zamenica koji su od naročitog značaja ili predstavljaju izuzetke (v. str. 198–199 i t. 10.6. i 10.11.).

Ovde bih pomenula još samo one pojave koje se tiču samog sistema prisvojnih zamenica trećeg lica. On je u mom materijalu sve do 18. veka praktično sveden samo na oblike zamenice njegov, dok se umesto njen (up. 10.11. i napomenu 59) i njihov redovno javlja genitiv odgovarajuće lične zamenice nje ('her, hers') i njih ('their, theirs'). Tek 1720. godine javlja se prvi primer zamenice njihov (nihoviexъ, 168), ali su njeni oblici sve do kraja 18. veka još uvek vrlo retki (ukupno 14 primera uz pomenuti): nihovъ 249, 2 puta, 282, 2 puta, nihovo 261; u instr. nihoviem 283; u akuzativu ž. r. nihovu

282; u gen. jd. ž. r. nihove 249; u množini: nihove 196, nivove 285 u ak.; u gen. nihoviexъ 209; u dativu i instrumentalu množine: nihoviema posledniema 299, 302; sa sviema nihoviema dobrima 249 (up. i jedini izuzetak sa -ima na str. 198).

12.2. Pored zamenica od osnova t-, ov-, on-, koje postoje i u književnom jeziku, u PI još nalazimo i tragove stare pokazne zamenice od osnove s-. Neki primeri su već navedeni na str. 201, pod 1. Najveću frekvencu javljanja imaju oblici od osnove t-, oblici sa osnovom ov- su nešto ređi, a on- sasvim retki. Zvuči paradoksalno, ali oblici od osnove s- mnogo su češći u mom materijalu od pokaznih zamenica sa osnovom ov- i on-. U stvari, paradoks je samo prividan: oblici zamenice sь/sъi ograničeni su na svega dva–tri, uvek ista, oblika koja su okamenjena u ustaljenim formulama. Malobrojni primeri van formule očigledno su ostali po ugledu na takve ustaljene formule, a ne zato što su bili u upotrebi u govornom jeziku.

Osnovna karakteristika ovih zamenica je prisustvo partikule i u gotovo svim oblicima sve do početka 18. veka. Posle toga su primeri sa partikulom i još samo retki izuzeci, a i oni se gube krajem 18. veka. Sem i, javlja se kod demonstrativnih zamenica partikula zi u sporadičnim primerima.

12.2.1. Zamenica taj (starije tъi)

N jd. tъi 14, 1590; 16, 1591; 29, 1597; 39, 1604

tai 2a, 11, 33, 34, 67, 68, 83, 129, 150, 168, 192, 220, 1743

tei 169, 193, 1738

Sumnjivi su primeri: тагаасъ (ko ve poslao) 52, 1618 gde može biti ta i taj i uzvik tä; tae proda (ta ili tai) 99, 1674; taima 150, 1709, tj. taj ima ili ta ima (?).

Od 18. veka uglavnom počinju da se javljaju oblici bez /i/ i od tada postaju regularni:

ta (moi posoo) 226, 1745; (dugъ) 234, (dinarъ) 249, 259, 265, 2 puta, 266, 2 puta, 273, 295 i dr.

te 152, 3 puta, 159 i još nekoliko puta.

U srednjem rodu imamo istu sliku – toi je pretežan oblik 16. i 17. veka. Od 17. veka pojavljuju se primeri sa to i ovaj oblik potpuno prevladuje u 18. veku. U 18. veku toi se javlja samo po izuzetku (149, 168, 177, 188, 191, 208, 1741, a posle u svega nekoliko primera).

G/A togai ~ toga u 16. i 17. veku, u 18. veku uglavnom samo toga (149, 150, 151, 155, 169 itd. do 281, 282, 292).

- G teziexъ 7, 12, 34, 36, 38, 43, 232 (razne pravopisne varijante)
 L po sviex teziex baštinax odismo 265, 1769 (?)

12.2.2. Zamenice ovaj, onaj (staro онъ, онъ, онъи, онъи) glase u muškom rodu isključivo ovi 11, 16, 29, 43, 58 itd. do 253, 303; oni 8, 41, 98, 107, 211, 274, 279 (2). Partikula -i u nom./ak. sr. r. nestaje već od polovine 17. veka (ovoi, isključiv oblik 16. veka, javlja se svega 6 puta u 17. veku, poslednji put u 86, 1651; u 18. veku nemam primera) tako da već 1650. nalazimo prvi put ovo (84) i od tada je ovo jedini oblik u mom materijalu (143, 150 itd. 288, 289, 303); onoi se javlja po pravilu u 16. veku (12, 20, 27, 29, 30), jednom u 17. (41) i jednom u 18. veku 220, 1743 (!). Ono prvi put nalazimo 1604. (39) i zatim još 4 puta u 17. veku i 4 puta u 18. veku (220, 259, 277, 2 puta).

Kao i kod zamenice taj, partikula i karakteristična je za zavisne oblike ovih zamenica, ukoliko takvih primera ima u ranijim dokumentima:

- G onogai 58, 1625, ali ovoga (puta) 125, 1693 (ovo je najraniji primer za ovaj oblik koji imam) i posle uvek samo tako (149, 157, 275, 297, 300 i dr.); onoga od 1689. (118) i još tri puta tako (125, 150, 283). Za arhaične oblike v. t. 10.8.

- L/D po ovomui pismu 23, 1592 i u 17. veku ovomui 71, 121 paralelno sa oblicima ovoiimu 67, ovumui 98, a već i ovomu (dativno) 119, 1690 i lokativno 111, 1681; paralelno imamo i oblike lokativa ovome (v. t. 10.9) i ovomue (101, 108, 109, 111, 113 – sve kod istog pisara koji meša /i/ i /e/, te mislim da je ovaj oblik samo pravopisna varijanta ovomui)

U 18. veku situacija je mnogo sređenija: uz genitiv ovoga javlja se L/D ovomu 291, 300, 303 (lokativno); 243, 283, 300, 303 (dativno). Jedini izuzetak u 18. veku je po ovome 228, 1746 (t. 10.9).

Za onomu imam samo jednu potvrdu 246, a za onomui nijednu.

- I s oviemъ 103, 109, 125, 169 i s oveziem 45, 1606, 133, 1697; var. -ъ 52, 1618, var. s ovezienъ 155, 1711/1712

U ženskom rodu jednine:

- N ovai 19, 40, 43, 47, 1609 ~ ova (kniga) 70, 1637, 81, 107, 118 i još 18 puta zapisano do kraja 18. veka;
 A ovui 16, 22, 29, 50, 81, 1648, 2 puta ~ ovu (knigu) 70, 1637, 101, 111, 133 i tako u svim primerima do kraja 18. veka (258, 273, 296, 303 i dr.). Najkasniji oblik sa partikulom je, u stvari, ovue iz 113, 1683 (ako je e=i).

- onu (nemam onui) 5, 1582; 99, 103; 140, 180, 201, 228;
- G ovei 69, 1636 (jednom oveiъ u istom dok.) ~ ove 45, 1606; 125, 1693 i tako ceo 18. vek (140, 150, 214, 280, 297 i dr.)
- L/D ovoi 23, 228
ovozi 119, 1690; 149, 1709; ovoiziъ 211
- I ovom 224, -ъ 191, 209, 214, -ъ 292; ovon 266, -ъ 155, 278; takođe samo jednom s onomъ 288
- U množini: ovizi (m. r.) 46, 1607 ~ ovi 43, 1605; 118, 252;
onizi (m. r.) 146, 252 ~ oni 177
- A ovei 85, 1650; ove 111, 109; one 101, 125, 252
- Za N/A ž. i sr. r. imam samo kasnije primere, sve bez partikule:
ove 84, 1650; 91, 102, 124, 211, 275; one 266
ova 135, 155, 171, 228
- G ovie 109, 1680; ovieхъ 171, 245 i oveziexъ 134, 152
- Za lokativ nemam primera.
- D oviema 254, 261; k oneziema 125

Neobičan za PI materijal je oblik onie u brojnoj konstrukciji s onie dva cekina 188, 1735 umesto običnijeg akuzativa ili oblika na -a.

Oblici zamenica ovi, oni bez početnog /o/ javljaju se u pismu od polovine 17. veka u rezultatu sažimanja posle asimilacije ovoga /o/ finalnom /a/ prethodne reči: na vi listъ 107, 1679; slično 110, 2 puta u ak. jd. m. r.; na va sva .g. mesta 110, 1681; za ve ... naredbine 91, 1657; slično 110 (svi primeri iz 17. veka su iz tekstova popa Krsta). Ima takođe nekoliko sličnih primera u 18. veku: na vi list 208, 228; da vo vise receno skupe 211; za va ... dobra 228; za no od ono imam samo jedan primer – Ako li robu dat neće ... a no roba da se ucieni ... i da mi se plati 233, 1747. Uporedimo i t. 3.42.⁶⁰

12.2.3. Stara zamenica sb (u srpskohrvatskim dijalektima očuvana u obliku saj) javlja se, kako je već rečeno, u nekoliko ustaljenih konstrukcija i ovaj momenat bio je, po svoj prilici, presudan za njeno dobro čuvanje kroz ceo period 16–18. veka u našim tekstovima.

Oblik nominativa srednjeg roda sie pojavljuje se u gotovo svakom dokumentu u uvodnoj formuli: sie da est vedomo i sl.

⁶⁰ Stari oblik nominativa jd. m. r. on (онъ) sačuvao se u nekoliko primera priloga ončas 252, 266, var. -ъ 235.

Oblik ak. m. r. si javlja se od prvih decenija 17. veka u ustaljenom izrazu: kako na si list piše (ili slično) – 62, 1630; 75, 1642; 81, 1648. itd. i u 18. veku 135, 143 (2), 152 (2 puta), 155 (3), 166 (2) itd.

Oblik dativa semui/semu (po pravilu u 18. veku, inače paralelno sa semui već od 1587, dok. 2c i kroz ceo 17. vek) je deo formule 'a semui/semu s(v)edoci' (slede imena) iz koje ga povremeno potiskuju oblici od ovi (ovaj) kao u 300 i 303.

Jedan pisar čak u ovoj formuli piše svemu umesto semu (232, 1747) što ukazuje na činjenicu da je osećanje za zamenicu сь/сьи već bilo zamrlo. Sličnu pojavu zamene oblika od osnove s- zapažamo povremeno i u konstrukciji na si list (up. na vrhu ove strane).

Ova zamenica pokazuje svoju anahroničnost i time što još uvek čuva zaseban oblik lokativa u našim tekstovima (str. 201). Najzad oblik gen. jd. sega nalazimo u adverbijalnom po sem sega i sl. (v. str. 201, jer se ovaj oblik javlja redovno uz sem).

Stari oblik nominativa сь očuvan je (kao i do danas) u prilogu letos u nekoliko dokumenata.

12.2.4. Pokazne zamenice za kakvoću takav, ovakav, onakav, ukoliko imam primera za njih, javljaju se u dubletnim osnovama takv-/tak-, ovakv-/ovak- (za onakav imam samo adverbijalno onakoi gde i očekujemo osnovu onak-). Obe zamenice koje su navedene u dubletnim oblicima osnova imaju u muškom rodu u jednini oblike određenog vida, dakle po našem tipu B/1. Ovde je očigledno pobedilo njihovo logičko značenje, značenje određenosti (Belić 1950: 198–199).

Primeri: za takvi poso 118; po takvomu načinu 252;
na takvu baštinu 199; takvomъ ranomъ obranenъ 280;
u mn. take stvarъ (= stvari) niesu se ... 33;
na ovaki način 7, za ovakei stvari 7; ot ovakeziexъ rabotaxъ
12; ovakviema zliema putovima 251;
kao prilog: ovako 150; onakoi 13

12.3. Zamenica vas, sve, sva i s njom složene zamenice

Zamenica sav u mom materijalu javlja se u nom. jd. m. r. isključivo u obliku vas, bez metateze. U ostalim oblicima osnova je po pravilu sv-, a ukoliko ima izuzetaka sa osnovom vs-/vas, oni su po pravilu ograničeni na uvodnu formulu u ispravama (da est vedenie vsakomu ili sl. človeku ...) ili

se uz druge arhaične oblike javljaju samo sporadično u tekstovima sveštenih lica gde su, svakako, preuzeti iz crkvenog jezika.

U nom. jd. m. r. imam sledeće primere:

вѣсь (zitъкъ) 14, 1590; (dio moi) 29, 1597; i sl. 20, 1591; vas (adet) 187; -ѣ (dio) 42, (salad) 182, (zbor) 291, 1789; -ѣ (zborъ) 125, (dugъ, dinarъ) 155, (banakъ) 215, veśь (Goli Verxъ) 46; -ѣ (zbor) 130

U srednjem rodu, nom. jd. je uvek sve, koje se javlja u stotinama primera, u svakom dokumentu bar dva–tri puta. Jedini je izuzetak yse u dok. 182, 1732.

Oblik nominativa jednine za ženski rod je sva (1, 85, 214 – svax, 294), ak. svu 8, 12, 285 itd.

Genitiv jd. svega za m. i sr. r. 32, 38, 91, 178, 184, 274, sve (19, 279 itd. za ž. r.). Nemam nijedan primer svòga (u značenju 'ceo'), po tipu B/1, koje Miletić navodi za Crmnicu pod tačkom 247 svoga članka.

Lokativ: Ovo je jedina pridevsko-zamenička reč koja, pored zamenice od osn. s-, čuva dobro stari l≠d u jd. m. i sr. roda. Tako od 4 zapisana primera, tri su u obliku svem (i sl.) i to u dok. 6, 40, 84 (1651), a samo najkasniji, iz 1738. (234) glasi svemu. U ženskom rodu imam samo jedan primer po svoi mrъzosti 289, a tako je i u dativu (227, 252).

U dativu jd. m. i sr. roda imam isključivo svemu (29, 85, 91, 150, 232, 251 itd.)

I. ima sviem 187, 271, 274 itd., -ѣ 146, -ѣ 134, 246, 274 itd. i svienъ 155, 2 puta; u ž. r. svomъ 13, -ѣ 125, itd. i svonъ 262.

U množini se ponekad pored oblika sa /ě/ u sufiksu nalaze i oblici pisani sa /e/, dakle kao za refleks /je/ < /ě/. Ovakve oblike navodi i Daničić, a i Maretić, dok ih ne pominju Rešetar i Miletić. Takođe ima genitiv sa novim -ja(x).

U množini imamo sledeće oblike:

svi 29, 123, 159 itd. 226, 254, 14 puta, itd.; sva 33, 149, 155, 291, 303 itd.; sve 24, 3 puta, 33, 201, 238 itd. u N/A; sve 151, 184, 209 itd. u ak. m. r.; u genitivu mn.;

sviex i sl. 171, 215, 226, 252, 254, 17, 21, 29, 89, 204, 209 itd.

var. svie 300, 109, 272, 243 (razno pisana)

var. svex 1, 8

var. svia 179

Nesiguran primer iz L. po sviex teziex bastinax 265.

U dativu se dva puta javlja oblik od stare osnove: vъsemъ 32, 1599. i vasemъ 101, 1675. i bez finalnog -a.

Inače je po pravilu u dativu/instrumentalu: sviema 13, 40, 89, 125, 168, 249, 258, 279 itd. ili svema 20, 137, 150, 159, 201 itd.

12.3.1. Sa istom osnovom (od starog вѣс- što daje sv-) su još svaki, -o, -a, svačiji (samo jednom, i to u obliku srednjeg roda svačie, 151, 1709), a u svom prvom delu ima zamenicu vas i složeno vaskolik gde se menjaju oba dela (v. niže).

Svaki ima regularne oblike po našem tipu B/1:

- N/A svaki 43, 109, 258, 269 itd. u raznim pravopisnim varijantama (сѣв-, сѣв-, jednom savaki 282); sr. r. svako (u svim primerima uz imenice, ne u značenju neodređeno-opštem!) 123, 187, 252, 258 itd.; u ž. r. svaka 99; u ak. svaku 118, 123, 154 itd.
- G/A svakoga 125, 4 puta, 199, 215, 2 puta itd. uvek tako;
- L/D svakomu 294, 125, 209, 211 – uvek tako u mnogo primera; svakoizi 208, 274, 2 puta itd.;
- I svakiemь i sl. 123, 214, 277, 300 itd., ali i sa alternacijom k:c u osnovi svaciemь i sl. 187, 192, 215, 216, 133, 134 itd.

U množini samo uz imenicu doxa (u svaka doxa 205) i u ak. ženskog roda za svake deferencie 238 (značenje: 'sve, svakovrsne, bilo koje').

Jedini oblik u kome se svaki javlja sa starom osnovom vs- jeste dativ jednine koji se pojavljuje u svim varijantama već pomenute uvodne formule (str. 216, pri dnu); u uvodnoj formuli, uz svega tri izuzetka svakomu 252, 255, 258, imamo redovno vasakomu 2, 6, 11, 17, ... 62, 63 ... 98, 102 itd. ili vьsakomu i sl. 37, 38, 209, 212, 221 itd. (nešto ređe od prve varijante) i, samo izolovano, vasяkomu 204, vsяkomu 275; jednom u obliku bez -u: vasakom 293 i tri puta sa novim -e: vasakome 286, 299, 302 na samom kraju 18. veka. Oblik vaskomu (253) je verovatno greška.

Složena zamenica vaskolik, u kojoj se menjaju oba sastavna dela, ima u nom. vas-, što odgovara situaciji i kod osnovne zamenice (hadet vaskolik 291, 1789). U svim ostalim oblicima u prvom delu imamo oblike sa osnovnim sv-:

da diele svekoliko, kuće i baštine 81, ovo e svekoliko ... ostanulo u kuću, 233 i još jedan primer u istom dokumentu; u množini imam takođe nekoliko primera: za sr. r. svakolika 187, za ž. r. svekolike 192; u m. r, u svim primerima koje imam (tri), imamo k:c alternaciju u osnovi -kolik- ispred sufiksa -i: svikolici 125, 2 puta, 252; u ak. – svekolike 25.

U vezi sa upotrebom zamenice sav htela bih još jednom da pomenem da je mali broj primera lokativa od ove zamenice rezultat njenog javljanja

u nepromenljivom obliku sr. r. sve uz predloge u, po, o. Čak u nekoliko primera uz od i s, umesto očekivanog genitiva i instrumentala, imamo oblik sve. Većina ovih primera mogla bi se kao vrsta ustaljenih konstrukcija (u sve = ital. in summa 62, 79, 88, 97, 102 i dr.; sa sličnim značenjem u sve i za sve 32, 67, 97, 124, 229, 252 itd.; o sve i za sve 6, 43, 60; u sve i po sve 253, 283, 300, 302, up. i današnje posve ~ sasvim), ali ima i takvih gde oblik sve baš smeta: od sve 62, od sve što se rodi 26; sъ sve što se tui nahodi i sl. 20, 3 puta; su sve kako stoji 83 i sl. U jednom primeru imam sve umesto očekivanog sva uz imenicu pisma: sve нихъ pisma nulaemo (224) i još ponegde.

13. PARTIKULE KARAKTERISTIČNE ZA PRIDEVSKO-ZAMENIČKU DEKLINACIJU:

/I/, /ZI/ I, SASVIM RETKO, /R, RE/

13.1. Partikula /i/ javlja se poglavito na kraju oblika pokaznih zamenica i to, videli smo (t. 12.2.1–2.), pretežno u 16. i 17. veku od kada već imamo i paralelne oblike bez /i/. Ovi drugi postaju gotovo isključivi oblici u 18. veku kada se samo još u izolovanim primerima mogu naći oblici s partikulom /i/. Za detaljniju sliku v. citirane odeljke.

13.2. Partikula /zi/ druga je karakteristična partikula za period 16–18. veka u mom materijalu. Ona je česta i danas u Crmnici, pa će biti verovatno tako i u današnjem paštrovskom govoru. Uporedimo li šta o tome tvrdi Miletić (t. 235 u Miletić 1940), videćemo da ni u paštrovskom materijalu nema /zi/ uz oblike imeničke zamenice ko/što, ali nema ni primera za mizi, vizi m. mi, vi koje Miletić, uistinu retko, nalazi u Crmnici. Sve ostalo se poklapa sa slikom koju pruža Miletićev materijal.

Partikula /zi/ se po pravilu javlja u sledećim oblicima:

u lok./dat. jd. prideva i zamenica (ispred /zi/ se tada često gubi /j/ od sufiksa u ž. r. /-oj/), gospockozi 157, z(d)ravozi 91, 101; istozi 275, 288; Iovozi 70; Karstičevozi 288; koiozi 180, 238, ali i koioizi 133, 173, 180, 245, 270 i dr.; Markovozi 288; Marđtinovozi 70; moezi 84, moozi 110, 181, 222 ~ moioizi 150, 181; naivećoizi 49; našoizi 62, 67, 194, 252 ~ našozi 74, 201, 216, 228, 230, 234, a samo jednom našoxzi (sa /x/ m. /j/); negovozi 152, 157, 234, 288; ovozi 119, 149 ~ ovoizi 7, 211, 2 puta: rečenozi 243, svakoizi 208 ~ svakozi 274, 2 puta; svoiozi 252; tvoioizi 245; toizi 33, 2 puta crьkovъnozi 234.

Jednom sam zabeležila drugoki 159 m. drugojzi (jz kao i zj>đ?). Uporedimo i Miletićeve primere za sličnu pojavu (t. 176).

U instrumentalu jd. i nominativu mn. m. (i sr.) r.:

s koeziem 283, pred koeziemъ 302; s oveziem 45, 133 i sl. 52, 155; toziem 72 (istovremeno jedini primer za instrumental zamenice tа(j) u jednini m. i sr. roda). Up. i Daničić (1874: 174) i Belić (1950: 216(a)) kod kojih se ne navode isti ovakvi oblici nego malo drukčiji (onijeziem, tijeziem; tozi i sl.).

gosposkizi 159, koizi 125, 146, 150, 277, 283 itd., nekizi 251, 280; ovizi 46; onizi 146, 252; ostalizi 216; više pisanizi 58, 81, 154, 2 puta itd.; rečenizi 83, 125; stareizi 178; tizi 7, 13, 125, 226, i još poneki.

Mnogo su ređi oblici sa partikulom zi u zavisnim padežima množine i bar u mojim primerima ograničeni su na pokazne zamenice:

G ot ovakeziexъ rabotax 12, 1589

oveziexъ dobarax 134, 152

teziexъ 7, 12, 34, 36, 38, 43, 232

L teziex (?) iz primera: po sviex teziex bastina odismo, 265

D k oneziema 125

13.3. Partikula (r, re) je zapisana samo dva puta u mom materijalu, oba puta kod istog pisara Ivana Žintilice iz 16. veka (12, 48) uz oblik ništa: nistaнъ ne mane neka se zakune 12, nistaнъ ne mane pitasmo inъ dinare 48; paralelno s ovim oblicima u istim dokumentima imamo i ništa, koje se i kod drugih pisara više nikad ne javlja sa (r, re).

14. ZAMENICE KO, ŠTA I S NJIMA SLOŽENE

U nominativu jednine zamenica ko javlja se u dubletnim oblicima tko i ko i to počev od dokumenata 16. do kraja 18. veka. Ne može se reći da je jedan oblik naročito češći nego drugi. Kod nekih pisara javlja se tko samo u uvodnim formulama, a u tekstu imamo ko, ali ima i obrnutih slučajeva, kada se ko nalazi u formuli, a u tekstu isprave je dosledno tko. Dubletne oblike sa tk- ~ k- nalazimo i u osnovi tka- (tkati) (v. t. 3.414.) i u nazivu meseca oktobra (v. str. 115, pod slovom (o)).

Sasvim po izuzetku javlja se svega nekoliko puta staro kto (37, 38, 79, 84, 102, 111, 124, 137, 194; sem prva tri primera, svi ostali su u tekstovima sveštenih lica). Neodređeno njeko/neko (Miletić navodi oba) javlja se u svega dva primera, u nom. njeko 250, neko 282 (inače imamo neko(j)i i oblike od

ove zamenice u kosim padežima). Opštu zamenicu svako nisam zabeležila nijednom, a tako isto ni iko. Odrično niko javlja se srazmerno češće u formi nitko (1, 43, 3 puta, 29, 38, 130, 134, itd. još u dvadesetak primera), a ređe je niko (109, 258, 294, 3 puta); samo jednom nikto 52.

U svim ostalim oblicima javlja se isključivo osnova sa početnim k-. Tako u:

A/G koga 33, 48, 58, 63, 69, 111 itd.; nikoga 8, 12, 29, 67, 293, 299 i dr.

L/D komu 1, 14, 20, 29, 32, 43, 182, 229, 274 itd.; samo jednom kome 273, 1776; nikomu 13, 14, 101, 216, 226, 283 i dr.

I Pored čime (v. niže), ovo je jedini oblik pridevsko-zameničke deklinacije u kojem se javlja finalno -e još od kraja 16. veka i to prilično često i redovno, pored kim. Tako imamo kim i sl. 7, 25, 27, 30, 46, 54, 70, 97, 2 puta itd. sve do 299, s kraja 18. veka, ali, paralelno, i: kime 2, 1587, 20, 44, 45, 51, 68, 85, 86, 87, 88, 89, 91, itd. sve do 280 i dr.

Zamenica što javlja se u stotinama primera, isključivo u obliku sa -o. Jedini oblik sa -a kao da je genitiv, uz predlog od u dok. 43: ot šta e онъ i otacъ steko. Uopšte, ova zamenica kao da teži da se ne menja po padežima i sem nekoliko primera instrumentala nemam nikakvih drugih njenih oblika. Primeri za instrumental su dubletni: čim i čime, ovaj drugi samo u dok. 2, 1570; čim se javlja u dok. 8, 13, 58, 152 (su čимъ) i još dva–tri puta. Za lokativ imam samo o čemъ 55.

Oblici od osnove čes- ne postoje, a ova se osnova javlja samo jednom sa pogrešnim značenjem, kao da je od zamenice čiji (nom. či 7; čie 169, 173, 189; čia 16, 173, 3 puta, 185)*⁶¹ u primeru: po ničesovu nagovoru 194 (up. inače redovno ničiemu nagovoru 217 i još dva puta).

Od zamenica složenih sa što ima primera za neodređeno nešto/nješto, uvek sa -o, ništa, uvek sa -a, i išta, koje se javlja samo u jednom primeru (43). Ono što je rečeno za što u vezi sa njegovom nepromenljivošću važi i za zamenice od njega složene.

Nešto se u većini mojih primera javlja u adverbijalnom značenju 'malo' u kome je, razume se, nepromenljivo. Tako: nešto zemle 55, (vinograda) 80, (pokuistva) 280, (robe) 251, 280, (baštine) 288, var. nššto baštine 155, isradi kniešto vinograda, baštine 266 ili uz 'malo': 273, 280. Pored toga i: A tu nema ... nego ... nešto što im pišu razlozi 186, 1734 gde, u stvari, nije jasno značenje nešto, ali bi moglo biti da imamo pravo značenje neodređene zamenice.

⁶¹ Svi primeri koje imam su navedeni ovde.

Ništa se takođe javlja samo u ovom obliku i ostaje nepromenjeno, kao i u književnom jeziku, uz negativne glagole, ali takođe i uz predloge, i to bez izuzetka:

не хаяю ништа 16, не съѣтъ купю ништа 16, не дарžала никадѣ ништа 19, 2 puta, да не узимаю ништа 112, ништа нема платит 238, ништа не посла 261 i uvek tako; uz predloge – докох ... без ништа 2, беše sirota без ништа 19, изьгнаше мене без ништа, i još jedan sličan primer, 85, без ништа дома докосмо, i još nekoliko puta tako (imam primere samo sa bez); poslednji primer je iz dok. 261, 2 puta. U ovom značenju se inače u književnom jeziku upotrebljava išta (tj. ičega). Umesto išta stoji ništa uz pozitivne glagole i bez predloge bez: ... да ништа има имать 43, ... да је ништа иска 19, при чему је увек глагол главне реченице негативан (не знам да или сл.).

Ne samo da se ništa javlja uz predloge u nepromenljivom obliku nego sličnu situaciju imamo kod svih negativnih zamenica u ono malo primera koje imam, a izuzeci su sasvim retki. Razlika je samo u tome što se druge zamenice javljaju u odgovarajućem padežu, ali se ni ne razdvaja od osnove, već predlog dolazi ispred celog negativnog oblika.

Tako: да нема никаква говора от никаква мога 275; не инкериєван (se) у никакву работу мога брата 263; без никаква стрепита од/от правде 269, 287, 300; без контардичиуни никакве 276 i сл. 295;

без никога контардичиуна 73, без никое правде 78;

от никога силована 293, от никога молєнѣ 299;

по нициєму наговору 217 i сл.

Retki su izuzeci:

не тѣкнувси никто ни у чиу чьсть 1, 1557 (prepis iz 1590); ни пред кoiєм судом 45, 1606 i sem njih немам других оваквих primera. Vidi se da su ova dva iz najranijih dokumenata.

Zamenice ko/tko i što javljaju se srazmerno često uz gode, godie, goŭ, goke u opštem značenju, dok su primeri sa drago ređi i počinju se javljati tek u 18. veku. Uz ove rečce umesto ko češće je koji u istom značenju. Rezultat upotrebe ovih kombinacija jeste potpuno odsustvo oblika svako i svašta/o (?) u mom materijalu.

15. LIČNE ZAMENICE

Sistem ličnih zamenica u PI 16–18. veka ne razlikuje se bitno od sistema koji autori daju za današnji zetsko-lovcénski dijalekat, a naročito ne od one koju nam za Crmnicu daje Miletić. Ali pogledajmo ih redom da bismo bolje mogli sagledati osnovne karakteristike svake od njih.

15.1. Lične zamenice prvog i drugog lica jednine i povratna zamenica sebe, se menjaju se na sledeći način:

N	ja	ti	-
A	mene, me	*tebe, te	sebe, se
G	mene	tebe	sebe
L	mene	*tebe	*sebe
D	mene, mi	tebe, ti	*sebe
I	mnom (mu)	tobom	sobu ~ sobom

Oblici sa /*/ ne pojavljuju se u mom materijalu, pa ih samo pretpostavljam.

Za razliku od sistema ovih zamenica u književnom jeziku, u paštrovskom govoru 16–18. veka već imamo tipičan zetsko-lovcénski sistem u kom, ne računajući nominativ, imamo svega dva akcentovana oblika (mene i mnom). Stara razlika između G i D čuva se još samo utoliko što dativ ima i enklitički oblik (mi), a genitiv ga nikako nema. Ovo drugo (nedostatak genitivne enklitike) tipično je uopšte za srpskohrvatske južne govore (tj. jekavske) i za zetsko-lovcénski u celini (Belić 1950: 170). Stara razlika između akuzativa i dativa takođe je očuvana samo u enklitikama (me<me, stari akuzativ; mi dativna enklitika).

Enklitički oblik si ne pojavljuje se nijednom.

Za instrumental jednine naročito je tipično redovno sobu pored ređeg sobom, dok se mnu javlja samo jednom (280, 1780) u primeru preda mnu. Pisar je sveštenik. Odnos primera sobu ~ sobom je sledeći (po vekovima):

16. vek	<u>sobu</u>	6 puta (6, 2 puta, 9, 11, 12, 2 puta)
	<u>sobom</u>	1 put (1, 1557, prepis iz 1590; sobomъ)
17. vek	<u>sobu</u>	18 puta (36, 67, 74, 2 puta, 78, 2 puta itd.)
	<u>sobom</u>	4 puta (121, 134; -ъ 58, -e 45)
I pol. 18. veka	<u>sobu</u>	27 puta (143, 149, 159 ... 221, 224, 230, 232)
	<u>sobom</u>	7 puta (179, 199, 209, 217, -ъ 213, -ъ 188, 211)

II pol. 18. veka	<u>sobu</u>	15 puta (237, 3 puta, 242 ... 288, 291, 299, 302)
	<u>sobom</u>	7 puta (238, 246, 249, 259; -ѣ 286; -ѣ 288, 300).

Oblici instrumentalna sa nastavkom -u, koji su danas uglavnom nepoznati u zetsko-lovčenskim govorima, bili su očuvani 30-ih godina ovoga veka u Mrkovićkom govoru (i to sva tri, mnu, tǒbu, sǒbu), na crnogorskom primorju kod Bara. Ove oblike inače ne pominju ni Belić, ni Rešetar za staru dubrovačku prozu, ni Peco za istočnu Hercegovinu, ni Miletić za Crmnicu. Slični oblici su, međutim, tipični za čakavske govore (mǎnu, mǎnun, Belić 1950: 170) i objašnjavaju se procesom -oјо > -o(j)u > -u.

Od ostalih padeža vredi još pomenuti nominativ prvog lica u obliku az (samo u dokumentima sveštenih lica i to u 16. i 17. veku – 25, 27, 30, 2 puta; 32; 67, 71 – ukupno 7 puta, u oblicima sa -ѣ ili debelim jerom i uvek sa početnim /a/). Inače je redovno /ja/ u raznim pravopisnim varijantama od kojih su najčešće ѡ i ѡа; nekoliko puta imam i а 84, 2 puta, 99, 140, 152, 283, što je verovatno i izgovarano /a/, bar u nekim pozicijama u kojima se po svoj prilici /j/ gubilo.

Izuzeci od datog sistema zavisnih oblika su veoma retki: gen. jd. imam jednom mena (50, 1613); u dat. takođe samo jednom meni 13, 1590; u instrumentalu jednom sobome, 45, 1606. Ostali interesantni oblici su već pomenuti.

15.2. Lične zamenice prvog i drugog lica množine imaju sledeću promenu:

N	mi	vi
A	nas, ne, ni*	vas, ve, vi*
G	nas	vas
L	?	?
D	nama, ni	vama, vi
I	nama /nami, netipično	vama /vami, netipično

Oblici sa /*/ javljaju se samo u 16. i 17. veku i to u 17. veku već sasvim izuzetno (v. niže). Znak pitanja znači da nisam našla nijedan oblik lokativa. On je mogao biti, bar do 18. veka, još uvek jednak A/G (up. situaciju kod odgovarajuće zamenice trećeg lica, t. 15.).

Navešću odmah izuzetke od datog sistema koji su malobrojni.

Po pravilu su oblici dativa i instrumentalna već sinkretizovani. Ipak ima nekoliko primera starijih oblika: u dativu namѣ 48, 1610, koje kao da je u

novoj funkciji enklitike (što je takođe izuzetak), bar prema onome kako ja razumem tekst: ... baštinu našu opetъ stimasmo po stimaduriexъ obratiexъ, koi namъ baštinu stimaše što vala; iz 18. veka je dativ vami 143, 1705 (žalimъ se bogu i vami ...).

U instrumentalu nalazimo nami svega dva puta: mek u nami u dok. 1, 1557, prepis iz 1590 prema desetak primera nama iz 16. veka; isto, u 18. veku, u dok. 214, 1743 preko 70 puta nama.

Kad je reč o enklitičkim oblicima ovih dveju zamenica, valja istaći da tek u 18. veku imamo puni paralelizam u sistemu u odnosu jednina ~ množina kakav danas zatičemo u većini zetsko-lovcenskih govora (ak. me, te, se ~ ne, ve; dat. mi, ti ~ ni, vi). Pri tome se ne bih složila sa Belićevim mišljenjem da je ne, ve u akuzativu umesto ni, vi došlo „isto onako kako se vlъky izmenilo u vuke“, tj. zbog razjednačavanja N/A množine (Belić 1950: 173). Prihvatljivijim mi se čini tumačenje koje polazi od tendencije ka simetriji u samom sistemu enklitika prvog i drugog lica lične zamenice (tj. prema me/mi itd. u jd. došlo je i do ne/ni, ve/vi u množini). Belićevo tumačenje bilo bi prihvatljivo eventualno u slučaju kada bismo uvek uz akuzativnu enklitiku ni imali i oblik nominativa ni. U paštrovskom govoru nominativ je uvek mi, te potreba za razjednačavanjem uopšte nije postojala, izuzev za drugo lice.

U 16. veku jedina enklitika akuzativa još uvek je samo vi (za ni nemam potvrda) – 7, 12, 2 puta, 13, 33, 3 puta, uglavnom u kontekstu „Molim vi ...“; jednom „kako vi e bogъ naučio.“ Svi ovi primeri su iz tekstova Ivana Žintilice kome pripadaju i dva pouzdana primera iz 17. veka (40, 48, 1610).

Za ni imam svega dva primera iz 17. veka, oba takođe kod Žintilice (nie pravo da ni nadmeću ..., da ni plate i šatišfaю 48, 1610 – oba; glagol platiti, naplatiti ima češće uza se akuzativ nego dativ, bez obzira na današnje značenje). Primeri za ne, ve u akuzativu su vrlo malobrojni u 17. veku (ne 103, 1677 i 118, 1689; ve 127, 1694) i svi su s kraja 17. veka. U 18. veku, kako sam već istakla, oni su isključivo u upotrebi: 152, 154, 159 itd. još 24 puta ne, a 146, 152, 155, 169 itd. još 16 puta ve, dok ni, vi sasvim nestaju.

Nejasan je primer – Та тарасъ ko vi e ve doveo (52, 1618), gde izgleda da imamo jednu čudnu reduplikaciju dveju enklitika, stare i nove, ukoliko nije u pitanju greška pisara.

U dativu množine imamo redovno staru ak./dat. enklitiku ni, vi (7, 2 puta, 28, 48, 4 puta, 52, 72, 125 itd. sve do kraja 18. veka (292, 302) za ni; 7, 33, 13, 16, 151 itd. sve do kraja 18. veka, 283, 294 za vi).

Verovatno su pisarske greške oblici ot na u genitivu (ot na Francéska Molina ... našiem vierniem sudiam) u 47, 1609 i „Evo va salda ...“; 216, 1743. U ovom drugom slučaju možda je otpalo /n<m/, a možda imamo ova, tj. možda treba čitati evo ova, što bi ipak bilo pogrešno, jer je salad obično muškog roda.

15.3. Lična zamenica trećeg lica ima sledeći sistem u mom materijalu:

Jednina:

N	on	ono	ona
A	ńega, ń, ga /je, ńe=?/		ńu, je
G	ńega		ńe
L	ńem/ńemu		ńoj
D	ńemu, mu		ńoj, (j)o(j)
I	ńim		ńom

U množini:

N	oni	ona	one
A		ńih, ih; ńe, je?	
G		ńih	
L		ńih/ńima (svega dva–tri primera za oba)	
D		ńima, im/in	
I		ńima	

U sistemu ličnih zamenica trećeg lica najinteresantnija novina, o kojoj će biti reči niže, jeste pojava dativske enklitike /je/ uz samo jedan jedini primer /ju/ iz 16. veka. Ona je u suprotnosti sa nekim arhaičnim crtama kao što je relativno dobro čuvanje starog akuzativa m. i sr. r. nj uz predloge, lokativa bez -u u sistemu enklitika, pojava stare enklitike akuzativa mn. i još starijeg akuzativa množine ńe/je koji nije čest, ali je prisutan u mom materijalu u oko desetak primera.

15.3.1. Stari akuzativ m. i sr. r. /nj/ javlja se u nevelikom broju primera, ali na protezanju sva tri veka: uža нь 9, 1589; na нь 101, 1676; na нь 113, 1683; u ѣн (m. ѣнь) 179, 1729; u ѣн 265, 1769. Mislim da se ovde može ubrojati i naĭ u primeru „... da naĭ siedeĭ Niko Lukšin“ (odnosi se na reč sustvoĭ, tj. da sedne na sudstvo) 86, 1651.

15.3.2. U pogledu zastupljenosti oblika, pri analizi materijala, pada u oči ogromna nesrazmera u broju primera za genitiv u odnosu na sve ostale oblike ličnih zamenica. Ta nesrazmera je naročito istaknuta u 18. veku, jer

je broj primera iz ovoga veka uopšte veći nego broj primera za 16. i 17. vek zbog mnogo većeg broja dokumenata. Tako se u 18. veku primeri genitiva, i to samo genitiva jednine ženskog roda i genitiva množine, dakle, nje i njih, penju na oko 200 (prema broju zapisanih primera, a trudila sam se da mi nijedan ne promakne), dok se genitivi svih ostalih ličnih zamenica u tom periodu svode na svega šezdesetak. Prema učestalosti pojave, genitivi nje i njih mogu se meriti samo sa oblicima nominativa ja i mi. Uzrok ovako česte pojave nje i njih leži u njihovoj dvojakoj funkciji u periodu od 16. do 18. veka. Pored osnovne funkcije, ove zamenice se upotrebljavaju umesto prisvojnih prideva njen i njihov, za koje smo videli da se ne pojavljuju u našem materijalu ili nikako (njen) ili tek u 18. veku i to vrlo sporadično (njihov). Uporedimo o tome i t. 12.1. (str. 211). U vezi sa kasnom pojavom oblika njihov i potpunim odsustvom njen biće da je i današnje stanje u Crmnici onakvo kakvo zatičemo u Miletićevom opisu (t. 351 u Miletić 1940). U vreme kada je Miletić bio na terenu još se od starih ljudi i žena moglo čuti nje m. njen, ali je njih zabeležen samo jedan jedini put m. njihov.

Primeri iz moga materijala su: s razlozi ne 40, po smarti nre 133, po rieči ne unuka 186, ot knie perćie 279, itd. ili: od nih dobre vole 133, po nixъ govoru, nixъ posledni, sve nixъ deference (sve 209), po rieči nixъ 19, baštinu brata nixъ 19 i sl.

Oblici genitiva ostalih ličnih zamenica, za koje postoje odgovarajuće prisvojne zamenice, javljaju se u funkciji prisvojnih zamenica samo po izuzetku: što se mene, Anke (na tom mestu) nahočaše, nahodi (2 puta) 124, 1693; A bi pisana od ruke mene kanzaliera Stiepa Gregovica 145, 1705.

15.3.3. Enklitika dativa jd. ž. r. joj javlja se u najraznovrsnijim mogućim pisanim kombinacijama i, ukoliko bar neke od njih odražavaju izgovor ovog oblika, moramo pretpostaviti da se /joj/ javlja u nekoliko varijantama: pored joj, još i jo (sa izgubljenim finalnim /j/), oj (sa izgubljenim početnim /j/) i čak kao o (tada uvek napisano sa ω), tj. bez ijednog /j/. Naravno, sve ove varijante su uslovne i zavise od susednih reči, tj. njihovih početnih ili završnih fonema u vezi sa kojima se /j/ ili čuva ili gubi. Uporedimo i t. 2.1.22. o pisanju /ω/ i t. 2.2.32. i 2.2.322. o pisanju /j/. Miletić konstatuje slično za Crmnicu (Miletić 1940: 319).

15.3.4. Prema Beliću (1950: 182) i Daničiću (1874: 170) akuzativna enklitika se javlja od 16. veka u našim rukopisima. Daničić pretpostavlja možda i od 15. stoleća. Rešetar još uvek navodi samo ju kao redovno za

svoj materijal „uz izuzetno novije /je/“ samo kod Držića. Po poreklu, oblik je jeste stari genitiv anaforske zamenice.

Moj jedini primer za staro /ju/ je iz 1592. godine, dok. 19: „pokle ю (baštinu) bieše obećala ...“ Ali već u 16. veku većina primera je sa /je/ kao u dok. 7, 8, 33 i posle, od 17. veka, isključivo /je/: 42, 49 (7 puta), 50, 89 itd. do kraja 18. veka, 280, 288, 292, u ukupno oko 55 primera. Ovo je potpuno u skladu sa onim što nalazimo kod Miletića da „enklitički oblik ak. jd. anaforske zamenice (!) ž. r. glasi redovno /je/, a nikad /ju/“ (Miletić 1940: 424).

U nekoliko primera čini mi se da bismo prema značenju pre imali oblik genitiva, staro /je/, ukoliko nije u pitanju pisarska greška: „Što se nađe ꙗ ꙗ doniela“ 25, 1595, gde je ipak možda trebalo čitati „... e je“ m. „da je“ a ne uzeti ꙗ za gen. m. nje prisvojnog, zatim uz negativni glagol: ꙗ e (baštinu) neću 49, 1611; ni ie (devojku) hoće 33, 1599.

15.3.5. Najzad da pomenem još samo lokativ jednine m. i sr. roda koji imam samo u materijalu 18. veka i to u obliku njem (3 puta) i njemu (3 puta):

U нѣм 214, 1743; u нѣмъ 253, 1766; u нем 270, 1772. ~ pri nemu 251, 1764; 252, 1764; 273, 1776.

Uzevši u obzir oblike lokativa sem (str. 201/1), svem (v. isto kao za sem i t. 12.3.), čem (str. 221) i njem videćemo da izgleda da je tačna Rešetarova konstatacija da se jednosložni oblici zameničkog lokativa duže i bolje čuvaju sa starim sufiksom -m nego duži oblici (tj. oni sa više od dva sloga). Uporedi t. 87 Rešetarove studije.

15.3.6. Ukupan broj primera u kojima se javlja stari akuzativ anaforske zamenice nje/je je nešto oko deset (ovde su ubrojani i sigurni i nesigurni primeri) – tri su iz 17, a ostali iz 18. veka.

17. vek: 8, 1646: dasmo mu nešto vi(no)grada podъ kurinomъ kućomъ i u Vedarinu da e draže na zakladu dok ga stigne z di(na)ri (nepismeni kancelar Damjan) (značenje – ga ili ih ako su vinogradi na dva mesta?)

13, 1683: (doniela smъ ...) rukave odъ svile i na ne puca sr(e)brna, ali uporedi i sličan kontekst: (jedne) rukave ot svile i na nega (!) puca srъbrъna, 150, 1709, gde je pisar očigledno pogrešio, što možda ukazuje na činjenicu da više nije osećao dobro /nje/, pa je stavio /njega/.

130, 1696: razumesmo što u ne (u testamentu!) piše /ne m. nъ? ili brkanje oblika?/

18. vek :150, 1709: (jedne) tondinee ot srebra, sto ihъ e uzeo Vuletićъ, onъ zna što e dao za ne;

187, 1734: razumesmo što u ne piše (u sađadъ), primedba ista kao za primer iz 1696

192, 1738: znaš li što za iedan škrit pokoinoga V. G. ot .kg. groša i kvadratъ što mu ie bio učinio k. D. i za kne mu zastavio .v. čardina naidokne (u štampanom izdanju sastavljeno za knemu, mislim da je pogrešno; u pitanju je ili ne m. н(ь) ili opet pogrešno ga, ako se odnosi na škrit, ili pravilno ne ako se odnosi na množinu „groša“);

193, 1739: i na ne (na s/t/ride, 'ličbe') nitko ne kontradi;

229, 1745: sve tri (ličbe) mirno pasaše i nitko na kne ne kontra, ali u istom dokumentu i pogrešno, opet za muški rod, m. ga: istrumenatъ odъ naplate pročitajte i ... da kє pofalite i naplatu deliberate (ovde bi se moglo misliti da se /je/ odnosi i na naplatu, te bismo u tom slučaju imali akuzativnu enklitiku jd. ž. r.);

295, 1791: ... koe (cekine) mu dau u vierni zaemъ, oblegaući se rečeni Krstićъ vratitъ i platitъ u termen do godišta prvoga i na nje dobitъ (dobit znači 'interes').

Daničić nalazi ove primere takođe vrlo retko i ističe da je u „16. i 17. veku vrlo rijetko bez predloga (i navodi 3 primera za 16. i jedan za 17. vek)“, dodajući da se akuzativ „bolje drži uz predloge sve do kraja 17. veka“ (Daničić 1874: 201b). Po Daničiću, već od 14. veka, m. starog /nj/ nalaze se novi oblici njih i m. /je/ – ih. Miletić ne pominje ove oblike za Crmnicu. Ali Belić ističe da se ovaj oblik još može čuti u Bosni i to kao nje (Belić 1950: 181–182), a za oblik /je/ Belić kaže da je enklitika srednjeg roda u jednini, što bi objašnjavalo njegovo javljanje u funkciji ga, koje je u to vreme već bila regularna enklitika za oba roda, i m. i sr., te se tako moglo shvatiti i je. Rešetar, međutim, nalazi /je/ u funkciji enklitike za sr. r. samo do 13. veka, ali ih u množini ima duže u svom materijalu (v. t. 89 u Rešetar 1907). Po Beliću, enklitika /je/ za srednji rod javlja se još u 15. i u 16. veku (Belić 1950).

15.3.7. Za lokativ množine imam svega dva primera: staro njih je iz 1597. – (oni) i tko po nixъ bude (29, 2 puta) ~ nima iz 1788. – da se može naplatiti po roku za .i. cekin i na nima dobit (290).

15.3.8. Za sistem množinskih enklitika karakteristični su dubletni oblici dativske enklitike im/in, koji se paralelno javljaju već od 16. veka, s tim što broj primera sa -n znatno raste što se ide bliže kraju 18. veka. Ovo je u vezi sa porastom broja primera svih kategorija u kojima se m. -m piše -n što se više zalazi u 18. vek.

Primeri sa -n: 19, 34; 48, 2 puta; 171, 180, 184 itd. Primeri sa -m: 13, 14, 16, 20, 27; 45, 38, 58, 61, 79, 81 itd. i 149, 155, 168, 185 itd.

U poređenju sa oblikom im/in zastupljenost oblika njima je nesrazmerno mala (u 16. veku samo jednom, u 17. veku 7 puta) do 18. veka. Tek tada ovi oblici postaju česti i obični (ukupno 25 primera iz 18. veka srazmerno su raspoređeni u prvoj i drugoj polovini ovoga veka; 150, 152, 188, 210, 228 itd.; 240, 252, 269, 294, 301). Slično je i sa oblicima ix prema njix u akuzativu. U 16. veku zabeležila sam samo jednom nixь (13, 1590) prema 3 primera ix, dok se u genitivu javlja isključivo nix/-ь (33 puta) i samo jednom niь (bez x). U 17. veku prema 16. veku primera ix ima samo dva nixь, dok u 18. ostaje slično stanje (ix 39 ~ nix i sl. 8 puta).

I dativska i akuzativna enklitika javljaju se u malom broju primera napisani samo /i/. Imajući u vidu opštu sliku gubljenja finalnih /n<m/ i /x/, mislim da se takvi slučajevi (bar u mom materijalu) sasvim mogu tumačiti sa fonološkog gledišta. Ti se primeri nalaze u dok.: 89, 1652, 186, 1734, 288, 1787. za dativ i 179, 1729, 276, 1778, 286, 1784 za akuzativ i možda još poneki put. Pored toga, u ak. i gen. nalazimo i oblike od njih bez /x/: 14, 1590; 45, 1606, i češće u 18. veku – 159, 169, 187, 188, 252, 288 i još dva–tri puta. Ove podatke navodim stoga što me je malo začudilo kada sam našla kod Miletića da se danas u Crmnici po pravilu upotrebljava enklitika /i/ m. /im/ u dativu i da je ovo, u stvari, oblik akuzativa (v. t. 351 u Miletić 1940). Miletić uistinu dopušta mogućnost fonetskog procesa /im>ǰ>i/, ali ga navodi kao sekundarnu mogućnost, verovatno stoga što današnja dativska enklitika u Crmnici nije nazalizovana /iⁿ/ nego /i/ obično. Možda bi najverovatnije bilo spojiti u ovom slučaju oba procesa koja pominje Miletić, pa reći da je slaba nazalizacija enklitike /iⁿ/ u dativu izgubljena pod uticajem akuzativne enklitike /i/, jer se time izbegava teorijski neosnovano tumačenje zamene dativske enklitike akuzativnom, što ide sasvim suprotno od opšte tendencije sistema oblika u množini koji se ogleda baš u čuvanju razlike između akuzativa i dativa (i njemu sličnih oblika).

GLAVA PETA

BROJEVI

16. Sem broja jedan, -no, -na koji, kao i u književnom jeziku, ide isključivo po tipu B/1, iako u nominativu ima $-\emptyset$ sufiks, brojevi se po pravilu više ne menjaju u PI u periodu 16–18. veka.

16.1. Brojevi dva do četiri javljaju se u dva–tri primera u zavisnim padežima, a tako isto i oba. Evo tih primera:

'dva': daše nama zgora imenovanima dvijema vlastelima vieru 24, 1592; (siguraem + instr.) dvema konavlima 37, 1600; u složenom: obadvijema (dativ), rednomu kako i drugomu 212, 1742;

'oba': za m. r.: putъ (je) obima od istoka 83, 1650 (napravljeno verovatno sufiksom -ima prema obema, koje se već osećalo kao više vezano za ž. r, nom. obe);

za ž. r. daюći oblema partama 258, 1766

'tri' u ak., pogrešno, tre smo obidovali kuće 52, 1618

'četiri' ostalam četirьma bratomъ moiema 29, 1597

Svi ovi primeri su izuzetni s obzirom na kompletan materijal u kome se brojevi dva i oba od samog početka javljaju i za m. i za sr. rod ~ dvě, obě za ženski, a tri, četiri za sva tri roda. I svi su nepromenljivi.

Nešto je komplikovanije pitanje slaganja ovih brojeva uz imenice i prideve.

Brojna konstrukcija je definitivno ujednačena tek u 18. veku. Sve dotle nalazimo jedne oblike uz broj dva, a druge uz tri i četiri, a tek od polovine 17. veka javljaju se prvi primeri sa oblicima m. r. na -a uz brojeve 'tri' i 'četiri'. Oni će, kako smo rekli, potpuno zavladati u 18. veku.

Uz broj 'dva' u 16. veku imamo oblike imenica srednjeg i muškog roda na -a (za srednji rod ovo je novo, za muški rod nasleđeno, dualsko) i oblike ž. r. na -e (novo, množinsko) i -i (dualsko isto koliko i množinsko, morfološki nije nikad ni bilo razlike). Uz brojeve 'tri' i 'četiri' još uvek stoji imenički oblik u množini: a rekoše tri vlastele 7, mi .g. vlastele kasnije i mi .g. vlasteli 64, biše postaleni .d. vlasteli albitri 70, 81 (ne zaboravimo da je u 16. veku jedini oblik nom. mn. vlastele i da je to oblik uz broj 'tri', a ne, kako bi danas izgledalo, možda, da je ovo oblik od ženskog roda vlastela). Pored nominativa, i češće od njega, javljaju se u funkciji raznih padeža uz 'tri' i 'četiri' oblici akuzativa množine: naše sed. dinare 25, 1595; рѣръстенъ ... od tri dukate 29, 1597; za ucienу grose .g. i .d. libre 31, 1599; u dok. 11, 1588. nalazimo i nom. i ak. –naše se duga dvadeseti i cetiri dukati ~ ima platiti ... dvadeseti i cetiri dukate. Ovakve oblike beležio je i Daničić ne samo uz brojeve 'tri' i 'četiri' nego takođe i u nominativu bez brojeva (Daničić 1874: 63, 236). Inače su mnogobrojni primeri akuzativa množine uz 'tri' i 'četiri' u pravoj akuzativnoj funkciji:

16, 29, 46, 32, 62, 79, 81, 87, 101, 1675, 103, 1677 sve za 'tri' i 7, 27, 32, 37, 74, 1642 – sve za 'četiri'.

Ali već od druge polovine 17. veka nalazimo i primere imenica m. r. na -a uz 'tri' i 'četiri': (dužan) .z. libarъ, .v. groša, .g. daoša i dalje: (spenzali) .g. groša (oba primera 99, 1674); stimasmo .g. grosa i po, postavismo .g. vlastelina albitra 102, 1676; (doniela ...) .g. vela 133, 1683; pozva sam (ih) u tri puta 125, 1693; (mećem u pismo) tri konavъla pod Gradac 136, 1698 i zatim redovno tako u 18. veku (150, 151, 152, 192, itd. još preko dvadeset primera (za tri i cetiri)).

Ne navodim ovde primere srednjeg niti ženskog roda jer je kod njih razlika između N/A neutralisana na morfološkom planu. Zbog toga je verovatno i prodiranje oblika sa -a uz dva išlo brže no što je prodiranje oblika sa -a (kod m. r.) moglo da se uopšti u množini.

Pridevi i zamenice ne podležu ujednačenju brojne konstrukcije u paštrovskom govoru ni danas, a to se ogleda i u mom materijalu. Atribut ovde obično stoji u nominativu ili akuzativu množine. Vrlo retko imamo atribut u starom dualskom obliku na -a kao u primerima: dva dobra čoecka (u ovoj vezi samo tako) 14, 46, 72, 149, 159 itd., a zatim izuzetno: oba Marka više pisana 184, 1734. i još dva–tri primera.

Primeri za slaganje atributa uz brojeve (samo ilustrativno):

u nominativu

'dva': i zakleše se tizi .v. svedoka 13, 1590

da имаю имать rečeni .v. brata Стеръсевича ... 3, 1590

Oni rečeni dva Rada ... ne haю ništa 16, 1591,

Mi dva vlastelina, mi dva stimadura i sl. 173, 182, 294, 285;

ubite vi dva nega 283

'tri': Mi više imenovani tri ortaka 261 i još jedan sličan primer; mi tri vlastelina niže imenovani 224; svi tri (su) ZANOVIĆI 224; imahu porok svi tri sina 159,

'četiri': to su imali svi .d. brata ednako 173; mi cetiri vlastelina 292

'oba': oni oba umrieše (odnosi se na muško i žensko lice) 25;

u akuzativu:

'dva': i ukazaše .v. sedoka verovane azaminate 13;

postavišev. brata svoe 171, 1725; (doniela) .v. prъstena srebrne pozlaćene 113, 1683; molismo dva nase priatelja 234, 1748 i drugde, još 18 primera.

'tri': prizvasmo sve tri 146, 1708

'četiri': podmiren za rečene četiri groša i po 237 i sl. 261

U srednjem rodu:

na te dva miesta 265, 1769

ponio one dva bariela vina 247

ali i ljudi ot sva .d. brastva 226, 2 puta i sl.

Ovo se prenosi i na brojeve od pet i nadalje:

moliše sve petъ 185, 1734

preke nego se svrse ove šest godinax 275

(siguram) za rečene deset cekinax 297

(kada dâ) ove petnast cekina 266

Ova konstrukcija sa pridevom ili zamenicom u akuzativu javlja se i u drugim zavisnim oblicima, uz predloge ili bez predloga:

od druge dva siedoka 295, 1791 ili sl. 221, 1744

od oba moe sina 274, 1776

pre(d) sve .d. suke 13, 14, 2 puta; predъ zgor pisane dva sudie⁶² 29, 2 puta i sl.

⁶² Uz imenicu sudija javlja se po pravilu u 16. i 17. veku oblik dva, verovatno kao posledica tendencije prirodnog slaganja.

U zavisnim padežima, međutim, zabeležila sam i dva–tri primera sa genitivom pridevskih reči, što je danas takođe neobično u književnom jeziku: s onie dva što su spenžžali 188; potpisato ot oba vise recenie sřtimadura, naročito u drugom slučaju: prvi postoji u govornom jeziku, ali je nepravilan.

16.2 Brojevi od 5 nadalje više se ne menjaju i stoje uz genitiv množine imenica i njihovih atributa.

'sedam' i 'osam' javljaju se u varijantama sa -m ili -n

'deset' se javlja dva–tri puta u obliku deseti (97, 1671) i desete (295, 1791), ali prilično kasno da bi se mogli uzeti kao živi ostaci stare deklinacije (up. već u 16. veku: desetъ 28, i posle 261, 279, 243)

od 'jedanaest' do 'devetnaest' imaju potvrde za sve faze kroz koje su prolazili u svom razvoju:

edanaestъ plemenax 123, 1692, 2 puta; edenaest libarъ 249

dvanaestъ 221; dvanast 247, 259, 262, 266, 279 je današnji oblik u Crmnici (važi za sve brojeve 11–19);

trinastъ 261;

četarnaestъ 9, 2 puta

uzesmo petnaesti dukat 24, 1592; ucienismo petnaiese dukat u istom dok.; petnaieste 28, 1596; petnastъ 107, i sl. 266, 2 puta, ali još u 273 petnaest i u 287 petnest (netipično)

šesnaiste grošaхъ 83, 1650; (okolo) šesnaste 48, 1610, još uvek šestъnaestъ 191, pa čak i šestnaestъ 258

sedamnastъ 11, 1588, a sedamnaestъ još uvek u 135, 1698; najmlađi primer sedamnast 238;

za 'osamnaest' nemam primera

devetnaestъ 191. Desetice do kraja 17. veka čuvaju i stare forme:

naše se duga dvadeseti i četiri dukati 11, 1588; (datъ) dvadeseti i četiri dukate 11, 1588; ostalamъ sto i dvadeseti leturъkіexъ 29, 1597; ali krajem 17. veka već: dvadesetъ i šestъ tolorъ 109, 1680; i u 18. veku dvadesъ 249, 261, 2 puta; dvadesetъ 261, var. -ъ 276, 278 (uz predlog su, tj. 's, sa'); dvadesetъ i četiri taliera 303;

dvadesetъ i petъ 171, 249 i sl. 238; isto sa 7 i 8 /27, 28/ 198, 260.

U 16. i 17. veku još uvek staro: (iskaše ...; ot recene ...) sto i trideseti i petъ dukatъ 34, 1599, 2 puta; trideseti tolorъ 62, 1630; u istom dok. i /38/; u 18. veku isključivo tridesetъ 262, 270; tridestъ 249, 262; primeri za tridesetъ u /32 i 35/ – 276; 273, 247;

U 16. i 17. veku takođe staro: četrdeseti i dva tolora 3, 1577; četerdeseti 85, 1650; sa starijim četiri u osnovi – čtirideseti i šestъ 48, 1610. U 18. veku samo čtirdeset 179 (gde /ir/ stoji za /r vokalno/); ceterdeset i pet 193, četardeset 247, 2 puta; četrъdesetъ i đva cekina 281

pedeset i sl. 179, 233, 2 puta, 184, 137, 1698, 301, 275 /52/; 205 /51/; 233 /50 dvie litre/; jednom samo petъdeset 254.

šesdesetъ i sl. 81, 213, 233 /65/, šestdeset i sl. 45, 216 /66/,

Za broj 'sedamdeset' nema potvrda u mom materijalu.

osamъdesetъ 107, 1679; i sl. 252; var. osemъdesetъ i četiri 152; u /85/ – dok. br. 72;

devedeset i sl. 233, 149 /190/, 171, 257 /oba 95/;

Za broj 100 ima dva oblika sto i stotina. Prvi se upotrebljava za brojeve 100–199, a drugi kada se označavaju brojevi 500, 600 itd. Ređe stotina za 100: sto leturki 89, 1652; tako i u /120/ – dok. 29, 1599, u /135/ dok. 34, 1599, 2 puta (v. pod /20/ i /30/); isto (za 100) u dok. 189, 224, 2 puta, 169 (ot ...), 283 (od ...); isto u /105/ – dok. 257; u /120/ 240 (v. pod 20); u /190/ dok. 149; izuzetno u akuzativu: daem cekinex stotinu 283

/500/ – pe stotinexъ duketexъ 146, 1708;

/600/ – ·s· stotina ·ž· litarъ čenice 232;

/900/ – nasmo lozexъ slomeniexъ .ф. stotinxъ i .ž. i .d. u dok. 154.

Brojevi /200/ i /300/ javljaju se u mojim primerima svega po dvaput: prvi samo u 18. veku u obliku dviesto i sl. 224, 243; drugi u obliku trista u 16. veku (29, 1597) i u 17. veku (81, 1647).

Nemam nijednog primera ni za tisuću ni za hiljadu.

17. Zbirni brojevi (i to samo u N/A) javljaju se veoma retko u mom materijalu 16. i 17. veka, a češći su tek u 18. veku. Tome je delimično uzrok pisanje i jednih i drugih brojeva (i običnih i zbirnih) slovima.

U najranijem primeru koji imam zbirni broj troje upotrebljen je adverbijalno – da diele braća na troe 89, 1652, a posle toga slede:

dvoe k(a)lcetexъ 113, kaъceta 202, (kalcete, izostavljeno u tekstu, jer je prethodno pomenuto) 218, gačaxъ 262, rukavax 279 i jednom adverbijalno: imamo na dvoe baštinu 249;

troe kalcetax 233, (kalcetax, izostavljeno) 279;

adverbijalno: na troe (razdieleno) 136;

četvoro (uvek -oro-) oranakax 247, kačahъ (k m. g) 261, česaxъ 261, 262, crevlax 262;

petoro (uvek -oro-): ošъve 113, 1683, (kalcetax, izostavljeno) 279.

U složenici (tj. polusloženici): tako ti ovoga četvorobožega avanbela 151, 2 puta, i sl. 192 i još dva–tri puta, uvek tako.

18. Brojne imenice su još ređe (umesto njih upotrebljavaju se konstrukcije tipa mi dva, oni tri i sl., up. primere na str. 217) i imam ih tek iz 18. veka:

Tako ve molimo oboica uedno da ... 195, 1738

Začusmo oboice govore 278, 1779

Prosimъ da dopuštite dvoicu ot banka da me naplate 301, 1799

... biće podpisano ot četvorice ot sva .d. brastъva 226, 1745

19. Da pomenem najzad i brojne izraze (prideve) složene iz prvog dela samo i rednog broja u drugom delu, kao: ѝ se vrnux samodrug 262, 1767; kako ... rani samodrug Nika 283; da ga dočeka samošestoga 280, 1780.

Prema Asim Pecu ovakvi brojevi su česti, relativno razume se, i u istočnohercegovačkom i Peco kaže za njih da „označavaju broj u koji je uračunat i subjekt. Tako bio sam samtreći znači ja i još dva lica“ (v. t. 266 u Peco 1964).

Naš prvi primer potvrđuje ovo značenje: bilo je četiri druga, govorno lice i još jedan drug pokriveni su brojem samodrug, a nastavak rečenice glasi: „... a dva ni druga pokoše bosu doma“, ukupno, dakle, četiri lica. I drugi primer se takođe odnosi na subjekat i još drugo jedno lice. Za treći primer trebalo je vraćati se nekoliko puta i proveravati broj lica u tekstu, ali sam najzad i za njega utvrdila da stvarno označava subjekt i još 5 drugih lica. Ovi posebni brojevi svojim značenjem ukazuju da u našim govorima postoji, dakle, specijalna kategorija inkluziva, za koju ne zna više književni jezik.

SKRAĆENICE

- DSH – P. Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika*, Novi Sad 1956.
GZS – *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanović*, Beograd 1934–1941.
IF – A. Belić, *Osnovi istorije srpskohrvatskog jezika, I, Fonetika*, Beograd 1960.
IO – Đ. Daničić, *Istorija oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika do svršetka XVII veka*, Beograd 1847.
PI – *Paštrovske isprave 16–18. vijeka*, knj. 1, Cetinje 1959.
NDP – M. Rešetar, *Najstarija dubrovačka proza*, Beograd 1952
RD – A. Belić, *Istorija srpskohrvatskog jezika, II, sv. 1, Reči s deklinacijom*, Beograd 1950
RSS – Đ. Daničić, *Rječnik iz književnih starina srpskih. Dio 1–3*, Beograd 1863 (printed in Austria 1962).
SKD – P. Ivić, *Die Serbokroatischen Dialekte: Ihre Struktur und Entwicklung. Bd. 1, Allgemeines und die Štokavishe Dialektgruppe*, S-Gravenhage 1958.
SDZ/SDZb – *Srpski dijalektološki zbornik*, Beograd

TEHNIČKE SKRAĆENICE⁵⁹¹

ak./A	<i>akuzativ</i>
dat./D	<i>dativ</i>
dok.	<i>dokument</i>
gen./G	<i>genitiv</i>
instr./I	<i>instrumental</i>
jd.	<i>jednina</i>
lok./L	<i>lokativ</i>

59 Tehničke skraćenice dodatak su priređivača.

m.	<i>muški</i>
mn.	<i>množina</i>
nast.	<i>nastavak</i>
nom./N	<i>nominativ</i>
osn.	<i>osnova</i>
r.	<i>rod</i>
top.	<i>toponim</i>
up.	<i>upoređi</i>
v.	<i>vidi</i>
var.	<i>varijanta</i>

BIBLIOGRAFIJA

IZVORI

- Paštrovske isprave XVI–XVIII vijeka* (ur. I. Božić, B. Pavićević, I. Sindik). Cetinje 1959.
- SOLOVJEV, Aleksandar. Paštrovske isprave 16–18. veka. *Spomenik SAN*, LXXXIV (1936).
- SOLOVJEV, Aleksandar. Knjiga grbaljskih privilegija. *Spomenik SAN*, LXXXVII (1939).
- VUKMANOVIĆ, Jovan. *Paštrovići: antropogeografsko-etnološka ispitivanja*. Cetinje: [b. i.], 1960.

LITERATURA

- ALEKSIĆ, Radomir. Izveštaj o govorima Paštrovića. *Godišnjak Zadružbine Sare i Vase Stojanovića*, knj. VI (1939): 17–20.
- ALEKSIĆ, Radomir. Izveštaj o paštrovskom, mainskom i spičanskom govoru. *Godišnjak Zadružbine Sare i Vase Stojanovića*, knj. VII (1940): 36–37.
- BELIĆ, Aleksandar. *Istorija srpskohrvatskog jezika: knj. 2. Reči s deklinacijom* (univerzitetska predavanja). Beograd: Naučna knjiga, 1950.
- BELIĆ, Aleksandar. *Osnovi istorije srpskohrvatskog jezika. I. Fonetika* (univerzitetska predavanja). Beograd: Nolit, 1960.
- BROZ, Ivan. Zamjena poluglasnima u govoru barskome. *Nastavni vjesnik* I (1893): 64–68.
- BOŠKOVIĆ, Radosav, Mječislav, MALECKI. L' examen des dialectes du Vieux Monténégro en tenant compte des parlers voisins. *Extrait du Bulletin de l'Académie Polonaise de science et des lettres*. Cracovie (1932): 3–13.
- BOŠKOVIĆ, Radosav. O prirodi, razvitku i zamenicima glasa /h/ u govorima Crne Gore. *Južnoslovenski filolog*, XI (1939): 179–196.
- DANIČIĆ, Đuro. *Istorija oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika do svršetka XVII vijeka*. Beograd: Državna štamparija, 1874.
- ИВИЧ, Павле. Основные пути развития сербохорватского вокализма. *Вопросы языкознания*, 1 (1958): 3–20.

- IVIĆ, Pavle. *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika: uvod u štokavsko narečje*. Novi Sad: Matica srpska, 1956.
- IVIĆ, Pavle. Dva glavna pravca razvoja konsonantizma u srpskohrvatskom jeziku, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, knj. II (1957): 159–184.
- IVIĆ, Pavle. *Die Serbokroatischen Dialekte: Ihre Struktur und Entwicklung. Bd. 1, Allgemeines und die Štokavische Dialektgruppe*. S-Gravenhage: Mouton & Co, 1958.
- IVIĆ, Pavle. O deklinacionim oblicima u srpskohrvatskim dijalektima. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, knj. IV (1959): 189–215.
- KOVIJANIĆ, Risto, Ivo STJEPČEVIĆ. *Kulturni život Staroga Kotora (XIV–XVIII vijeka). Knj. 1, Srednja škola (Gimnazija); Grčka slikarska škola; Građevinska škola; Kovačka škola*. Cetinje: Istoriski institut NR Crne Gore, 1957.
- LUNT, Horace G. *Old Church Slavonic Grammar*. S-Gravenhage: Mouton, 1959.
- MARETIĆ, Tomislav. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, 1963.
- MILETIĆ, Branko. Crmnički govor. *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. IX (1940): 209–663.
- NAZOR, Anica. Treći kongres slavista slavističkih društava FNRJ u Ljubljani. *Slovo: časopis Staroslovenskog instituta u Zagrebu*, 11–12 (1962): 244–246.
- PECO, Asim. Govor Istočne Hercegovine. *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. XIV (1964): 1–200 (s kartom).
- RADONJIĆ, Jovan. *Štamparije i škole rimske Kurije u Italiji i južnoslovenskim zemljama u XVII veku*. Beograd: Srpska akademija nauka, 1949.
- REŠETAR, Milan. *Der štokavische Dialekt (mit zwie karten)*. Wien: Alfred Hölder, 1907.
- REŠETAR, Milan. *Najstarija dubrovačka proza*. Beograd: Naučna knjiga, 1952.
- STEVANOVIĆ, Mihailo. Istočnocrnogorski dijalekat. *Južnoslovenski filolog*, XIII (1933/1934): 1–128.
- STEVANOVIĆ, Mihailo. *Gramatika srpskohrvatskoga jezika za više razrede gimnazije*. Beograd: Znanje, 1951.
- SVANE, Gunnar Olaf. *Die Flexionen in stokavischen Texten aus dem Zeitraum 1359–1400 (thesis)*. Copenhagen, 1958.
- ŠLJIVIĆ-ŠIMŠIĆ, Biljana. Ćirilski zapisi iz polovine XVIII veka na praznoj stranici kopenhaškog rukopisnog četvoroevanđelja. *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, IV–2 (1959): 337–347.
- VAILLANT, André. *La langue de Dominko Zlatarić: poète ragusain de la fin du XVIe siècle. 1, Phonétique*. Paris: Imprimerie Nationale, 1928.
- VAILLANT, André. *La langue de Dominko Zlatarić: poète ragusain de la fin du XVIe siècle. 2, Morphologie*. Paris: Imprimerie Nationale, 1931.

ГРАФИЈЕ 16. ВЕКА

ГРАФИЈЕ 16. ВЕКА

Слово:	ПОП ВУК (1570)	ИВАН ЛУЧИН ЖИТИЈНИЦА (1571-1600)	КАЛУБЕР(ИГУМАН) АНОНСИЈЕ (1587-1592)	СТЕПАН ВИКАНАРОВИЧ (1585-1600)
А	6 5 4 7 7 7 7 7	4 4 7 7 7 7 7 7	4 4 7 7 7 7 7 7	4 4 7 7 7 7 7 7
Б	б б	б б б б б б б б	б б б б б б б б	б б б б б б б б
В	в в в	в в в в в в в в	в в в в в в в в	в в в в в в в в
Г		г г г г г г г г	г г г г г г г г	г г г г г г г г
Д	д д д	д д д д д д д д	д д д д д д д д	д д д д д д д д
Е	е е е е е	е е е е е е е е	е е е е е е е е	е е е е е е е е
Ж	ж ж	ж ж ж ж ж ж ж ж	ж ж ж ж ж ж ж ж	ж ж ж ж ж ж ж ж
С	с с	с с с с с с с с	с с с с с с с с	с с с с с с с с
З	з з	з з з з з з з з	з з з з з з з з	з з з з з з з з
И	и и и и и	и и и и и и и и	и и и и и и и и	и и и и и и и и
І	і і	і і і і і і і і	і і і і і і і і	і і і і і і і і
К	к к к	к к к к к к к к	к к к к к к к к	к к к к к к к к
Л	л л	л л л л л л л л	л л л л л л л л	л л л л л л л л
М	м м м	м м м м м м м м	м м м м м м м м	м м м м м м м м
Н	н н н н н	н н н н н н н н	н н н н н н н н	н н н н н н н н
О	о о о о о	о о о о о о о о	о о о о о о о о	о о о о о о о о
П	п п п п п	п п п п п п п п	п п п п п п п п	п п п п п п п п
Р	р р р р р	р р р р р р р р	р р р р р р р р	р р р р р р р р
С	с с с с с	с с с с с с с с	с с с с с с с с	с с с с с с с с
Т	т т т т т	т т т т т т т т	т т т т т т т т	т т т т т т т т
Ѡ(ѡ)	Ѡ Ѡ Ѡ	Ѡ Ѡ Ѡ Ѡ Ѡ Ѡ Ѡ Ѡ	Ѡ Ѡ Ѡ Ѡ Ѡ Ѡ Ѡ Ѡ	Ѡ Ѡ Ѡ Ѡ Ѡ Ѡ Ѡ Ѡ
У	у у у у у	у у у у у у у у	у у у у у у у у	у у у у у у у у

PRILOZI

PRILOG 1

PRILOG 1
TABELE t/j (17c/18v.)

КАНЦЕЛАР ИЛИ ПИСАР - ВЕГОВНО ЛИЧЕ	t̃	ja	je	ju	jo
1. Ститепо Жинтилица 1603-1613 [K]	ul	ua [Except after H = a] ta twice (=ua) in pp.	ul [Exc. after H = E]	u	w
2. Анман {АМАН?} Канзалиер [K]	ul = long ě e = short ě [but ВЕХ, ВЕШЕ]	ta (spelled [a])	e (once uckjuē)	u	w̃
3. Нико Никошић (1630-1651) [K]	ul	ua [Except after H → a] (ta only in pp.)	ul [Except after H = e]	u	w
4. Нико Куљара (1655-1682) [K]	ul = long e = short	ta in pp. ~ a otherwise	e	u	w
5. Станислав Григоревич 1683-1711 [K]	ul = long e = short Inconsistent, ВИЕРИ ~ ВЕРУ СЧЕАРИ ~ СЕАРИМО	ta in all positions (after H al- ternates q/ta)	e	u [obvious uje = H u]	ü
6. Нико Љубишић 1685-1700	ul = long e = short	ta (but after H = a)	e	no exs	ü (only one camp)

jy	j na početku krajy paku	J na krajy suvra	Jb/Hb (if different than d+V etc.)	17 century (1)	
				h/h̄ (if different than h̄)	
uy	й	и	и	лн + v нн [Except for в, ъ, ѱ]	hн + v
ю		и	ѳ	ѳ	ѳ
ю [Except after и = 8]		и	и	лн + ѳ, е [but лн, лѳ] hн +	hн + v
ѳ		е	е	ѳ	ѳ
		Therefore also examples where the times и sign. with ѳ: ЕМЕ и. НМЕ			
ю		и	и in earlier docs ѳ in later docs.	ѳ [Sometimes лѳ (or ѳ) appears in ex. ѳнн]	ѳ
ю ѳ only one examp. (after и)		и	нннн no ex.	ѳ [Only occur before и, е, ѳ]	ѳ

ПОЛОВИ ДРУГА ДИЈАЛОГ- НА ЈИНА	ѣ	ја	је	ју	јо
1. Никола СТЕПКОВИЋ 1606-47	Ue = long e = short [БЕКУ]	а [Рос. пр. а, ка, на]	e te ue [EU, URS, ini] [iob. pos]	u	iō (in 2ob. pos. in m) ~ iū (obvative)
2. ЂАКОМ НИКОЛА ПЕТРИЦА (1617)	E	та	no exs	no exs	no exs
3. ПОП УЋЕ- ПАН 1621, 1629	Ue = long & short e = short ѣ = рѣ [БИШЕ]	та [only examples in personal pron.]	e	no exs	no exs
4. ИГУМАН АНОНИСИЈЕ 1631-51	Ue = long/short e = short	та ^(s) [only in personal pron.] ~ ас ^(s)	e	u	uō (init. per- sitions)
5. ИГУМАН ЈОСИФ (1642)	Ue = long & short e = short strict: only one ѣ in прѣѣѣ	та [*] found only examples in pers. pron.)	e	no ex- amples	ō

jy	J na kraju reči	J na kraju mova	j/ħ	17 CENTURY (2) k/h [If different] [than ħ]
o	h	o		
No exs	h	No exs		
No exs	h But after cons. for od-bje: yagapbe	h		
o	h	h		
No exs —	No exs	o		

ПОЛОВИ И ДР. СЛОВИНА ТИПА	t	ja	je	ju	jo
6. КАЛУБЕР ЛЕОНТИЈЕ 1644	ll = long e = short [ВРЕЩЕХУ]	ja [only examples are prev. pres.]	e	и	ö
7. ПОП ВУК АЕСПОГ 1650-52	ll = long e = short	[a]	e	и	ö
8. ПОП КРСТО 1651-97 [к.]	ll = long e = short	ja [after и alternating ajja]	e	и	ö } in uö } for [AFTER O and]
9. ПОП ЈОВАН 1671	ll = long e = short	ja [one example] with a = kod	e	no exs	ö iö [Both in the word: Job]
10. ПОП ВУКО 1674	ll = long short e = short [свертокъ ~ сеготу]	ja [After и = a]	e [one example with ie всегитје] but писанице	и	uö

					17 CENTURY (3)	
	jy	J na kprajy vern	J na kprajy cnovc	Jb/Hb	h/h if different than <u>h</u>	
	to	to no ex ^s	o no ex ^s			
	no ex ^s	o	o			
		For old -bje he has приморб, where e stands probably for e [compare more nb in 9.3. NOTEBE for OTEB - a smaller]				
inst. action to	to } in word initial pos. [otherwise to]	и	и			
		[But he does not mark -bje : иримоРе -bjo : узааре дожом]				
same act	to	no examples	no examples			
		[But he does not mark -bje : доже]				
	to	no ex ^s	no ex ^s		only one example for hb = HTO. all other examples vbe, toe, vru, to u = no way to mark!	

ПОЛОВИ + ДА ДЪЛОВИ ЛИНГА	t	ja	je	ju	jo
11. ПОП Б(Ѧ)СЛАК 1675	Ul=long e=short	ta [sometimes a] nota ~ mod	e	u	iö, i iuö] in [After o]
12. ПОП ПЕТАР ЈУБИША 1676-1712 [К.]	Ul=long e=short	ta [After u alter- nate a//ta]	e [only one example with <u>te</u> : које]	и	iö
13. ПОП ВУК НИКОЛИНЕВИЋ 1679-98	Ul=long e=short	ta	e	и	iuö
14. ПОП ЋУРО БЛЕВАК 1690-1712 [К.]	Ul=long e=short	In the pers.-pron. ta // ua // a Other positions = ta But possible alterna- tions ua ~ ta. There are examples for ua spelled <u>ueta</u>	e (once ue)	u	iuö [Even spelled this way as и : БИИО КУПИ]

					17 CENTURY (4)	
					Jb/Hb	n/g if different than n
					J	
					na kraju pona	
					J	
					na kraju slova	
Inif. s[inao w]	jy	j	J	Jb/Hb		
	ю	и	юи			
	ю	и	ø			
	ю	и	no exs			
ak w]	y/y [even after H uey]	и	ø			
		Here very significant because he usually writes и for J very strictly.				

КНИЖЕВН. ИЛИ - ДОГОВОРНО ПИСМЕ Služb	t̃	ja	je	ju	j̃o
1. МАРКО (ПОДА БУКА) НИКЛИ- ЊЕВИЋ 1698-1744 [К.]	Ul = long/short Fe = short ꝥ for ꝥb	ja [Except after и, where a]	je [e only for something the auxiliary & after и]	ju	j̃o
2. Нико Марков Грегович 1720-45 [К.]	Ul = long (rare short) e = short	ja [Except after и = a]	je [Rare E, JE]	ju	j̃o ЮВО ЮѲЪ [Rare ouo]
3. ИВАН МАРКИЊЕВИЋ 1712-41 [К.]	Ul = long ꝥ = short [отше]	ja once a [155 e]	je	ju [ju = u]	j̃o
4. Андрија Јоушица 1720-38 [К.]	Ul = long e = short [веху; вешу]	ja	je	ju [ju = u]	j̃o (for ꝥ)
5. Нико Шлепчев Грегович 1725-45	Ul = long/short e = short [БЕНО] БЕХУ Sometimes: ꝥe : разумесмо [1716] : намерине [1716, 2169] be : бесно [1722] Parallely with: разумесмо, бесно, намерине, намерине)	ja	je	ju [ju = u]	j̃o

18 CENTURY (1)				
ју	Ј на крају речи	Ј на крају слова	Јб/ѣ	ћ/ѣ if different than <u>ћ</u>
ю	и [only one ex. СТАНИЮ от старини.]	и [only once omitted in ПРОЧИТАЕ (temperative P ₆)]	ѣа ѣа ѣе ѣе *(ѣю) ѣю ѣо *(ѣо)	ћа ће ћю ћо
ю	и	и	∅ = no special way	∅ = no special way
ю	и	и (once omitted ѣОКНИ)	ѣб ѣб ѣо [No other cases заєрѣ (P ₁₆)]	∅
ю	и	и [omitted when [oj] written with ѡ]	∅	р-ћ ѣ ге ѣе ГЕНАРАѢНДРА
ю [Ю alternates with ѣ after и in ѣју]	и	и ~ ∅	∅	∅

КРИКЕ-ЛАП(К) НИЧ ПЕЧЕ-БЕТОУ ОК	ѓ	ја	је	ју	јо
6. Никац СТЕПЦА НИ- СА МАРКОВА 1729-45	уе	уа [with only few examples with та spelled /a/]	уе [except after и where → е]	и [ује > уи]	уо [a ne ω]
7. Нико ВУБИША [К.] 1736-44	уе = long/short е = short	та [after и only, а;] sometimes та+та	е [but in a compara- tive form: СТАРЕКЕЊЕ]	и [ује > уи]	уо/ѓ
8. Лука СТУЈЕН РЕЖЕВИЋ [К.] 1738-39	уе = long е = short [Examples with БАЕ, МАЕ for ѓѓ, мѓ]	та	е	и	ју
9. Ђорђе ГАСКАЛ ДМИ- ТРОВИЋ 1741-45	уе = long/short е = short [also промѐна] comp. with уѓ ѓарѓе	та [after и only, а]	е	и [ује > уи]	ју/ѓ
10. Зано ЗАНОВИЋ 1742-47 [К.]	уе [вечни]	та [ѓѓ ок] [after и = а]	е [after и = е]	и	NO EXAMPLE [except уѓѓ exceptionally ~ ѓѓѓ, ѓѓѓ causing ѓѓѓ]

	Jy	J на крају перу	J на крају сврха	J ^o /H ^o	18 CENTURY (2) ћ/ѣ if different than ѣ
	уу	и (~ø) [also has u = j instead of X] МОГОУ, КАСАУ	ø (~и)	In his earlier doc. H ^o & H ^o +V for se; Later -no way to make it. H ^o = H ^o [sometimes alternates with H ^o +V or even H only]	—
	ю/уу	и	и (~ø)	ø	ø
	ю	и	ø [these examples only]	ø	ø
	ю	и	и	и ^o , и ^o а и ^o о (и ^o оо) [и ^o е, и ^o е и ^o и, и ^o и]	ø
5 и ^o = и ^o и ^o ; и ^o и ^o и ^o ; и ^o и ^o и ^o и ^o ; и ^o и ^o и ^o и ^o и ^o]	ю [after и = y]	и	и	и ^o и ^o и ^o и ^o	ø

КАРИЕРА НАМ СОВЕТСКО- МАК	ѐ	ја	је	ју	јо
11. Нико ИВАНА НИКА ФРАНОВА (1744)	Ue = long e = short	џа	е	*и	о
12. Марко ШАСТИЧЕВ КАЖАНЕГРА 1745-53	Ue = long e = short	џа	е [Rarely џе]	ИЪИ(џ) а џИИ for ији [Both in кушеници и џ куше ниџа]	Ю [Even in the past part. џе ДОНИО, ПРИ- СПИНО а џа е џао after И џ и ЮСТА(И)ЛО и ЮСТАЧУ.]
13. Марко АНДРИЈИ РАФАЈЛОВИЋ 1745-47					
[K. ?]					
14. Марко Ни- КА МАРКОВИЋ ГРЕГОВИЋ 1746-1750 (1750) [He has the same two initials, but a different name, and signs his name as ИКА МАРКОВИЋ]	ue	џа [џа only in the pers. pron. [Except after џ], where а]	Ue/e	и	џо [Except after и where о]
15. АНДРИЈА РАДОС НА ЈЕТИЋ (1747-74) [K.]	Ue/e/ [Few examples with џе] Ex. with џа, џа in џа, џа	? [Only examples after џ are found, а џ]	е	и [џа џа џа џа џа]	џо

18 CENTURY (3)				
jy	J na kraju pera	J na kraju cvara	ǰ/ǂ	h/ǰ if different than ǂ
ǂ	u eks	ǂ	ǂ	ǂ
ǂ	u [long form] conjugate	ǂ (v. u)	ǂ	ǂ
ǂ [except after u, uvaru]	u (v. ǂ)	u (v. ǂ)	$ǂ = \hat{h}u(u) + V$ $\% = \hat{h}H(u) + V$ For ǂ also uH + V	$\hat{h} = \hat{h}u(v\hat{h}) + V$ $\hat{h} = \emptyset$ [Rare conjugation] u. p. uH + V
ǂ	u	ǂ	ǂ	ǂ

КРИЦЕНАРП ИЛИ ПИСАР-СВЕТОВОДНИК	t	ja	je	ju	jo
16. МАРКО БУКИЦА РАДАНОВА ДАВКАОВИЋ 1747-70	U = long [+векъ] e = short	ja	e (me) e	no ex ^s	ü
17. АНДРИЈА НИКИЦА ГОЛИЦА 1759	U long [Rare examples with e for short: Ѣице иѢколицко] Ѣи (ice) Spelled really like ie	ja (once mouja)	e (once te ju) MOIE = МОЕ	no ex ^s	no ex ^s [Except: Самодѣла = НО (рукомѣ) □
18. РАДО ВИЦИЦА Б]ѢШКА 1762-63 [К.]	U = long (e = short) (dubious example!)	ja [except after y = = a]	e	и (u/i > ui)	ü
19. ЛУКА ЛУБИЦА 1763-1773 [К.] [=ЛУКИЦА БУКИЦА]	U = long e = short	ja	e	u	ü
20. МАРКО ЉУБИЦА 1765-87	U = long e = short	ja	e	и	no ex ^s

					18 CENTURY (H)	
Ју	Ј на крају перу	Ј на крају сврха	Јв/ Hв		ћ/5 if different than H	
HO	no ex ^s EXCEPT НАШОМ ~ ЧИСТО (S) But does not mark anything in ОПШЕ, ОПША	no ex ^s	o		o	
HO	И But does not mark anything in БОЖУ (for БОЖИ)	no ex ^s	o But		o	
no ex ^s	no ex ^s	И ~ О (only two examples)	o		o	
	But he does not write anything in ОПШЕ БОЖУ					
HO	И ~ X	o (H)	o		o	
[one ex. after И = Y не умирати]	no ex ^s	no ex ^s	o		o	

ХАНЦЕЛАР ИЛИ ПИСАР - СВЕТЛОС ЧАК	ъ	ја	је	ју	јо
20. СТИЈЕТО ЈОУБИША 1766 - 72	U= long e= short +[ɛxɥ]	ја [after n+a]	е [except 4E] 4. 10. 11. 17.	и [if n > u]	ѿ
22. САВИК ШИПТА ГОНИША 1767	U=long e=short	ја	U~e [after n+e]	no ex ^s	ѿ
23. СТИЈЕТО ПУДА 1766 - 93 [К.]	Ue	ја [Except for ја in the pl. pres. form] after n → а	е [Except in the work intit. род. оѿна] е ~ те ~ Ue	и	ѿ* ~ ѿ [i.e., which might be also i+P]
24. Муха МИТРОВ 1743					
25. Муха НИКЕЛТ 1784 - 91 [К.]	U=long/short [e = short] dubitans ex ^s	ја	е	и	I did not have any more copies and I could not establish whether whether he used ѿ or Ue

				18 CENTURY (5)	
jy	J на крају жен	J на крају слова	Jb/1b	t/y	if different than <u>ti</u>
Only ex st ance: щница ~ вересце (за пастроуцу Мироту)	no ex ^t	и	ø	ø	
ю	no ex ^t	ø (in example the one example article J found)	ø	ø	
у ~ ю ~ шу [а а а]	и	и (~ i: докоінога) 1784	ø	ø	No = ill + kash (same example!) СТАВЛЕННИ ~ оуина ю = ill + kashel (same example) ННЕ ~ ННС One smething else Я : in vada ??
шy	и	и ~ ø	ø	ø	

КАИЦЕЈАР 1789 илѣнѣ свѣтѣ кѣк	ѣ	Ја	је	ју	јо
26. Јово Андрије Петрова КАЖАНЕГРА 1786-1790 [К.]	uē = long *ē = short * [dubious examples, all after C where we can expect either ē- than sje-]	uтаѣта, (in the pers. form) [also a: шам; кума]	e [only two forms the most frequent is written ē]	и	uio-ü
26. Јово Пѣразић (1794)	I did not find enough examples	(та in pers.) pers.	e	и	uio
28. МАРКО (АНДРИЈИ) КАЖАНЕГРА 1793-99	uē	та [Spelled ja (twice)]	e (only ex' after и)	[и]	I do not have my copy. I could not establish whether uoto uo or uio
29. Ђуро Бреггар 1794	uē	та	e	u (uē > uu)	no ex's

					18 CENTURY (6)	
Jy	J на крају вѣка	J на крају цвѣка	Jb/Hb	H/H	if different than H	
Uy in the word otherwise (otherwise)	X	X (~H)	⊖	⊖		
Ю	no ex ^s	e (на Покрѣи ПЕТА)	⊖	⊖		
Уу	И	no ex ^s	HE = HHe HE = HHe (no other ex^s)	⊖		
Ю	И	no ex ^s	HE = HHe ~ HE HE = HHe ~ HE (no other ex^s out отрѣбна)	⊖		

ПОЛОВИ И ДРУГА ДИЈАЛА ДИЈАЛ					
1. ПОП БОШКО ГРЕГОВИЋ 1687-1705	U = long e = short [БЕШЕ]	та	e	ѣиѣ	o/uo [not so]
2. ПОП ЂОРЂИЋЕ 1709	U = long e = short [also examples with ѣе/ѣе: вѣерихѣ ~ вѣираѣ обѣге сѣдочина ~ сѣрнуѣ + ꙗ̣ for ꙗ̣̣]	та [after и → а]	e	и	uü [not so] ~ ü after и
3. НИКОДИМ РЕЖЕВИЋ 1724-41	U = long e = short [but БЕСМО]	та [after и alternates та ~ а]	e	и	uü
4. ПРОТОПОП БУКО ДАВИ- ДОВИЋ 1735-1767	U = long/short e = short [+ БѢСМО]	та [after и → а] only one ex: та in its context etc.	e [once U =]	и	uo [not so]
5. ПОП САВА НОБА ШТЕПА- НОВА СИН 1738	U = long e = short [ambitious ex] + БѢЛЕГАХѢ once ꙗ̣̣ in СИНОВАѢМЪ (Inst. Sg)	та [after и → а]	e [only in ꙗ̣̣ we find ꙗ̣̣]	и [и̣и̣и̣и̣и̣]	no ex^s

				18 CENTURY (7)
	HO [in word init. only one example: <u>у</u>нкобнѣ]	И ъ ѿ D/F sg. adj. [But for the old -ѣ do not spell И: доуу, оруже, боуно(ј) боуѣ]	no ex ^s	
HO	И	И ъ ѿ	only HO & HO used after А, М. Otherwise no way to mark them.	
HO (in word init. u+O)	ѿ	ѿ		
HO ~ HO [балато ~ сѣиманато мѣсто etc.]	И	ѿ		
HO	no ex ^s	no ex ^s	strictly HPE & HPE *Hta & Hta No other examples.	

6. ПОП ИВАН БЪБЕЛАК 1738-1753	ll = long l = short	та	е	и	iö/iü
7. ПОП МАРКО КЛИСИТ 1742	ll = long l = short [Ex] with БЛЕ for БЪ: БЛЕШЕ БЛЕЛОША + БЛ(ы)МАШЕМО	та	е	и	iü
8. ВАСИЛИТЕ ВОЗНОСИТ (ВОЗНИЧЕВИТ) 1743-1764	ѣ = short [ѣѣѣмо] ll = long [alob = short]	та	е [je only 3 times in ICC(r)]	и [uji = uü-i]	(iü)
9. ПОП ЈОВО ЈОВАНОВИТ 1753-1782	ll = long l = short once bl: ббелу	та	е	и	w
10. ПОП МАРКО ААБИДОВИТ 1756-83	ll = long l = short (dubious ex) ѣ in БЪШЕ БЪХУ БЪРОВАТ БЪРОВАШЕ	таица	e e e (rec) in word mit. otherwise e	и	(iü)

18 CENTURY, (8)				
HO	no ex ^t	И (once omitted in HАИРБОРА)		Not consistent in MTE ~ AE; had also vta Nothing for lb!
[HO]	И	Ø		vta, HTA MTO - consistent
HO	И	И		*vta, HTA MTE, HTE MTO, HTO (consistently)
HO	no ex ^t	И ~ Ø (in D/P/F/S) subject		
HO	И	И		AE ~ MTE HE ~ HTE (HM = Hİ ^r)

11. ПОП ВЛАТКО 1757	U = long (only exceptions with 2 vowels are subject forms) e = short	no ex ^s [Except u a for u ja or ja (?)]	* [e]	и	no ex ^s
12. ПОП АНДРИЈА ГРЕГОВИЋ 1759 - 820	U = long e = short + dexy dexy	H a ~ U a [after u → a]	e	no ex ^s	ü
13. КАЈИШЕР/ШЕ- КОША ПРОМЛЕ МАРКИ ВЕШЕН 1765 - 77 [also \$ for e etym.]	U = long e = short [rare exceptions with e]	H a ~ U a	e also i und meine je	u [once H e (u upi ma)]	io u. inst. (ma 20) hausen + (ü for j?)
14. ПОП ПЕРО СТОЈИЋ 1779 - 1789	U = long e = short [labials case] e = short [also for -je etym.]	H e in p.p. Otherwise u a or after u → a	e	и	ü ~ u
15. ПОП РАДО САДИНО- ВИЋ 1783	U = long (e = short)	H a [after u → a]	e	no ex ^s	ü

18 CENTURY (9)			
y	No ex ^s also for old -g/v: ѿ: божы	∅	no-ex
yo [after n or -y]	No ex ^s also for old -g/v: ѿ: божы	и ~ ∅	
uo	и He has few times ѿ for (j)E after consonants: ѿ: божы, божы, божы	и ~ ∅ D/F. sg. adj.	He does not have a well established system here: иѿ, иѿвѿ; иѿоу иѿа, иѿвѿѿ; иѿѿ (!) Also in combination with sign ѿ = божыи (!)
yo [only uo] in NOHyo [after и → y]	и [For old -g/v: и ~ ∅:] божы, божы, божы	и	
yo	no ex ^s	и	

16. протопоп Фрэнто Товуиша 1783	$u\bar{u}$ = long e = short (dubio po casu)	та	е	и [yji > ui]	и̇
17. поп Крсто Анџус 1783 - 1793	$u\bar{u}$ = long e = short [УЛОБЕРУ + БЕХУ]	та	е	и	и̇
18. Поп Андри ЈА Решевити 1787	$u\bar{u}$ = long e = short осто б in ствр	та	е	и	и̇
19. поп Лука Дави- Довић 1789 - 99	$u\bar{u}$ = long \bar{u} = short [Pau accentu with e (+ бѢШЕ) Even in inf. : мѢШЕТАХ КИТА	та [Pers. pron. mostly u та (i)]	е [w. init e = u]	и [yji > ui]	и̇ [w. init e = u] ~ и̇ [after]

18 century (10)

to	X	Xvø
to	no ex ^t	e ^(?)
to [after o → uo; the only word example (o)u] after a + y: ga:]	u	ø [all ex: are D/p F. 51 pg adjunct]
to	u v e v ø	ø

СВЕШТЕНИЦИ КАТОЛИЦИ						
20. ДОН ПИЕРО МЕДИН 1766	u	a	e	u	no Ex ^s	
21. ДОН АНДРИЈА МЕДИН 1790	u	a (after H → a)	u [out after H → E] also ue	u	no Ex ^s	

18 century (11)				
HO	H	H	H ~ HL HO No other exs HL, HO ~ HH No other exs	
HO	No EXS	No EXS	HO ~ HL HO [again parallelly] to J spelling HL (no other examples)	

PRILOG 2

PRILOG 2
Tabela II

Pisanje /e/ n. /poluglasnika/ :

Radi veće preglednosti odustala sam od prvobitne namere da u ovoj tabeli iznosim situaciju u vezi sa pisanjem poluglasničkog refleksa kod svih pisara. Uz konstataciju da većina pisara ima na mestu poluglasničkog refleksa znak /a/ - i to naročito dosledno u nastavačkim sufiksima genitiva množine iznec u ovde samo one pisare koji na mestu starih poluglasnika pišu /e/ a zastupljeni su sa srazmerno velikim brojem dokumenata te je materijal pouzdan.

U 16. veku nema ni jednog pisara koji sistematski piše /e/ .

U 17. veku uglavnom dosledno imaju /e/ za /č/ sledeći:

1. Pop Nikola Stepković (1606-1647). Njemu pripada i nedatirana kopija originala iz 1585 koja ulazi, zbog datuma u 16. vek, i u kojoj se prepliću crte originalnog pisara (sa /a/ za /č/) i crte prepisivača Stepkovića (sa /e/). Ovak pisar ima: č = g u svim pozicijama pomenutim na strani 39. Primera sa nepostojanim vokalom neman.

2. Pop Vuk Despot (1650-52). U materijalu popa Vuka ne samo da nalazimo /b/ zamenjen sa /e/ - izuzev /rž/ za /z/ - već nalazimo i prve izrazite primere mešanja /č/ i /e/ u poziciji na kraju reči, što je inače retka pojava.

3. Pop Djuro Bljeljak (1690-1712) piše u ranijim dokumentima oba poluglasnika na kraju reči ili sloga. Inače ga redovno zamenjuje sa /e/ u jakoj poziciji, uključujući i su-

Tabela I (2)

fiks genitiva množine (-ex). Vokalno /r/ piše ili sa /er/ ili sa /r/, r̄/.

Od svetovnjaka, u 17. veku nalazimo /e/ m. /e/ uglavnom dosledno kod:

1. Nika Kuljače(1655-1683); izuzetno za /r/ nalazimo pored /er/ i /r̄, r̄/ ali je najčešće napisano samo /r/.

Kod ostalih pisara /e/ se javlja samo izuzetno m. /e/, a redovno je /a/.

U 18. veku m. /e/ pišu /e/ sledeći pisari:

1. Pop Fero Sudjić(1779-89) - u svim pozicijama navedenim na str. 39.

2. Protopop Frano Ljubisa (1783) - izuzev /r/ za /r̄/.

3. Pop Rado Davidović (1783) - isto kao #2.

4. Pop Krsto Andjus (1783-93)

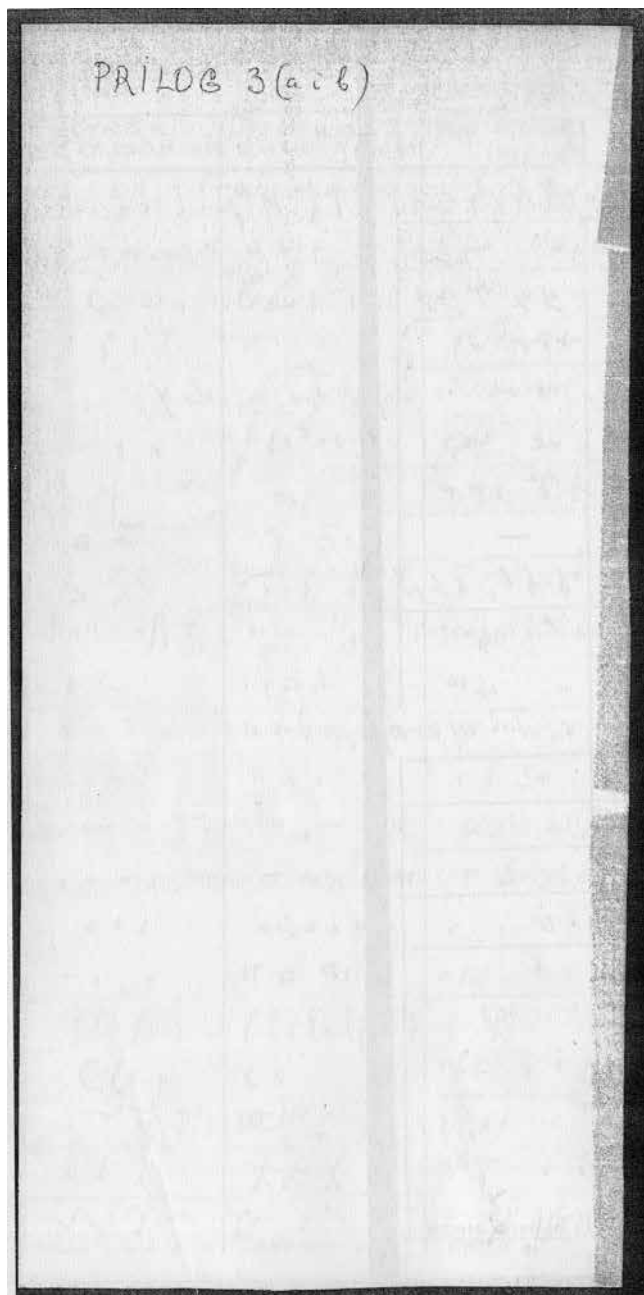
5. Pop Luka Davidović je specifičan po tome što piše /e/ samo u grupi /er/ sa /r̄/ inače ima redovno /a/ za poluglasnik (1789-99). Isto nalazimo kod dvojice katolika Medina.

Broj svetovnjaka koji pišu /e/ za /e/ u 18. veku je neznatan:

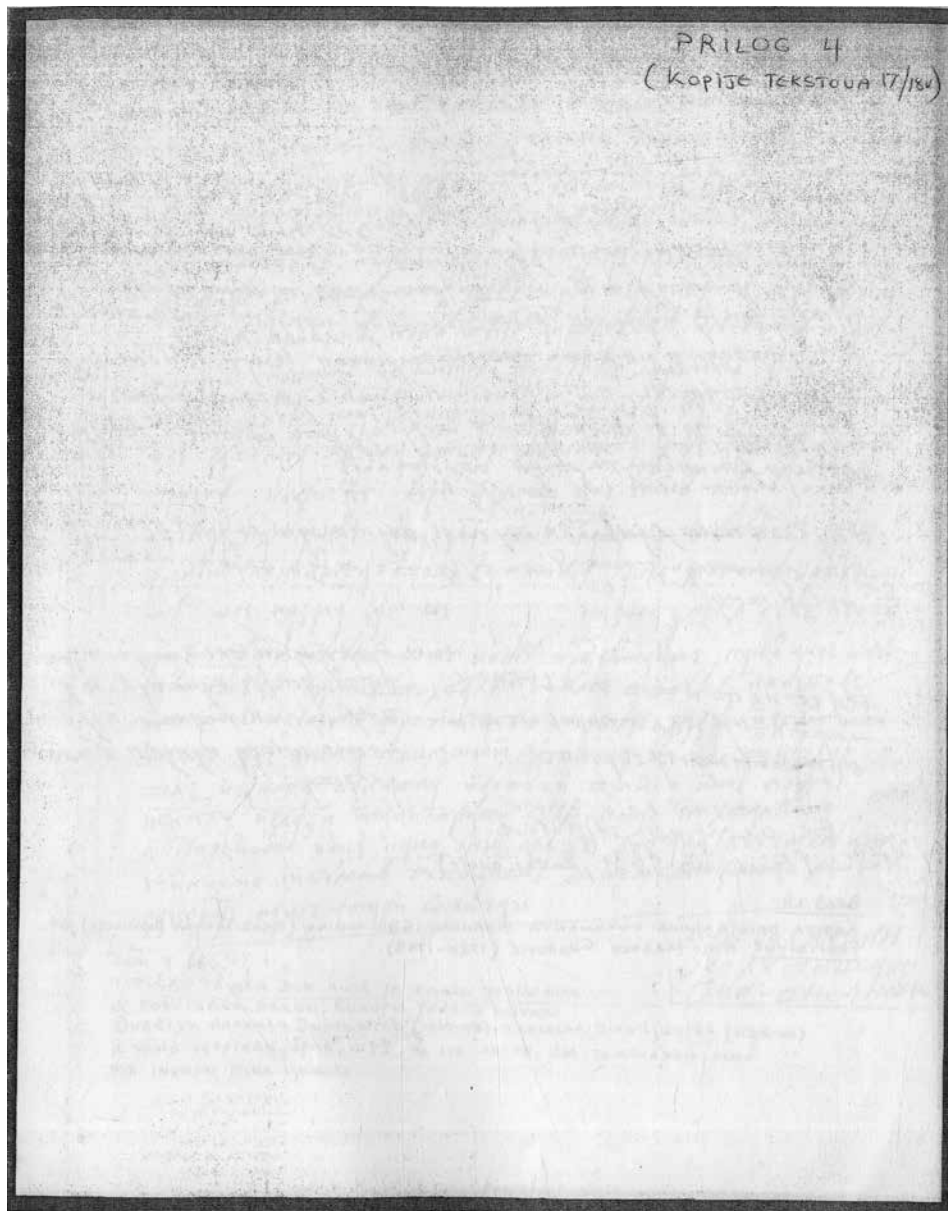
1. Niko Markov Gregović (1720-45) ima dosledno -ex u sufiksu gen.mn., ali mesa /e/ i /a/ u korenima reči i derivacionim sufiksima, dok za /r/ redovno ima /er/ a samo jednom /r/ i /ar/.

2. Jovo Kažanegra (1786-90) ima redovno -ex u gen. mn., /e/ na mestu sekundarnog poluglasnika uz pojedinačne izuzetke sa /a/ u oba slučaja. Za vokalno /r/ piše samo /r/.

PRILOG 3

PRILOG 4

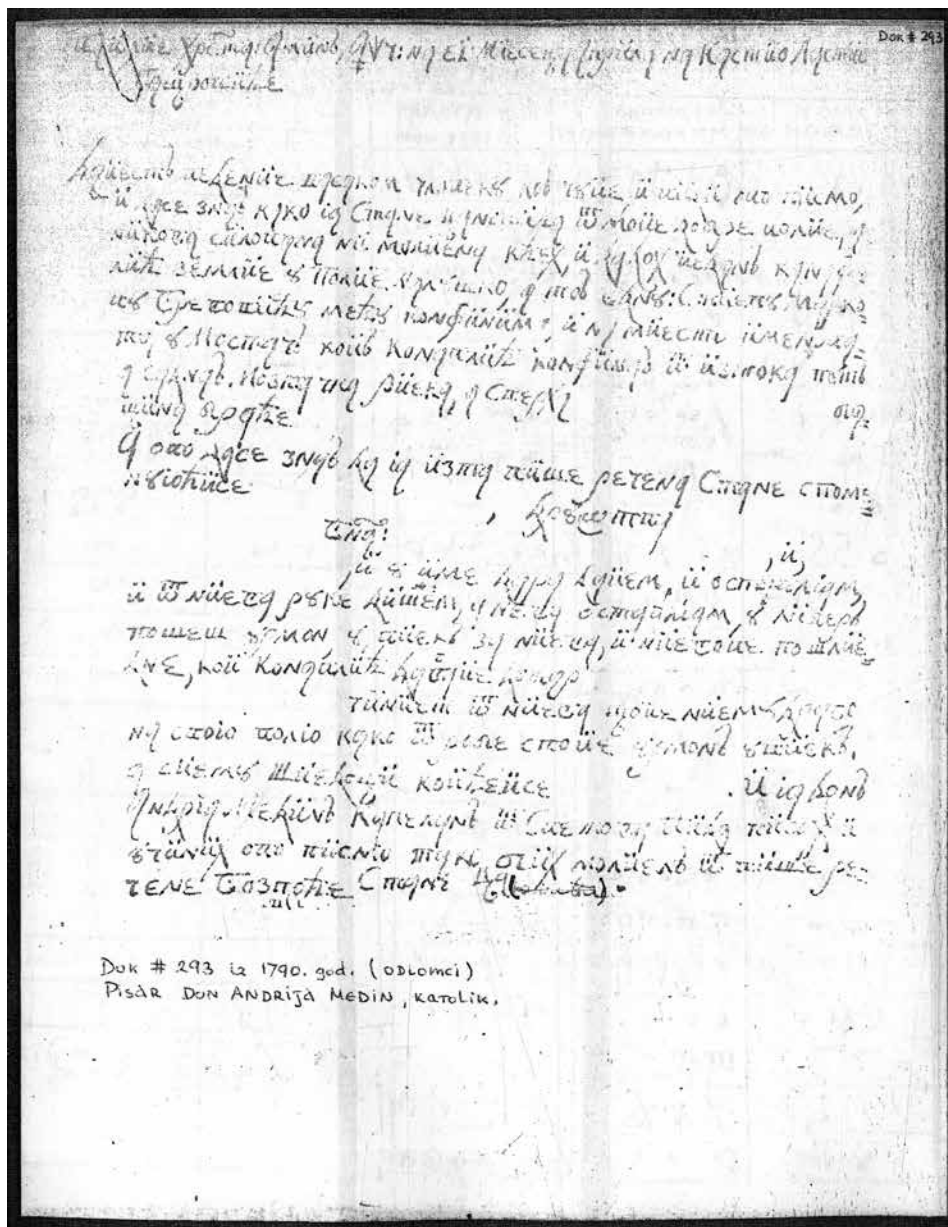
Dok. # 186(6)

1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536
 537
 538
 539
 540
 541
 542
 543
 544
 545
 546
 547
 548
 549
 550
 551
 552
 553
 554
 555
 556
 557
 558
 559
 560
 561
 562
 563
 564
 565
 566
 567
 568
 569
 570
 571
 572
 573
 574
 575
 576
 577
 578
 579
 580
 581
 582
 583
 584
 585
 586
 587
 588
 589
 590
 591
 592
 593
 594
 595
 596
 597
 598
 599
 600
 601
 602
 603
 604
 605
 606
 607
 608
 609
 610
 611
 612
 613
 614
 615
 616
 617
 618
 619
 620
 621
 622
 623
 624
 625
 626
 627
 628
 629
 630
 631
 632
 633
 634
 635
 636
 637
 638
 639
 640
 641
 642
 643
 644
 645
 646
 647
 648
 649
 650
 651
 652
 653
 654
 655
 656
 657
 658
 659
 660
 661
 662
 663
 664
 665
 666
 667
 668
 669
 670
 671
 672
 673
 674
 675
 676
 677
 678
 679
 680
 681
 682
 683
 684
 685
 686
 687
 688
 689
 690
 691
 692
 693
 694
 695
 696
 697
 698
 699
 700
 701
 702
 703
 704
 705
 706
 707
 708
 709
 710
 711
 712
 713
 714
 715
 716
 717
 718
 719
 720
 721
 722
 723
 724
 725
 726
 727
 728
 729
 730
 731
 732
 733
 734
 735
 736
 737
 738
 739
 740
 741
 742
 743
 744
 745
 746
 747
 748
 749
 750
 751
 752
 753
 754
 755
 756
 757
 758
 759
 760
 761
 762
 763
 764
 765
 766
 767
 768
 769
 770
 771
 772
 773
 774
 775
 776
 777
 778
 779
 780
 781
 782
 783
 784
 785
 786
 787
 788
 789
 790
 791
 792
 793
 794
 795
 796
 797
 798
 799
 800
 801
 802
 803
 804
 805
 806
 807
 808
 809
 810
 811
 812
 813
 814
 815
 816
 817
 818
 819
 820
 821
 822
 823
 824
 825
 826
 827
 828
 829
 830
 831
 832
 833
 834
 835
 836
 837
 838
 839
 840
 841
 842
 843
 844
 845
 846
 847
 848
 849
 850
 851
 852
 853
 854
 855
 856
 857
 858
 859
 860
 861
 862
 863
 864
 865
 866
 867
 868
 869
 870
 871
 872
 873
 874
 875
 876
 877
 878
 879
 880
 881
 882
 883
 884
 885
 886
 887
 888
 889
 890
 891
 892
 893
 894
 895
 896
 897
 898
 899
 900
 901
 902
 903
 904
 905
 906
 907
 908
 909
 910
 911
 912
 913
 914
 915
 916
 917
 918
 919
 920
 921
 922
 923
 924
 925
 926
 927
 928
 929
 930
 931
 932
 933
 934
 935
 936
 937
 938
 939
 940
 941
 942
 943
 944
 945
 946
 947
 948
 949
 950
 951
 952
 953
 954
 955
 956
 957
 958
 959
 960
 961
 962
 963
 964
 965
 966
 967
 968
 969
 970
 971
 972
 973
 974
 975
 976
 977
 978
 979
 980
 981
 982
 983
 984
 985
 986
 987
 988
 989
 990
 991
 992
 993
 994
 995
 996
 997
 998
 999
 1000

1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

744
 750
 755
 760

DOK. # 186(6)
 TIPIČAN PRIMER DOK. KOJE JE PISALO JEDNO LIČE
 A POTPISALO DRUGO. RUKOPIS TEKSTA PRIPADA
 ĐORDIJU ĐASKALU ĐMITROVIĆU (1741-45). KANCELJAR NIKO LJUBIŠA (1735-44)
 JE SAMO POTPISAO. IRAK, U PI, NA STR. XII-XIII, DOK. JE NAVEDEN SAMO
 POD IMENOM NIKA LJUBIŠE.

Dok # 293 iz 1790. god. (oblomci)
 Pisar ĐON ANDRIJA MEDIN, katolik.

Dok. # 302

Воини хришти фманд ну а. ф. у. о. м. б. и. м. у. к. а.
 ф. р. е. б. и. п. е. р. о. т. а. р. е. н. у. л. о. т. а.
 р. е. с. т. в. и. з. в. р. е. м. и. е. п. р. о. ц. и. о. т. е. з. л. о. п. л. о. д. а. с. б. е. р. п. р. е. ф. и. д. е.
 ф. а. н. т. и. в. р. а. т. е. с. и. т. п. а. с. у. н. а. в. и. ф. а. с.е. о. т. и. з. с. у. б. о. з. а. н. о. п. л. в. о. з. и.
 н. у. з. а. ф. о. л. а. н. а. и. н. о. ј. з. о. в. и. т. а. н. а. з. л. о. с. в. е. с. т. о. в. о. з. р. о. п. о. л. н. о. н. о. ј. б. о. r.
 п. л. и. z. а. н. e. н. у. а. z. e. n. o. r. u. z. o. n. u. j. a. v. i. t. a. n. a. n. u. z. b. l. o. z. o. s. e. r. u. z. n. a.
 м. о. r. o. o. o. n. и. e. в. e. s. t. a. r. e. n. e. i. z. t. o. y. и. t. o. z. e. ---
 ---и.н.у.о.т.о. м.у.т.е.р.и. и.н.а.х.е.ж.а.и.а.а.
 п.о.с.л.е.д.н.и.ѣ.м.у. б.р.а.т.е.о.м.и. в. р.у.к.и. п.а.т.р.и. р.р.о.д.и. ѣ.д.е.т.
 а.и.т.е. р.е.з.у.л.т.а. о.с.н.у.п.о. р.у.к.е. в.а.з. ---
 м.у.р.а.т.а. л.а. в.з.в.р.а.т.а.
 м.п.в.с.т.а. з.о.в.о. в.р.у.к.е. р.о.д.а.
и.т.а.т.а.п.о.у.р.и.ѣ.
 ш.е.р.и.у. ѣ. (в.р.а.т.а. и.л.и.н.а.т.а.к.)
 п.а.с.л.а. и.з. п.о.п. в.о.з.а. с.о.о.и.н.а. р.у.о.м.и. и.п.о.т.а.р.е.и.ѣ.
 р.е.т.и.ѣ. р.у.к.и. р.е.т.и.ѣ. п.р.е.д.и.м.а.т.и.ѣ. р.у.к.о.м.и.ѣ.
 п.р.у.к.е. ѣ.

ODLOMCI IZ DOK. # 302, POP LUKA, 1799 ѣ.ѣ. = и.н.у.о.т.а.
 Nekoliko reči sa ѣ су подучене.

DODATAK

6/11/12

Zdravo Tabe,

Šaljete mi :

1. Pismo i podatke koje su mi oni poslali kad sam im tražila kopiju teze.

Broj kojim je teza zavedena, etc. + cenu kopiranja i slanja.

2. Pismo koje su mi poslali uz tezu - kao prvu stranu, pre naslovnih strana i svega ostalog.

Usto još i nekoliko strana uvoda da vidiš

o čemu se u tezi radi.

Strana ima misliti 398 kucavica + nekile 30-40 apendiksa prisavih uglavnom rukom.

Posdrav svima,

Uoci vas Biljana

P.S. Ne brini za plaćanje - čak i ako ti dođeš ovo je preteško !! Ja ću platiti sve troškove ti samo sa njima kušajti šta hoćeš da radiš sa tezom i delovima - ali to kad budeš video tezu. Ne znati kako to ide!

1. Pismo prof. dr Biljane Šljivić-Šimšić prof. dr Pavlu Anđusu, predsedniku Udruženja „Drobni pijesak“ od 11. juna 2012. godine

Pismo i podaci koje su mi oni poslali!

From: "Burns, Richard" <raburns@fas.harvard.edu>
 Subject: **Concerning your Harvard College Library Imaging Services request (Ref: E110016829)**
 Date: April 24, 2012 12:21:22 PM CDT
 To: "simsic711@comcast.net" <simsic711@comcast.net>
 1 Attachment, 16.3 KB

Dear Biljana Sljivic-Simsic,

Please find the attached document(s) relating to your inquiry: E110016829.

This quote is for an unbound paper copy.

Please note: the reproduction that you have requested may require outsourced processing. Please allow 25 to 45 working days, from date of payment, for the delivery.

To pay online please visit:

<https://wps1.hcl.harvard.edu/WebPayments/Login.aspx?Reference=BBEBE17C-A615-4FD1-A082-4742A6301B3D>

[Please Note: your web browser needs to be pop-up enabled for Web Payments and that the Web Payment Server is occasionally unavailable due to maintenance between 6pm-6:15pm EST.]

Regards,

Richard Burns

 [Dissertation.....pdf \(16.3 KB\)](#)

→ The next two pages are this attachment.

The ID number for thesis!

2. E-mail Ričarda Brnsa s Harvard Univerziteta
 prof. dr Biljani Šljivić-Šimšić od 24. aprila 2012. godine

Радомиру Ивановићу

У вези са публикавањем монографије **ДЕКЛИНАЦИЈА У ПАШТРОВСКИМ ИСПРАВАМА 16 – 18 ВЕКА Биљане Шљивић – Шимшић** треба ријешити следеће:

I. Пошто је уз рукопис дата и пропратна напомена (IMPORTANT NOTICE) Харвард Универзитета САД у вези са публикавањем и коришћењем наведеног текста, гдје поред осталог стоји да је забрањено штампање, умножавање и сл, нека те односе ријешити правна служба ЦАНУ.

II. Уколико се горепоменути односи ријеше, онда у вези са припремама текста за публикавање препоручујем следеће:

1. Уводни дио текста треба прерадити и прилагодити данашњим приликама.

а) НР Црна Гора, НР Србија и слични термини могли су се користити када је студија рађена (1965). Међутим, сада то не може стајати.

б) Треба осавременили дијалектолошко-лингвистичку терминологију и избјежавати превазиђене, а често из данашње перспективе и нетачне термине. Тако, на примјер, мјесто **Зетско–ловћенски говори** треба да стоји **Зетско-јужносанџачки говори.....**

в) Данас се говори о старијим црногорским говорима (зетско-јужносанџачки) и новијим црногорским говорима источнохерцеговачког типа

г) Термин српскохрватски језик се може користити ако се говори о феноменима из времена када је име тога језика функционисало. Тамо гдје се посматра данашња ситуација термин је српски језик (када се говори о језичким феноменима из *Паштровских исправа*).

Управо, конкретна ситуација односно контекст одређује један или други термин.

2. На 2. стр. рукописа Монографије која је датирана 1965. године стоји: „Исцрпни опис савременог паштровског говора још не постоји...“ Све до 2005. г. говор Паштровића је заиста представљао непознаницу.

Детаљан опис говора Паштровића дао је Миодраг Јовановић и публикавао монографију од 469 стр. + мапа (М. Јовановић, *Говор Паштровића*, Универзитет Црне Горе, 2005.). У међувремену се појавило и нешто радова о истој проблематици, па и о неким језичким феноменима из *Паштровских исправа*.

3. Треба, дакле, допунити у Монграфији податке не само о говору Паштровића и о језику *Паштровских исправа*, него и о издањима *Паштровских исправа*. Појавила су се неколика издања *Паштровских исправа*, накнадно публикованих, па их треба бар нотирати.

4. Дио монографије о деκлинацији у *Паштровским исправама* је занста студиозно, исцрпно и врло ауторитативно урађен. Међутим, поређења су вршена са Говором Црмнице (Б. Милетић) и то је добро, јер се у оваквим студијама поређења врше и са говорима из окружења. Међутим, неопходно је кроз цијелу студију вршити поређења са Говором Паштровића (М. Јовановић). Ово је посебно важно допунити у Монографији. Појаве које се посматрају према говору Црмнице (Милетић) можда би добиле друкчије објашњење ако би се посматрале према Говору Паштровића М. Јовановића, што је сасвим разумљиво. Било, дакле, да се тражи друкчије објашњење или не, поређења се морају вршити са говором подручја одакле потичу рукописи.

Непходно је вршити поређења и са говорима у блиском, а по потреби и даљем окружењу, па је каткада неопходно поређење не само са говором Црмнице него и са СКЉ-говорима (М. Пешикан), Источноцрногорским говорима (М. Стевановић), Говором Мрковића (Л. Вујовић) и др. говорима црногорским.

5. Добро би било да се фус ноте (напомене) у Монографији које су дате на крају текста дају кроз текст на сљедећи начин: (Ивић 1971: 25–36), а на крају текста литературу дати по азбучном реду на исти начин: **Ивић 1971:** Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд: СКЗ, 1–327.

6. У студији има доста дјелова текста који су дати у рукопису. То су обично дјелови који се када се Монографија радила, тешко могли, или уопште нијесу могли, штампати. Данас се то све може комјутерски средити. У студији треба да остану само оригинални рукописи *Паштровских исправа* као прилози Монографији.

7. Неопходан је закључак.

8. У рукопису је дата јасна и прецизна слика деκлинационог система *Паштровских исправа* што говори о ауторовом студиозном познавању грађе, па ако се студија среди и публикује биће то врло користан и значајан прилог историји српског језика и историјској дијалектологији.

Б. Остојић

RECENZIJE

I

1. Knjiga je rezultat istraživanja govora koji je, u vremenu kada je prof. Biljana Šljivić Šimšić radila na njemu, relativno malo bio predmet detaljnih dijalektoloških istraživanja (nešto više je bio u zbirkama dokumenata izdavača, koje su pouzdan izvor materijala za studije). Ona je prva paštrovski govor detaljno analizirala u aspektu – dijahronijskom, konstatujući da „ovaj [...] tip po svojim karakterističnim osobinama pripada arhaičnijim novoštokavskim jekavskim govorima koji čine zetsko-lovcensku dijalekatsku grupu srpskohrvatskog jezika.“ A onda je, na bazi morfološkog segmenta (na deklinaciji imenskih reči) definisala razvojne faze paštrovskog govora u rasponu od dva (od četiri) veka postojanja „Paštrovske opštine kao samostalne opštine pod mletačkom vrhovnom vlašću“. U metodološkom aspektu, autorkino definisanje razvoja morfološkog jezičkog nivoa ovoga govora je na osnovama primene (za ono vreme) najsavremenijih pristupa istoriji dijalekatske materije i na osnovu najsavremenijeg instrumentarija lingvističke analize.

Profesorka Šljivić Šimšić je iz jezičke materije *Paštrovskih isprava* (u domenu morfološkog imenskih reči – njihove deklinacije) naučno uspešno *apstrahovala sliku razvoja* paštrovskog govora na ovoj, kako ona kaže – „etnički veoma homogenoj teritoriji u vremenu njenog samostalnog života i razvoja tokom dugog perioda od preko dva veka“.

2. Otuda je knjiga, zapravo – u velikoj meri – ne samo opis konkretne deklinacijske morfološkog govora u datom periodu razvoja nego je ona i obrazac onog naučnog pristupa čiji je rezultat sistematizovanje jezičke materije i konstatovanje faza razvoja kroz koje jezik paštrovske

socio-jezičke zajednice prolazi. Tako uzet, tekst knjige prof. Šljivić-Šimšić je za dijalektologiju sredine 20. veka i obrazac novog pristupa deskripciji istorijskog razvoja, onog pristupa koji rezultira savremenom percepcijom – njenim rečima – slike „o stanju u savremenom paštrovskom i susednim govovima zetsko-lovcenske dijalekatske grupe“.

3. Po postavljenoj strukturi ove knjige, proučavalac datih morfoloških fenomena, integrisanih sa uvidom u prirodu društvenog uređenja koje kreira društveni diskurs paštrovske jezičke zajednice u toku dva veka dobio je – obrazac (model) sagledavanja koji omogućuje smeštanje lingvistove hipoteze (a onda i teorijskog ispitivanja) u širi jezičkoistorijski kontekst. Rezultat ovakvog integrisanja, naravno, u domenu i sociolingvistike, koliko i u domenu lingvističkičkog opisa svih jezičkih nivoa, u ovoj dragocenoj knjizi – nivoa morfologije paštrovskog govora.

4. Obrazac postavljanja problema koji nam daje prof. Šljivić-Šimšić proističe i iz uvida u vrlo bogat spektar opštelingvističkih teorijskih pristupa jezičkoj materiji, kao i iz temeljnog uvida u relevantnu onovremenu dijalektološku literaturu, koja je gotovo po pravilu deskriptivnog karaktera. U gore datom okviru (teorijskih i pragmatsko-analitičkih rasprava), knjiga je i dijahronijski pregled literature vezane i za konkretan predmet – paštrovski govor, i za širi region govora koje prof. Šljivić-Šimšić smešta u „zetsko-lovcensku dijalekatsku grupu srpskohrvatskog jezika“, sa njenom kritičkom diskusijom pojedinih mnogih ranije datih opisa dijalektologa. U toj diskusiji još tada – na počecima svoje duge univerzitetske karijere – prof. Biljana Šljivić-Šimšić je izrazito siguran naučnik, poznavalac najrelevantnijih lingvističkih škola i originalni tumač jezičkih fenomena koje proučava.

Knjiga je snabdevena bogatim naučnim aparatom, kako u napomenama, tako i u bibliografiji na njenom kraju.

5. Iz svih aspekata – teorijskih, pragmatičkih, naučnometodoloških cenjeno – prof. Biljana Šljivić-Šimšić nam je pre pola veka, sredinom 20. veka, svojom monografijom *Deklinacija u paštrovskim ispravama 16–18. veka* dala – i danas na početku 21. veka – značajan doprinos srbističkoj nauci o jeziku, u njenom domenu istorijske dijalektologije.

Sažimajući sve gore rečeno u zaključnu ocenu, s punim uverenjem, *preporučujem ovo delo* za objavljivanje u naučnim publikacijama.

Beograd,
marta 2019.

Prof. dr Živojin Stanojčić
Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu

II

Monografija dr Biljane Šljivić-Šimšić – *Deklinacija u paštrovskim ispravama 16–18. veka*, nastala je na osnovu doktorata koji je nastajao, kako sam autor kaže, nekoliko godina u nekadašnjoj Jugoslaviji, a potom u Sjedinjenim Američkim Državama. Doktorska disertacija je rađena pod rukovodstvom i mentorstvom poznatih stručnjaka, filologa, u značajnim naučnim centrima prije više od pedeset godina. Da je ova monografija ranije objavljena, sigurni smo da bi naučni rezultati koje sadrži bili podsticaj da se jezikom paštrovskih isprava neko odavno potpunije pozabavi. Zaslugom Udruženja Paštovića i prijatelja Paštovića „Drobni pijesak“ u Beogradu i Društva za kulturni razvoj „Bauo“ u Petrovcu na Moru, zatim izdavača prof. dr Pavla R. Anđusa i Mile Medin, priređivača Milene Davidović, dr Mile Medigović-Stefanović i Dušana Medina, ova značajna monografija će, konačno, biti objavljena.

Monografija *Deklinacija u paštrovskim ispravama 16–18. veka* predstavlja (a naročito je predstavljala u vremenu kad je napisana) vrijedan i važan doprinos nauci. Bavi se jednim od najznačajnijih dokumenta pisanih srpskim narodnim jezikom i srpskim pismom u periodu od 16. do 18. vijeka. Rad je rađen, kako sam autor ističe, na osnovu 238 srpskih isprava (32 iz 16. vijeka, 76 iz 17. i 130 iz 18. vijeka). Korpus za ovu monografiju čine isprave koje je objavio Božić i dr. 1959. godine (*Paštrovske isprave XVI–XVIII vijeka*). Kako autor, dr Biljana Šljivić-Šimšić, ističe, isprave su joj bile dostupne u originalu. Bez toga, jezičke analize ne bi bile moguće. Gdje se danas nalazi najveći deo ovih isprava, nije jasno. Autor se osvrće i na izdanje paštrovskih isprava na osnovu kojih je rađen ovaj rad, ističući kvalitete i nedostatke. Među nedostatke, kako autor zapaža, spada, svakako, to što nijesu konsultovani jezički stručnjaci, pa samim tim ima nedosljednosti, neprincipijelnosti, odstupanja od originala. Makar i nevelika, ona su za jezička istraživanja bitna, jer je konsultovanje originala neophodno za istraživanja iz oblasti jezika (naročito što se pravopisa i fonetike tiče).

Korpus koji je obuhvaćen ovom monografijom adekvatan je za jezička istraživanja i u dovoljnoj mjeri reprezentativan da bi se izveli zaključci o jezičkim osobinama. Broj paštrovskih isprava, danas dostupan i poznat, neuporedivo je veći. Danas je, prema našim istraživanjima, poznato blizu hiljadu paštrovskih isprava. Toliki broj isprava smo i sami fotografisali i, u najvećem broju, raščitali. Određen broj isprava nalazi se i u privatnim zbirkama i do danas nijesu bile dostupne javnosti. Svakako, proširenje i cjelovitija analiza korpusa doprinijeli bi sistematičnijem i potpunijem ispitivanju jezika paštrovskih isprava i dali bi potpunije i, u nekim segmentima, nove rezultate. To,

ni u kom slučaju, ne umanjuje značaj ove monografije. Naprotiv! Ona može poslužiti kao dobra osnova. Novija istraživanja mogu upotpuniti i nadograditi saznanja o jeziku paštrovskih isprava i to na svim jezičkim nivoima, a ne samo u oblasti deklinacije, što je, primarno, tema ove monografije.

Središnja tema monografije jeste, kako i stoji u naslovu, deklinacija. Ovo poglavlje urađeno je sa velikom erudicijom, znanjem, izuzetnim pregalaštvom, pregledno, jasno, sa precizno postavljenim naučnim kriterijumima, utemeljeno, metodološki besprekorno, uz ilustraciju adekvatnim primjerima. Osim deklinacije, u monografiji se daje osvrt i na neke druge pravopisne i jezičke nivoe: Grafika, Glasovni sistem i ortografija, Ortografija i fonološki procesi u kontaktu dweju fonema ili u određenim položajima. Kako to nije bio centralni dio monografije, a autor je želio da svoj uvid u pravopisne i druge jezičke nivoe predstavi, da preliminarnim rezultatima podstakne na nova i cjelovitija istraživanja, ovi djelovi nijesu dovoljno ilustrovani primjerima.

Jezik paštrovskih isprava se u monografiji, kako je uobičajeno pri predstavljanju jezičke građe sa određenog područja, poredi sa govorom, daje se opšti uvid u paštrovski govor i njegovo mjesto među, kako autor ističe, „zetsko-sandžačkim govorima“. Autor se, kako stoji u monografiji, opredjeljuje za noviji termin – „zetsko-lovcenski“. Ovaj termin se sporadično javljao u srpskoj dijalektologiji, iako je u znatnoj mjeri diskutabilan. Prema našim uvidima u jezik paštrovskih isprava, osim ovog izdvojenog govornog kompleksa, za jezik paštrovskih isprava važan je širi kontinuum staroštokavskih govora srpskog jezika, jer se mnoge jezičke crte paštrovskih isprava (budući arhaične) mogu naći na prostranom staroštokavskom arealu, nekad samo izvan dijalekta na koji se oslanja autor. Na takve jezičke izoglose moglo je uticati i porijeklo stanovništva. Najveći broj stanovnika Paštovića naseljen je iz Stare Srbije (kako i sam autor navodi), a Paštovići su, budući u znatnoj mjeri odvojeni i autonomni, sačuvali veliki broj starih jezičkih crta. Svakako treba uzeti u obzir sve slojeve i nasljeđe koji su mogli uticati na jezik isprava.

Na osnovu svega rečenog, možemo reći da nam je zadovoljstvo da ovu značajnu monografiju predložimo za štampu, sa nadom da će jezik paštrovskih isprava dobiti širu i potpuniju naučnu analizu. Monografija *Deklinacija u paštrovskim ispravama 16–18. veka* dr Biljane Šljivić-Šimšić može dati znatan doprinos i u tom pravcu.

III

Paštrovske isprave, stari pisani tekstovi nastajali u periodu između 16. i 18. vijeka, koje su sabrali i za štampu, na Cetinju 1959. godine, priredili Ivan Božić, Branko Pavićević i Ilija Sindik bile su građa Biljani Šljivić-Šimšić za doktorsku disertaciju *Deklinacija u paštrovskim ispravama 16–18. veka* odbranjenu na Harvard univerzitetu 1966. godine, pod mentorstvom svjetski poznatog lingviste Romana Jakobsona. Poslije više od pola vijeka, sada je pred nama, u naučnoj javnosti jedva dočekan, originalan rukopis teze, kao važnog izvora za praćenje geneze mnogih dijalekatskih pojava oblasti iz koje isprave potiču. A to su Paštrovići – primorska oblast (u podnožju brda od Budve do Spiča) čiji govor zetsko-južnosandžačkog tipa karakteriše puno dubleta, raznih mješavina na svim nivoima jezičke strukture, na čiju je fizionomiju u velikoj mjeri uticao i strani jezički elemenat, u prvom redu romanski. Ostavljanje pisanog traga svakom važnijem plemenskom i porodičnom događaju bilo je u tradiciji starih Paštrovića, a analiza tih dokumenata uvijek je iznova inspirativna lingvistima. Ne samo lingvistima – paštrovske isprave predstavljaju dragocjen materijal za stručnjake različitih specijalnosti, tj. značajni su dokumenti za sagledavanje prava, ekonomske i političke prošlosti ovoga kraja.

Zbirka paštrovskih isprava, na kojima je autorka sprovedla istraživanja, obuhvata 238 srpskih isprava, pisanih uglavnom ćirilicom zapadnog tipa: 32 isprave iz 16. vijeka, 76 iz 17. vijeka, a daleko su najbrojnije isprave iz 18. vijeka – 130. Paštrovske isprave, nastajale različitim povodima, često i sa prepoznatljivim šablonima, odlikuju se najraznovrsnijim sadržajem: isprave koje se odnose na poslove administracije i organizacije vlasti u Paštrovićima (biranje sudija, prokuratora, slanje poslanika u Mletke, razrezivanje poreza), pravne i privatno-pravne sporove (ugovori o zamjeni, podjeli i prodaji imanja, izjave svjedoka, punomoćja, kupoprodajni ugovori, sporovi oko nasljedstva) i drugi sadržaji: testamenti, zalaganja, pokloni, akti o mirazu, „note od prćije“, priznanice i sl. Biljana Šljivić-Simšić smatra da su „naročito zanimljive i sa lingvističkog stanovišta korisne razne žalbe protiv neuviđavnih i osionih suseda, kršenja starih zakona i raznih drugih sudskih odluka, jer je u njima snažnije došao do izražaja živi narodni govor, oslobođen stega koje mu je nametala suvoparna i monotona pravna terminologija onoga vremena“.

U vremenu autorkinog ispitivanja građe paštrovskih isprava detaljan opis govora Paštrovića još nije postojao pa su poređenja sa njim vršena posrednim putem, oslanjajući se na monografiju Branka Miletića o susjednom, Paštrovićima

u velikoj mjeri srodnom, govoru Crmnice. U nedostatku pouzdanijih radova često se osvrće na jedan kratak izvještaj o paštrovskom govoru Radomira Aleksića iz 1939. godine (dat bez pravih analiza na nekoliko stranice), koji autorka uglavnom ne shvata ozbiljno: „više podseća na poslovne notice kojima je bilo potrebno opravdati materijalna sredstva utrošena na rad i boravak na terenu nego na stvarne naučne rezultate samog istraživanja“.

Pri razmatranju pravopisa, grafike i paleografskih crta, što je dosta iscrpno obrađeno u prvoj glavi knjige, ostavljaju se i određene rezerve, jer su se u štampanom izdanju isprava iz 1959. godine, ocjenjuje ona, javljale i veće greške – prosta mehanička mješavina raznih fonetizama u dokumentima može biti manir pojedinih pisara, automatizam u pisanju koji ne mora uvijek da potvrđuje takav izgovor u Paštrovićima. To je razlog što Biljana Šljivić-Šimšić na kraju knjige navodi broj i imena pisara/kancelara prateći različite znakovne oznake za više glasova (*jat, je, ju, jo, j, lj/nj, ć/đ*), na osnovu kojih donosi validne zaključke. U paštrovskim ispravama upotrijebljeno je preko 40 slova „počev od onih koja predstavljaju postojeće foneme što ulaze u glasovni sistem paštrovskog govora do onih koje Rešetar naziva 'izlišnim' jer se upotrebljavaju ili samo kao ortografski znaci ili poglavito u brojnoj vrednosti“. Grafija *dž* u paštrovskim ispravama, smatra autorka, „predstavlja najveće otkriće za istoriju srpske ćiriličke azbuke učinjeno poslednjih godina. Do rada na paštrovskim ispravama verovalo se da je *ɥ* prvi put uneto u našu azbuku onda kada ga je uneo Vuk St. Karadžić, a da je ideju za ovu grafiju Vuk dobio od Lukijana Mušickog koji je znao za njeno postojanje u rumunskim ćirilskim rukopisima“. „Broj kancelara (oko dvadeset i pet), od kojih su samo trojica (izgleda privremeno) duhovna lica, i ostalih pisara (četrdesetak sveštenika i monaha i dvadesetak svetovnjaka nekancelara) – daje zavidnu cifru od oko devedeset pisara koji su radili na maloj teritoriji Paštrovske opštine u periodu od svega dva i po veka.“ Paštrovska opština, koju su činila dvanaest plemena, živjela je od dvadesetih godina 15. vijeka (od 1423. godine i čuvenog dogovora predstavnika Paštrovića sa Mlecima na galiji vrhovnog mletačkog zapovjednika Frančeska Bemba) pa sve do kraja 18. veka kao samostalna opština pod mletačkom vrhovnom vlašću.

Međutim, osnovni cilj nekad doktorske disertacije, a uskoro štampane knjige, jeste jasan i precizan opis deklinacionog sistema paštrovskih isprava, a u krajnjem i strukture govora oblasti u kojoj su nastajale. Inače je, naglašava autorka, velika vrijednost ove zbirke činjenica da je većina dokumenata objavljena na osnovu pouzdanih originala pa se morfološke osobine,

za razliku od pravopisa, fonetike i fonologije, u štampanom izdanju mogu pratiti sa apsolutnom sigurnošću.

U materijalu kakav su nam očuvale paštrovske isprave 16–18. vijeka sistem padeža u jednini svodi se na maksimalno šestooblički, dok je slika o padežnom sistemu u množini nešto komplikovanija, uglavnom zbog toga što se u 16. i prvoj polovini 17. vijeka još uvijek ukrštaju arhaični i moderni sistem oblika. Arhaičniji sistem odlikuje se još uvijek maksimalnom šestoobličkom množinom, dok novi, u početku petooblički, a kasnije četvorooblički sistem, potpuno potiskuje stari od druge polovine 17. i pogotovo u 18. vijeku. Dijalektolog Pavle Ivić u zavisnim padežima množine, u narodnim govorima i spomenicima iz tog perioda, navodi mogućnost pojavljivanja 12 sufikslnih varijanti u genitivu, 14 u lokativu, a 7 u dativu i instrumentalu. Sistematičnom analizom građe dokumenata prezentuje se slika i iznosi moguće rješenje za porijeklo i razvoj genitivnog sufiksa *-vh* u paštrovskom govoru, i uopšte u govorima srpskog jezika, o čemu lingvisti ni danas nemaju jedinstveno mišljenje. Pri tome, pisac *Deklinacije...* bezrezervno ne prihvata nijedno od mišljenja u to vrijeme neprikosnovenih autoriteta, kakvi su bili Radosav Bošković, Pavle Ivić, Aleksandar Belić i Milan Rešetar. Biljana Šljivić-Šimšić pretpostavlja razvojni paralelizam pridjevsko-zamjениčke i imeničke deklinacije koji se ogleda u prilagođavanju imeničke deklinacije prema pridjevskoj, pri čemu je izjednačenje lokativa sa genitivom imeničke deklinacije zadnja karika u lancu promjena. U pridjevsko-zamjениčkoj deklinaciji *h* je postojalo oduvijek u sinkretizovanim oblicima genitiva i lokativa množine, a oduvijek je postojalo i u lokativu množine imeničke deklinacije. Zbog toga tvrdi „da je razvojni paralelizam pridevsko-zamjениčke i imeničke deklinacije na paštrovskom terenu i terenu njemu sličnih govora, veoma stara stvar i da se *h* u genitivu mn. imenica svih deklinacionih tipova javilo veoma rano, pod uticajem ovoga paralelizma“. Genitiv množine zamjениčko-pridjevskih riječi po pravilu ima sufiks *-i(j)eh/-i(j)e* sve do kraja 18. vijeka. Prva varijanta (sa *-h*) starija je i dominira sve do 18. vijeka, isto onako kako varijanta *-vh* dominira do toga perioda u genitivu mn. imeničke deklinacije. Od 18. vijeka javlja se u većim razmjerama *-i(j)e*. Od treće decenije 18. vijeka pojavljuju se i prvi primjeri novog paštrovskog genitiva množine pridjeva i zamjenica sa sufiksom napisanim sa *a* iza *j*: *negoviahь* sinovahь, *negoviehь* sinovah; *negovia* sinova.

U nauci o jeziku, u vezi sa glasom *h* u govoru Paštrovića nalazimo dvije pomalo suprotne konstatacije: prva, „ovom dijalektu glas *h* je nepoznat“

(Dragoljub Petrović, u osvrtu na govor Reževića); i „glas *h* se čuje do Bara i Skadra“ (Vuk Stefanović Karadžić). Prema našem opisu, i pored toga što je glas *h* više vezan za pojedine riječi i oblike, a manje za određene pozicije (u svima se – u inicijalnoj, medijalnoj i finalnoj – najčešće gubi: *iljada, uapsili, odma*) smatramo da u današnjem paštrovskom govoru postoji, vjerovatno kao neprekinuti kontinuitet iz prošlosti, artikulaciona baza za njegov izgovor. Prilike u paštrovskim ispravama idu u prilog našoj tezi. Naime, i Biljana Šljivić-Šimšić se ne slaže sa Aleksićem koji izričito kaže: „Ovom dijalektu glas *h* je nepoznat“.

Sudeći po njenom materijalu suglasnik *h* se dosta dobro čuva u pismu, što ukazuje da još uvijek nije izgubljen u izgovoru. Redovno se bilježi u 16. i u prvoj polovini 17. vijeka, ali se od druge polovine 17. vijeka zapaža procentualno veći broj primjera sa neobilježenim /x/ i on raste što se ide bliže kraju 18. vijeka. „Primeri sa ispuštenim *h* u 16. i u prvoj polovini 17. vijeka javljaju se uglavnom, u korenima reči a po pravilu ne u sufiksima, dotle od poslednjih decenija 17. veka već imamo pisare koji počinju da ispuštaju *h* i u sufiksima. Tek 18. vek donosi znatan porast primera sa neobebeženim *h*, kao i prve primere u kojima se umesto *h* pišu drugi glasovi *v, j, k*“. Poseban slučaj predstavljaju oblici glagola *htjeti* u kojima se već od isprava 16. vijeka na mjestu *h* nalazi napisano *k*, ispred *t* ili *ć*: *kćela, kćeli, kćeh*, pa čak i *kćio*, pored inače običnog *ktio*. Pred kraj 17. vijeka nalazimo i primjere sa početnim *ć*: *ćasmo, ćahu* u imperfektu – sve ove varijante iz paštrovskih isprava potvrđuje i savremeni paštrovski govor.

Nije se mogao podrobno analizirati morfološki sistem, a da se ne dotirnu problemi sintakse. Građom iz paštrovskih isprava dokazano je da u paštrovskom govoru, i drugim govorima južne i jugoistočne Crne Gore, postoji pomjereno osjećanje za padeže pravca i lokacije, koje je manje tipično za instrumental množine nego za lokativ, zato što se umjesto lokativa redovno (naročito u množini) upotrebljava uz predloge (*u, na*) akuzativ, dok se instrumental javlja paralelno sa akuzativom uz predloge *pred, među* i ostale, samo sa međusobno izmijenjenom funkcijom – instrumental u značenju pravca, akuzativ u značenju lokacije: *dođe pred nama, nalazi se među kunfine*.

Na osnovu temeljno sprovedenih analiza Biljane Šljivić-Šimšić mogu se iz istorijske perspektive sagledati i mnoge druge jezičke crte koje se javljaju (ili su nestale) u savremenom paštrovskom govoru.

Paštrovske isprave su pogodan materijal za utvrđivanje vremena vršenja procesa novog i jekavskog jotovanja. Može se činiti da je postavljanje ovog

pitanja nepotrebno, jer je ono, kako se obično misli, u nauci o jeziku odavno razriješeno. Međutim, ako je suditi po različitim datiranjima novog i jekavskog jotovanja, čak i od strane znamenitih lingvista, onda se ovo pitanje ne može smatrati suvišnim. Na primjer, Aleksandar Belić je mišljenja da se novo jotovanje izvršilo krajem 17. i početkom 18. vijeka, a jekavsko nešto kasnije, dok Aleksandar Mladenović dokazuje, „na osnovu nesumnjivih potvrda iz spomenika“, da se jekavsko jotovanje vršilo u drugoj polovini 16. vijeka, istovremeno sa novim. Analize Biljane Šljivić-Šimšić saglasne su sa našim istraživanjem narodnog govora – domašaji jotovanja u ovim dokumentima nijesu kraći od narodnog govora, a smjena glasovnih sistema nepalatalni suglasnik + *j* sa palatalnim suglasnikom već je fonetska realnost od kraja 16. i početka 17. vijeka. Pri tome, prevladava mišljenje dijalektologa, što je u *Deklinaciji...* potvrđeno, da je od svih glasova koji su se jotovali ovaj proces istorijski najprije zahvatio alveolare *l* i *n* (*moleni, negova*). Na putu naučnih objašnjenja mnogih pojava u paštrovskim ispravama često su stajale određene teškoće – nije na primjer uvijek bilo lako odvojiti fonetizam u kome se jotovanje javlja od onog u kome te pojave nema (*prijatela, izleze, nekoliko*).

Proces koji se obično naziva novo jotovanje vrši se uglavnom od polovine 17. vijeka. Tačnu hronologiju ove promjene na paštrovskom terenu, tj. njenog početka, teško je utvrditi. Primjeri novog jotovanja za grupe *tj* i *dj* od starog *tbj, dbj* u paštrovskim ispravama uglavnom su ograničeni na imenice *braća, sudi(j)a/suđa* i redni broj *treći*. Grupe *sj* i *zj* od starog *sbj* i *zbj* vrlo su rijetke u materijalu paštrovskih isprava. Foneme *s'* i *z'* nemaju posebnog znaka u azbuci. One se pišu isključivo sa *s, z* sve do polovine 18. vijeka, kada se pojavljuju prvi rijetki primjeri sa *š* na mjestu starijeg *s + j* bilo kog porijekla. „Za *z'* u paštrovskim ispravama nema primera koji bi bili jasni sa gledišta pisanog teksta.“ Grupe labijal + kratko jat javljaju se jotovane takođe relativno kasno, tek od posljednjih decenija 17. vijeka. Oblici sa starim *b, m, v* + jat javljaju se inače po pravilu, počev od prvih isprava do posljednjih, bez izvršenog jotovanja. I u savremenom paštrovskom govoru oblici bez jotovanja gotovo su redovne, a oblici sa izvršenim jotovanjem su rijetki.

Paštrovići (i okolni periferni crnogorski govori) su dio tzv. poluglasničke zone, gdje se stari poluglasnik u jakom položaju nije izjednačio ni sa vokalom *a*, kao u većini štokavskih govora, ni sa ijednom drugom fonemom. U Paštrovićima je potvrđena posebna vrijednost nekadašnjeg poluglasnika – to je glas neodređene vrijednosti, neobične artikulacione labilnosti, koji se po vokalskoj boji približava drugim vokalima, obično vokalu *a*, ali i vokalu *e*.

Ovaj glas neodređene boje predstavlja ravnopravnog člana vokalskog sistema ovog govora.

U azbuci kakvu nalazimo u materijalu paštrovskih isprava nema posebnih znakova za izvjestan broj fonema koje su postojale u paštrovskom govoru 16–18. vijeka (a postoje u savremenom paštrovskom). Bez posebnog znaka je fonema za refleks nekadašnjeg poluglasnika, umjesto koje se piše *a* ili rjeđe *e*, ukoliko se ne radi o pisarima koji se trude da pišu dosljedno *v*, *ʋ*, tamo gdje ih po tradiciji ili etimologiji očekujemo.

Vokali *a + o*, ako je *a* od sekundarnog poluglasnika, asimiluju se i daju sažimanjem *o* – i u paštrovskim ispravama i u savremenom paštrovskom govoru: *mogo*, *reko*, *pošo*, *poso*; međutim, finalna vokalska skupina *a + o* (ako nije od poluglasnika) daje *a*: *obeća*, *sagna*, *proda*, *inpača*.

U obilježavanju vokalnog *r* paštrovske isprave pokazuju veliku šarolikost – najčešća varijanta jeste, u skladu sa tradicionalnim načinom pisanja, sa crkvenoslovenskim pravopisom, sekvenca *er* (*berdo*, *vertača*), za koju nema potvrda u savremenom govoru Paštovića. Pored toga, vokalno *r* se piše i na razne druge načine: sa poluglasnikom iza sebe *pv*, *pʋ*, *ar* itd. „Vrlo su rijetki primjeri *ir* i *ur*, a uglavnom u 18. vijeku javljaju se pisari koji uopšte ne prave razliku između običnog, konsonantskog i vokalnog *r*“, kao što je slučaj i u današnjem paštrovskom govoru.

Ukrštanjem dvaju glasovnih sistema – slovenskog i romanskog – u govorima duž obale Jadranskog mora nastajale su određene karakteristične crte, u nauci o jeziku poznate kao adrijatizmi ili dalmatinizmi. To su zajedničke osobine štokavskih i čakavskih govora koje su u ove govore izgleda ušle kao direktni uticaj romansko-slovenske jezičke interferencije. Inovacije ponikle negdje na Primorju ustalile su se i u paštrovskom govoru. Jedna od takvih pojava jeste i prelaz *m* u *n* na kraju riječi, a za utvrđivanje njenih dometa – i u govoru i u pisanoj riječi – ima dosta građe: sonant *m* je završetak gramatičke morfeme instrumentala jednine; a sudbina ovog glasa praćena je i u pozicijama kada se nalazio na kraju leksičke morfeme – posebno u brojevima: *sedam*, *osam*. Pojava je interesantna i iz šire perspektive: idući od priobalja Istre ka Crnoj Gori proces debilabijalizacije finalnog *m* je intenzivan sve do oblasti Spiča, gdje nije potvrđen. A na „zadnjoj stanici“, u Paštovićima, je izraženo prisutan, što savremenom paštrovskom govoru daje poseban kolorit i primjećuje se pri prvom susretu sa tipičnim govornikom.

Primjeri za prelazak finalnog *m* u *n* u *Deklinaciji...* uglavnom su iz 18. vijeka. Raniji primjeri su ograničeni na zamjeničku enklitiku dativa

plurala, koja se već od 16. vijeka javlja u dubletnim oblicima *im/in*, s tim što broj primjera sa *n* znatno raste što se ide kraju 18. vijeka. Dok su oblici sa finalnim *-n* u 16. vijeku još srazmerno rijetki, njihov broj se vremenom povećava i u 18. vijeku oni su relativno česti. Proces je zasvjedočen i u „1. licu prezenta – *nazivan se*, (ja) *san se*; da *san mu*; (ja se) ne *iman* (poć); u instrumentalu imenica m. i ž. roda, imenica srednjeg roda, i u instrumentalu jd. pridevsko-zamjeničke deklinacije, ž. r.: (s) *Lukšon Davidovićem*, *dogovoron*, pod *kućon*, sa *svonъ* robotъ; *srebron* tkana, s *broen*, s *verigon*, *sudonъ*, *rukon svoion*, *urvon*. Brojevi *sedam* i *osam* javljaju se u varijantama sa *m* i *n*“.

U savremenom paštrovskom govoru izraženo je prisutno gubljenje suglasnika u pozicijama santhija, tj. dodira dvije riječi, pri čemu izostaje izgovor završnog glasa prve riječi – i pred suglasnikom i pred samoglasnikom, čak i na kraju govornog takta (*naza za Budvu*, *sa uče*, produži *naprije*). U ovom govoru pojava je poprimila velike razmjere: iako se precizno ne mogu utvrditi pravila kada će se (ili neće) izgovoriti određeni glasovi, i pred kojim suglasnicima u pozicijama santhija, u jednom smo ipak sigurni – tipični Paštrović radije bira varijantu sa propuštanjem izgovora.

Poznavanje situacije u paštrovskom govoru bio je dovoljan razlog da sa posebnom pažnjom ove pozicije pratimo i u jeziku paštrovskih isprava. Među neuporedivo većim brojem primjera sa napisanim krajnjim suglasnikom u ovim dokumentima se nalazi i zavidan broj onih u kojima ovaj glas pred narednim srodnim ili manje srodnim suglasnikom izostaje. U materijalu iz *Deklinacije...* u svim ovim situacijama ponekad se javljaju primjeri bez napisanog finalnog konsonanta: s ovon *našo danasćno seteco*; *ruko svoiomъ*; s *brato*. U određenom broju primjera dativska i akuzativna enklitika (*im/ih*) javlja se u liku *i*; lična zamjenica trećeg lica jednine ženskog roda u dativu može imati i oblik *jo* bez krajnjeg *j*.

Ovakav prikaz ostavio nas je u razmišljanju: da li tolika razlika između stanja u paštrovskim ispravama i narodnom govoru treba da znači da je gubljenje krajnjeg suglasnika u govoru relativno novija pojava. Sudeći po prilikama u dokumentima sa ovog prostora, proces je prije tri vijeka bio samo započet, a intenziviran u kasnijim fazama razvoja paštrovskog govora.

Kod infinitiva na vokal + *ti* situacija je još složenija – u paštrovskom govoru se realizuje u tri lika: književnom, bez krajnjeg *i* i bez finalne morfeme *ti*. Bez obzira na poziciju u govornom nizu, izbor varijante je potpuno slobodan. Tipični paštrovski govornik nosi u svijesti sva tri lika. Neujednačenost pokazuju i primjeri iz paštrovskih isprava. U njima su zastupljene

dvije mogućnosti i to sa, čini nam se, istim stepenom učestalosti: primjeri sa *-ti* i primjeri sa *-t* – i to uglavnom sa poluglasnikom na kraju.

Analiza građe paštrovskih isprava u poređenju sa našim opisom paštrovskog govora, učinjenim nakon skoro četiri decenije, pokazuju visok stepen saglasnosti – mnoge pojave registrovane u ispravama imaju traga u i savremenom govoru. Ipak, ne treba shvatiti da se jezik paštrovskih isprava i današnji govor Paštrovića u svemu slažu – pronađene su i određene razlike, a neke pojave, s obzirom na to da se ogledaju u pismu, mogle su autorki i promaći. Afrikata *z* je u Paštrovićima frekventnija nego što autorka misli (na primjer, biljku iglicu u ovom kraju zovu *zinzuva*), ovu fonemu ne navodi Aleksić u svom *Izveštaju...*, a u *Deklinaciji...* je zabilježena samo jednom. Primjer „po rieči *Pierovoj*“ iz paštrovskih isprava upućuje na diftongizaciju (možda ih ima i više), dosta izraženu osobinu u govoru – kako smo našim istraživanjima utvrdili „ukoliko je vokal *e* u slogu sa dugosilaznim akcentom, njegovo fonetsko variranje može ići u pravcu diftonškog izgovora (*ije*)“: *pijet, pijeta, krijeću*. Ova je pojava u paštrovskim ispravama, po našem mišljenju, kako primjer *Piero* potvrđuje, imala i pisanu oznaku. Lične zamjenice *mi* i *vi* u istoriji jezika imaju enklitičke oblike u dativu *ni, vi*; u akuzativu *ni, ne/vi, ve*. Paštrovske isprave potvrđuju *ni, vi* u dativu – sve do kraja 18. vijeka, dok je u 16. vijeku u akuzativu jedina enklitika *vi*, „za *ni* nemam potvrdu“ – buduća istraživanja ovih dokumenata potvrđiće i enklitiku akuzativa za prvo lice množine – *ni* (Jelica Stojanović).

Knjiga *Deklinacija u paštrovskim ispravama 16–18. veka* Biljane Šljivić-Šimšić pruža jasnu i preciznu sliku deklinacionog sistema paštrovskih isprava. Jezički materijal obuhvaćen u ovoj monografiji osvijetlio je paštrovski govor iz njegove istorijske perspektive. Od neprocjenjivog je značaja ne samo za istorijsku morfologiju nego i za pitanja pravopisa, fonetike i svih nivoa jezičke strukture. Pristupom i stilom, temeljnim metodološkim analizama, koji dovode do nesumnjivih zaključaka, zasnovanim na u to vrijeme relevantnoj naučnoj literaturi, ova knjiga zaslužuje visoke ocjene pa se preporučuje naučnoj javnosti i svim budućim čitaocima.

Podgorica,
aprila 2019.

Prof. dr Miodrag Jovanović
Filološki fakultet Univerziteta Crne Gore

POGOVOR IZDAVAČA

U našoj porodici s kolena na koleno prenosio se jedan važan dokument, povelja – putna isprava, pasoš, našeg pretka Boška Mitrovića iz 1784. godine. Moj otac, Radoslav Krstov Anđus, kome je Boško bio čukundeda, detaljno je opisao ovaj dokument u svojim *Pismima unuku* koje je 2007. štampalo naše udruženje „Drobni pijesak“. Pasoš je pisan rukom opštinskog kancalijera na italijanskom i starom srpskom jeziku. Značajnu pomoć ocu oko transkripcije starog srpskog pisma pružila je njegova sestra od tetke Biljana Šljivić-Šimšić, profesor slavistike na Univerzitetu u Čikagu. Sećam se, takođe, da su se među brojnim spisima i dokumentima koja je moj otac prikupljao za *Pisma unuku* nalazili i listovi sa ispisanim rečima na srpskom sa brojnim neobično akcentovanim slovima. Otac mi je objasnio da su to stranice iz doktorata njegove sestre od tetke iz Amerike. Pokušavao je nekako da i ovaj materijal ovekoveči i zapiše u svojim *Pismima*, ali nije uspeo. Zato sa ponosom mogu napisati da smo ovu želju mog oca ovde ostvarili.

Međutim, inicijativa da se ovaj doktorat odštampa nije potekla od mene niti iz moje porodice već od dvojice uglednih lingvista, prof. dr Živojina Stanojčića i akademika Radomira Ivanovića, i to na jednom književnom skupu organizovanom od strane „Drobnog pijeska“ aprila 2011. godine. Na ovom skupu prof. Stanojčić je, na iznenađenje svih, umesto stručnog referata preneo sadržinu mejla koji je dobio od svoje drugarice i koleginice Biljane Šljivić-Šimšić kada joj je pisao o naučnom skupu Paštovića na koji je pozvan. U ovom pismu Biljana je pisala o svom doktoratu odbranjenom 1966. na Harvardu koji je proistekao iz njenog opsežnog rada na paštrovskom jeziku, ali se u doktoratu ograničila samo na deklinacije. Pomenula je i jednu naučnu publikaciju (1968) koju je uobličila na osnovu istraživanja

obuhvaćena doktoratom. Naravno, osvrnula se i na kuriozitet da sam baš ja, njen nećak, organizovao skup. Akademik Ivanović je na istom skupu postavio zadatak za nas u Udruženju da se ovo nesumnjivo značajno delo pribavi i objavi. Iako prihvaćen sa velikim elanom, ovaj zadatak, međutim, pretvorio se u dugogodišnji projekat kome je trebalo celih sedam godina da se ostvari.

Evo kako je to išlo kroz deo prepiske koju je moj računar sačuvao...

Sunday, April 10, 2011 8:11:04 PM

Subject: Paštrovići

Draga tetka Biljana,

Bilo je to pravo iznenadjenje kada je Vaš kolega Živojin Stanojčić „Cile“ pročitao pismo koje ste mu uputili povodom našeg skupa o jeziku Paštrovića na kome je on bio jedan od predavača po pozivu. Situacija je, štaviše, bila još zabavnija kad me je prof. Radomir Ivanović, saznajući da se radi o mojoj rođjaci i videvši da imam pored sebe i knjigu – porodičnu hroniku mog oca („Pisma unuku“ – da li uopšte znate za tu knjigu?), zamolio da pročitam fragment. I ja sam bez oklevanja pročitao deo u kome je otac stavio Vaš prevod/transkript povelje-pasoša našeg rođjaka Boška Mitrovića iz 18. veka. Ovo pismo je izazvalo poseban interes kao i činjenica da postoji doktorat odbranjen na Harvardu o paštrovskom jeziku-dijalektu. Profesor Ivanović, koji je uvek bi pokretač mnogih ideja za Udruženje Paštrovića i prijatelja Paštrovića u Beogradu „Drobni pijesak“ čiji sam ja sad predsednik, predložio je da se nekako domognemo teksta i da se on prevede i recenzira za Crnogorsku akademiju nauka u čijem će izdanju onda biti publikovan. Šta mislite o tome i da li je to izvodljivo – da li je tekst dostupan u nekom „transferabilnom“ vidu? Puno srdačnih pozdrava, Pavle Radov

Apr 13, 2011, 6:30 AM

Dragi Pavle, bas si me prijatno iznenadio svojim e-mail-om! Sad je skoro ponoć pa ne mogu da ti pišem opširno, ali imam tezu ovde, kod kuće, samo je ona pisana u primitivno doba (nismo još imali computere, pa sam pola pisala rukom!) i takodje ne mora da se prevodi, jer su na Harvardu oni bili jako ponosni što mogu da čitaju sve slovenske jezike, pa su nama

stranim studentima dopuštali da pišemo teze na jeziku koji nam je bio maternji! Zato je bio veći problem štampati tezu ovde (čak i da se neki izdavač interesovao za paštrovski dijalekat), nego kod nas. Pisacu sutra opširnije. Tebe i sve tvoje Voli vaša Biljana.

Nakon ovoga usledila je neočekivana pauza i tačno godinu dana kasnije na moje interesovanje kako je i šta je sa *Deklinacijama* tetka Biljana odgovara:

Fri, Apr 27, 2012, 9:19 PM

Dragi Pavle,

Puno je vremena prošlo od naše korespondencije u vezi sa mojom tezom. U januaru i početkom februara sam bila u Engleskoj i tada nisam ništa uradila, jer ne volim da pišem e-mails sa nekog nepoznatog mi kompjutera. Kad smo se Florence i ja vratile iz Engleske, ja sam pisala Harvardu i tražila savet kome da se obratim za kopiju teze. Posle toga sam imala užasan heart attack (u stvari nešto što su nazvali "dissection of the aorta" – mogla sam da umrem, ali srećom ta dissection se desila negde ispod opasnog mesta te sam preživela i bila u bolnici 3 nedelje, pa onda u rehab centru jos 3 nedelje) i tek kada sam pre dve i po nedelje došla kući, kontaktirala sam Harvard ponovo i sad sam platila za tezu i oni će je odštampati i poslati je kroz 25–40 dana. Nadam se da si još zainteresovan za tezu, mada ja mislim da je prilično old fashioned, jer tada nismo još imali kompjutere pa čak ni vrlo sophisticated mašine za kucanje. A paštrovske primere sam morala pisati rukom! Sad videćeš! Bilo bi lepo da se bar nešto od nje štampa ako niko nije ništa o tome pisao u novije vreme...

Nakon toga, ispostavilo se da je bilo potrebno dobiti i dozvolu od biblioteke na Harvardu za preštampavanje i objavljivanje rukopisa disertacije. Trebalo je i dobiti tačan podatak kako je ovaj dokument zaveden. Tu sam tražio i pomoć moje drugarice Ksenije Bilbije koja predaje književnost na Univerzitetu Iowa. Zamolio sam Kseniju da nabavi i po nekome pošalje doktorat, jer nisam hteo da to Biljana šalje poštom kako se spremala. Ksenija je uspela da dođe do podataka i disertacije, ali joj nisu dali da je preuzme, čak ni da je kupi! Nakon toga sam morao da sâm kontaktiram Harvard...

Tuesday, October 23, 2012 3:51 PM

Dear Madam/Sir,

I am addressing you regarding the permission to use the reproduction of a HCL document thesis for publishing in a special edition of a NG Society in Republic of Serbia that deals with the cultural heritage of Pastrovici and their territory in today's Montenegro. The author (in Cc) has already given her consent. The alleged document is Title: Deklinacija u pastrovskim ispravama 16-18 veka

Author: Sljivic, Biljana

Year of publication 1966

Harvard University Archive under ID # E110016829.

*Thanking you in advance,
prof. Pavle R. Andjus*

Wed, Oct 24, 2012, 3:21 PM

Thank you for contacting the Harvard University Archives. Your request for permission to publish from a 1966 Harvard University doctoral dissertation by Biljana Šljivić (Archives call number HU 90.9064) has been forwarded to appropriate staff for review. We will respond to your request as soon as possible.

The Reference Staff

Harvard University Archives

Pusey Library, Harvard Yard

Cambridge, MA 02138

<http://library.harvard.edu/university-archives/>

I onda stiže najjednostavniji od svih odgovora!

Thu, Oct 25, 2012, 4:33 PM

If the author has granted permission to publish, you do not require permission from the University Archives.

Sincerely, Jennifer Jacobsen

Collection Development/ Appraisal Archivist

Harvard University Archives

Pusey Library

Cambridge, MA 02138
Tel. 617-384-7786
Fax 617-495-8011
<http://library.harvard.edu/university-archives/>

Novembra 2013. lično sam otišao u Čikago na putu za jedan veliki kongres *Neuronauka na Zapadnoj obali*. Moram priznati da je jedan od bitnih razloga bio da „o istom trošku“ posetim tetku i preuzmem rukopis koji je ona odavno platila da se kopira i preuzela. Međutim, kad sam je posetio, dočekala me je sa neprijatnom „vešču“ da je rukopis negde zaturila i da se posle toliko vremena ne seća gde je. Ovo nekom može izgledati čudno, ali da ste videli Biljaninu kuću shvatili biste – u dvospratnoj privatnoj kući izvirivale su iz svih ćoškova knjige i razni spisi. Cela kuća je podsećala na biblioteku ili neki muzej! Bilo je tu pored knjiga i raznih drugih umetničkih dela, a tetka mi sa ponosom pokaza i sliku Svetog Stefana kako iznad kamina dominira salonom. Proveo sam lepo večer sa tetkom i rastasmo se s tim da će ona obavezno naći doktorat i poslati mi ga. Potom me je nežno poljubila na vratima rekavši da ne veruje da ćemo se više videti. Ja sam odgovorio da ću učiniti sve da tako ne bude.

Jan 28, 2014, 7:35 PM

Draga tetka Biljana,
Evo čestitke za praznike i najzad aktuelne slike svih nas (koja mi je falila u Čikagu!).
Šaljite dalje!
Un abbraccio forte, Pavle
P.S. Nadjoste li doktorat?

28. januar 2014 19:07

Dragi Pavle, VICTORY !!! I finally found the dissertation – bila je lepo stavljena u ugao police kraj prozora i malo gurnuta unazad, te je nije bilo lako videti. Otkako sam se vratila, gledala sam čak i ispod kreveta u neka-dašnjoj Ljubičinoj sobi gde čuvam i neke druge važne fascikle. Ali nigde je nije bilo. Najzad, rekoh sebi, da još jednom pogledam na police sa knjigama u mom "office" -u i jutros je pronadjem na najnižoj polici pored prozora gde je bila sakrivena od druge, manje police pored prozora! "Jupiii" što rekli Amerikanci. Sad ću da je dam da se preštampa i da ti je pošaljem – čim

prodje ova zima – danas je, na primer, svega minus 5 stepeni Farenhajta a noćas je bilo minus 20 F. ZATVORILI SU SVE ŠKOLE U CHIKAGU I U NAŠIM SUBURBS – to se nije desilo još od 1967. i 1978. – dve velike zime kao što je ova (druge se sećam i ja – bili smo već ovde 1978.). Mi smo ove godine izbegle početak (dve i po nedelje), ali ne i kraj ove hladnoće. So, čim temperatura poraste i bude +, ja ću odneti disertaciju da se preštampa za tebe i poslaću je poštom. Poljubi sve Andjuse oko sebe, a tebe voli tetka Biljana. PS Bilo je stvarno divno što si mogao da nas posetiš!!

Jan 28, 2014, 7:35 PM

Super! Hvala puno u moje i u ime Udruženja Paštrovića „Drobni Pijesak“! Iskreno se nadam da ću uskoro imati priliku da vas opet posetim (radim na nekoj saradnji sa onom ekipom na U Chicago). Srdačni pozdravi, Pavle

Feb 21, 2014, at 8:12 PM

Draga tetka Biljana, Rukopis je stigao do mene safe and sound! Puno hvala! Sad sledi posao prekucavanja i onda štampa! I'll keep you informed... Puno pozdrava, Pavle

Sat, Feb 22, 2014, 7:33 PM

Hvala Bogu da ti je disertacija stigla! Sad mi je lakše na srcu! Pozdrav svima, Biljana

Bilo je to pre pet godina. Zašto nam je trebalo toliko da stignemo dovd? Razloga je više. Tekst smo, po preporuci akademika Radomira Ivanovića, poslali u CANU na recenziju. Dobili smo recenziju akademika Branislava Ostojića na visokom profesionalnom nivou kakav ovaj rad i zaslužuje. Međutim, recenzija je sadržala i dosta zahteva u smislu osavremenjivanja studije. Našli smo se pred ozbiljnom preprekom, jer nakon tolikih godina nismo bili u mogućnosti da od autorke tražimo adaptaciju teksta. Neko vreme projekat je pauzirao, a onda smo na Upravnom odboru Udruženja rešili da ipak idemo u štampu disertacije u originalu – kao primerak dokumenta za istoriju slavističke nauke što ona takođe jeste. Krenulo se sa digitalnom obradom

teksta kucanog pisaćom mašinom pa rukom akcentovanog. Ovo se pokazalo kao izuzetan i dugotrajan posao za koji dugujemo veliku zahvalnost Mileni Davidović. U Udruženju je uvek bilo puno aktivnosti – izložbi, književnih večeri, štampali smo ili učestvovali u nekoliko značajnih izdanja (*Uramljena ljetovanja*, *Zbornik o prirodnim resursima* – izdanje CANU, *Paštrovski almanah*, serija knjiga o muzici Paštrovića...), trebalo je sve ovo uklopiti i dati prostora za sređivanje *Deklinacije*. Ipak, zahvaljujući u prvom redu Mili Medigović-Stefanović i Dušanu Medinu i njegovom Društvu „Bauo“, koji su se za ovo izdanje potrudili, kao i da odgovore na komentare akademika Ostojića, uspjeli smo zajedničkim snagama da dovršimo ovaj projekat, a na polzu Paštrovića i njihove kulturne baštine.

*

Moja tetka Biljana Šljivić-Šimšić nije dočekala da vidi ovu knjigu u štampi. Preminula je 4. oktobra 2019. godine, baš pred moj dolazak u Čikago povodom saradnje na tamošnjem univerzitetu. Ipak, ova knjiga biće ponovni susret sa njom i uspomena na početak njene brilijantne karijere.

Beograd,
oktobra 2019.

Pavle Radov Anđus

O BILJANI ŠLJIVIĆ-ŠIMŠIĆ

Sa više od pedeset godina profesionalnog iskustva, svestranog i posvećenog profesorskog rada, dr Biljana Šljivić-Šimšić (20. januar 1933 – 4. oktobar 2019) je kao redovna profesorka bila zaposlena na Odeljenju slovenskih i baltičkih jezika i književnosti na Univerzitetu u Ilinoisu (SAD) od 1973. do 2009. godine, kada je preimenovana u status profesora emeritusa. Od 1981. do 1996. godine profesorka Šljivić-Šimšić je upravljala Odeljenjem slovenskih i baltičkih jezika i književnosti. Iz Jugoslavije se u SAD preselila 1962, a sredinom 60-ih godina bila je gostujuća profesorka na Univerzitetu u Princetonu i vanredna profesorka na Univerzitetu

u Pensilveniji i Univerzitetu u Kentakiju, kao i gostujuća profesorka na Kalifornijskom univerzitetu u Los Angelesu. Njena karijera je, međutim, počela u zvanju asistentkinje na Univerzitetu u Beogradu u Srbiji i predavača na Univerzitetu Blez Paskal u Klermon-Feranu u Francuskoj.

Tokom višegodišnjeg univerzitetskog rada profesorka Šljivić-Šimšić je učestvovala u više univerzitetskih razmena, pa je, između ostalog, svoje znanje i iskustvo bogatila na univerzitetima u Amsterdamu, Londonu i Kembridžu. Kao stariji predavač na Državnom univerzitetu Ohaja, bila je i u službi konsultanta i paneliste u Državnoj agenciji za prosvetu u Vašingtonu, DC.

Biljana Šljivić-Šimšić je posedovala diplomu Univerziteta u Beogradu, master umetnosti i doktorat sa prestižnog Univerziteta u Harvardu (SAD). Kao stipendista, boravila je četiri puta na Harvardu i Radklifu.

U cilju održavanje veze sa strukom saradivala je sa nekoliko organizacija, između ostalih i sa Severnoameričkim društvom za srpske studije, gde je bila članica Upravnog saveta od 1986. do 1988, kao i predsednica od 1984. do 1986, a kao sekretarka-blagajnica još ranije, od 1976. do 1984. godine. Bila je takođe i članica Američkog društva za razvoj slovenskih studija, Udruženja književnika Srbije u Beogradu, Čikaškog društva za hortikulturu i Klubova Harvarda i Radklifa u Čikagu.

Uz profesorski rad kojem je bila predana, Biljana Šljivić-Šimšić je između 1983. i 1988. godine napisala osam tomova *Srpskohrvatskog udžbenika za individualne studije*. Koautorka je *Srpskohrvatsko-engleskog rečnika* sa Morton Bensonom, zatim *Jevrejsko-španskih balada iz Bosne* (1972), kao i knjige *Srpskohrvatski samo za vas* (1985). Na zahtev svojih unuka pisala je memoare.

Posebno valja istaći da je bila upisana u nekoliko „ko je ko“ izdanja: *Ko je ko u Americi*, *Ko je ko u Američkom obrazovanju*, *Ko je ko na Srednjem zapadu*, *Ko je ko na Svetu* i *Ko je ko među ženama Amerike*.

Biljana je bila ponosna majka jedne ćerke i baka tri unuka. Volela je fotografiju, putovanja, baštovanstvo i čitanje u slobodno vreme.

London,
oktobra 2019.

Ljubica Henkok (Violet Hancock)

Biljana Šljivić-Šimšić
DEKLINACIJA U PAŠTROVSKIM
ISPRAVAMA 16–18. VEKA

Izdavači

Udruženje Paštrovića i prijatelja Paštrovića u Beogradu
„Drobni pijesak“
Društvo za kulturni razvoj „Bauo“
Petrovac na Moru

Za izdavače

Prof. dr Pavle R. Anđus
Mila Medin

Urednik

Dušan Medin

Unos teksta, lektura i korektura

Milena Davidović

Tehničko uredništvo i dizajn

Jasmina Živković

Štampa i povez

Topalović, Valjevo

Tiraž

500

(prvo izdanje)

CIP – Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-86-908535-7-1

(Удружење Паштровића и пријатеља „Дробни пијесак“)

ISBN 978-9940-9182-4-8

(Друштво за културни развој „Бауо“)

COBISS.SR-ID 282237708

